VERHANDELING

VOOR HET JAAR

MDCCCVIII.

VERKLAERING

VAN DEN

NEVENSSTAENDEN

PENNING (*).

Schoon de acht'bre Waerheid, hier vertoond in wit gewaed,
Door fcherpe pijlen uit den afgrond word' befchoten,
Het waekend oog van Hem, die alles gaedeflaat.
Is eeuwig over haer en haer belang ontfloten.
De Bijbel 't eeuwig woord van Gods beloftenis,
Geeft licht en vastigheid en moed in doodsgevaeren;
En 't anker van haar hoop, waar door zij veilig is,
Een kalme rust bij 't woên van ftormen en van baeren.
Het kruis, waarin zij 't heil van Goëls liefde leest,
Wijst haer vertrouwen op zijn fchuldverzoenend lijden;
Het fchild van haer geloof verfterkt haer ed'len geest,
Hoe zeer geweld en list, vereenigt, haer beftrijden.
De rots der eeuwen, die dit zinrijk opfchrift draegt:
De Christus is Gods Zoon, zal wank'len nog bezwijken:
En zou de Godskerk, door die Petra onderfchraegd,
Ooit voor den euvelmoed der helfche poorten wijken?
De Christen, aangevuerd door ijver voor Gods eer,
Strijd voor die waerheid, en verdedigt Jezus leer.

(*) De tegenzijde van den Penning vertoont alleenlijk een Eikenkrans, in welks midden de Naam van Hem die een Prijs behaelt wordt geplaatst, en heeft dit randfchrift: *Praemium Societatis Haganae pro vindicanda Religione Chriftiana.*

PRYSVERHANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP

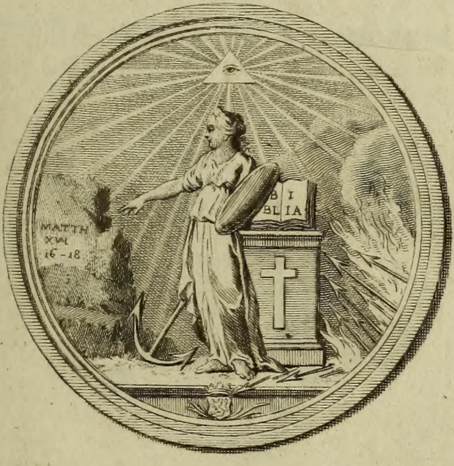
TOT VERDEDIGING VAN DEN

CHRISTELYKEN GODSDIENST,

TEGEN DESSELFS HEDENDAEGSCHE

BESTRYDEREN.

VOOR HET JAAR 1798.

TE AMSTERDAM, HAERLEM EN IN 'S HAEGE.

Bij J. ALLART, C. VANDER AA, B. SCHEURLEER.

MDCCLXXXXVII.

VERHANDELING

VAN HET

GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DEN

CHRISTELIJKEN

GODSDIENST,

OPGERIGT IN 'S HAGE

VOOR HET JAAR MDCCCVIII.

TE AMSTERDAM EN IN 'S HAGE,
BIJ J. ALLART EN B. SCHEURLEER,
MDCCCIX.

Uitgegeven na voorgaande visitatie en approbatie der Theologische Faculteit van de Koninklijke Universiteit van Holland.

LEYDEN,
den 19 *Junij* 1809.

J. VAN VOORST,
Fac. Theol. h. t. Decanus.

PROGRAMMA

Voor het Jaer 1808.

Het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Graevenhaege, heeft deszelfs Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag den 8. September 1808. De Aenspraek is gedaen door den Heer HILLEBRANDUS MENTES, *Predikant te Amsterdam*, handelende over *den krachtigen en heilzaemen invloed der Godzaligheid op de erkentenis der Waerheid, in de leer van Geloof en Godsdienst, ter beveiliging tegen alle verleiding tot eenige schadelijke dwaeling.*

Nae dat deeze Aenſpraek geëindigd was, deedt de Secretaris verſlag van de beoordeeling der ingekomene Verhandelingen, welke hier op nederkwam:

I. Dat op de Vraeg, welk denkbeeld heeft men van de Uitſtorting des H. Geestes op den eerſten Pinkſterdag te vormen, en hoe ſtrekt dezelve ten bewijze van de Waerheid en Godlijkheid der Euangelieleer? wederom geene voldoende Antwoorden zijn ingekomen; welke Vraeg eerst is opgegeven in 't jaer 1804, en herhaeld in 't jaer 1806, met bericht, dat daerop wel verſcheidene Antwoorden zijn ingekomen, maer geene voldoende, om dezelve eenen Eereprijs toetewijzen, waerom de Vraeg toen wederom op nieuw werdt voorgedraegen, om beantwoord te worden voor den 1. Nov. 1807, waerom het Genootſchap zich bevreemdt, dat deeze en geene der publieke Schrijvers op dit duidelijk bericht geen acht geſlaegen hebben: weshalven 't Genootſchap deeze Vraeg openlaet ter beantwoording tegen eenen onbepaelden tijd.

II. Dat ook op de Vraeg, eifchende een Betoog, dat de waere Bijbelleer aengaende de genadewerkingen des H. Geestes noch met onze redelijkheid, nóch met onze vrije werkzaemheden ftrijdig, maer integendeel Gode waerdig, en uit hoofde onzer behoeften hoogst belangrijk is, geene Verhandelingen waren ingekomen, weshalven dit Voorftel voor eenen onbepaelden tijd wordt opengelaeten, fchoon het insgelijks in 't jaer 1804 uitgefchreven, en 1806 herhaeld was.

III. Op 't Voorftel van 't jaer 1806, vorderende eene nadere bevestiging van de Verborgenheid der Godzaligheid van den Vader, den Zoon, en den H. Geest, door eene fchriftmaetige aenwijzinge van derzelver naeuw verband met de geloofswaerheden van 't Euangelie, en den heilzaemen invloed op de beoefening eener Euangelifche Godvrucht en op de hoope des eeuwigen leevens; is onder anderen, in eene Latijnfche Verhandeling, geantwoord, waer in eenig goeds gevonden werdt, maer niet genoeg voldoende aen het oogmerk der uitfchrijving; waerom die Vraeg wederom wordt voorgedraegen,

gen, om beandwoord te worden voor den laetſten December 1809.

IV. Over het Locaele en Temporeele is dit jaer weder eene Verhandeling ingekomen, onder de Spreuk: *Niemand kan een ander fundament leggen, dan 't geen gelegd is, 't welk is Jeſus Christus.* PAULUS. Doch het te rug houden der menigvuldige aenteekeningen, waer op de Schrijver zich beroept, maekt de beoordeeling van dit ſtuk, als niet volledig zijnde, voor als noch onmoogelijk.

V. Ook is over de Vraeg, in 't jaer 1806 voorgeſteld, vorderende een opzettelijk Betoog, dat de Zoenoffers des O. V. geene enkele ſtaetkundige inſtellingen, veel min loutere navolgingen der gewoonte van andere Volken zijn geweest, maer voornaemelijk ingericht om het Zoenlijden van den toekomſtigen Verlosſer af te ſchaduwen, geen voldoend antwoord ingekomen, met oplosſing van de tegenbedenkingen der hedendaegſche beſtrijderen; waerom dit Voorſtel weêr wordt opgegeeven, om beantwoord te worden voor den laetſten Maert 1810.

VI.

VI. Noch ook, een Betoog en verdediging der geloofwaerdigheid van Mozes in 't verhaelen der geschiedenissen van de Hebreeuwsche Natie, die geduerende zijn leven zijn voorgevallen, waerom die Vraeg wederom wordt opgegeeven, ter beantwoording voor den laetsten December 1809.

VII. Er is bij het Genootschap ingezonden eene Verdediging der geschiedenis van den wonderdadig opgewekten Lazarus, geteekend met de Spreuk: *Lazarus onze Vriend slaapt, maer ik gae heenen, om hem uit den slaep optewekken*, JESUS CHRISTUS; aen welke een' Zilveren Medaille is toegewezen. Uit het geopend briefje bleek, dat deeze Verhandeling was opgesteld door W. A. VAN HENGEL, *Predikant te Driehuizen en Zuid Schermeer*.

Het Genootschap noodigt op nieuw alle kundige Liefhebbers en Voorstanders van waerheid en godvrucht, met aenbiedinge van een Gouden Medaille, of de waerde van vijftig Dukaeten, ter beantwoording der Vraegen en Voorstellen, voorheen reeds opgegee-

 ven,

ven, en noch niet beantwoord, en voegt er voor het tegenwoordige deeze bij, verwachtende de beantwoordinge der eerste voor den laetsten December des jaers 1809, en der laetsten voor den eersten April 1810.

I. Welk gebruik kan en moet men maeken van de Boeken des Ouden Verbonds ter bevestiging der Leerstukken, die in de Schriften des Nieuwen duidelijker worden voorgedragen.

II. Dewijl men de onverschilligheid in Godsdienstige begrippen tracht te bevorderen, door voor te geeven, dat elke Godsdienst-leere een genoegzaem onderricht tot 's menschen geluk bevat, hetwelk zoo wel in de stelsels der Wijsgeeren, die geen Christenen waren, als bij de Christenen, zou te vinden zijn, en dat men derhalven niet noodig heeft, den Christelijken Godsdienst, bij uitsluiting van andere, de voorkeur te geeven: zoo vordert het Genootschap eene aenwijzing, dat al 't goede, daer toe betrekkelijk, in de stelsels der Wijsgeeren, zoo voor als nae Jezus tijd, te vinden, op eene veel meer volkomener

wij-

wijze, en zonder de minste dwaeling, door Christus en de Apostelen geleerd is.

En, daer het Genootschap ook Verhandelingen verwacht, meer ten nutte van mingeoefenden ingericht, noodigt het Genootschap, met aenbiedinge van een *Zilveren* Medaille, kundige Voorstanders van het waere Christendom uit, om, voor den eersten September 1809, Verhandelingen te zenden, of ter hunne keuze, of die reeds opgegeeven en noch niet beantwoord zijn, of ook wel

De voortreffelijkheid en 't nuttig gebruik van het Gebed des Heere.

Ook belooft het Genootschap, even als voorheen, eene Zilveren Medaille aen elken Schrijver, die voor den eersten September 1809 aen hetzelve zal gezonden hebben:

1. Eene wel bewerkte Verhandeling over eenig voornaem Leerstuk, welk in onze dagen door de zoo genoemde nieuwe Hervormers bestreden wordt.

2. Eene bondige wederlegging van eene der dwaelingen, welke door die zelfde lieden thans verbreid worden.

3. Eene oordeelkundige opheldering en handhaeving van eene of meer voornaeme bewijsplaetzen uit het O. of N. T., bekend onder den naem van loca Classica, *tegen de nieuwere aenvallen of verdraeijingen der hedendaegsche Bestrijderen.*

4. Eene bescheidene en duchtig wederleggende Recensie van eenig nieuwlings uitgekomen waerheid ondermijnend of Godsdienst hoonend Geschrift.

5. Of een wel gepast Vertoog over een gewichtig stuk van de beoefenende Godgeleerdheid.

Het Genootschap verwacht, voor den eersten Januarij 1809:

1. Een Betoog van de waerheid en goddelijkheid der Euangelie-leer uit de behoorlijk gestaefde lotgevallen der Joodsche Natie, nae den dood en verheerlijking van onzen Heere Jesus Christus.

2. Een Betoog, dat de berichten des N. T. aengaende Jesus Hemelvaert, en den daer-

op

op gevolgden verhoogden Staet geenſins als opgeſierde fabelen (Μῦθοι) aengemerkt, maer eigenlijk moeten verſtaen worden.

3. Eene Verhandeling over den waeren oorſprong en echtheid der Hiſtoriſche Boeken van 't N. T.

4. Een naeuwkeurig onderzoek, wat wij, naer de leere des Bijbels, van den ſtaet der ziele, tusſchen den dood en de wederopſtandinge der lighaemen, te denken hebben.

De Schrijvers, die, door het beantwoorden van alle de gemelde Voorſtellen, na den prijs dingen, worden verzogt, zich der kortheid en klaerheid te bevlijtigen, en hunne Verhandelingen, *in leesbaer Schrift*, liefst in de Nederduitſche of Latijnſche, of des noods in de Hoogduitſche Taele, met Romeinſche letters, (alzoo het met Hoogduitſche characters en onduidelijk geſchrevene niet in aenmerking gebragt wordt) vracht vrij, en, zoo veel moogelijk, met eene bij het Genootſchap onbekende hand geſchreven,

te zenden aen den Secretaris des Genootschaps, D°. ADRIANUS VAN ASSENDELFT, *Predikant te Leiden*, en zich te schikken naer de voorwaerden, in vorige Programmata opgegeeven.

Het Genootschap herinnert de meermael herhaelde waerschouwing, in vorige Programmata gedaen, dat men zijne bekroonde Verhandelingen noch afzonderlijk, noch in een ander werk zal mogen uitgeeven, zonder bewilliging der Maatschappije.

Het Genootschap behoudt aen zich het recht, om, naer goedvinden, en ten algemeenen nutte, gebruik te maeken van alle de inkomende Verhandelingen, en dezelve, schoon 'er de Prijs niet aen is toegewezen, geheel of ten deele gemeen te maeken, 't zij met bijvoeging der Zinspreuken, door de Schrijvers gebruikt, 't zij met uitdrukking van hunne Naemen, indien zij, daertoe verzogt wordende, dezelve gelieven te openbaren.

AAN-

AANSPRAAK.

Veel geëerde Toehoorders, Leden of Begunstigers van een Genootschap, het welk nu meer dan twintig jaaren bestond, en werkzaam was ten nutte van het Christendom, ter handhaving van deszelvs gewigtigste leerstukken, die in onzen tijd geweldig bestreden, en of listig ondermijnd, of stout en openlijk gelochend worden; — bij gevolg, van een Genootschap, aan welks bedoeling dat alles volmaakt beantwoord, het welk iets kan bijdraagen, om tegen alle zodanige aanvallen gewapend, en in het geloof aan de echte Christen-leer gesterkt te worden.

Gij verlangd heden van ons te verneemen, wat er van dien aard, weder sints een jaar voorgenomen, beproefd

en

en te verwachten zij, terwijl Ge ook, uit hoofde eener meer dan twintigjaarige gewoonte, rekening gemaakt zult hebben, dat men vooraf een korte wijle tijds U onderhouden zal over eenig meer of min belangrijk onderwerp, en dat ook niet vreemd is van den geest en ſtrekking deezer Maatſchappij.

Het woord, bij deeze gelegenheid tot U te voeren, heb ik, als weder aan die ſpreekbeurt zijnde, zonder tegenſpraak op mij genomen, en na veel gedacht te hebben over een, van zo veele andere reeds behandelde eenigzins verſchillend, en echter wel ter zake dienend onderwerp, mij bepaald om iets te zeggen over

„ Den krachtigen en heilzaamen
„ invloed der Godzaligheid, op
„ de erkentenis der waarheid in
„ de leer van geloof en Gods-
„ dienst, ter beveiliging tegen al-
„ le verleiding tot eenige ſchade-
„ lijke dwaaling".

I. Wan-

I. Wanneer ik deezen invloed beſchouw als een invloed of werking der *Godzaligheid*, bedoel ik niet, althans niet rechtſtreeks, eenen Godzaligen wandel, of een Godvereerend, Gode welbehaaglijk gedrag, 't welk zeker zeer veel invloed heeft, om met vrucht aan anderen de leer der waarheid aan te prijzen; maar bepaaldelijk, de Godzaligheid, zo als die in het hart haaren zetel heeft, als het middenpunt van wezenlijke deugd, en een algemeen zuiver grondbeginzel van den gantſchen Godvruchtigen wandel, of van alle waarlijk Godvruchtige overdenkingen, oogmerken, voorneemens en verrichtingen. Met andere woorden, ik bedoel de vreeze Gods in het hart, gelegen in waaren eerbied voor, en liefde tot God, verwekkende eene ernſtige en beſtendige gezindheid, om in alles God te gehoorzaamen, in alles, zo veel mogelijk, den Allerhoogſten te behaagen.

Heeft iemand deeze gezindheid, dee-

ze

ze oprechte algemeene en heerſchende gemoedsgeſteldheid! dan geſchied alles wat hij doet om God te dienen, en zijne plichten te volbrengen, nooit als uit nooddwang, en met eenigen tegenzin, maar met lust, met zekere blijmoedigheid en vaardigheid; alle oefening van gehoorzaamheid aan God, alle plichtsbetrachting wordt hem dan gemakkelijk, licht overwind hij dan ook alle traagheid, zo wel als allen tegenſtand.

Is het dus gelegen met iemands heerſchende gezindheid, met het grondbeginzel zijner werkzaamheden! hij heeft dan in zijn hart eenen onveranderlijken afkeer van alles, wat hij ziet verkeerd of kwaad te zijn, in de oogen van den God der heiligheid, die ook is de God der waarheid.

In welk eene bevallige gedaante, of ſchoonen ſchijn, het een of ander zig vertoone, dit alleen, dat God het afkeurd, of dat zulks God onteerd, dit alleen is hem zo haatlijk, dat hij daarom

om van dat alles ongeveinsd, en op den duur afkeerig is, gelijk dan ook Gods hooge goedkeuring, en die alleen, hem genoeg is om iets, zonder aan eenige bezwaaren en bedenkingen gehoor te geeven, om iets aan te neemen, hartlijk te willen, en daadelijk te doen.

Gij gevoelt, geëerde Hoorders, dat deeze heerſchende gezindheid, dat zulk eene Godzaligheid, van zelvs ook in zich ſluit, eene waare, eene ſterke begeerte om te weeten, om zeker, om klaar, en op vasten grond te weeten, alles wat God aan hem ontdekt, en van hem vorderdt, heilig bezorgd zijnde, dat hij toch niet in zijne gevoelens, overleggingen, woorden en daaden, anders denke en anders handele, dan zo als met Gods welbehaagen overeenkomt.

Deeze korte tekening der Godzaligheid, acht ik, naar mijn beſtek, genoeg te zijn, om haaren gemelden en bedoelden invloed in eenig nader

licht

licht te ftellen, en uit haaren eigenen aard te kunnen afleiden. Ik heb gezegd haaren krachtigen en heilzaamen invloed op de erkentenis der waarheid, in de leer van geloof en Godsdienst, ter beveiliging tegen alle verleiding tot eenige fchadelijke dwaaling.

In de leer van geloof en Godsdienst is, buiten eenige bedenking, dat alles waarheid, en moet als waarheid geërkend worden, alles wat ons van God geopenbaard is, terwijl alle fchadelijke dwaaling in den Godsdienst daarop uitkomt, dat men, of iets verwerpt, dat wezenlijk van God, van Gods wege is bekend gemaakt, of iets aanneemt als van God, dat in de daad niet van Hem is; alle welke dwaaling fchadelijk is, of iemand in een onvermijdelijk gevaar brengt, om in eenig opzicht, door miskenning, den waaren weg ter zaligheid, en zijne verplichting te verwaarloozen, of God te willen dienen in dingen, door welke Hij veel meer zou verlochend en ont-

onteerd, dan gediend en verheerlijkt worden.

Bij gevolg in de geheele Geloofs- en Godsdienst-leer, in alle de daar toe behoorende bijzonderheden, of bijzondere leerſtukken, die ons ter beproeving voorkomen, moet tot kennis en erkentenis der waarheid dit onderzocht en beoordeeld worden, of het zeker blijke, dat ons zulks van God geopenbaard is.

In onze dagen ontvangen wij geene eigenlijke nieuwe openbaaringen, wij ontmoeten ook geene menſchen van gezond verſtand, die zich als onmiddelijke Gods-gezanten voordoen. Wij verneemen echter dikwijls nieuwe of nieuwſchijnende leer-begrippen; wij kennen in de zaak van geloof en Godsdienst oudere en jongere zeer onderſcheidene, wijd uit een loopende gevoelens.

Uit deezen hoofde is voor ons de groote zaak, welke wij met eene redelijke overtuiging moeten weeten en gelooven, de Godlijke oorſprong van

die Bijbel-leer, welker gantſche inhoud wij (zo als ik nu veronderſtel) op goeden grond eerbiedigen, als eene van God geopenbaarde leer. Dus moeten wij nu ten opzicht van allerleie leeringen of leer-begrippen nauwkeurig toezien, of dezelve met die Bijbel-leer overeenſtemmen, en daar op ſteunen, dan of dezelve daar van afwijken, en daarop niet gebouwd zijn; dit moet ons blijken van alles, wat wij aanneemen of verwerpen.

Alles wat met den Bijbel overeenſtemd is waarheid, alles wat daartegen inloopt, dwaaling; waarheid en leugen, rechtzinnigheid en dwaaling, moet door deeze proeve beſliſt en geſcheiden worden. Zo is dan in alles, wat geloof en Godsdienst betreft, de groote zaak, dat het overeenſtemmen moet met, of grond hebbe in het woord der Godlijke Openbaaring; is eenige leering anders, wij moeten haar verwerpen; maar is het met eenige leer aldus gelegen, wij moeten dezelve ge-

gelooven, belijden, als waarheid aanneemen.

Op zulk een beproeven, zien, en erkennen van de waarheid, om daarin wel te ſlaagen, heeft de Godzaligheid eenen allerwezenlijkſten invloed.

Vermoed intusſchen niet, geëerde Toehoorders, dat ik in allen opzicht, voor alle erkentenis der waarheid, de Godzaligheid vooruit ſtel, of beweer, dat het geloof uit de Godzaligheid, en niet de Godzaligheid uit het geloof geboren wordt! Het oprecht geloof aan Jeſus Euangelie, de aanneeming, de erkentenis der waarheid in deezen zin, reinigd het hart, verwekt zuivere liefde tot God en den Zaligmaaker, waare broederlijke liefde, en liefde jegens allen, en is alzo de echte bron van Christelijke deugd, van alle goede werken, van Euangeliſche Godzaligheid, of eene gezindheid en gedraaging naar den regel, naar de voorſchriften van het Euangelie. Dan, wie betwist, in veele zaaken, eenen

wederkeerigen invloed, tot eene wederkeerige bevordering en volmaaking? het welk ook plaats kan hebben, en wezenlijk plaats heeft, ten aanzien van de Godzaligheid, en de erkentenis der waarheid; zelvs op de aanneeming van het Euangelie, door opmerking en overtuiging van deszelvs zekerheid en Godlijken oorſprong, daar op zelvs heeft een zekere eerbied, eenig ontzach voor het Opperwezen, eenen aanmerkelijken invloed; terwijl vervolgens die erkentenis, dat geloof, dien eerbied, te ſterker opwekt, geheel anders wijzigd, en verhoogd tot eene waare Godzaligheid, welke bijzonder (en dit bedoel ik eigenlijk) den krachtigſten invloed heeft, om in gewigtige leerſtukken die beſtreden worden, en ten opzicht van geheel verſchillende leer-begrippen, de *waarheid* te kennen, te onderſcheiden, te erkennen, en daar aan vast te houden.

Om dit alzo te doen is Godzaligheid noodzaaklijk, en daartoe worden wij door

door Godzaligheid in ſtaat geſteld. Dit is de invloed, welken dezelve daarop heeft.

II. En dit wil ik

A. in de eerſte plaats en voornaamlijk uit haaren eigenen aard betoogen, en

B. vervolgens door een en ander bewijs, ontleend van Gods volmaaktheden, en van eene onlochenbaare ondervinding, nader aandringen.

A. Uit den eigenen aard der Godzaligheid kan men deezen invloed afleiden, door eene opmerkende beſchouwing van het *verſtand*, en vooral van het *hart* des geenen die God vreest, die Hem in waarheid vreest.

א. Er is toch geene ongeveinsde Godzaligheid, geene zuivere liefde en eerbied jegens God, of er is eenige waare verlichting van het verſtand, eenig rechtmatig denkbeeld, en levendig bezef van God en zijne deugden; en het is de Godsvrucht, die

 zulk

zulk een licht, zulke denkbeelden en bezeffens, zuiver bewaard, bevorderd en uitwerkt, dat dezelve bij elke aanleiding als van zelve worden opgevolgd. Even gelijk in tegendeel eene heerſchende afkeerigheid van God en zijnen wil, een heerſchende ondeugd of neiging, om in alles eigene begeerlijkheden optevolgen, niet alleen veronderſteld zekere geestelijke blindheid of onkunde, waar door men onweetend en geheel als zonder eenig bezef is van God en zijne volmaaktheden; maar ook het verſtand met vleeschlijke, met zinlijke begrippen en vooroordeelen zo vervuld, dat het iemand onvatbaar en onbekwaam maakt, om recht te oordeelen over zaken, die van eenen geestelijken aard zijn, en op God en Godsdienst eene rechtſtreekſche betrekking hebben.

Heeft dan iemand eenige rechtmatige bevatting en bezeffing van God en zijne deugden, en van de eer, die door alles aan Hem moet gegeeven worden, hij

hij is dan ook, juist daar door, geſchikt om te onderſcheiden, en gewaar te worden, of eenige gevoelens, eenige leer-begrippen die hem voorkomen, Gode-waardig zijn, met Gods deugden overeenkomen, en Hem verheerlijken, dan of dezelve eenige andere ſtrekking hebben, eene ſtrekking tot verdonkering en ondermijning van Gods volmaaktheden, dienst en eer, zo als hij daar omtrent alle zekerheid heeft, door het licht van zijn geweeten, voorgelicht door de duidelijke leer der hem bekende Godlijke Openbaaring.

De beſchouwing derhalven van de Godzaligheid aan de zijde van het verſtand, of van de wijze op welke zich het verſtand door de Godzaligheid, God en al wat God betreft vertegenwoordigd, doet ons reeds, immers eenigzins, gevoelen, dat eene zodanige gemoedsgezindheid, zulk eene Godzaligheid, noodzaaklijk is, en den mensch als van

zelve gefchikt maakt, om in zaken van geloof en Godsdienst wel te oordeelen, dus, om in deeze de waarheid op te merken, en te beproeven de dingen die daar van verfchillen; wij mogen hierop toepasfen die bekende Bijbelfpreuk: *de vrees des Heeren is het beginzel der wijsheid.*

ב. Letten wij op het hart van hem, die met liefde God eerbiedig vreest, dan vertoond zich nog veel klaarder de meergemelde invloed der Godzaligheid, als door welke iemands oogmerken in alles zuiver zijn, en als famenloopen in een eenig middenpunt, dit namenlijk, den Allerhoogften te behaagen, den wil van God te doen; aan welke bedoeling alle andere neigingen en inzichten ondergefchikt, en naar dezelve geregeld worden.

Heerscht deeze toeleg in het hart, dan wordt iemand in het oordeelen over verfchillende gevoelens, in het onderzoek der waarheid, niet gezwaaid door eenige verkeerde belangens of begeer-

lijk-

lijkheden; dan heeft hij het ernſtig gezet om maar te weeten wat God geopenbaard heeft, wat waarheid is, op dat hij maar geloove alles wat God getuigd, en maar doe alles wat die aan hem voorſchrijft. Hij heeft, dus gezind zijnde, geen ander belang en inzicht, dan de waarheid te vinden en die te volgen. Dit nu is de echte liefde der waarheid.

α. Deeze liefde der waarheid is van de echte Godzaligheid onafſcheidbaar, en ja, eene zekere uitwerking der Godzaligheid. En deeze, uit de vreeze Gods, uit liefde tot God geborene liefde der waarheid, is zuiver, onvermengd, zo wel als ernſtig of vuurig. Maar, wie onzer gevoeld niet, dat eene zodanige ongeveinsde waarheidsliefde hoogst-noodzaaklijk is, en ons in allerleie gevallen in ſtaat ſtelt, tot het onderkennen, zien, en erkennen van de waarheid. En heeft dus daar op de liefde der waarheid eenen ſterken invloed, die in het oogloopend

blijkbaar is, wie ontzegd dan aan een Godvreezend hart deezen heilrijken invloed, daar toch alleen, maar ook zeker, in zulk een hart die liefde tot de waarheid zuiver is, als geboren, alleen geboren, uit een beginzel van Godzaligheid.

β. Met deeze waarheids-liefde is allernauwst verbonden de oneenzijdigheid, *waare onpartijdigheid* in het onderzoek en in het oordeel, die ook even zeker, en van zelve uit de reine Godsvrucht voordvloeid. Hij toch, die uit eerbied voor God, ten aanzien van de gantſche geloofs- en Godsdienst-leer, geene andere bedoeling heeft, dan te weeten en te gelooven wat in deezen waarheid is, die wordt, en wel juist door zulk eene gezindheid van zijn hart bewaard, om niet ligt ter zijde afgetrokken of verleid te worden; hij ſtaat gereed om in alles de waarheid te omhelzen, te belijden en te volgen, wanneer en waarin zich de waarheid aan hem openbaard; hij heeft

heeft eene heilige bezorgdheid om niets te verwerpen, dat zeker en van God is, en evenzeer om niets te geloovén, dat valsch of onzeker is; hier door is hij als van zelvs gewapend, en op zijne hoede tegen de voornaamste belemmeringen in het beoordeelen, in het opmerken en beproeven; ik meen belemmeringen, door eenige vooringenomenheid met zekere begrippen, door eenigzins aangewende manieren van denken, door een overdreven eerbied voor de kunde en het doorzicht van groote Mannen, van uitstekende Vernuften; door ongegronde overhelling tot dit of dat gevoelen, tot deeze of geene partij, en veele andere zoortgelijke neigingen; al het welk, zo als elk uwer volkomen weet, in het beproeven en zien van de waarheid, zo menigmaal, en als ongemerkt, verhinderd, en alleen door waare onpartijdigheid die vrucht der reine waarheids-liefde kan ontweken, vermijd, of overwonnen worden;

den; onpartijdigheid! die in alles het oordeel vrij laat werken, en, ondanks alles, wat anders van de waarheid ligt kan afleiden, der waarheid altijd hulde doet.

Hoe krachtig en heilzaam daarom is haar vermogen om de waarheid te zien en te erkennen. En, is Godzaligheid de bron der zuivere waarheids-liefde, en alzo der echte onpartijdigheid, wie twijfeld dan een ogenblik aan den gewigtigen en weldaadigen invloed der Godzaligheid op de kennis en erkentenis der waarheid, vooral ter beveiliging tegen dwaaling en verleiding; zo als ons ook ten duidelijkſten blijkt, wanneer wij gadeſlaan, dat eene vuurige liefde der waarheid altijd vergezeld gaat met eene *nauwkeurige oplettenheid*.

γ. Iemand toch, die in alles ernſtig verlangd en bedoeld te weeten, wat waarheid is, die zal zorgvuldig opmerken, alles wikken en weegen; zo niet, zo hij dit verzuimd, hij mag dan vrij kun-

kunnen zijn van eigenlijke partijdigheid, den lof eener warme waarheidsliefde kan hem niemand toekennen; de eerbiedige liefde jegens God verwekt eene liefde tot de waarheid, die verre, *zeer* verre is van eenige onverschilligheid; die derhalven in het onderzoek van alles wat betrekking heeft op geloof en Godsdienst, zeer *oplettend* maakt, en dit beveiligd zeer bijzonder tegen het gevaar van dwaaling, door valsche en bedriegelijke leeringen, die, listig voorgedraagen, wel ras een schijn van waarheid hebben, en iemand, die anders niet vooringenomen is, noch door zekere neigingen gedreven wordt, echter spoedig kunnen medesleepen, bij mangel van die nauwkeurige oplettenheid.

Wien is het vreemd, van agteren eenige misvatting, eenig bedrog of dwaaling gewaar te worden, die wel zeker ware voorgekomen, zo men slechts nauwkeuriger had toegezien, had maar bedachtzaamheid over ons ge-

gewaakt! Hoe klaar en zeker is dan in deezen den krachtigen invloed eener zorgvuldige oplettenheid, die wezenlijk of in haaren oorſprong beſchouwd moet worden als de invloed der Godzaligheid, die alzo door het verwekken en bevorderen van *zuivere waarheidsliefde*, *echte onpartijdigheid* en *nauwkeurige opmerkzaamheid*, ten aanzien van gewigtige leerſtukken die beſtreeden worden, en van verſchillende leerbegrippen, recht doet oordeelen, en in de toeſtemming van alles wat zich als waarheid aan het geweeten openbaard, gewillig en volvaardig maakt. En wie ziet dan niet, dat de gezindheid, de werkingen en bedoelingen der Godzaligheid, op de erkentenis der waarheid, in de leer van geloof en Godsdienst, den grootſten invloed hebben, hoogst noodzaaklijk zijn, en iemand in ſtaat ſtellen om daarin de waarheid te ontdekken, de waarheid van bedrog en ſchijn te onderſcheiden, en hem alzo door derzelver eigenen aard

aard aanmerkelijk beveiligen tegen alle verleiding tot eenige fchadelijke dwaaling. Deeze aldus uit de natuur der Godzaligheid zelve afgeleidde heilrijke invloed op de erkentenis der waarheid kan

B. ook, gelijk ik gezegd heb, nader worden aangedrongen door de befchouwing van Gods volmaaktheden, terwijl ook eene onlochenbaare ondervinding daar van de kennelijkfte proeven opleverd.

א. Wie verdenkt Gods groote goedertierenheid jegens allen die Hem in oprechtheid vreezen? wordt dan iemands hart beftuurd door eerbied voor den hoogen God, beproefd hij uit dat beginzel wat God ontdekt, zoekt hij ernftig de waarheid, met dien toeleg om Gods getuigenis te gelooven, en om Gods wil te doen, wie durft twijfelen, dat zulk eene Godvreezende, zulk eene God en alle waarheid en deugd beminnende heerfchende gemoeds-gefteldheid, welgevallig in Gods

Gods oogen zij, en Gods liefde jegens den zodanigen ook medebrenge een vaderlijke zorg om hunne welgemeende pogingen, ook in dit opzicht, wel te doen gelukken, ter bereiking van hunne God-verheerlijkende oogmerken.

Godzaligheid leid ook daar toe, om van den Vader der lichten licht en wijsheid te begeeren. En wat is van dien goedertierenen Vader anders te verwachten, dan dat Hij hun gebed verhooren, hunne reine begeerte vervullen, en hun door den hemelſchen invloed van den Geest der waarheid zo veel licht en wijsheid geeven zal, dat zij niet jammerlijk verleid en bedrogen worden; dat zij althans in wezenlijke ſtukken van geloof en Godsdienst zien en onderſcheiden, wat niet, wat al de waarheid zij Het ontbreekt niet in den Bijbel aan algemeene Godlijke verklaaringen en beloften, die zulks aan waarheidzoekende Godvruchtigen uitdrukkelijk of ingewikkeld, ontegen-

zeg-

zeggelijk befpreeken; die zulk een licht van harte fmeekt, begeerd deeze „ wijsheid van Hem, die ten opzicht „ van eenen iegelijken mild, zeer „ mild is in het geeven" (*); van wien meer dan eens getuigd wordt, „ dat Hij den zagtmoedigen, den „ geenen die Hem vreezen, zijnen „ weg zal leeren, hen leiden in het „ recht en in de waarheid" (**); gelijk ons ook verzekerd wordt, dat menfchen, die voor God geen eerbied, maar in de ongerechtigheid een welbehagen hebben, en de ondeugende begeerlijkheden hunner harten opvolgen, door tusfchenkomst van Gods rechtvaardig oordeel worden overgegeeven in eenen verkeerden zin, en aan de kracht der verleiding, om der leugen-leer geloof te geeven; het welk bij tegenoverftelling in zich

fluit,

(*) Jac. 1: 5.
(**) Psalm 25: 5, 9, 14.

ſluit, dat oprechtheid en vroomheid ook in deezen zin behoeden, behoeden voor verdervelijke dwaalingen. Hoe nodig, hoe nuttig derhalven, ook uit aanmerking van Gods volmaaktheden, van Gods rechtvaardigheid en goedheid; hoe voordeelig de oprechte vroomheid, de Godzaligheid, tot beveiliging tegen de verleiding, tot bevordering van de kennis en erkentenis der waarheid.

ב. De reeds zo even aangevoerde Bijbelſche getuigenisſen veronderſtellen, dat ook zulk een nadeel der ondeugd, en voordeel der vreeze Gods, proefondervindelijk beweezen is.

Vergunt mij, dat ik U ſlechts eene allerduidlijkſte, allerſterkſte proeve van dien aard herinnere: ik meen de leer, het onderwijs, of de prediking van onzen eeuwiggezegenden Verlosſer, toen Hij in eigen perzoon de Jooden leerde, Gods raad en wil verkondigde, leerende het groote doel van de Wet en de Profeeten, leerende

de hoe God gediend moest worden, wat zij van Hem gelooven, wat zij doen en laaten moesten. Jeſus Godlijke zending, de Godlijke oorſprong, en dus de waarheid van alles wat Hij leerde, vertoonde zich zo klaar, en wierd zo ſterk bevestigd, dat er waarlijk niets ontbrak, om daar van volkomen overtuigd te worden. Ook was de gantſche inhoud zijner leere Gode-waardig, God-verheerlijkend. Er was niets in dezelve, waarom men haare waarheid zou in twijfel trekken, zo ras men die zichtbaare blijken van des Leeraars gezach en zending eenigzins vernam.

Maar wat bewees de ondervinding omtrent der menſchen oordeel over deeze leere, omtrent haare aanneeming of verwerping? wel zeker en allerkennelijkst de nadeeligſte kracht en werking eener in de harten heerſchende ondeugd, en den heilrijkſten invloed der Godzaligheid.

Immers, welke was de wezenlijke of voornaame oorzaak, dat zo veelen, dat vooral de meesten van de Farifeërs en Schriftgeleerden, de waarheid van deeze leer niet zagen, niet erkenden, en in deezen aan de waarheid geene hulde deeden? Het was in de daad hun ondeugend hart, hunne vleeschlijke gezindheid, trotschheid, geldgierigheid en zoortgelijke heerfchende begeerlijkheden; hun ontbrak alle waare liefde jegens God, alle eerbiedige, oprechte vreeze Gods; en daarom was noch de fchitterende heiligheid van Jefus wandel, noch het verhevene van zijne leer, noch de voortreffelijkheid van zijne wonderwerken, ja dit alles famengenomen, was niet in ftaat, om hen recht te doen opmerken en erkennen, de zo blijkbaare zekerheid van alles wat Jefus leerde: de boosheid van hun hart beheerschte en verduisterde derwijze hun verftand, dat zij niet konden zien dat

He-

Hemelsch licht, het welk door deeze leer ontſteken was.

Even duidelijk ontdekte zich het tegengeſtelde bij den oprechten onder de Jooden, bij Godvreezende menſchen, die naar hun licht den God der vaderen van harte dienden, bij Nathanaëls en dergelijken; hoe veel er ook, niet alleen in de uitwendige omſtandigheden, maar ook in de leer van Jeſus weezen mogt, dat geheel ſtrijdig was met hunne verwachting, met hunnen vorigen ſmaak, met zekere algemeene begrippen en vooroordeelen; zij zagen echter, zij erkenden, zij beleden de waarheid van die leer; zij waren vatbaar voor de kracht der bewijzen van haaren Godlijken oorſprong, vatbaar voor volkomene overtuiging. Zij geloofden in Jeſus als den beloofden Christus, den Zoon van God en hunnen Zaligmaaker. Dit was, ten aanzien van de naaste oorzaak, een gevolg en uitwerking van

de vreeze Gods, van eene ongeveinsde Godsdienſtigheid, van de waare Godsdienſtigheid hunner harten; de Godzaligheid had bij hen eenen zo krachtigen invloed op de erkentenis der waarheid, ter overwinning van alle bedenking en belemmering, ter beveiliging tegen alle verleiding, door menschlijk gezach en wijsheid, vereenigd met diepingewortelde tegenſtrijdige begrippen.

En, wierden zij tegen dat alles gewapend en geſterkt door vroomheid en oprechtheid, daar zo veele anderen, die God niet vreesden, de waarheid geheel miskenden; verkeerd oordeelden, en in hunne verdervelijke dwaalingen volhardden! wie ziet dan niet in deeze proeve den krachtigen en heilzaamen invloed der Godzaligheid, om in de leer van geloof en Godsdienst rechtmatig te oordeelen, duidelijk op te merken, met overtuiging te erkennen, en ook bereidvaardig

dig te belijden wat waarheid zij?

Dan, geëerde Hoorders, beroep ik mij met het aanvoeren van dit voorbeeld op eene onlochenbaare ondervinding. Ik voorzie ook zeer wel, dat men vraagen zal, of niet de gewoone ondervinding ſchijnt te pleiten voor eenen zeer *geringen* of geheel *geenen* invloed der Godzaligheid, op zulk eene erkentenis der waarheid, alzo veele eenvoudige Godvreezende menſchen niet zelden omtrent den Godsdienst of de Godsdienst-leer dwaalende begrippen hebben, aan dezelve vasthouden, en dikwijls geheel ongeſchikt zijn, om de verſchillende gevoelens te beoordeelen, om de kracht der redenen te bezeffen, en de verleiding op te merken, ja door dezelve menigmaalen zeer gemakkelijk en ſpoedig worden weggeſleept? Gaarn erken ik, het zou wenschbaar zijn, kon men zulks volkomen tegenſpreeken; maar, hoe veel ook daar van waar-

 heid

heid moge zijn, de aangevoerde redenen, ontleend uit den eigen aard der Godsvrucht en van Gods goedertierenheid, kunnen daar door niet ontzenuwd worden; ook het geen de ervaaring in de voorgeſtelde proeve zo duidelijk bevestigt, blijft echter altijd eene daadzaak, die deeze kracht en werking der Godzaligheid ontegenzeglijk beweezen heeft.

Alles derhalven, wat mogelijk in dit opzicht, van veele oprecht-Godvreezenden als zeker kan gezegd worden, bewijst niets meer, dan dat de eerbiedige liefde jegens God niet altijd en bij allen dien heilzaamen invloed heeft, welke dezelve hebben *kon* en hebben *moest*; ja, ik ſchroom niet hier bij te voegen, ook *hebben zou*, indien maar de Godzaligheid zelve minder onvolmaakt, of meer zuiver, onvermengd, en ijverig werkzaam was, indien maar de gezindheid om geloof en gedrag eeniglijk aan God te

te onderwerpen altijd heerschte, en maar afgefcheiden, geheel vrij was van andere neigingen, die, of eenige vooringenome partijdigheid, of onvatbaarheid voor de kracht der waarheid, of traagheid in het wel onderfcheiden en ingefpannen opmerken, of iets van dergelijken aard veroorzaaken, en alzo de uitwerking van de waare ftrekking der Godzaligheid aanmerkelijk belemmeren.

Bij gevolg, alles wat men uit de ondervinding, ten aanzien van menfchen die God vreezen, meend te kunnen bewijzen, bewijst in de daad niets minder, dan dat Godvruchtigheid nauwlijks eenigen, of geheel geenen invloed hebben zou op het zien en erkennen van de waarheid, en op beveiliging tegen verdervelijke dwaalingen. Ik zeg tegen *verdervelijke* dwaalingen! Wie onzer maakt geen onderfcheid tusfchen dwaaling en dwaaling? Er zijn toch, (zo lang alle, die

anders God in oprechtheid dienen, en den Zaligmaaker liefhebben, in alle opzichten nog onvolmaakt zijn, en flecht, ten deele kennen), er zijn dwaalingen, die aan geloof en hope, aan de beoefening van onze wezenlijke verplichting, aan onzen troost en zaligheid, geene wezenlijke schade toebrengen; ontdekt men, of meend men in iemand dezulke te ontdekken, gij begrijpt, dat dit niets kan afdoen, *niets* tegen den door mij beweerden invloed der Godzaligheid, die altijd veel, zeer veel, zal toebrengen, om in alle gevaaren der verleiding te waaken en te bidden, om gesterkt en behoed te worden, om althans nooit zo ver van het spoor der waarheid af te dwaalen, dat men niet meer naar het rechte wit zou kunnen jaagen tot den prijs der gelukzaligheid.

Ja, Toehoorders, zo wij in deeze zaak de ondervinding over het geheel, zo veel mogelijk, en in goeden ernst raad-

raadpleegen, zouden wij dan durven ſtaande houden, dat miskennen van de waarheid, verkeerd oordeelen, onvoorzichtig dwaalen, onbedacht en ſpoedig wegloopen met valſche en bedriegelijke leeringen, dat deeze of dergelijke dingen eenigzins algemeen plaats hebben bij menſchen, die toonen God te vreezen, bij hen *meer* dan wel bij anderen? Ik geloov dat zelvs niemand uwer dit vermoeden zal, daar zulke verkeerdheden en zwakheden, wanneer en voor zo veel die plaats mogen hebben, echter nooit uit de vreeze Gods, maar uit geheel andere bronnen haaren oorſprong hebben, en niemand, met eenigen grond van zekerheid, of zelvs van waarſchijnlijkheid, zal kunnen lochenen, dat ook in onze dagen de listige verleiders, de beſtrijders der duidelijk geopenbaarde voornaamſte waarheden of leeringen van het Euangelie, dat, zegge ik, deeze beſtrijders ver den

mees-

meesten bijval vinden bij *roekeloozen*, bij *ligtzinnigen*, bij *ongodsdienstigen*, veel meer bijval bij dit zoort van lieden, dan bij menschen die God voor oogen hebben, en ernstig naardenken op hunne eeuwige belangens.

Vertegenwoordigt U allen, of zo veelen als Gij zelv meer van nabij kent, of op goede getuigenisfen houdt voor menschen, die met woord en wandel toonen der Godzaligheid toegedaan te zijn, brengt U deezen voor de aandacht, en ik houde mij verzekerd, uwe ervaaring en uwe weetenschap zullen U overtuigen, dat over het geheel juist deeze zorgvuldigst opletten, onzijdigst oordeelen, en veel minder dan wel anderen door allerhande wind van vreemde leering worden omgevoerd, maar op eene redelijke wijze vasthouden aan de beproefde waarheid, naar het voorbeeld der gezonde woorden.

Gij ziet dus, dat vroegere en laatere on-

ondervinding, wel verre van den (zo ik meen) betoogden invloed der Godzaligheid eenigzins te logenſtraffen, denzelven allerſterkst bevestigen.

Godzaligheid, die zich in zo veele andere opzichten, en door alle haare uitwerkingen allerkrachtigst aanprijst, die, naar de verzekering van den grooten Apostel der Heidenen, tot alle dingen nuttig is, deeze Godzaligheid is dan ook, beſchouwd uit het thans ontwikkeld oogpunt, onze waare achting, onze oefening, onze benaarſtiging, ten hoogſten waardig. Zal ons de bondige verdediging van de meestbelangrijke waarheden van onzen ſchoonen Godsdienst ernſtig ter harte gaan; zullen wij het onze daar toe op den duur, zonder eenige verveeling, en met genoegen bijdraagen; zullen wij gelukkig ſlaagen in de ontmaskering van het bedrog der verleiding, in de ontdekking en wederlegging van alle ſchadelijke dwaalingen; in het nauw-

keu-

keurig berekenen van de waarde der tot zulk een oogmerk ingerichte ſchriften, en in alles, waar door wij als Beſtuurders, als Leden, als Begunſtigers van dit Genootſchap medewerken, om deszelvs hoofddoel op de beste wijze te bereiken; zullen wij in dit alles gelukkig ſlaagen, Godzaligheid moet ons beſtuuren, Gods vrees in onze harte woonen; ook het voorgedraagen voordeel der Godzaligheid, haar wezenlijke invloed op de erkentenis der waarheid zij ons allen eene bijzondere opwekking, een ſpoorſlag om dagelijksch ons zelven te oeffenen tot Godzaligheid, ten einde wij ons ſteeds gedraagen mogen overeenkomſtig deeze gewigtige vermaaning: *waakt, ſtaat in het geloof, houdt u mannelijk, zijt ſterk.*

Tot zulk een einde zijn de werkzaamheden onzer Maatſchappij ingeſteldt, en nog bij voortduuring daar toe ingericht.

Ik

Ik acht onnodig U te verzekeren, Gij allen weet het, dat onze van jaar tot jaar uitgeſchrevene Prijsvraagen, en alle van tijd tot tijd gekroonde en in het licht verſchijnende Verhandelingen, deeze ſtrekking hebben, om in de leer van geloof en Godsdienst de kennis en erkentenis der waarheid te bevordederen, de waarheid tegen allen aanval te verdedigen, en den Christen te verſterken, om niet verſtrikt, om niet bedrogen en verleid te worden. Gij weet ook uit die zelve Vraagen, Antwoorden en Vertoogen, dat het hecht verband tusſchen geloof en deugd, en derzelver wederkeerige invloed, geheel niet uit het oog verloren wordt, maar gewerkt, ſteeds voortgewerkt tot verwekking, aankweeking en volmaaking der Godzaligheid.

Het wel gelukken deezer pogingen, (en kan het anders?) is zeer verſchillend; ook in dit opzicht zijn de meer en minder vruchtbaare jaaren veelal

zeer

zeer afwisſelend. Sints onze naast-voorgaande algemeene openbaare Vergadering heeft het niet ontbroken aan toegezondene Verhandelingen; maar, zo zeer als ooit, aan de zodanige, die naar ons oordeel der uitgave, en der bekrooning waardig waren; onze geliefde Medebroeder, onze Secretaris, zal genegen en bereid zijn, om U door voorleezing van het een en ander eenig nader bericht te geven.

God zely kroone den gekroonden Schrijver met zigtbaare blijken zijner hooge goedkeuring! Dat veele door het leezen van dit ſtuk bevestigt werden in het allerheiligst geloof! En wij zullen, zo de Heer wil en wij leeven, ons verheugen, wanneer ons in het vervolg meer ſtukken mogen toekomen, aan welker Vervaardigers wij de uitgeloofde Eereprijzen, zonder eenige huivering, zullen mogen toekennen.

Gij verlangt ook nog te hooren, tot wel-

welken arbeid des kundigen in eene eerstvolgende openbaare uitſchrijving zullen worden opgewekt en uitgenodigt Ook dit zal onze waardige Medebroeder U gaarn mededeelen.

Wij eindigen, zeer geëerde Toehoorders, na vernieuwde aanbeveeling van de belangens deezer Maatſchappij aan uwe aandacht, toegenegenheid en medewerking; maar allermeest aan de gunst en zorg van Hem, die aan de Gemeente gegeeven is tot een Hoofd boven en over alles, die zelv, zo wel de waarheid als de weg en het leeven is. Hij geeve, dat veelen, dat ook wij, allen toeneemen en bevestigd worden in de kennis der waarheid, die naar de Godzaligheid is, in de hope des eeuwigen leevens! op dat wij niet mede door eenige verleiding worden afgerukt, en uitvallen van onze vastheid, maar opwasſen in de genade en kennis van Hem, onzen Heer

en Zaligmaaker Jesus Christus! Den welken zij de heerlijkheid, beide nu en in den dag der eeuwigheid! Amen (*).

(*) 2 Petr. 3: 17, 18.

VERDEDIGING

DER

GESCHIEDENIS

VAN DEN

WONDERDADIG OPGEWEKTEN

LAZARUS,

DOOR

W. A. VAN HENGEL,

PREDIKANT TE DRIEHUIZEN EN ZUID SCHERMER.

AAN WIEN EEN ZILVEREN EERPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

VERDEDIGING

DER

GESCHIEDENIS

VAN DEN

WONDERDADIG OPGEWEKTEN

L A Z A R U S.

Wanneer men de goddelijkheid des Christendoms ſlechts in zoo verre aanneemt, als hetzelve uit de beginſelen van den natuurlijken godsdienst is af te leiden; behoeft men geene uitwendige bewijzen. De inwendige waarde van het Christendom bewijst zich zelve. Ja het nader bewijzen zou even ongerijmd zijn, als door daadzaken bekrachtigen, dat wij, bij voorbeeld, God, en de menſchen moeten liefhebben. Van hier de minachting, waar mede vele hedendaagſche Geleerden onder anderen over de wonderen des N. T. ſpreken, die, hunnes oordeels, thans den minsten

 ſteun

ſteun niet meer aan den godsdienst geven kunnen. Maar waartoe ſtaan deze wonderen dan in onze Heilige Schriften? — Deze, beweren zij, dat geene ware wonderen zijn. Zij geven van de verhalen geheel andere verklaringen, dan men tot hiertoe gewoon was, en maken met dezelve, vooral in Duitschland, een' grooten opgang. Tweederlei zijn de, hun meest geliefde, Theorieën. Volgens de eerſte zijn de wonderen in het N. T. niet meer, dan eenvoudig-natuurlijke gebeurtenisſen: het wonderdadige is loutere uitvinding van menſchen: men kan, men moet ze anders, dan te voren uitleggen: en al het bovennatuurlijke verdwijnt van zelve. Doch de onbeſtaanbaarheid dezer Theorie', ſchoon door menig een' gevolgd (*a*), wordt reeds door velen ingezien, die daarom eene andere verkiezen. In de ſchriften des N. T., meenen zij, dat eigenlijk gezegde wonderen geboekt ſtaan; maar verklaren dezelve ronduit voor volksvertelſels, (gelijk men thans gaarne zegt, My-

(*a*) *Eck*, Verſuch, die Wundergeſchichten des N. T. aus natürlichen Urſachen zu erklären. *Paulus*, Philologisch-Kritiſcher und Hiſtoriſcher Commentar über das Neue Teſtament. Alii.

Mythen), of twijfelen althans aan derzelver geschiedkundige waarheid in die mate, dat zij het *non liquet* tot het *Resultaat* hunner onderzoekingen maken (*b*).

Met dat alles willen sommigen der laatstgenoemden hunne uitspraak niet tot *alle* wonderverhalen van het N. T. betrokken hebben. *Gabler* onder anderen is van gevoelen, dat men nog hier en daar in deszelfs Schriften sporen aantreft, die ons tot de kennis van den waren aard der gebeurtenissen geleiden, waaruit de wonderverhalen ontstaan zijn: zoo dat wij, wat de Apostelen er ook van geloofd hebben, indien al niet met zekerheid, toch met vele waarschijnlijkheid zeggen kunnen, wat er eigenlijk geschied zij, en ten laatsten alles op eene eenvoudig natuurlijke gebeurtenis uitloope. Zulke sporen meent hij, bij voorbeeld, in het verhaal van de opwekking van Lazarus, (*Joann.* XI.) te ontdekken: terwijl hij met anderen deze, als eene opwekking uit

(*b*) *Krug*, in Museum für Religionswissenschaft in ihrem ganzen Umfange: herausgeg. von *Henke*, I. Band. 3. St. S. 395. f. f. *Kuinoel*, Comment. in libros N. T. historicos Vol. I. pag. 219. *Gabler*, Journal für auserlesene theologische Literatur. III. B. 2. St. S. 227. f. f. Alii.

uit een' blooten schijndood aanziet (*c*). Doch tevens beschouwt hij deze, en meer andere gebeurtenissen uit het N. T., als buitengewone daden der Goddelijke Voorzienigheid, welke zich van geheime natuurkrachten bediende, om de menschen aan Jezus Christus te doen gelooven: in welk gevoelen ook anderen meer of min instemmen (*d*).

Bestond de Verhandeling, waarin *Gabler* zijn gevoelen over *Joann.* XI. waarschijnelijk tracht te maken (*e*), gelijk een aantal hedendaagsche Schriften, uit loutere gissingen, die men zonder eenig bewijs, als in het wilde, daar heen werpt; men moest dezelve door stilzwijgen in vergetelheid trachten te brengen. Maar daar hij zijn gevoelen, hoe paradox ook, met bewijzen poogt te staven; daar som-

(*c*) Am. ang. ort. s. 274, 282, 283. *Eck*, s. 253. f. f. *Paulus* zu dies. st. *Ammon*, Biblische Theologie, 2. Ausg. II. Th. s. 344. Ook *Bahrdt* dacht aan geen' wezenlijken dood. Zie den Hoogeerw. *van Hamelsveld*, Bijbel verdedigd V. Deel. XX. Hoofdst. bl. 342.

(*d*) A. a. o. s. 282, 284, 285. *Ammon*, s. 339. f. f. Zie ook den ongenoemden Schrijver von den Rationalisten im Christenthume, in *Henke's* Museum, I B. 1 St. s. 149. f. f. bis. s. 153, 154. Evenwel geeft deze zekeren schijn, als ging hij zoo verre niet.

(*e*) A. a. o. s. 223—285.

ſommige dier bewijzen in den eerſten opſlag vrij wat kracht hebben; oordeelde ik het niet onnuttig, de geheele geſchiedenis *Joann.* XI, zoo ver mijn vermogen toeliet, nog eens te onderzoeken: hoewel ik nu niet alleen op *Gablers* bedenkingen, maar ook op die van anderen, zoo wel de echtheid, als den inhoud, en de geloofwaardigheid dezer geſchiedenis betreffende, meende te moeten letten. Bedacht op het genoegen, het welk wijlen Doct. *Renſing* voor weinige jaren gaf met zijne, bijzonder op geneeskundige gronden ſteunende, verdediging van den waren dood van Jezus; waag ik het thans, het ſlot van mijn onderzoek, dat is, *eene verdediging van den waren dood, en de herleving van Lazarus* aan het licht te brengen: mij echter zoo vele mindere goedkeuring belovende, als mijn onderwerp minder gewigtig, en mijne krachten minder ſterk zijn. Geneeskundige bewijzen toch kunnen hier niet in aanmerking komen, en van mij ook met reden niet verwacht worden. Ik zal *de geſchiedenis, Joann.* XI, *oordeel — uitleg — en geſchiedkundig* behandelen. Met andere woorden, ik zal dezelve tegen de, mij bekende, nieuwere bedenkingen in twee ſtukken trachten te verdedigen: door namelijk

1°. *te toonen, dat de geschiedenis, Joann.* XI, *van den Apostel, wien zij toegekend wordt, geschreven, en ongeschonden tot ons gekomen, een duidelijk verhaal van de opwekking van Lazarus uit den waren dood, en niets van het tegendeel bevat:*

2°. *dat dit verhaal door dien Apostel geheel en al overeenkomstig der waarheid is geboekt geworden; en wij aan een wezenlijk wonder gelooven moeten.*

Ik wil dan toonen, dat de geschiedenis, Joann. XI, *van den Apostel, wien zij toegekend wordt, geschreven, en ongeschonden tot ons gekomen, een duidelijk verhaal van de opwekking van Lazarus uit den waren dood, en niets van het tegendeel bevat.*

Schoon de *echtheid* van Joannes Euangelie, en van dit XI Hoofdstuk in het bijzonder, aan mindere tegenspraak onderhevig is, dan de geschiedenis zelve, die er in begrepen wordt; vind ik het echter niet nutteloos, deze echtheid vooraf te bewijzen: wijl ze toch ook in de laatste jaren door dezen en genen is ontkend geworden. Ik kan mij echter met dezelve

zelve niet breeder inlaten, dan voor zoo verre het tot verdediging der opwekkingsgeschiedenis van Lazarus noodig is. *Drie aanmerkingen*, en zij zal, hoop ik, duidelijk blijken.

Dit verhaal is van denzelfden Schrijver, als het gansch Euangelie. Alles, wat de Kritiek met reden vorderen kan, uitwendige en inwendige bewijzen, bevestigen dit. Algemeen wordt het XI. Hoofdst. in de Handschriften, zelfs in de geachtste en oudste, gelezen (*f*). Men vindt het ook in de Vertalingen van het meeste gezag, waaronder de *Vulgata*, en de *oude Syrische* verdienen genoemd te worden; terwijl er de Kerkvaders algemeen van gewagen. Het is hier dus nog een geheel ander geval, dan *Joann.* V: 3, 4, of VII: 55—VIII: 11, waar de menigvuldige Varianten aan zommigen vrij wat vermoeden van onechtheid geven: schoon daarom zulk een vermoeden nog niet genoegzaam is, om daar uit tot de onechtheid te besluiten.

Te gelijk leeren ons verscheiden' inwendige kenmerken de echtheid van dit Hoofdd. Men lette

(*f*) Cod. C. tantum mutilus comm. 1—7. & 47—57. cf. *Griesbachii* Proleg. ad edit. N. T. II. pag. CII.

lette eens op het verband tusſchen hetzelve, en het overige van dit Euangelie! In het volgende Hoofdſt. wordt van het *verkoopen* en *bewaren* der zalve, waarmede Maria den Heiland verëerde, gewaagd, en dus op den dood van Lazarus, voor wien zij dezelve gekocht had, gezinſpeeld (*g*). Voorts wordt aldaar op verſcheiden' plaatſen met klare woorden van den *geſtorvenen* en *opgewekten Lazarus* geſproken (*h*). Ook wordt elders in dit Euangelie Cajafas beſchreven, als de raadgever, om Jezus te doen ſterven, het welk ons wijst op het XI. Hoofdd.; waar dit raadgeven verhaald wordt (*i*): even als elders door het beſchrijven van Nicodemus, als die 's nachts tot Jezus kwam, de Euangelist ons naar die plaats, waar hij dit eerst gemeld had, heenwijst (*k*). Dit onderling verband eischt dan, het XI. Hoofdd. aan den Schrijver van dit Euangelie toetekennen.

Maar mijnes inziens wordt dit onwederſprekelijk, wanneer wij den ſtijl, en de ſchrijfwij-

(*g*) XII: 5, 7. verg. Matt. XXVI: 9. Marc. XIV: 5.

(*h*) Vers 1, 2, 9, 10, 17, 18.

(*i*) Vers 49, 50. verg. XVIII: 14.

(*k*) VII: 50. XIX: 39. verg. III: 2.

wijze van het gansch Euangelie vergelijken (*l*). Dezelfde karakteristieke verhaaltoon, die door het gansche Boek heerscht; hetzelfde letten op de aandoeningen van Jezus, en meer andere; dezelfde fijne trekken van menschkunde, die niet slechts de daden, maar ook de roersels van het hart nagaat; dezelfde levendige schildering van het gebeurde en gesprokene vinden wij hier weder: en dat met eigenheden van taal, die men in het gansch Euangelie opmerkt.

Even gelijk de Schrijver elders de gezegden van anderen verklaart, wijzigt, of tegenspreekt; doet hij Hoofdst. XI. eens, na de vermelding van een gezegde der leerlingen: vervolgens na den raad van Cajafas berigt te hebben (*m*). Even gelijk hij elders de grieksche beteekenis der hebreeuwsche namen aanduidt; doet hij hier met *Thomas*, dien hij, als op andere plaatsen, *Didymus* noemt (*n*).

Ja

(*l*) *Niemeyer*, Charakterkunde van den Bijbel, V. Deel 2. Stuk, bl. 495. v. v.

(*m*) Vers 13, 51, 52. verg. II: 21, 22. VI, 6, 71. VII: 39. XII: 6, 33. XIII: 11: 28, 29. XVIII: 32. XXI: 19. *Niemeyer*, t. a. p. bl. 494, 495.

(*n*) Vers 16. verg. I: 39, 42, 43. XIX: 17. XX: 24. XXI: 2.

Ja het is iets bijzonders, dat de andere Euangelisten nooit van Thomas fpreken, dan wanneer zij hem onder de leerlingen van Jezus optellen: terwijl onze Schrijver in hem zeer veel belang toont te ftellen, en meermaal iets nopens hem mededeelt (*o*). Verder is het onzen Schrijver eigen, *de voornaamften*, of *overften der Joden* dikwijls eenvoudig *Joden* te noemen, het welk ook in ons Hoofdd. te zien is (*p*): terwijl men uit de onderfcheiding van *Joden* en *Pharizeërs* (vs. 46.) niet opmaken kan, als wierd vers 45, en te voren, flechts van *gemeene Joden* onder deze benaming gefproken; daar insgelijks, op eene andere plaats, *de overften der Joden* van *de Pharizeërs* onderfcheiden worden (*q*). Ook is het in dit Euangelie, althans meer, dan bij andere Schrijvers, gebruikelijk, om de woorden *ἀγαπάω* en *φιλέω*, (*beminnen* en *liefhebben*), die bij de Griekfche Wijsgeeren, gelijk *amare* en *diligere* bij de Latijnen, verfchillen, met elkander als woorden van ééne kracht te verwisfelen. Dit is zoo in het ooglooп-

(*o*) Verg. XIV: 5. XX: 24. v. v.

(*p*) Vers 8, 19, 31, 33, 36, 45, 54. verg. I: 19. X: 19, 24, 31, 33. e. e.

(*q*) XII: 42.

loopend door geheel het Euangelie heen, dat niemand het met regt ontkennen kan (*r*). In het XI. Hoofdſt. bemerkt men hetzelfde: want, wordt Jezus gezegd, Lazarus lief te hebben, dit wordt vers 5 door *ἀγαπᾷν*, vers 3 en 36. door *φιλεῖν* uitgedrukt. Voorts ziet men bij onzen Schrijver den voorledenen, voor den tegenwoordigen tijd gebezigd (*s*): bij de andere Schrijvers van het N. T. treft men dit zeldzaam aan; maar Hoofdſt. XI: 27. in het zeggen van Martha: „ Ja, Heere! ik heb geloofd e. z. v.:" het welk niet anders zegt, dan: „ ik geloof;" of wil men? „ ik geloof vast en zeker." Ik kan er bijvoegen, dat wij dezelfde ſchilderachtige voorſtellingen der geſprekken en handelingen met weglating der koppelwoordjes, *en*, *nu*, *derhalve* e. m. a. even dikwijls in ons Hoofdd., naar gelang van deszelfs grootte, als in het ove-

(*r*) III: 35. *ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν*. V: 20. *ὁ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν*. XIX: 26..... *τὸν μαθητὴν, ὃν ἠγάπα*. XX: 2..... *τὸν μαθητὴν, ὃν ἐφίλει*. eſſ. XII: 25 & 43. XV: 17 & 19, item 12—14, 18. XVI: 27 & XVII: 23, 24, 26. Adde XXI: 15—17. de quo miror, *Velthuſenium* aliter ſentire, Commentat. Theol. ed. ab eo ipſo, *Kuinoel*, & *Rup*. Vol. IV. pag. 147—153.

(*s*) I: 26, 34. V: 24, 42, 45. VI: 69.

overige dezes boeks bemerken (*t*). Ja hoe vele gelijkheid in woordvoeging en uitdrukking heerscht er tusfchen fommige plaatfen van hetzelve, en Hoofdft. XI! Leest men hier: „ daar was zeker man krank, [genoemd] Lazarus, van Bethanie, uit het „ vlek van Maria, en van hare Zuster Martha;" elders vinden wij: „ Philippus nu „ was van Bethfaïda, uit de ftad van Andreas „ en Petrus (*u*)." Die zich dit herinnerd had, zou, gelijk wel gedaan is, de Zusters van Lazarus nooit tot eigenaarfters van Bethanie gemaakt hebben. Hetzelfde *vrij uitfpreken*, lezen wij zoo hier, als elders in de beteekenis van *eigenlijk fpreken:* waar in het bij geen' anderen Schrijver van het N. T. gebruikt wordt (*v*). Te gelijk vinden wij in ons Hoofdd. *vrijelijk* nog in eene andere beteekenis, dat is, die van *in het openbaar*, zoo als het nog eenmaal in dit Euangelie voorkomt: fchoon men het griekfche woord (παῤῥήσια) nergens meer in die kracht, dan al-

(*t*) Vers 8, 9, 23, 24, 25, 27, 34, 35, 40. e. a. v. verg. V: 11. VIII: 49. IX: 13, 16, 27. X: 32. XII: 22. XVIII: 5. XXI: 3. e. e.

(*u*) Vers 1. verg. I: 45.

(*v*) Vers 14. verg. X: 24. XVI: 25, 29.

alleen eens in Paulus Schriften aantreft (*w*). Duidelijk is mede de gelijkheid tusschen de, in dit Euangelie gewone, beschrijving van het optrekken tot viering der nabijzijnde feesten, en die in ons Hoofdd. (*x*). Het gebruik van het grieksche woord *πιάζειν*, dat hier gelezen, en door *vangen* vertaald wordt, ziet men elders bij den Schrijver, om hetzelfde aan te duiden (*y*); maar kan men bij geen' der overige Euangelisten aanwijzen. Eindelijk vinden wij, *dat Jezus zich ergens met de zijnen ophield*, elders bijna eveneens, als in het XI. Hoofdd. uitgedrukt: hoewel men dit uit onze vertaling even min voelen kan (*z*); als de in het oog loopende gelijkheid tusschen XI: 17. en V: 5. (*a*). — Genoeg vertrouw ik, om te kunnen besluiten, dat dit Hoofdd. zijne afkomst van denzelfden Schrijver heeft, als geheel het Euangelie.

Eene

(*w*) Vers 54. verg. XVIII: 20. Colos. II: 15.

(*x*) Vers 55. verg. II: 13. V: 1. VI: 4.

(*y*) Vers 57. verg. VII: 30, 32, 44. VIII: 20. X: 39. XXI: 3.

(*z*) Vers 54. *κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.* III: 22. *καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν.*

(*a*) Vers 17. *τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.* V: 5. *τριάκοντα καὶ* (cf. *Griesb.*) *ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.*

Eene andere Vraag is het: „ *moeten wij* „ *Joannes, den Apostel van Jezus, voor* „ *dezen Schrijver houden?* " Het is overbekend, dat dit, dat dus de echtheid van Joannes Euangelie in de laatste jaren door sommigen is betwijfeld, of regelregt wedersproken geworden (*b*). Maar het is met die meeningen, als met vele luchtverschijnsels: men ziet ze maar oogenblikken, en dan verdwijnen zij. Sommigen hebben hunne uitspraken weldra stilzwijgend herroepen (*c*). Ook zijn zij door anderen overvloedig wederlegd geworden; gelijk *Gubler* zelf toegeeft (*d*). Hier

(*b*) Behalve *Evanson*, *Eckermann*, Theolog. Beyträge V. B. 2. st. *Schmidt*, Biblioth. für Kritik und Exeges. II. B. 1. st. *Horst*, in *Henke's* Museum I. B. 1. st. s. 20. f. f. 47. f. f. Verg. 3 st. s. 446. (*Oertel*) *de ongenoemde Schrijver* van het Werkje: der Evangelist Johannes und seine Ausleger vor dem Jüngsten Gericht. Zie ook *Ammon*, a. a. o. III. B. Vorr. s. IX. f. f.

(*c*) *Eckermann*, Erklärung aller dunkeln stellen des N. T. B. II. s. 1. f. f. *Schmidt*, a. a. o. s. 33. f. f. Philologisch-Exegetischer Clavis über das N. T. Th. II. Abth. 1. s. 211, 212.

(*d*) A. a. o. s. 235, 236. Zie de daar aangehaalde Schrijvers, als *Süskind*, Magazin für christliche Dogmatik und Moral IX. st. s. 1. f. f. XI. st. s. 57. f. f. 110. f. f. *Nöldeke*, in *Henke's* Museum II. B. 1. st. s. 97. *Bretschneider*, die Historisch-Dogmatische Auslegung des Neuen

Hier zal het genoeg zijn, aantemerken, dat de bedenkingen, grootendeels uit het ſtilzwijgen der eerſte Christenſchrijvers ontleend, op wankelen voet ſtaan: wijl het nog niet bewezen is, dat zij allen tot *Irenæus* toe geheel en al ſtilzwijgen: wijl men zich beroept op, meestal onechte, ſchriften, van welke men niet weet, hoe vroeg zij in het licht gekomen zijn: wijl uit het ſtilzwijgen niet anders volgt, dan dat die Schrijvers Joannes Euangelie niet kenden, of niet wilden noemen. Men bouwt dus op vermoedens, die te losſer zijn: wijl naderhand dit Euangelie, naar het getuigenis van *Euſebius*, algemeen door alle Kerken zonder de minſte twijfeling is aangenomen (*e*): terwijl *Irenæus*, *Clemens Alexandrinus*, en *Origenes* het reeds te voren erkend hadden (*f*): wier meeningen, van hunne geſchiedkundige berigten onderſcheiden wordende, ons in geen gevaar brengen, van de laatſte te verwerpen. De inwendige bewijzen, uit het Euangelie zel-

Neuen Testaments ſ. 274. ſ. f. e. m. a. Voeg er vooral bij *van Griethuizen*, Diſſert. Critico-Theologica: Pro Euangelii Joannei αὐθεντίᾳ.

(*e*) *Euſebius*, Hiſt. Eccleſ. Lib. III. Cap. XXIV.

(*f*) Vide horum, aliorumque ſententias exſcriptas a *Millio* in N. T. edit. pag. 197. *ſeqq*. ed. *Kuſteri*.

zelve voor deszelfs onechtheid getrokken, hebben nog minder ſchijn van waarheid. Ik zwijg van het overige, dat men bij de verdedigers van Joannes Euangelie, als *Griethuizen*, *Lampe*, e. m. a. vinden kan.

Doch met betrekking tot het XI. Hoofdd. behoort meer gezegd te worden. Ik veronderſtel dan, dat de *eerſte Brief*, dien wij op Joannes naam hebben, werkelijk van hem geſchreven is. Alles pleit voor de echtheid; en zulken, die bij zoo klare bewijzen nog twijfelen, zal ik door dit geſchrift niet overtuigen. Wat de *twee andere Brieven*, en de *Openbaring* betreft: wikt en weegt men alles; dan ſchijnt het zeker genoeg, dat de Apostel *de laatſte* geſchreven heeft, en eenige verſchillen in den ſtijl, reeds door *Didymus Alexandrinus*, (dieswegens door *Mill*, e. m. a. wederleid), ter beſtrijding van dit Boek aangevoerd, geven ons geen regt, dit te ontkennen. Hetzelfde kan men van den *tweeden en derden Brief* zeggen, die alleen daarom zullen betwijfeld geworden zijn, wijl ze aan bijzondere perſonen geſchreven, en veel later, dan de overige Schriften, zijn bekend geworden (*g*). Ik maak dan geene zwa-

(*g*) *Euſebius* l. c. Lib. VII. Cap. XXV. *Mill.* Proleg. ad

zwarigheid, ook de echtheid van deze te veronderſtellen.

Vergelijken wij nu den ſtijl van het XI. Hoofdſt. des Euangelies met dien uit *Joannes* Brieven en Openbaring; wij vinden hetzelfde karakteristieke, dat deze Apostel zich zoo bijzonder eigen toont te zijn, en waaruit ontegenzeggelijk blijkt, dat hij zoo wel dit Hoofddeel, als het overige, heeft geſchreven (*h*). Laat mij deze proeven aanhalen. Dezelfde verwisſeling van ἀγαπάω en φιλέω, (*beminnen* en *liefhebben*), die wij in het Euangelie en XI Hoofdd. opmerkten, vinden wij ook in de Openbaring: terwijl wij misſchien diergelijke verwisſeling van φιλὸς en ἀγαπητὸς, (*geliefde* en *beminde*), in den derden brief beſpeu-

ad N. T. pag. 19. *ſeqq. Michaëlis*, Inleiding in de Goddelijke Schriften van het N. V. II. D. 2. St. bl. 911. v v. 937. v. v. zie ook den Hoogl. *Heringa*, over het gebruik en misbruik der Kritiek, in het H. Genootſch. tot verded. van den Christ. Godsd. voor 1790. bl. 344. v. v. 375. v. 386. v. v.

(*h*) *Niemeyer*, t. a. p. bl. 498. v. v. den Weleerw. *Brink*, over den eerſten brief van den Apostel Joannes, bl. 46. v. 1. en vooral den Weleerw. *Stronck*, Specimen Hermen.-Theol. de doctrina, & dictione Joannis Apoſtoli, ad Jeſu Magiſtri doctrinam dictionemque exacte compoſita, pasſim.

ſpeuren (*i*). Schoon de onzen het eene *vriend*, het andere *geliefde* vertaald hebben. Hetzelfde gebruik dat, naar wij zagen, *Joann.* XI. van den verledenen voor den tegenwoordigen tijd gemaakt wierd, treft men menigmaal in den eerſten brief aan (*k*). Insgelijks zien wij daar menigmaal het zelfſtandig naamwoord, dat te voren gebezigd was, of een ander van gelijke kracht, in plaats van het voornaamwoord geſteld. Zoo lezen wij *in het licht* voor *in hetzelve*, *in de wereld* voor *in dezelve*, *kinderen Gods* voor *zijne kinderen*, *de duivel* en *God* voor *hij*. Even zoo ſtaat Hoofdſt. XI. *de discipelen* voor *zij*, *Martha*, of *Jezus* zeide voor *zij*, *of hij zeide* e. z. v. (*l*). Ook blijkt uit den eerſten brief, het gebruik der ſpreekwijze *kinderen Gods* aan Joannes bijzonder eigen te zijn: terwijl wij die ook Hoofdſt. XI. en wel vers 51, 52, ſchoon in eenigzins verſchillende beteekenis, aantreffen (*m*): doch omtrent welke plaats het tevens aanmerking verdient, dat zij zeer gelijk is

(*i*) *Openb.* III: 9, 19. 3 *Joann.* 2, 5, 11, 15.

(*k*) 1 *Joann.* II: 3. III: 6, 14, 16. IV: 16.

(*l*) Vers 8, (13), 24, 39, 40. verg. 1 *Joann.* II: 9. 15. III: 1, 8. IV: 7, 8. e. m. a.

(*m*) 1 *Joann.* III: 1, 2, 10. V: 1. verg. *Euang.* I: 12.

is aan 1 *Joann.* II: 2. Lezen wij toch in dezelve, „ dat Jezus niet alleen ſterven zou „ voor het volk; maar op dat hij ook de kin„ deren Gods, die verſtrooid waren, tot één „ zou vergaderen"; dat is niet alleen voor Joden, maar ook voor Heidenen ſterven zou (*n*); in zijnen brief ſchrijft Joannes: „ Christus is „ niet alleen eene verzoening voor ons; maar „ ook voor de geheele wereld": bij welke laatſte woorden wij dus, naar het ſchijnt, niet aan het menschdom in het gemeen, veel min aan alle menſchen, maar alleen aan *het heidendom* denken moeten (*o*). Misſchien mag ik hier ook van eene meer ongewone beteekenis van het woord εὑρίσκειν, (*vinden*), gewag maken: zoo dat het voor *hooren* gebruikt worde: hoewel men ook bij de beteekenis van *bevinden* zou kunnen blijven (*p*). Wat hier van zij, een duidelijk voorbeeld van dezelfde kracht der woorden, in Joannes eerſten brief en het Euangelie, geeft ons het gebruik van het woord *leven*, om de *oorzaak des levens* te ken-

(*n*) *Noesſelt*, Opuſc. ad Interp. S. S. Faſc. II. pag. 347, 348.

(*o*) Verg. X: 16.

(*p*) XI: 17. verg. 2 *Joann.* 4. en 3 *Joann.* 4.

kennen te geven (*q*). Gelijk hier van *in den dag, en in den nacht wandelen* gefproken wordt; zoo leest men, in den eerften brief, van *in het licht, en in de duisternis wandelen* (*r*). Ik betwiste niet, dat het laatfte oneigenlijk moet genomen worden; maar is in het Euangelie dan alles eigenlijk te nemen? De Zaligmaker ftelt een' reiziger voor, die, bij nacht gaande, zich aan rotzen ftoot: wijl het duister is; maar zich over dag niet ftoot: wijl hij het zonnelicht geniet. En nu laat hij de toepasfing weg, die deze fchijnt te zijn: „ Ik nu doe mijn pligt, (wan„ del in den dag); maar heb voor en bij „ de ergfte vijanden niet te vreezen, (zal mij „ niet ftooten): wijl God altijd, ook als ik „ lijde, met mij is, (wijl ik het zonnelicht „ geniet)". Onder verbetering, dunkt mij, dat dit de eenvoudigfte, en met de Allegoriefche zegswijze van Jezus meest ftrookende, verklaring is. — Ik zou nog wel meer voorbeelden, vooral uit de Openb. kunnen aanvoeren (*s*); maar naar het oordeel van hun, die,

(*q*) Vers 25. vergel. 1 *Joann.* I: 2. en *Euang.* I:4.

(*r*) Vers 9, 10. verg. 1 *Joann.* I: 6, 7. 2 *Joann.* 4. en 3 *Joann.* 3, 4.

(*s*) Verg., bij voorbeeld, vers 34. met Openb. VI: 5,

die, (ſchoon ten onregten), deze, en de twee laatſte brieven voor onecht houden, zoude ik niet veel winnen: waarom ik mij ook meestal met het aanhalen van den, volſtrekt onbetwistbaren, eerſten brief heb bezig gehouden. En wie ziet nu niet klaar, dat de gelijkheid tusſchen dezen, en het XI Hoofdd. des Euangelies, (en NB. bij eene groote ongelijkvormigheid van het onderwerp), zoo ſprekend is, dat wij, indien de zuivere Kritiek iets gelden kan, beide aan denzelfden Apostel moeten toekennen?

Maar zou welligt dit Hoofdd., ſedert het geſchreven is geworden, niet vele bijvoegſelen van latere hand, die er eene wondergeſchiedenis van wilde maken, gekregen hebben? Waarlijk daarvoor is geen ſchijn van reden. Zoo wel in- als uitwendige bewijzen verzekeren ons, dat *dit verhaal, eenige kleinigheden uitgezonderd, zoo als het voor ons ligt, van de hand des Apostels gekomen is.* De inwendige bewijzen zijn dezelfde, die in het tweede deel zullen bijgebragt worden, ten betooge, dat dit verhaal geheel en al met de waar-

5, 7. (coll. *Griesb.*) V: 43. met VI: 10. VII: 2. XIV: 15. v. 41. met XVIII: 21. v. 57. met XIX: 20. e.z.v.

waarheid overeenkomt. Wat de uitwendige bewijzen aangaat: van alle de verſchillende lezingen in het XI Hoofdd. zijn maar zeer weinige, die ons tot verbetering van den gewonen tekst verpligten. En hoe luttel is de verandering, die deze in de beſchouwing der zake te weeg brengen! Het gewigtigſte verſchil in het ganſche Hoofdd. vindt men vers 41. „ Zij namen dan den ſteen weg; *daar* „ *de geſtorvene lag* (*t*)". Deze laatſte woorden moet men, niet alleen in navolging der meeste en oudſte Vertalingen, maar ook der beste handſchriften, (vooral van de Alexandrijnſche Recenſie, zoo men *Griesbach* volgt), uit den tekst weglaten. Wat ſchaadt dit aan de geſchiedenis zelve, die hier geboekt ſtaat? Ook is het gewis opmerkelijk, dat daar, waar het op de zaak, op de wezenlijkheid van Lazarus dood en opwekking, aankomt, juist de minste afwijkingen van den gewonen tekst ontdekt worden. Volgens alle regels eener gezonde Kritiek moet men derhalve beſluiten, dat dit XI Hoofdd. des Euangelies, het welk den naam van Joannes draagt, waarlijk van dien Apostel geſchreven, en ongeſchonden tot ons is overgekomen.

Let-

(*t*) Οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος.

Letten wij nu op den *inhoud* van dit XI Hoofdd.: wij zullen er eene duidelijke opgave van den waren dood, en de opwekking van Lazarus, en geene ſporen van het tegendeel in vinden.

Tot op onzen tijd toe hebben de bekwaamſte uitleggers eenſtemmig getuigd, dat in Joannes verhaal alles ſamenloopt, om eene wonderdadige opwekking van Lazarus te bevestigen. Sedert men in de laatſte jaren, de meening, of laat mij zeggen, het πρῶτον ψεῦδος heeft aangenomen, dat er nooit wonderen geſchied zijn, of kunnen geſchied zijn; heeft men door gekunſtelde verklaringen de zaak in een ander licht trachten te ſtellen. Thans nog erkent de geoefendſte Schriftuitlegger, die met dit vooroordeel niet behebd is, dat het geheele Hoofdd. voor het wonderdadige pleit. Dit geeft reeds een gunstig denkbeeld van het gewoon gevoelen. Maar alle die geleerden zouden kunnen dwalen! Dit zeggen althans onze tegendenkers. Wij willen in het verhaal zelve onderzoeken, of zij waarheid zeggen. Van de twee ſtukken, die hier de meeste aandacht verdienen; vooreerst, *of volgens Joannes verhaal Lazarus werkelijk dood geweest zij;* ten tweeden, *of hij uit dien dood werkelijk zij opgewekt geworden;* gaan wij ter-

 ſtond

ſtond tot het eerſte over. *Zou Joannes werkelijk Lazarus dood verhalen? vinden wij er bij hem geene ſporen van, dat die ſlechts in ſchijn geſtorven is?* Deze, en diergelijke vragen moeten wij dan beantwoorden.

De getuigenisſen van Joannes erkent *Gabler* zelf, dat voor den wezenlijken dood van Lazarus pleiten (*u*). Hoe zou men dat ook betwisten kunnen? Hij ſpreekt duidelijk van Lazarus *dood*, en ontkent te gelijk, dat hij ſlechts zou *geſlapen* hebben. Martha noemt hij de Zuster des *geſtorvenen*: ja bij het verhalen zijner herleving ſpreekt hij van hem, als den *geſtorvenen*, nog eens: misſchien met opzet, om alle denkbeelden van een' ſchijndood weg te nemen: terwijl hij hem elders ook als *wezenlijk geſtorven* doet voorkomen (*v*).

Meer wordt het tegengeſproken, dat Jezus zelf den dood van Lazarus geloofd heeft: ſchoon de redenen, waarop men zich beroept, bij naauwkeurige beproeving, vervallen. Toen Jezus met zijne leerlingen op weg naar Judea was, zeide hij: „ Lazarus, onze vriend, „ ſlaapt; maar ik ga heen, om hem uit den

„ ſlaap

(*u*) A. a. o. ſ. 242, 243.

(*v*) Vers 13, 39, 44. XII: 1.

„ ſlaap op te wekken (*w*)”. Men merkt hier wel aan, dat Jezus, voor hij dit zeide, een' tweeden bode van Bethanie gekregen had, die hem, of den ſchijndood van Lazarus berigtte, of eene tijding bragt, welke hem dezen ſchijndood vermoeden deed (*x*). Maar er ſtaat in het verhaal niets van, en die het er invoegt, gaat blootelijk naar een vooropgevat vooroordeel te werk. Geene de minste reden had Joannes, die toch de wezenlijkheid van Lazarus dood geloofde, om dit, zoo het gebeurd was, en hij het toch wel geweten zal hebben, te verzwijgen. Hij had het dus zeker opgeteekend: te meer; wijl hij in dit verhaal zelfs de kleinſte omſtandigheden noemt. Ja hoe kon de Heer, al zijn hem door den bode, bij deszelfs eerſte of tweede zending, alle de kenteekens der ziekte berigt geworden, daaruit tot den ſchijndood beſluiten (*y*)? Doch hoe nietig zulk een voorgeven zij, blijkt vooral, om dat Jezus niet van een' ſchijndood, maar, *onder het beeld van een' ſlaap*, naar Joannes ware uitlegging, *van den wezenlijken dood* van Lazarus ſpreekt. Of zou men

(*w*) Vers 11.

(*x*) *Eck*, *Paulus*, *Gabler*, a. a. o.

(*y*) *Ruszwurm* in *Henke's* Muſeum II. B. 1. St. ſ. 148. f. f.

men den ſchijndood mogelijk daaruit opmaken kunnen, dat Jezus zijnen vriend *ſlapende* voorſtelde, en door de woorden: „ ik ga „ heen, om hem uit den ſlaap op te wek„ ken", niet meer kan bedoeld hebben, dan: „ ik zal trachten, hem in het leven te herſtel„ len" (*z*)? Het laatſte kan men, noch uit de woorden zelven, noch uit het verband, en dus niet door voorbeelden van plaatſen, waar men het woord *trachten* moet bijdenken, gelijk ze, bij voorbeeld, *Glasſius* aanhaalt (*a*), wettigen: wijl die voorbeelden, zoo zij niet verkeerd gekozen zijn, door het verband dier plaatſen, of door den inhoud der woorden zelven geſtaafd worden. Wie weet voor het overige niet, dat men den *dood*, om dien van de bekoorlijkſte zijde voor te ſtellen, in de oudſte tijden reeds een' *ſlaap* pleegde te noemen (*b*)? Natuurlijk was de hemelſche ziel van onzen Heiland, die in den dood zoo gerust,

(*z*) *Gabler*, ſ. 274, 275.

(*a*) Philol. Sacr. Tom. I. Lib. I. Tract. III. Can. VIII. pag. 202, 203. ed. *Dath.*

(*b*) Per Euphemismum. Vide *Deut.* XXXI: 16. 2 *Sam.* VII: 12. 2 *Reg.* XX: 21. *Act. Apoſt.* VII: 60. 1 *Cor.* XV: 6, 18. cet. cff. *Schleusner* in Lex., & *Biel* in Theſ. v. κοιμάω. Adde *Palairet.* Obſerv. Phil.-Crit. in Sacr. N. T. libr. pag. 252, 253.

rust, als in het leven zijn kon, met dit beeld ingenomen. Hij bediende zich er gaarne van; en waarom zou hij dan nu anders gesproken hebben? voor Lazarus, zijn' waardigen vriend, den vromen verëerer van zijnen Vader, was de dood eene zoete rust van den levensarbeid. Hij was te minder akelig: wijl hij weldra voor het leven zou moeten wijken. Derhalve kon Jezus, die hier van kennis droeg, hem met volle regt een' slaap noemen. Naderhand verklaart hij duidelijk, dat hij van Lazarus dood gesproken had. „ Lazarus ", zegt hij, „ is „ gestorven: en ik ben blijde om uwen wil, „ dat ik daar niet geweest ben: op dat gij „ gelooven moogt (*c*)". Het is zoo, in het eerste deel dezer woorden wil men, dat de zin zij „ ik hoor, dat Lazarus dood is": met het laatste deel zal Jezus gemeend hebben: „ ik hield die krankheid voor zoo doo- „ delijk niet. Het was alzoo goed, dat ik „ er niet was, want wanneer Lazarus in mijne „ tegenwoordigheid gestorven ware, had dit „ u in uw geloof aan mij kunnen schud- „ den" (*d*). Maar, behalve dat die verklaring van Jezus woorden „ Lazarus is gestorven" ge-

(*c*) Vers 14, 15.

(*d*) *Paulus*, Comment. zu dies. st.

geheel willekeurig is, heeft zij met die der volgende woorden de onbewijsbare veronderſtelling, dat Jezus een tweede berigt van Bethanie gekregen heeft, gemeen. Dat Jezus gezegd zou hebben: „ ik hield die krank„ heid voor zoo doodelijk niet e. z. v." is veel te ongerijmd. Tot zijne leerlingen zoo iets zeggen zou toch het regte middel geweest zijn, om hen *nu* in hun geloof te ſchudden: en de wijze Jezus zou dit niet geweten hebben! Voeg er bij, dat hij in zulk een geval gezegd moest hebben: „ op dat uw geloof „ niet ophoude"; in plaats van: „ op dat „ gij gelooven moogt" (*e*). Neen, deze was de bedoeling des Heeren: „ Ik ben blij„ de, dat ik niet te Bethanie was: terwijl „ Lazarus ziek lag. Dan toch zou ik hem „ genezen hebben, en uw geloof aan mij zou „ minder dan nu verſterkt zijn geworden; nu „ ik hem uit den dood zal opwekken" (*f*).

Even zeer zien wij uit vergelijking van vers 23 met vers 21, dat Jezus meende: „ Laza„ rus was waarlijk geſtorven" Immers gaf Jezus aan het zeggen van Martha: „ Heere! „ waart gij hier geweest; zoo ware mijn „ broe-

(*e*) *Luc.* XXII: 32. verg. *Gabler*, ſ. 260.

(*f*) Cff. *Grotius* & *Roſenmull.* in Schol. ad h. l.

„ broeder niet geſtorven"; niet alleen zijne toeſtemming; maar voegde er kort daarop bij: „ uw broeder zal weder opſtaan": dat is niet, uit den *ſchijndood;* maar uit den *waren*, uit denzelfden *dood*, van welken Martha geſproken had. Ik weet wel, *Gabler* wil de laatstgenoemde woorden minder gedrukt hebben, en vat ze aldus op: „ Ach! Hij kan toch „ weder herleven: ſtel u gerust" (*g*)! Zoo heeft de toekomende tijd *zullen* dezelfde kracht, als het woord *kunnen;* waarvan *Glasſius* vele voorbeelden aan de hand geeft (*h*). Maar bedrieg ik mij niet, dan beletten ons de gelijkluidende woorden vs. 25, 28. „ de „ dooden *zullen* opſtaan", die, van hetgeen zeker aanſtaande is, genomen moeten worden, hier aan dit gebruik, het welk ook bij Joannes minder, dan bij andere Schrijvers, zal voorkomen, te denken. Wat meer is: het zeggen van Martha: „ ik weet, dat hij *zal* op„ ſtaan" (*i*), noodzaakt ons, Jezus woorden: „ uw broeder *zal* weder opſtaan" in een volſtrekten zin van deszelfs ontwijfelbare herleving te verſtaan: waar naar wij ook het ge-

(*g*) A. a. o. ſ. 262, 275.
(*h*) L. c. Can. V. pag. 197, 198.
(*i*) Vers 24.

gezegde, dat vers 40 voorkomt: „ gij *zult* „ de heerlijkheid Gods zien" hebben uit te leggen: hoewel *Gabler* ook daar, aan het geen alleen mogelijk is, wil gedacht hebben (*k*).

Bij deze twee bewijzen zou men een derde ten betooge, dat Jezus waarlijk den dood van Lazarus geloofd heeft, uit het 4. vers kunnen voegen. „ Deze krankheid is niet tot der „ dood; maar ter heerlijkheid Gods: op dat „ de Zoon van God door dezelve verheerlijkt „ worde". Doch niet alleen is de gewoone verklaring: „ deze ziekte is niet, op dat hij „ dood blijve", wijl men zoo het woord *blijven* in den tekst voegt, aan zwarigheid onderworpen; gelijk ik aan *Gabler* toegeven moet; maar de zijne: „ deze ziekte is niet, „ op dat hij ſterven zou: zij is niet doode„ lijk: zij heeft weinig te beduiden: en houdt „ ze aan, ik zal er hem wel van genezen", ſchijnt in den eerſten opſlag geheel buiten bedenking (*l*). In den eerſten opſlag zeg ik: want dit is er gewis tegen, dat Jezus Lazarus niet van eene *ziekte* genezen, maar, het welk geheel iets anders is, uit een *ſchijndood* zal opgewekt hebben, en dus met te zeggen: „ de

(*k*) A. a. o. ſ. 279.

(*l*) A. a. o. ſ. 258, 259, 270, 271, 273.

„ de ziekte heeft weinig te beduiden: houdt „ ze aan, ik zal er hem van genezen”, gedwaald heeft. Dit moge *Gabler* ook niet ontkennen; ijder een, die Jezus Christus als den onfeilbaren Zoon van God eerbiedigt, ontkent het met mij. Gerust vragen wij elken Geleerden klare bewijzen, dat Jezus ooit gedwaald heeft. Mijnes inziens moet men, *Gablers* vertaling van zijne verklaring onderscheidende, de eerste: „ op dat hij sterven zou”: behouden; de laatste: „ deze ziekte is niet „ doodelijk: zij heeft weinig te beduiden; „ houdt ze aan; dan zal ik hem wel gene„ zen”: verwerpen. Het voorstel πρὸς met den vierden naamval, dat wij hier in het Grieksch lezen, en menigmaal gebruikt wordt, om *het einde*, dat is, *het hoofddoel* eener daad of gebeurtenis uit te drukken (*m*); heeft hier dezelfde kracht. „ Deze ziekte”, zegt dan de Heiland, „ is niet *ten einde*, dat is, heeft „ niet ten *hoofddoel*, dat Lazarus sterve”. Men zegge niet, dat deze opvatting slechts *kan* doorgaan! Zij schijnt toch door het volgende volstrekt *gevorderd* te worden: waar

te

(*m*) *Matth.* VI: 1. XIII: 30. *Hand.* III: 10. *Jac.* III: 3. πρὸς wordt in dien zin *Rom.* III: 26. met εἰς το verwisseld. Cet. cff. *Schoetg.* & *Schleusn.* in Lex. ad h. v.

tegen *ziekte, als niet tot der dood*, dezelve overgeſteld wordt, als „ *ter heerlijkheid Gods*", en wel „ OP DAT *de Zoon van God verheerlijkt worde* (*n*)": in welke woorden Jezus duidelijk van *het einde*, dat is, *het hoofddoel* gewaagt, waartoe Lazarus onder Gods beſtuuring was ziek geworden. Derhalve ontkent Jezus het ſterven van Lazarus niet: hij zegt alleen, dat dit *het einde*, *het hoofddoel* niet was, waarom hij de ziekte gekregen had. Zelfs geeft hij hierdoor een', al is het maar flaauwen, wenk, dat hij *aan het ſterven van Lazarus* geloofde: als of er ſtond: „ Lazarus ſterft wel, maar dit is het einde der „ ziekte niet". Even hetzelfde geloof beſpeuren wij bij de Zusters van Lazarus. „ Heere"! zeide Maria", „ indien gij hier „ geweest waart, ware mijn broeder niet ge- „ ſtorven". Zoo zagen wij reeds, dat ook Martha ſprak, die mede, bij het geen zij er ſpoedig op volgen liet: „ ik weet, dat hij „ opſtaan zal in de opſtanding ten laatſten da- „ ge", deszelfs *waren dood* veronderſtelde. Toen zij Jezus het graf zag naderen, was het: „ hij riekt reeds". Het is zoo, zij voegde

(*n*) .... οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης.... ἵνα δοξασθῇ ....

de er bij: „ want hij heeft vier dagen al„ daar gelegen (*o*)". Zij befloot dus uit den langen tijd, welken Lazarus begraven was geweest, dat hij reeds rieken moest, en dus durve ik hieruit voor de reeds werkelijk te befpeurene verrotting zijns lighaams geen bewijs trekken (*p*). Maar dit ziet men vast, dat zij van deszelfs fterven volkomen overtuigd was. Doch, in één woord, alle de perfonen, die *Joann.* XI. voorkomen, worden ons daar als zulke overtuigden befchreven: de Joden zelfs, die ter vertroosting van Martha en Maria gekomen waren; die om Lazarus weenden: die tot elkander zeiden: „ kon „ hij, die de oogen des blinden geopend heeft, niet maken, dat ook deze niet geftorven ware?" (*q*)

Er zijn nog andere bijzonderheden in het verhaal van Joannes, die den *wezenlijken dood van Lazarus* leeren. Hiertoe behoort, dat Jezus bij zijne komst te Bethanie de vierdaagfche begravenis van Lazarus vernam, en wel, voor

(*o*) Vers 32, 21, 24, 39.

(*p*) Zie, behalve *Gabler* f. 244., den Wel-Eerw. *van Herwerden*, Verklaring van het Euangelie van *Joannes*, IV. Deel, bl. 289.

(*q*) Vers 19, 33, 37.

voor dat hij Martha gesproken had, die het alleen bevestigde (*r*). Deze laatste niet alleen, maar ook Joannes de Apostel besluit hieruit, dat Lazarus werkelijk gestorven was. En wat zal men anders van Jezus handelwijze zeggen, die, na de ziekte van Lazarus vernomen te hebben, nog twee dagen te Bethabara, of in den omtrek gebleven is (*s*)? Het antwoord toch: Jezus ging niet naar Be„ thanie; wijl de ziekte hem geheel niet be„ denkelijk scheen. Hoorde hij naderhand, „ dat zij zich niet van zelve beterde; dan „ zou hij heengaan, en Lazarus genezen" (*t*); is zeer onvoldoende. Jezus was de vriend van Lazarus, en van geheel het, nu neêrgeslagen, huisgezin. Dit kon den aard der ziekte best kennen, dit gaf hem van het gevaar derzelve berigt. Evenwel zou hij, die verre weg was, gedacht hebben. „ Het zal zoo erg niet zijn, „ en dan is het steeds tijds genoeg"! Zoo gaan geene vrienden te werk, laat staan de gevoelige, medelijdende Jezus. Veeleer zou hij terstond naar Bethanie zijn heengesneld: al ware hem de ziekte van Lazarus onbeduidend

(*r*) Vers 17, 39.
(*s*) Vers 6.
(*t*) *Gabler*, f. 258, 271, 273.

dend voorgekomen. Pleegde hij niet terstond naar de kranken te gaan, bij welke hij geroepen wierd, of, zoo niet, dan te verzekeren, dat zij reeds hersteld waren (*u*)? zoo handelde hij omtrent vreemden, en Lazarus, zijnen vriend, uit een dwaas denkbeeld, dat de zusters het te erg maakten ...... zou hij dien vriend in droefheid en smart laten liggen, — aan gevaar van verergering, dus aan den dood bloot stellen!! Ja al beschouwden wij Jezus maar als een' bloot geneesheer; niettemin ware dit ongerijmdheid. Geen regtschapen geneesheer zal twee dagen vertoeven; eer hij naar een' zieken gaat, van wiens gevaar men hem berigt heeft. Al denkt hij er het beste van; hij zal gaan zien, en den lijder genezen. De eenige reden dus, waarom Jezus nog twee dagen vertoefde, was, gelijk hij zelfs eenigzins te kennen geeft, op dat men zich te beter van Lazarus dood verzekerde, en te meer aan hem geloofde (*v*).

De

(*u*) *Matth.* IX: 19. verg. *Marc.* en *Luc.* *Joann.* IV: 50. Zie *Hesz*, Lebensgeschichte Jesu, 6. Aufl. II. B. S. 239, 240.

(*v*) *Ruszwurm*, a. a. O. S. 149, 150.

De eenige bedenking, die men tegen de *wezenlijkheid van Lazarus dood* nog zou kunnen inbrengen, is deze, dat de Heiland hem, nog in het graf zijnde, toeriep: „ Lazarus, „ kom uit (*w*)! " Het is bekend, dat *Woolſton* hier mede reeds geſpot heeft: terwijl dit door anderen in onzen tijd aangevoerd wordt, om *den ſchijndood* van Lazarus te ſtaven. Maar hoe? Wilde Jezus hierdoor wel anders, dan zijne magt betoonen? Zoo kon het toch blijken, dat op zijne ſtem de dood den prooi verlaten moest. Zoo zagen tevens alle de aanwezigen, dat hij, en niet een ander, de herſteller des levens was. Juist daarom riep hij met eene groote ſtem. En ſprak hij met hetzelfde oogmerk op andere tijden ook de dooden niet aan? Tracht men ook, uit het aanſpreken van deze, *hunnen ſchijndood* te bewijzen; gij ziet, hoe vruchteloos, wanneer gij die plaatſen vergelijkt, waarin Jezus de zieken, de dooven, ja de zee toeſpreekt, en duidelijk te kennen geeft, dat dit eene ſymboliſche handelwijze is, die zijne almagt ten toon moet ſpreiden (*x*). Te regt riep hij dan tot Lazarus,

(*w*) Vers 43.
(*x*) Zie beneden.

rus, *den geſtorvenen*: „Lazarus kom uit!" (*y*).

Wij beſluiten dan, dat het verhaal van Joannes geheel anders moest zijn ingerigt; wilden wij in hetzelve er eenig ſpoor van vinden, als ware Lazarus ſlechts in ſchijn geſtorven. Vraagt iemand: „ hoe moest *dan* het verhaal zijn?"? Wil hij dus eens eene proeve? Laat ons die ten overvloede geven, door met dit verhaal, eens een ander, dat Philoſtratus in het leven van Apollonius aanteekent, te vergelijken. „ Het gebeurde," zegt hij (*z*); „ dat „ zeker meisje kort voor haar trouwen ſcheen „ geſtorven te zijn, en de bruidegom, over „ het onvoltrokken huwelijk bitter klagende, „ de doodsbaar [langs de ſtraten van Rome] „ volgde. Geheel Rome deelde in den rouw: „ daar het meisje uit een Burgermeesterlijk „ huis was. Apollonius nu kwam midden „ onder het gejammer aan, en zeide: „ „ Zet „ „ de baar neder! Ik zal uwe tranen over „ „ het

(*y*) *Gabler*, a. a. o. ſ. 280, 281, *Paulus*, a. a. o. Zie ook deszelfs Comment. über die drey erſten Evangeliën 2. Ausg. I. Th. ſ. 816, 819, 820. Maar voeg er bij *v. Hamelsveld*, t. a. p. bl. 330. en, *den Christen*, VI. Deel, bl. 116.

(*z*) *Philoſtr.* de vita Apollonii Tyanei. Lib. IV. Cap. 45. pag. 186, 187. ed. Olear.

„ „ het meisje ſtillen." " En met één vroeg
„ hij, hoe zij heette. Velen wachtten daarop
„ eene reden van diergelijken aard, als de
„ lijkzangen, die de rouwklagten opwekken.
„ Maar hij vatte het meisje blootelijk aan,
„ ſprak te gelijk iets onverſtaanbaars, en
„ deed haar, gelijk het ſcheen, uit den dood
„ ontwaken. Weldra liet zij hare ſtem hoo-
„ ren, en keerde naar 's vaders huis terug:
„ even gelijk eens Alcestis, toen Hercu-
„ les haar in het leven had te rug geroepen.
„ Toen hem vervolgens de nabeſtaanden van
„ het meisje 50,000 drachmen ter hand ſtel-
„ den, zeide hij, die als eene huwelijksgifte
„ aan het meisje te ſchenken. Of hij nu nog
„ een levensvonkje, dat het oog der Genees-
„ heeren ontgaan was, bij haar gevonden heb-
„ be, (immers zegt men, dat het juist re-
„ gende, en tevens haar aanzigt een' waasſem
„ opgaf), dan of hij het uitgedoofde leven
„ weêr onvonkt, en te rug gekregen hebbe,
„ valt niet alleen mij, maar viel ook hun,
„ die het gebeurde bijwoonden, moeijelijk
„ te beſlisſen." *Zie* daar hoofdzakelijk de
woorden van Philoſtratus. Hoe veel verſchil-
len zij van die des Apostels! Philoſtratus
zegt, te twijfelen, of het meisje, waarvan hij
ſpreekt, wezenlijk geſtorven ware: hij ſtelt
zijn

zijn ganſche verhaal, als van eene ſchijndoode: de aanwezigen waren zelve onzeker. Duidelijk leidt ons zijn verhaal, dat door de fabel van Hercules te ongelooflijker wordt, tot de gedachte, dat de neêrvallende regen van 's meisjes gelaat een' waasſem opgaan deed, en dus aan zijn' held de ſchijndood ontdekt wierd. — Zoo nu, of in dien ſmaak moest het verhaal van Joannes zijn, wilde men er eenig ſpoor van ſchijndood in bemerken; maar, zoo als het thans voor ons ligt, vinden wij er niet anders in, dan *den waren dood van Lazarus.*

In het ganſche Hoofdd. wordt Lazarus dan als *een werkelijk geſtorvene* beſchreven, en van eene onmagt, flaauwte, bedwelming, of hoe men den ſchijndood ook noemen moge, ontdekken wij geene ſporen. Laat ons nu bij de tweede vraag: „*is Lazarus uit* „*dien dood, volgens het verhaal, waarlijk op-* „*gewekt geworden?*" ſtilſtaan!

Wanneer wij de beſchrijving, van het geen tot nu toe de Uitleggers voor eene opwekking uit den dooden gehouden hebben, eenvoudig lezen; kunnen wij niet anders, dan tot hun gevoelen toetreden. Bij het graf gekomen, raakt Jezus hetzelve niet aan. Hij beveelt de omſtanders, den ſteen weg te nemen.

men. Zij doen dit. Nu beproeft hij geene middelen, gelijk men ter herſtelling van onmagtigen gewoon is: hij treedt het graf niet in: hij betast Lazarus niet. Neen. — Voor den grafkelder blijft hij ſtaan. Weldra heft hij oog en hart ten hemel. Hij dankt God voor zijne beſchikking, en met eene groote ſtem roept hij Lazarus uit zijne duistere woning. Lazarus toeft niet. Op de roepſtem van Jezus verlaat hij dezelve, nog gansch en al met de doodsbanden omwonden. Van deze wordt hij ontdaan, en hij keert gezond naar huis weder (*a*). — Alles pleit hier voor eene wonderdadige opwekking. Stellen wij ons daartegen de gebeurtenis voor, zoo als ze door *Gabler*, e. m. a. begrepen wordt (*b*). Met het vermoeden van een' ſchijndood kwam Jezus bij het graf. Toen de ſteen was weggenomen, zag hij de eerſte in hetzelve. Hij bemerkte, dat Lazarus zich beweegde, en dus nog in leven was. Daarop wendt hij zich tot God, en dankt hem, dat hij nu zoo den loop der natuur beſchikte, als ter zijner verheerlijking diende. En nu ſlaat Jezus het oog op Lazarus, roept hem uit den grafkelder te rug-

(*a*) Vers 38 — 44.
(*b*) A. a. o. ſ. 266. f. f. ſ. 279. verg. *Paulus* z. d. ſ.

rugge: waarop deze zachtkens, nog van zwakheid waggelende, uittrad, en allengskens herſtelt. Zoo beſchouwt *Gabler* de gebeurtenis. Ik vraag elk' onbevooroordeelden: „ wat „ ſtrookt meer met het verhaal van Joan- „ nes?"

De laatsgenoemde opvatting ſteunt in de daad op verſcheiden' gisſingen, die men zonder grond in het verhaal invlecht. Hoe weet men, dat Lazarus bij de opening des grafs zich begon te bewegen? Zegt men, dat de frisſche lucht, die nu in hetzelve gebragt wierd, een' ſterken invloed op zijn lighaam had, het welk ſlechts in ſchijn geſtorven was; dit is eene nieuwe gisſing, welke men door voorbeelden van anderen, die zoo herleefden, niet eens ſtaven kan, en welke te onwaarſchijnelijker is; om dat men zelf aanneemt, dat het een koel, luchtig, of warm gewelf was, waarin Lazarus begraven lag: en welks opening zulk eene verbazende uitwerking niet wel kan gehad hebben. Doch dit voor een oogenblik eens toegegeven: op welken grond zegt men, dat Jezus de beweging van Lazarus, de eerſte, of alleen gezien heeft? Laat de omſtanders hem uit eerbied den voorſten geplaatst hebben: laat hem door den aandrang zijner ziel den digtſten aan het graf gekomen zijn:

zijn: waarom heeft hij juist alleen de beweging des begravenen bemerkt? Maar hierop behoeven wij geen antwoord: want in het verhaal zelve lezen wij, dat anderen den steen van het graf genomen hebben, en dus natuurlijk de eersten in hetzelve gezien zullen hebben.

Sterker is gewis de bedenking, ontleend uit *het danken van Jezus, eer hij Lazarus opriep.* Naar de meening van *Paulus*, *Gabler*, e. a. zou men, blijkens dit danken, het verhaal van Joannes vers 41. met het een of ander moeten aanvullen, en wel daarmede, dat Lazarus zich bij de opening des grafs reeds beweegde, en dit door Jezus gezien wierd: daar deze, in plaats van *gedankt*, anders zou *gebeden* hebben. Doch *bidden* deed de Heer even min ooit bij de verrigting van wonderen, als *danken*. De Zoon van God onderscheidde zich hierdoor van de Profeten en Apostelen. Nu *dankte* hij derhalve, gelijk hij zelf zegt, alleen om der schare wil, op dat zij gelooven zouden, dat God hem gezonden had. Waarom hij *vóór*, en niet *na* de uitkomst van Lazarus deze dankzegging uitgesproken hebbe, is zeker moeijelijk te bepalen: evenwel niet onbeantwoordelijk. Gewis kon Jezus, reeds vóór de opening van den grafkelder, den ge-

stor-

ſtorvenen in het leven herſteld hebben, en wel door diezelfde kracht, waardoor hij anderen in zijn afwezen genezen heeft: gelijk door *Lampe* m. m. a. beweerd is geworden (*c*). Doch men kan buiten dien antwoorden, dat Jezus vóór de uitkomst van Lazarus gedankt zal hebben; om dat hij zeker wist, dat het wonder volgde, om dat hij, (als ik mij zoo niet te oneerbiedig uitdrukke), reeds de wonderkracht in zich zelven bemerkte. Hij was daardoor zoo zeker van de werking, als of dezelve reeds geſchied was (*d*). Door deze, mijns bedunkens, genoegzame reden verliest de bedenking van *Paulus* hare kracht. Intusſchen vergunne men mij, de zaak nog eenigzins anders, en wel in haar geheel voor te ſtellen! De Heer wilde thans, bij de heerlijkſte zijner daden, alle vitterij, als verrigtte hij kunſten of duivelswerken, onmogelijk maken, en een onwederſprekelijk bewijs geven van zijne Goddelijke zending. Had hij dit tot na de uitkomst van Lazarus verſchoven; dan zou de blijdſchap der vrienden te levendig, het geruisch der dankſtemmen te groot ge-

(*c*) Comment. ad h. l.

(*d*) *Hess*, ueber die Lehren, Thaten, und Schickſale unſers Herrn. ſ. 451.

geweest zijn; dan kon Jezus ook oogenblikkelijk geen dankgebed opgeheven hebben, dat eerbiedige ſtilte vorderde. Daarbij zouden de oogen, zou de aandacht van allen te veel op Lazarus gewend zijn geweest: terwijl vóór de wonderwerking een ijder met opene oogen op Jezus, en op hetgeen hij deed, ſtaarde. Dit was dus het regte tijdſtip, om zich tot God te wenden, om niet te *bidden*, neen te *danken*, vóór er nog iets geſchied was, en dus zijne naauwe vereeniging met God te toonen; waardoor hij niet alleen een wonder verrigtte, maar van hetzelve reeds volkomen zeker was, voor er nog iets was gebeurd. Of zou dit *danken* van Jezus misſchien niet zoo zeer om het wonder, als om de weldadigheid van Gods beſturing geweest zijn? Zou het een der wenſchen van den mensch Jezus geweest zijn, om bij het naderend einde van zijn leven nog een wonder te verrigten, dat alle anderen in luister, doel, en gevolgen hoogelijk overtrof? Zou God dien wensch thans vervuld hebben, door het zoo te beſchikken, dat Jezus bij Lazarus ſterven te Bethabara was: dat deze vóór zijne komst te Bethanie den vierden dag begraven lag: dat er thans menige, ook ongeloovige, zelfs vijandige Jeruzalemſche Joden tegenwoordig waren: dat hij

hij met deze talrijke fchare, door zijne vriendinnen, leerlingen, e. m. a. nog talrijker geworden, met deze fchare, waarvan niemand aan den dood van Lazarus twijfelde, voor het graf ftond, waaruit hij zoo zoo den dooden zou doen te voorfchijn treden? Zou dit, vraag ik nog eens, alles naar den wensch van Jezus geweest, en alzoo door God vervuld zijn geworden? Gewoonlijk neemt men aan, dat Jezus te voren gebeden moet hebben; fchoon Joannes er van zwijgt: welaan! dan zal hij *dit* gebeden hebben. En nu zal hij, bij het graf gekomen, met een geroerd, dankbaar hart voor de vervulling, of verhooring van zijn gebed gedankt hebben. Niet alleen de ijver, om zich nu op de heerlijkfte wijze als Godsgezant te wettigen; maar het eigen gevoel, en de eigen vreugd over God, die de mensch Jezus had, zal hem genoopt hebben, voor hij het wonder verrigtte, eene danktaal uit te boezemen, die hierop neêrkomt: „ Vader! ik „ dank u, dat gij zoo weder mijne wenfchen, „ om dit heerlijk wonder thans, bij het nade„ ren van mijn einde, voor zulk eene fchare „ te verrigten, vervuld hebt. Maar nooit „ begeeft gij mij: altijd vervult gij mijne wen„ fchen: daarom dank ik u dus niet! ô neen, „ Vader! Op dat deze omftanders mijne be-

„ trek-

„ trekking tot u zien mogen, dank ik u, en
„ op dat zij gelooven, dat al wat ik zegge,
„ en doe, van u komt: wijl gij mij gezon-
„ den hebt."

Het zij men de zaak zoo begrijpe, (ik geef het toch voor eene bloote gisſing op, ſchoon ruim zoo waarſchijnelijk, als die van *Paulus*), het zij men de gewone verklaring vóórtrekke; men ontwijkt althans de zwarigheid, die voor dezen Geleerden ter vergoeding overblijft: „ hoe Jezus, toen hij zijnen vriend zich bewe-
„ gen zag, reeds den Vader danken kon?" Het kon zoo wel eene laatſte ſtuiptrekking, als een herſtellingsteeken geweest zijn, of de doodskracht kon de levenskracht in Lazarus ten minſten zoo verre reeds overweldigd hebben, dat alle genezing hopeloos ware. Zeer voorbarig zou zich dus de, anders zoo bedachtzame, Jezus tot dankzeggen begeven hebben.

Zonder ſchroom kunnen wij dus zeggen, dat de beſchrijving der opwekking zelve ons aan eene wonderdadige opwekking uit den dood doet denken. In dit gevoelen worden wij niet alleen geſterkt door onzen Euangelist, die Lazarus in het volgend Hoofdd. als een' der aanzittenden in Simons huis doet voorkomen (*e*); maar door Jezus zelven, die het meer-

(*e*) XII: 2. verg. 1, 9.

meermalen vooraf verklaarde, dat hij zulk een wonder aan zijnen vriend zou verrigten. Hij heeft dit, gelijk *Eck* wil, uit de voorvallen met de dochter van Jaïrus, en den jongeling van Nain niet kunnen befluiten: want een befluit uit twee fchijndooden, (hooger fchat hij toch deze voorvallen niet), tot een' derden zou al te misfelijk geweest zijn (*f*). Ook zou hij dan met zoo vele gewisheid niet gezegd hebben: „ deze krankheid is niet tot der „ dood; maar ter heerlijkheid Gods, op dat „ de Zoon van God door dezelve verheerlijkt „ worde. Ik ga heen, om hem op te wek„ ken" (*g*). Hij zou tot Martha niet gefproken hebben: „ Heb ik u niet gezegd, dat, zoo „ gij gelooft, gij de heerlijkheid Gods zien „ zult" (*h*)? En hoe kon Jezus duidelijker ver-

(*f*) *Ruszwurm*, f. 150, 151.

(*g*) Vers 4, 11.

(*h*) 40. οὐκ εἶπον σοί. woorden, die, volgens *Gabler* f. 265, 266, met de Hebreeuwfche הֲלֹא אָמַרְתִּי לָךְ gelijk ftaan, en eenvoudig zeggen: „ Ik geef u nu de gewisfe verzekering". Dan is הֲלֹא (zoo veel als הִנֵּה en 't Arabisch هلا, *welaan*. *Gabler* beroept zich op *Noldius*, Concord. Partic. ed. *Tymp*. p. 263, 867. Doch *Nold*. leert eenvoudig, het geen ieder toeftemt, dat הלא menigmaal zoo veel als הנה is, en niet, dat οὐκ εἶπον

verzekering van de wonderdadige opwekking van Lazarus geven, dan door deze woorden: „ uw broeder zal weder opſtaan", en: „ Ik „ ben de opſtanding en het leven. Die in mij „ gelooft, zal leven, al ware hij ook geſtor- „ ven (*i*)"? De *laatſte* toch ſchijnen de meeste Uitleggers verkeerd *van een toekomend zalig leven* op te vatten: daar dezelve veel beter *op Lazarus herleving* pasſen. Eerst in het volgende 26 vers ſpreekt Jezus van de toekomende zaligheid, daartoe, als tot het geestelijke, volgens zijne gewoonte, van het lighamelijke vers 25, overgaande. Daarom gewaagt hij, naar de juiste aanmerking eens waardigen Schriftverklaarders, die mij van veel dienst geweest is, vers 26 van *een ijgelijk, die leeft*, vers 25 ſlechts *van dien, die in hem gelooft.* Te regt voegt de geleerde man er, naar het ſchijnt, bij, dat de woorden: „ al ware hij ook geſtorven", een denkbeeld van

εἶπα σοὶ, de kracht van ἰδοὺ λέγω (of εἴπω) σοὶ νῦν heeft. Het tegendeel blijkt uit een, door hem zelven bijgebragt, voorbeeld van 1 Chron. XXI: 17. הֲלֹא אֲנִי אָמַרְתִּי לִמְעוֹת הָעָם: waar de Alexandrynſche Overzetting heeft οὐκ ἐγὼ εἶπα (ed. Comp. εἶπον) τοῦ ἀριθμῆσαι ἐν τῷ λαῷ; 't geen men niet: „ zie ik zeg u", maar „ zie, ik heb u gezegd", vertalen moet.

(*i*) Vers 23, 25.

van iets, dat niet altoos plaats heeft, opleveren, en dus niet op ijderen geloovigen zien kunnen, maar een' ſchoonen weêrſlag op Martha's zeggen (vers 21): „ Heere! waart „ gij hier geweest, dan ware mijn broeder „ niet geſtorven", uitmaken (*k*): weshalve zij op Lazarus te betrekken zijn. Te weten, om Martha uit hare dwaling te helpen, wilde Jezus de belofte, dat Lazarus *nu* herleven zou, nader aandringen: zoo echter, dat hij dit niet met ronde woorden, maar, ter oefening van opmerkzaamheid en geloof, even als te voren, ingewikkeld, of liever *dubbelzinnig*, zeide (*l*). Hij bediende zich van eene, algemeen klinkende, belofte: „ die in mij „ gelooft, zal herleven (*m*), al zij hij ook geſtorven (*n*)". Deze, algemeen luidende, belofte gebruikt hij echter met het oog op een bijzonder perſoon, gelijk elders (*o*), en wel

(*k*) *Van Herwerden*, bl. 268, 269.

(*l*) *Van Herwerden*, bl. 265.

(*m*) *Schleusn.* v. ζάω.

(*n*) Κἂν ἀποθάνῃ.

(*o*) Een diergelijk voorbeeld, ſchoon nog ſterker, Joan. X: 8. vooral vergelijke men Joann. XIV: 12, waar hetzelfde ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ in een' bijzonderen zin gebruikt wordt. Adde *Glasſium* l. c. Lib. II. tract. I. cap. XIV. pag. 1243 ſeqq.

wel op Lazarus. Wilde hij niet regelregt zeggen: „ Lazarus zal herleven", men kon het zoo nemen, als of hij dit zeide; en met wat mindere drift zou Martha het ligt bemerkt hebben. Dus was de tweede belofte van Jezus vers 25 niet ingewikkelder, dan de eerste vers 23, en uit deze veronderstelling leidt *Gabler* ten onregten af, dat Jezus in dit laatstgenoemde vers zoo duidelijk, als men gewoonelijk meent, van Lazarus opstanding niet gesproken kan hebben (*p*). Beide de beloften waren, vóór het wonder gebeurde, ja wel dubbelzinnig, om de gegeven reden; maar voor ons zijn zij ten vollen duidelijk: ja de laatste komt mij nog klaarder, dan de eerste, voor. Niettemin blijft hierin nog zwarigheid, dat Martha, in weêrwil van 's Heilands beloften, de wonderdadige opwekking hares broeders zoo weinig inzag. Doch hier uit te besluiten, dat Jezus zulke beloften niet gedaan kan hebben, ware veel te overijlend. In de eerste plaats wierd Martha, gelijk wij zagen, door hare drift, door het weelderig vuur hares karakters, van de vereischte opmerkzaamheid op de gezegden van Jezus afgetrokken (*q*). Daarbij had het vertoeven van

(*p*) a. a. o. f. 261. f. f. 271, 275.

(*q*) *Niemeyer*, t. a. p. 1. ft. bl. 42, 43.

van Jezus, vóór hij te Bethanie kwam, het hares inziens hoogst onwaarschijnelijk gemaakt, dat hij haar' broeder wonderdadig genezen wilde, en, als andere menschen, hield zij het verlies, het welk niet was afgewend, toen zij het begeerde, *nu* ook voor onherstelbaar (*r*). Ligt wist zij ook van de doodsopwekkingen niet, die Jezus in Galilea verrigt had, en daar hij, haar gastvriend, te voren wel eens van de opstanding ten jongsten dage gesproken mag hebben; viel het haar spoedig in, ook de woorden die hij nu sprak, daar op toe te passen. Gij moogt er bijvoegen, dat zoo wel Martha, als de andere vrienden en vriendinnen van Jezus, bij al hun geloof aan hem, nog te lagen dunk van hem, den Zoon van God, hadden, en te weinig aan zijne magt toekenden (*s*). Met zulk eene denkwijze en in zulke omstandigheden is het ongeloof aan de oogenblikkelijke herleving van een, vier dagen begravenen, broeder bij zulke karakters wel niet te prijzen; maar zoo ongerijmd niet, dat het eene geschiedkundige daadzaak bedenkelijk maakte.

Maar

(*r*) *Hesz*, Lebensg. Jesu. a. a. o. s. 245, 246.
(*s*) Vers 21, 32. *Waart gij hier geweest!*

Maar uit het aannemen, dat Jezus de wonderdadige opwekking van Lazarus te voren als zeker verkondigd heeft, ontstaat eene andere zwarigheid, „ waartoe dan toch die „ ontsteltenis, en dat weenen bij het graf?" Aan velen komt niets natuurlijker voor, dan dat Jezus om Lazarus dood geweend heeft. De omstaande Joden begrepen het ook zoo. „ Zie" zeiden zij, „ hoe lief hij hem had- „ de!" Ja Joannes, meent men, heeft het daar ook voor gehouden: wijl hij hen anders naar zijne gewoonte zou wederleid hebben (*t*). Hieruit trekt *Gabler* dan dit gevolg, dat Jezus de herleving van Lazarus voor twijfelachtig moet hebben aangezien: terwijl hij in deszelfs ontroering een zelfsverwijt, dat hij niet eer gekomen was, meent te ontdekken (*u*). Doch reeds is de aanmerking, dat Joannes, indien hij niet, even als de Joden, gedacht had, hen wederleid moest hebben, niet naauwkeurig. Hij wederlegt wel dikwijls, maar niet altijd de dwaalgevoelens, die men omtrent Jezus voortbragt. Bijzonder dan, wanneer hij verschillende, meer

(*t*) Vers 33, 35, 36, 38. verg. *Rosenmuller*, Schol. ad h. l. *van Herwerden*, t. a. p. bl. 284, 285.

(*u*) A. a. o. S. 271, 277.

meer of min tegen elkander overſtaande, gezegden verhaalt, gelijk hier het geval is, laat hij het oordeel aan den lezer over (v). Men kan ook uit zijn verhaal zelve niet opmaken, het geen men hier voorſtaat. Eenvoudig zegt ons Joannes: „ Jezus weende". Maar de gedachte van hun, die dit weenen uit Jezus liefde voor zijne vrome vriendin, wier tranen de zijne uit de oogen persten, afleiden, is daarom niet waarſchijnlijker. Deze werking van het eene gelaat op het andere zal ieder erkennen (w); maar dan moet bij beiden dezelfde reden zijn. Kon die nu bij Jezus, gelijk bij Maria, zijn! Hij was van Lazarus herleving, zagen wij, zeker. Hij moest dus veeleer met een aangenaam voorgevoel naar het graf gegaan zijn. In zijn ganſche gelaat moest hij de heerlijkſte vreugd hebben uitgedrukt. Hij moest, zou ik zeggen, de weenende Maria getroost, opgebeurd hebben (x): indien ik niet wist, dat hij zoo, met het verraſſchende, ook grootendeels het treffende des wonders

(v) Vers 36, 37. verg. VII: 41, 42, 50—52. X: 20, 21.

(w) . . . . flentibus adflent humani vultus . . . .

(x) *Gabler*, a. a. o. ſ. 264, 265.

ders zou weggenomen hebben. Ik voor mij zie onder verbetering nog niet anders, of Jezus weende, *om het onverſtand der menſchen.* Het was *eene mengeling van ontevredenheid en droefheid;* gelijk zij van denzelfden aard bij hem opkwam; toen hij, op het laatst van zijn leven, nabij Jeruzalem gekomen, die ſtad in het oog kreeg, en haren val voorſpelde (*y*): *eene mengeling van ontevredenheid en droefheid*, die Marcus getuigt, dat hij meermalen, en toen ook blijken deed, toen hem de Pharizeërs over het genezen op den Sabbath, belasterden (*z*). Jezus zag namelijk Maria en de omſtanders over den dood van Lazarus weenen: Maria, die, aan zijne voeten gezeten, zijn woord plag te hooren (*a*). Zij ſcheen niets van de boodſchap: „ deze ziekte is tot heerlijk„ heid Gods", vernomen te hebben: zij hield alles hoopeloos: over Jezus vertoeven klaagde zij: ook over zijne afwezenheid; als moest hij tegenwoordig zijn, om te helpen. Toen wierd het hart van Jezus over het *onverſtand van haar*, die hem het meeste moest vertrouwd

(*y*) *Luc.* XIX: 41.
(*z*) *Marc.* III: 5. verg. VIII. 12. e. e.
(*a*) *Luc.* X: 39.

trouwd hebben, zoo bewogen, dat het in zijne houding, gebaarden, en tranen zigtbaar was, en de goedwillige, maar mede *onverſtandige Joden* zeiden: „ zie, hoe lief hij hem hadde". Vol van de bitterſte droefheid vroeg hij": „ waar hebt gij hem gelegd?" Nog rolden de tranen van zijne wangen: toen zij weêr nieuw voedſel kregen. Sommigen toch der aanwezige Joden, nijdig op Jezus, zeiden onder elkander: „ zou hij, zoo hij „ de oogen des blinden geopend had, niet „ gemaakt kunnen hebben, dat deze niet ge„ ſtorven was?" Geen wonder, dat hetzelfde ſmartelijk gevoel nu in het hart van Jezus nog veel heviger opwelde, zich in alle zijne gelaatstrekken openbaarde, en ons Joannes zegt: „ Jezus dan, wederom in zich zelven „ zeer bewogen zijnde, kwam tot het graf". Het is, als of hij zeggen wilde: „ deze taal „ vernieuwde, vermeerderde de droefheid van „ Jezus". Door het weenen van Maria e. z. v. was die verwekt, door de gedachte aan de traagheid zijner overige vrienden, aan het wantrouwen der meeste rondomſtaande Joden, aan de hatelijkheid der anderen grootelijks toegenomen, door den laster omtrent zijne genezing des blindgeborenen allerlevendigst geworden. Zulk eene opvatting van 's Apostels

zeggen ftrookt met de griekfche woorden, waarvan hij zich bedient, om de ontroering en beweging des Heilands uit te drukken (*b*). En dan loopt alles natuurlijk, alles met het karakter van Jezus overeenkomftig af, terwijl te gelijk deszelfs weenen ons niet belet, zijne gewisheid van Lazarus wonderdadige herleving te gelooven (*c*).

Wij vinden derhalve in het verhaal Joann. XI, *dat van den Apostel, wien het wordt toegekend, gefchreven, en ongefchonden tot ons gekomen is, eene duidelijke opgave van Lazarus opwekking uit den waren dood, en geene fporen van het tegendeel.* Dus mogen wij ons eerfte deel befluiten, en

2°. tot

(*b*) Ἐμβριμάομαι wordt in het N. T. niet, dan van *bedreigen*, en *moeijelijk worden* gebruikt. In de laatfte beteekenis, *Marc.* XIV: 5. De Glosfe van *Hefychius*, [ἐνεβριμήσατο· ὠργίσθη, ἐτάραξεν ἑαυτόν.], die *Schleusner*, in Lex. ad. h. v. tot die plaats brengt, ziet op *Joann.* XI: 33. — ἐτάραξεν ἑαυτὸν moet, even als XIII: 21. ἐταράχθη τῷ πνεύματι, van *eene droefheid met ontevredenheid over iemand gemengeld* verklaard worden. De *Syriër* gebruikt daarom *Joann.* XI: 33, 38. en XIII: 21. hetzelfde woord.

(*c*) *Hesz*, a. a. o. f. 248, 249. *van Hamelsveld*, t. a. p. bl. 329, 330. vooral *van Herwerden*, t. a. p. bl. 281. v. v.

2°. tot ons tweede deel overgaande, *trachten te toonen, dat dit verhaal door dien Apostel geheel en al overeenkomſtig der waarheid is geboekt geworden, en wij aan een wezenlijk wonder gelooven moeten.* Dit willen wij in *drie* ſtukken afhandelen.

Uit de geſteldheid van Joannes verhaal moeten wij beſluiten, dat alles werkelijk gebeurd is, gelijk hij het geboekt heeft, en Lazarus dus uit den dood is opgewekt geworden.

In allen opzigte overwint de waarheid het bedrog, en de geſchiedſchrijver kan uit zijn eigen werk van den fabelſchrijver onderſcheiden worden. Bewust van de inwendige nietigheid zijns verhaals, zoekt de laatſte dit door uitwendigen tooi, door allerlei gekunstelde welſprekendheid te vergoeden. Nu eens tracht hij, door beelden, figuren en allerlei treffende trekken van vernuft, de oogen des lezers te verblinden: dan eens zal hij de verbeelding, ten koste van het verſtand, door lofſpraken en uitroepingen zoeken in vlam te zetten. Maar, den grootſten hoop moge hij misleiden, de doorzigtige zal weldra door zijn blanketſel heen zien, en zijne bedriegelijkheid bemerken. Gansch anders oordeelt men van hem, die niet ſnedig, niet puntig,

maar in zacht voortvloeijenden geschiedkundigen stijl, het gebeurde verhaalt. Hoe minder sporen van kunst, hoe meer zuivere natuurtaal men bij hem ontdekt; hoe meer men hem aanzien kan; dat hij geene verfraaijing gezocht, maar vlug uit zijnen geest geschreven heeft, en de aandacht alleen op de gebeurtenis gevestigd had; hoe meer men ook aan de waarheid van zijn verhaal geloof slaat. Ja met zulke eenvoudigheid, dat elk zich verbeeldt, even eens te kunnen schrijven, met die regte naïviteit zal hij ons van zijne waarheidsliefde vaak een uitmuntend bewijs geven. En zie hier de aan Joannes inzonderheid eigene schrijfwijze, die in het XI. Hoofdd. des Euangelies ook overal doorstraalt. Waar vindt gij in hetzelve sporen van misleidende kunstgrepen, van te regtwijzingen des lezers, om het groote en het gewigt des wonderwerks wel te voelen? Welke lofspraken kon hij vers 11 van Jezus alwetendheid aangeheven hebben! Hoe vele gelegenheid had hij vers 44 tot uitroepingen over deszelfs kracht! *Philostratus* had m. v. a. niet kunnen nalaten, hier een' trek van welsprekendheid tusschen te voegen. Hoe gerust verhaalt ook de Apostel vers 46, dat sommigen, niet tegenstaande Lazarus herleving,

in

in Jezus niet geloofden! van de vrees, dat dit ſtooten zou, weet hij niets: ſlechts eene enkele aanmerking maakt hij in het volgende Hoofdd. (*d*), en tweemaal heldert hij hier de woorden van anderen op. Voor het overige ſtelt hij, van het begin tot het einde, het gebeurde eenvoudig voor oogen. Wat zeg ik? zonder naar pracht te zoeken, ſchildert hij ons alles zoo natuurlijk, dat elk, dunkt mij, die tegen geen wonder vooringenomen is, de gewisheid van dit wonder moet voelen (*e*).

Te

(*d*) XII: 37. v. v. verg. *Michaëlis*, t. a. p. bl. 362. v. v.

(*e*) *Lesz*, Wahrheit der Chriſt. Relig. 6 Aufl. §. 15. ſ. 278. Adde *Batteux*, Einleitung in die ſchönen Wiſſenſchaften, mit Zuſätzen vermehret von Ramler, IV. B. ſ. 269. f. f. — cf. et *Rollin*, Manière d'étudier les Belles Lettres, Tom. II. pag. 59. ſ. ſ. item *Blair*, Leſſen over de Redekunst en fraaije Wetenſchappen, II. D. bl. 36. v. v. — Met de wederlegging der voorſtellen, of liever ellendige verdichtſelen van *Woolſton*, den Schrijver van den *Horus*, *Bahrdt*, e. m. a. behoef ik mij niet op te houden. Men zie *van Hamelsveld*, t. a. p. b. 341. v. v. *den Christen*, VI. Deel, bl. 105. v. v. „den Hoogl. *Regenbogen*, Verdeediging van den geo- „penbaarden Godsdienst tegen deszelfs hedendaagſche „beſtrijders, II. Deel. bl. 307." Ook den Weleerw. v. . G . . . . . in het *Christelijk Magazijn*, II. Deel. 2. ſt. bl. 139 v. v. Zelfs *Gabler*, a. a. o. ſ. 253. f. f.

Te meer geloof verdient dit verhaal in het eeu zoo wel als in het ander; wijl Joannes alles met zekerheid berigt. *Tacitus*, bij voorbeeld, en *Suetonius* fpreken geheel anders van de wonderen, die *Vespafianus* verrigt zal hebben. Zij toonen duidelijk, er het gunftigfte niet van te denken (*f*). Hetzelfde zagen wij boven van *Philoftratus*. Maar Joannes toont nergens eenigen twijfel. Hij zegt, herhaalt ook, doch zonder plegtige verzekeringen, eeden, of wat dies meer is, waardoor de Schrijver zelf zijne geloofwaardigheid omverftoot. Met het zeggen: ,, dit ,, is ten dien tijde, met die perfonen, op ,, die plaatfen gefchied ", vergenoegt hij zich. Intusfchen leert ook de vermelding zelfs van de kleinfte omftandigheden, dat hij alles naauwkeurig geweten heeft. Denk aan het eerst *ingewikkeld*, toen *eigenlijk* fpreken van Jezus tot de leerlingen, aan het *heimelijk* roepen van Maria, aan het ontmoeten van haar en hare zuster *vóór* het vlek, aan de *verfchillende* gezegden der Joden, aan de befchrijving van den *gebondenen* en *omwondenen* Lazarus

(*f*) *Tacitus*, Annal. Lib. IV. Cap. 81. *Suetonius*, vit. Vespaf. Cap. 7. cf. *Lesz*, a. a. o. §. 14. f. 221. f. f.

rus e. z. v. Zulk eene naauwkeurige vertelling zou nooit een ander, wien het te doen was, om Jezus een wonder toe te dichten, aan Joannes gedaan hebben. Hij zelf zou die rij van omftandigheden niet gemeld hebben; als hij al het gebeurde niet zeker geweten had. Dus ziet ijder, dat wij hem in alles, wat hij verhaalt, geloof geven moeten.

Nog fterker bewijs voor de waarheid der geheele gebeurtenis vinden wij daarin, dat Joannes dus zelfs de gewisfelde gefprekken van Jezue e. m. a. mededeelt. Deze zijn zoo naauw verbonden met het werk zelve, dat er de wezenlijke dood en opwekking van Lazarus regelregt uit volgt. „ Doch zou Joannes", vragen velen, „ die gefprekken wel „ naar waarheid hebben opgeteekend? zou „ hij er uit zijne eigene denkbeelden niet „ vrij wat bij gedaan, en gefprekken, die hij „ anderen, inzonderheid zijnen meester, in „ den mond legt, naar dat hem de uitkomst „ toefcheen, gevormd hebben? Bij Xeno„ phon fpreekt Socrates anders, dan bij Plato: „ even eens Jezus anders bij Mattheus, Mar„ cus, en Lucas, dan bij Joannes. De laatfte „ mag ons dan meer zijne eigene meening, „ dan de woorden zijns meesters voorgelegd „ hebben, hetwelk men dan ook op Hoofdd.

„ XI,

„ XI, bijzonder op vs. 4, 11, 15, 22. e.z.v.
„ zou kunnen toepasſen" (*g*). Laat ons dit eens overwegen! Heeft Joannes de geſprekken van anderen, bijzonder van Jezus, zoo vervormd; hij moet dit, of met opzet, of uit onkunde gedaan hebben. Maar het laatſte is zoo goed als onmogelijk. Dat iemands geſprekken, door voortvertelling van velen, allengkens eene gansch andere gedaante krijgen, leert de ondervinding van elken dag; maar dat hij, die er bij was, toen zij gehouden wierden, dat bijzonder Joannes, die in zijne brieven zoo veel gezond verſtand blootlegt, en zich in zijn Euangelie als den menschkundigſten van Jezus leerlingen doet kennen, dat deze, de geſprekken van Jezus e. m. a. naderhand met zijne eigene denkbeelden verward, en ze echter voor woorden van anderen zou uitgegeven hebben, dit laat zich niet begrijpen. Even min kan men dit vervormen der geſprekken aan een opzet van dezen edeldenkenden leerling, bij wien liefde voor de waar-

(*g*) *Gabler*, a. a. o. ſ. 273, 275, 276. *Schmidt*, Bibl. für Krit. u. ſ. w. I. B. 2. ſt. ſ. 313, 314. *Ammon*, a. a. o. ſ. 328, 329. *Nöldeke*, in *Henke's* Muſeum, II. B. 1. ſt. ſ. 116, 117.

waarheid een ſterke karaktertrek was (*h*); toeſchrijven. Zelfs betuigt hij daartoe op verſcheiden' plaatzen te ſterk, dat hij de waarheid ſchrijft (*i*): en van anderen verhalen, hetgeen zij nooit geſproken hebben, zal toch bij hem geene waarheid geweest zijn. Het minst zou hij zoo iets met de woorden zijns geëerbiedigden Meesters ondernomen hebben. Dat Plato, bij voorbeeld, in zijn' Phædon, Crito e. z. v. aan Socrates verdichte geſprekken toeſchreef, was wel alleen, om zijne eigene welſprekendheid te toonen. Maar wie zal zulk eene verbeelding van welſprekendheid bij Joannes, den eenvoudigen leerling van Jezus, den ongeoefenden viſſcher zoeken: bij hem, die alleen ſchreef, om te leeren, te ſtichten, te troosten? Daarboven verſchilt zijn ſtijl wel degelijk van dien zijnes Meesters, onder anderen daarin, gelijk *van Vloten* zoo juist opmerkt, dat de zijne ingevolge van zijn karakter meestal liefde, teedere godvrucht ademt; maar in dien zijnes Meesters eene zekere ſcherpte is, welke

(*h*) 1 *Joann.* I: 6—10. II: 4, 21. IV: 1, 6. e. e.
(*i*) *Joann.* I: 14. XIX: 35. 1 *Joann.* I: 1 — 3. verg. *Evang.* XXI: 24.

ke de gansche ziel doorsnijdt (*k*). Hij heeft dus de gesprekken van Jezus noch verdicht, noch veranderd; maar woordelijk uit deszelfs mond opgeteekend. Het is waar, niettegenstaande die verschillendheid, komt de stijl van Joannes, veel meer dan die der andere Schrijvers van het N. T., met den stijl van Jezus overeen; maar wat is natuurlijker: daar hij als de vertrouwdste, geliefdste leerling des Heeren het meeste in zijnen geest indrong, en zich het liefste door hem liet vormen (*l*)? En onderscheidde hij ook niet duidelijk, het geen Jezus m. a. zeide, van zijne eigene woorden? Dit immers blijkt zonneklaar uit de aanmerkingen, die hij bij hunne gezegden voegt: gelijk zelfs *Henke* heeft moeten bekennen (*m*). Ware toch Joannes in het onderscheid tusschen eigen' meeningen, en de gesprekken van anderen niet zorgvuldig en eerlijk geweest; hij zou gewis die aanmerkingen weggelaten, en aan de sprekers regelregt zijne eigen' meeningen in den mond gelegd, of zonder omwegen het licht aan hunne woor-

(*k*) *Van Vloten*, Inleiding op het Euangelium van Joannes, bl. 11.

(*l*) *Brink*, t. a. p. bl. 112. v. v.

(*m*) Zie boven, bl. 5. & *Henkii* Differt. infert. Syllog. Comment. ed. a *Pottio*, Vol. I. pag. 19, 20.

woorden gegeven hebben, dat er zijnes oordeels aan ontbrak: van welk verſchijnſel wij in het bijzonder tot verdediging der echtheid van Jezus woorden vs. 11–15, (woorden, waar veel op aankomt), gebruik kunnen maken.

Dit zij genoeg van het Euangelie in het algemeen! In het XI Hoodd. zijn er, mijns bedunkens, blijken van de getrouwheid van Joannes genoeg. *De taal*, die Jezus hier ſpreekt, verſchilt zeker van die, welke wij bij de overige Euangelisten van hem lezen: maar dit kon niet anders, daar de zaak zelve, van het bij hen beſchrevene, zeer onderſcheiden is. Ook is het verſchil zoo groot niet, dat alle gelijkheid ontbreekt. Gelijk hij tot hun, die hem gevangen namen, zeide: „ dit „ is uwe ure, en de magt der duisternis"; zoo ſprak hij bij den optogt naar Judea: „ indien iemand in den nacht wandelt, zoo „ ſtoot hij zich: overmits het licht niet in „ de wereld is (*n*)". Gelijk hij Jaïrus huis intrad met de woorden: „ Het dochtertje „ is niet dood; maar ſlaapt"; zoo was het hier: „ Lazarus onze vriend ſlaapt (*o*)" Gelijk hij den bedroefden vader dus vertroost-

(*n*) Vers 10. verg. *Luc.* XXII: 53.
(*o*) Vers 11. verg. *Matth.* IX: 24.

troostte: „ geloof alleenlijk, en zij zal be-
„ houden worden"; zoo troostte hij Mar-
tha: „ die in mij gelooft, zal leven, al zij
„ hij ook geſtorven"; en vroeg tevens: „ ge-
„ looft gij dat"? (*p*) Op dezelfde wijze be-
gon hij zijne aanſpraak tot God; toen hij
zich door de Priesters veracht, maar door
de eenvoudigen gevolgd zag: „ ik dank u,
„ Vader"! als hier bij het graf van Laza-
rus (*q*): omtrent welke laatſte aanſpraak nog
moet opgemerkt worden, dat zij, de godde-
lijke waarde van Jezus in ſchijn te kort doen-
de, door Joannes, die met regt zoo hoog
van zijn' Meester dacht, wel eenigzins zou
veranderd zijn: indien hij hier niet letterlijk
Jezus woorden had willen melden.

Doch al ware het aangevoerde hier krachtig
genoeg; dan nog verzekert dit ons van Joan-
nes geloofwaardigheid, dat wij bij hem den-
zelfden Jezus in leerwijze, gewoonten, en
karakter vinden, als bij de drie andere Euan-
gelisten. Sprak hij dikwijls zinnebeeldig en
ingewikkeid, om de menſchen opmerkzaam
te

(*p*) Vers 25, 26. ζήσεται πιστεύεις τῦτο; verg. *Luc.* VIII: 50. en *Marc.* V: 36. μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται, dat is, ζήσεται. Zie *Marc.* V: 23. *Matth.* IX: 18.

(*q*) Vers 41. verg. *Matth.* XI: 25.

te maken; vroeg hij, bij voorbeeld, aan Joannes en Jacobus, die de eerste rijksambten van hem begeerden: „ kunt gij den drinkbe„ ker drinken, dien ik drinken zal, en met „ den doop gedoopt worden, waar mede ik „ gedoopt worde?" zoo sprak hij nu: „ van „ het wandelen in den dag, en in den nacht, „ en van den slapenden Lazarus (*r*)". Wederleide hij op andere tijden de dwalingen der leerlingen, gelijk toen zij zijne waarschuwing: „ wacht u voor den zuurdeessem der „ Pharizeërs en Sadduceërs", eigenlijk opvatteden; zoo wederlegt hij hen, nu zij aan het eigenlijk slapen van Lazarus dachten (*s*). Trok hij menigmaal uit voorvallende zaken zijne leeringen; ging hij, bij voorbeeld, van de Galileërs, die door Pilatus gedood, en de Jeruzalemmers, die door den toren in Siloäm verpletterd waren, tot het aankondigen der zondestraf; van de berispingen der Pharizeërs wegens de uitwendige onreinheid tot het spreken van inwendige onreinheid over; zoo sprak hij tot Martha eerst van het herleven hares broeders, daarna van het zalig leven zij-

(*r*) Vers 9—11. verg. *Matth.* XX: 22.
(*s*) Vers 11—14. verg. *Matth.* XVI: 6—12.

zijner ware vrienden (*t*). Bij alle de Euangelisten vertoont zich in *zijne leerwijs* dus dezelfde Jezus, als bij Joannes; maar niet minder in *zijne handelwijs, bij het doen van wonderen.* Voor hij een wonder daarftelt, vordert hij niet alleen geloof; maar fomtijds vraagt hij de vrienden der ongelukkigen iets; fomtijds laat hij hen zelven iets verrigten: alles, om hen opmerkzaam te makén; zoo vordert hij nu geloof van Martha: hij vraagt de zusters: „ waar hebt gij hem gelegd?" hij beveelt de omftanders zelven den fteen weg te nemen (*u*). Zoo wel hier, als elders, is een der voorname oogmerken, waarmede hij wonderen doet, de bevestiging van het geloof zijner leerlingen (*v*). Hoe kort, in welken gebiedenden toon fprak hij tot Lazarus: „ Lazarus, kom uit!" Maar zoo kort, met zulk een magtwoord fprak hij ten allen tijde. „ Ik wil, word gereinigd!" was het tot een' melaatfchen: tot den mensch met de

(*t*) Vers 25, 26. verg. *Marc.* VII: 1. v. v. *Luc.* XIII: 1. v. v.

(*u*) Vers 26, 40, 34, 39. verg. *Luc.* VIII: 50. *Marc.* IX: 21. *Luc* XVII: 14.

(*v*) Vers 15. verg. *Matth.* VIII: 23. v. v. vooral 26. XIV: 25. v. v. Zie ook *Joann.* II: 11.

de verdorde hand: „ ſta op in het midden!" De baren en den wind gebood hij „ zwijgt „ ſtil!" Tot de dochter van Jaïrus zeide hij: „ dochtertje! ik zeg u, ſta op!" en hetzelfde tot den jongeling van Naïn (*w*). Welk eene waarde, hoe vele majeſteit blinkt dus in zijne verbazende verrigtingen door! Verbeelden wij ons eens, op de plaatzen zelven te zijn! zonder geruisch komt hij. Zonder de winderige taal van een' leugenaar ſtaat hij bij den ongelukkigen. Een eenvoudig: „ ween niet!" of: „uw kind zal behouden worden" is alles, wat hij ſpreekt (*x*). Hij veinst ook geene zwarigheden, om de oogen te verblinden, of naderhand te meer te treffen. Hij maakt geen misbaar bij de lijders. Hij bromt niet. Hij mompelt niet, gelijk de held van Philoſtratus. Een kort woord ſpreekt hij, dat allen het verſtaan kunnen. Daarna ſpilt hij geene uren tijds, eer hij zijn wonder verrigt heeft. Oogenblikkelijk ziet, hoort, ſpreekt, gaat, herleeft de ongelukkige. Zoo melden Mattheus, Markus, Lucas, even als Jo-

(*w*) Verg. vers 43. met *Matth.* VIII: 3. *Luc.* VI: 8 *Marc.* IV: 39. V: 41. *Luc.* VII: 14.
(*x*) *Luc.* VII: 13. VIII: 50.

Joannes, Hoofdst. XI. van Jezus. „ Heb ik „ u niet gezegd, dat, zoo gij gelooft, gij „ de heerlijkheid Gods zien zult?" is al, wat hij zegt tot de onbedachtsame Martha. Terstond daarop slaat hij de oogen ten hemel, dankt den Vader, wendt het gelaat naar het graf, roept Lazarus op, en de gestorvene komt in zijn tweede leven (*y*).

Eindelijk verschijnt Jezus hier in hetzelfde karakter, als elders. Hij, die het gansche Euangelie van Joannes door bereid is, om het werk te volvoeren, dat de Vader hem opdroeg; maar die tevens, met gevoel zijner hemelsche waarde, zich den bron des levens en het voorwerp des geloofs noemt; hij is in de geschiedenis van Lazarus dezelfde. De twaalf uren van den dag arbeidt hij, zijn' pligt volvoert hij onbeschroomd, en tot Martha zegt hij: „ een iegelijk, die leeft, en in mij „ gelooft, zal in eeuwigheid niet sterven" (*z*). Zoo hield geen Plato het karakter van zijnen leermeester vol, als Joannes het karakter van Jezus. Wat meer is: hij verschilt hierin van de

(*y*) *Lesz*, a. a. o. §. 15. s. 278, 279. *Regenbogen*, t. a. p. bl. 306. v. v.

(*z*) Vers 9, 26. verg. *Joann.* IV: 34. IX: 4. VI: 51, 58. VIII: 51. X: 28. XIV: 6.

de overige Euangelieſchrijvers niet. „ De „ verheerlijking des Vaders", zie daar, wat zich de Jezus der andere Euangelisten, in al zijn ſpreken en doen, als zijne hoogſte bedoeling voorſtelde; even eens leidt hij hier Martha en Maria tot verheerlijking Gods op. (*a*). Toen hij bij Jeruſalem kwam, en de ſtad zag, weende hij over de inwoonders, die nog niet bekenden, wat tot hunnen vrede diende; zoo bedroefd was hij ook, gelijk wij zagen, bij het graf van Lazarus (*b*). Even dien zelfden moed, dien hij ook in zijn' laatſten optogt naar Jeruzalem, waar hij zijne leerlingen voorging, ook in de laatſte uren van zijn leven, aan den dag leide, even dien zelfden moed deed hij nu te Bethabara doorblinken; als hij tot hun zeide: „ laat ons „ naar Judea gaan!" en, ſchoon van doodsgevaar gewaarſchuuwd, komt hij te Bethanie (*c*). Ja die zelfde Jezus, die nog in den hof Getzemane tot de zijnen zeggen kon: „ Meent

(*a*) Vers 4, 40, verg. *Matth.* V: 16. *Luc.* XVIII: 19.

(*b*) Zie boven, bl. 22, 23.

(*c*) Vers 7 — 10. verg. 16. en *Marc.* X: 32 — 34. *Matth.* XXVI: 45, 46.

„ Meent gij niet, dat ik nu ook mijnen Vader „ kan bidden, en hij zal mij meer, dan twaalf „ legioenen Engelen, bijzetten?" die zelfde Jezus verklaarde, voor hij Lazarus opwekte: „ Vader, ik weet, dat gij mij altijd hoort." Juist in den geest van hem, die tot zijne vijanden zeggen kon: „ de Vader heeft mij niet „ alleen gelaten: want ik doe altijd, dat hem „ welbehagelijk is" (*d*). Hier voor dankt hij God thans met zijne gewone vrijmoedigheid: niet met de neêrgeslagen oogen van een' zondaar, neen; maar, als de Zoon van God: met de oogen ten hemel gewend, verklaart hij: „ Vader! Ik dank u, dat gij mij ge„ hoord hebt" (*e*).

Even zeer naar waarheid stelt ons Joannes de leerlingen van Jezus voor. Moeijelijk konden deze zich, naar berigt van de andere Euangelisten, aan den beeldrijken stijl hunnes Meesters gewennen. Hij waarschuuwde hen tegen den zuurdeesfem der Pharizeërs, en zij verstonden het van eigenlijke brooden. Hij zeide hun: „ die er geen heeft, die verkoope „ zijn kleed, en koope een zwaard"; dat is, „ nu

(*d*) Vers 42. verg. *Matth.* XXVI: 53. *Joann.* VIII: 29.

(*e*) Vers 41. verg. *Matth.* XIV: 19. e. e.

„ nu zou het eerst de tijd zijn, om, ware „ het noodig, een zwaard te koopen": daarop zeiden zij: „ Heere! zie hier twee zwaar„ den!" Even verkeerd begrepen zij het ſlapen van Lazarus: zij namen het beeld voor de zaak, en de wijze Jezus wierd hun onverſtaanbaar (*f*). Zij gaven zelfs hun onverſtand te kennen; maar enkel: wijl zij niets beters wisten, om Jezus van de reize af te trekken. Reeds langen tijd te voren vreesden zij de Pharizeërs, en maakten Jezus bekend, dat hij deze ergerde. Langzamerhand, vooral na hun laatſte verkeer te Jeruzalem, waar hem de Joden hadden willen ſteenigen, was die vrees bij hen aangegroeid: zoo dat zij hem bij zijnen laatſten optogt vrezende volgden, en thans hetzelfde aan den dag leggen in hunne woorden: „ Heere! de Joden „ hebben u nu onlangs gezocht te ſteenigen, „ en gaat gij wederom derwaarts"? (*g*) Doch ook hierin blijven zij zich gelijk, dat zij naar den geest bereid zijn, met hem te ſterven. Gelijk zij elders hunnen Meester naar Je-

(*f*) Vers 12. verg. *Marc.* VIII: 15. v. v. *Luc.* XXII: 36. v. v.

(*g*) Vers 8. verg. *Matth.* XV: 12. XVI: 22. *Joann.* X: 31. *Marc.* X: 32.

Jeruzalem vergezellen; gelijk zij nog in den laatsten avond hem het leven aanbieden, berusten zij nu stilzwijgend in het zeggen van Thomas, die hen daartoe opwekte (*h*). Thomas in het bijzonder heeft hier, gelijk elders bij onzen Euangelist, hetzelfde karakter. Bij alle zijne hartelijke liefde voor Jezus is niets hem eigenaardiger, dan de sombere doodsgedachte, die als in elken hoek eener melancholische ziel doorschijnt. Thans denkt hij van allen het meest aan het sterven zijns Meesters, en aan dat der jongeren met hem. Naderhand, toen elk zich over de herrijzing van Jezus verheugde, kon hij het denkbeeld van eeuwig gemis niet uit zijnen geest verdrijven. Zelfs in zijn zeggen: ,, Heere! wij weten ,, niet, waar gij heen gaat", schijnt een trek te zijn van de droevige doodsgedachte diens leerlings, die zijnen Meester dikwijls van het heengaan had hooren spreken (*i*).

De beschrijvingen van Maria en Martha zijn niet minder eigenaardig, vooral wanneer wij ze met zeker stuk uit Lucas en het volgende hoofd-

(*h*) Vers 16. verg. *Matth.* XXVI: 35. *Luc.* XXII: 33.

(*i*) *Joann.* XIV: 5. XX: 24. v. v. Zie *Hesz*, a. a. o. f. 243, 244. *Niem.* bl. 83. v. v.

hoofddeel van Joannes vergelijken (*k*). Dezelfde ſtille, zwijgende, diepdenkende Maria, die aan de voeten van Jezus zat en zijn woord hoorde, zit hier bij de rouwklagers; terwijl Martha den Heere te gemoet ging. Op eens ontlast zij zich van hare ſmarten: ſtroomen van tranen, die zij tot nu toe opgekropt had, vloeijen van hare wangen. Martha had in het begin veel heviger droefheid getoond: zij had nu reeds uitgeweend: juist naar den aard van haar karakter. Vurig, driftig word ons hetzelve bij Lucas beide en Joannes geteekend. Voorts komen deze Schrijvers in alle andere dingen mede overeen. Bij den een' zoo wel, als bij den ander', is Martha de oudſte der zusters, de huishoudſter, de ontvangſter der gasten. Zij is eene gulle, welmeenende vriendin van Jezus, ten hoogſten voor hem bezorgd. Nu eens doet zij vooral haar best, om hem, door een regt deftig onthaal van hare achting te verzekeren: dan eens vreest zij, dat de reuk van het verrottend ligchaam hares broeders hem zou benadeelen. Wel wat oppervlakkiger, ook onvoorzigtiger in het ſpreken, dan hare zuster, waardeert zij echter het onderwijs en het gezag van Jezus; en

(*k*) *Luc.* X: 38—42. *Joann.* XII: 1. v. v.

en, gelijk zij bij Lucas wil, dat Maria met haar den maaltijd voor den besten Meester bereide; zoo wil zij bij Joannes deze hare zuster in het zoete van zijn gezelfchap doen deelen (*l*).

Wat ten laatften de Joden betreft: ongelooflijk zij het in den eerften opflag, dat fommigen hunner, die het wonder van Jezus aanfchouwden, hun vooröordeel tegen hem behielden; het is juist natuurlijk in menfchen, die geloofden, dat bedriegers wonderen doen konden, en die, volgens de andere Euangelisten, de wonderen van Jezus aan de kracht des duivels toefchreven; zoo lang hij geen teeken uit den hemel gaf (*m*). Die wonderen zelven loochenden zij dus niet, en even min hunne raadsheeren. Gelijk die naderhand, toen de Apostelen den kreupelen genezen hadden, zeiden: „ wat zullen wij aan deze „ men-

(*l*) Verg. met *Luc.* X. en *Joann.* XII. van ons Hoofdd. vers 20, 21, 22. (waar men ἀλλὰ καὶ e. z. v. dus fchijnt te moeten verklaren: „ des niettegenftaande blijft „ gij bij mij in dezelfde waarde van Gods Zoon, als te „ vóren".) 23—32, 39. Zie voorts *Niemeyer*, t. a. p. bl. 40. v. v. *van Hamelsveld*, t. a. p. bl. 338, 339. *van Herwerden*, t. a. p. bl. 258. „*Regenbogen*, t. a. p. bl. 306 v. v."

(*m*) Vers 46. verg. *Matth.* XII: 24, 38. XVI: 1. en de a. e.

„ menfchen doen? want dat er een bekend „ teeken door hun gefchied zij, is aan allen „ openbaar, die in Jeruzalem wonen, en wij „ kunnen het niet lochenen": even zoo fpraken zij nu: „ wat zullen wij doen: want „ deze mensch doet vele tekenen"? (*n*) Cajafas in het bijzonder. . . . . . *Zoo* listig en zoo ijverig tevens, als die huichelachtige Hoogepriester naderhand den dood van Jezus zocht, zoekt hij dien bij Joannes. Gelijk hij naderhand zeide: „ hij heeft God gelasterd, „ wat hebben wij nog getuigen noodig? ziet, „ nu hebt gij zijne godslastering gehoord"; zoo was het nu: „ Het is nuttig, dat een „ mensch voor het volk fterve, en niet het „ ganfche volk verloren ga" (*o*). En gelijk toen bijna alle de raadsleden, door den voorzitter aangehitst, met ééne ftem uitriepen: „ Hij is des doods fchuldig"; zoo befloten zij nu, op deszelfs raad, dat zij Jezus zouden dooden, en gaven het gebod uit, dat elk hem mocht aanbrengen, op dat zij hem gevangen namen (*p*).

Zie daar dan, hoe ons Joannes de fprekende en

(*n*) Vers 47. verg. *Hand.* IV: 16.

(*o*) Vers 49, 50. verg. *Matth.* XXVI: 65.

(*p*) Vers 53, 57. verg. *Matth.* XXVI: 66.

en handelende perfonen voorftelt! Hetgeen de beroemde *Bonnet* over de gefchiedenis des blindgeborenen uitroept, is hier even passend: „ Welk eene naïviteit! Hoe natuurlijk! „ Hoe juist! Hoe belangrijk! Welk een ver„ band tusfchen het een en het ander! In„ dien dit de waarheid niet is, zeg ik tot „ mij zelven, aan welke teekenen kan ik haar „ dan kennen?" (*q*) Al had Joannes eens op andere plaatfen, (hetgeen nooit kan bewezen worden), de fprekende en handelende perfonen naar zijne meeningen befchreven; dit kan hij hier niet gedaan hebben. Hij zou, hier en daar althans, iets onnatuurlijks ingemengd hebben: hij zou zich zelven zoo gelijk niet in alle opzigten gebleven zijn: hij zou de andere Euangelisten nu of dan in zijne befchrijvingen wederfproken hebben. Maar daarvan konden wij niet één blijk vinden. Joannes komt in zijne befchrijvingen niet alleen met zich zelven, maar met Mattheus, Marcus en Lucas volmaakt overeen. Ja van ftuk tot ftuk volgt hij, in de voorftelling der karakters van de Joden, de leerlingen, de zusters, van Jezus zelven, van elk woord diens

(*q*) *Bonnet*, Palingénéfie Philofophique, Tom. II. Part. XIX. pag. 286.

diens Meesters, ook in het verhaal van den dood en de opwekking van Lazarus, de natuur, en de zich zelve verdedigende waarheid is overal zijne leidsvrouw. Die moeten wij gelooven, en dus *de wonderdadige verrigting van Jezus Christus.*

En dit ſtrekt zeer tot bevestiging van ons geloof, dat de bedenkingen, waarmede de waarheid dezer geſchiedenis betwist wordt, wel zijn te beantwoorden.

Toonden wij boven, dat in het ganſche verhaal van Joannes niet het minste ſpoor, als ware Lazarus ſlechts in ſchijn geſtorven, kan aangewezen worden; men kan dit ook uit den aard van deszelfs ziekte niet vermoeden. Dezelfde griekſche woorden, waarmede de Apostel hier den toeſtand van Lazarus beſchrijft, gebruikt hij elders van allerlei ziekten (*r*). Bepalingen, zelfs gisſingen over de during, oorzaken, en, gelijk men zegt, ſymptomes zijner ziekte, zijn dan geheel ongegrond: te meer daar wij niets van zijn bloedsgeſtel en karakter weten. Maar ongegronder is niets, dan het zeggen, dat Lazarus ſlechts eene flaauw-

(*r*) Ἀσθένεια en ἀσθενέω, vers 1, 3, 4, 6. verg. IV: 46. V: 5. VI: 2.

flaauwte, onmagt, bedwelming, of hoe men het noeme, gehad heeft. Tegen den besten geneesheer, die zoo wel als anderen zich met bloote veronderstellingen vergenoegen moest, kan dit ontwijfelbaar volgehouden worden (*s*). Voorbeelden van menschen, die verscheiden, ja 30 en 42 dagen achter één, in een' schijndood gelegen hebben (*t*), baten niets. De spoedige begravenis onder de Joden hebbe dit meer dan elders mogelijk gemaakt, was het daarom *mogelijk* met betrekking *tot Lazarus?* en al wäre het mogelijk, dat hij ruim drie dagen, in een', men zegge *koelen*, *warmen*, maar ik voeg er bij, *beslotenen*, nog eens, BESLOTENEN *rotssteen*, een schijndoode gebleven zal zijn, is hoogst *onwaarschijnlijk.* Indien ook de schijndood ten dage van Jezus zoo gemeen onder zijne landgenooten geweest ware, zouden Maria, Martha, zou althans een der omstaande Joden er wel iets van vermoed hebben. Indien hunne graven, in plaats van bederf en verrotting te bevorderen, tot onderhouding van het levensbeginsel zoo veel toe

(*s*) (*Bauer*), Biblische Theologie des N. T. I. B. f. 210, 211.

(*t*) *Gabler*, a. a. o. f. 250, 251. Over de geschiedkundige zekerheid dier berigten kan ik thans niets zeggen

toedroegen, dat het graf op Lazarus dien weldadigen invloed zou gehad hebben; zou Martha, geene vreemde, maar eene bewoonster van Bethanie, die de graven in zoo verre beter, dan hedendaagsche geleerden, kende, en van haar eigen graf sprak, uit de vierdaagsche begravenis van haren broeder niet opgemaakt hebben, dat hij alreede riekte. Doch hierbij houden wij ons niet langer op: de geschiedenis, die den schijndood van anderen getuigen zal, spreekt dien van Lazarus regelregt tegen. „ Lazarus", zegt zij, „ was „ gestorven".

En hoe, wonderlijker bijna, dan een wonder! zij, die aan Lazarus een' schijndood toeschrijven, schrijven dien ook toe, behalve aan den Heiland zelven, aan de dochter van Jaïrus, aan den jongeling van Naïn, aan de verrezenen ten tijde van Jezus dood of opstanding, aan Tabitha, aan Eutychus (*u*): welke allen men doorgaans, (over eenige verschillen sommige geleerden), voor wonderdadig herlevenden houdt. Hoe vaak zal derhalve in korte jaren, in zoo een klein brokje lands,

(*u*) *Matth.* IX: 18. v. v. *Luc.* VII: 12. v. v. *Matth.* XXVII: 52, 53. *Hand.* IX: 36. v. v. XX: 9. v. v.

lands, als Paleſtina, een ſchijndood zijn voorgevallen! Hoe bijzonder, dat die ſchijndooden meestal door middel van Jezus of zijne Apostelen opgewekt wierden: dat deze gewoonlijk vooraf eenige hoop aan de vrienden gaven, en dat wij in de Joodſche ſchriften nergens vinden, dat het hun ééns mislukt is: dat zij, zonder eenige uitzondering, ook bij zulken, die betast, bewonden, gebalſemd waren, waarbij men na alle beproeving geen vonkje van leven ontdekt had, dat zij bij zulken, zeg ik, zoo in één oogenblik, vaak met een woord ſprekens, in het levend, ja in het gezond maken, ſlagen! Dit zijn mogelijkheden op mogelijkheden; maar ſamen genomen zijn zij veel ongerijmder, dan velen zich de ware wonderen voorſtellen; gelijk nog onlangs door een', anders zeer paradoxen, ſchrijver erkend is geworden (*v*).

Doch welligt vindt men hier eene ongewone, eene bijzondere voorzienigheid in, die zoo vele ſchijndooden tot bevordering van de leer van Jezus ten dien tijde beſchikt heeft. Met dit te ſtellen, kan men echter de volgende zwarigheden niet wegnemen. Den ſchijndood van Lazarus toch moest Jezus vooraf,

(*v*) *Bauer*, a. a. o. ſ. 211.

af, of vermoed, of zeker geweten hebben: want onbekend kan dezelve hem niet geheel en al geweest zijn. Doch dit vermoeden, dat hij bij zijnen optogt naar Judea nog niet had, kan hij naderhand ook door anderen niet gekregen hebben. Wie zou hem daar in gebragt hebben? Hadden de zusters maar iets gegist, zij zouden haren lieven broeder in het graf niet gelaten hebben. De bezorgers van het ligchaam zouden van zulk eene gisſing niet tegen Martha en Maria gezwegen, en den geliefden, deugdzamen Lazarus, ſchoon er nog hoop op zijn leven was, aan de verrotting overgelaten hebben. Deze nu zijn de eenige perſonen, die Jezus iets konden doen vermoeden. Het eenige dus, dat er overblijft, is, dat hij den ſchijndood van Lazarus zeker geweten heeft, en wel, dat God hem dien, niet door eene buitengewone, doch *natuurlijke* leiding zijner voorzienigheid, (want wat beteekent dat?) maar *bovennatuurlijk* heeft bekend gemaakt. En hier zijn wij juist, waar wij zijn moeten: want even als God magtig was, zulk eene openbaring aan Jezus te doen, even magtig was hij, Lazarus door hem uit den waren dood op te wekken. — Maar hier bij, dat Jezus den ſchijndood van Lazarus

vermoed, of geweten zou hebben, nog eens gebleven! Wat wordt er dan van zijn onbevlekkelijk karakter: daar hij, ongevraagd, voor zijne leerlingen, vrienden, vriendinnen en vijanden, deszelfs waren dood veinst, ja regelregt zegt: „ Lazarus is gestorven": en dat alleen om straks als een overwinnaar van het graf te kunnen pralen? Wat wordt, bij zulk een vermoeden of weten, van zijn karakter? In het eerste geval zou hij door zijne belofte, dat Lazarus opstaan zou, — ik schrijf het met huivering — als een loszinnige waaghals gehandeld, zijne eer bij vrienden en vijanden, de vrucht zijner prediking, al zijn genoegen in gevaar gesteld hebben: Want bevond hij naderhand, dat hij zich vergist had, en Lazarus werkelijk gestorven was, dan kon hij zijne belofte niet vervullen. In het andere geval zou hij, die zich te gelijk den Zoon van God noemde, met een hart vol huichelachtige ontwerpen aan het graf gekomen zijn! Hij zou zijne oogen ten hemel hebben durven opslaan: om God voor zijn' zegen te danken! Met eene godsdienstige vertooning zou Jezus een louter goochelspel verrigt, en van eene natuurlijke verlossing uit een' schijndood een wonder der Goddelijke Al-

Almagt gemaakt hebben (*w*)! Naderhand zal hij de toejuichingen der Joden, ja die zijner leerlingen, even of hij den dood overweldigd had, met ijdele eerzucht hebben goedgekeurd (*x*)! Door die eerzucht zal hij zijnen Lazarus in, nu wezenlijk, doodsgevaar gebragt, en zich zelven roekeloos opgeofferd hebben: terwijl hij door ééne verklaring van de waarheid dat alles had kunnen verhoeden (*y*). — Hoe kan men den ſchijndood van Lazarus aannemen, en echter het karakter van Jezus nog verdedigen? — Dit is een van die contrasten in 's menſchen handelingen, die wij wel meer opmerken. Wij voor ons zijn er gerust van, dat die gezegd heeft: „ Ik neme geene eer van menſchen"; en die naderhand getuigde, dat Lazarus geſtorven was, dit als de *Zoon* van God vooruit geweten, en hem wonderdadig in het leven herſteld heeft.

„ Maar zou deze geſchiedenis van Lazarus „ thans niet een' Mythiſchen vorm hebben, die

(*w*) *Ruszwurm*, a. a. o. ſ. 147, 152, 153. *Doederlein*, Chriſtliches Religions-Unterricht, 2 Aufl. I Th. ſ. 294, f. f.

(*x*) *Luc.* XIX: 37, 40. *Joann.* XII: 17.

(*y*) Vers 53. verg. XII: 10.

„ dien dezelve langzamerhand door overleve„ ringen, gevolgtrekkingen, en wat dies meer is, gekregen heeft? „ In een' tijd, waar in het „ bijgeloof nog heerschte, en bij een volk, „ dat, op wonderen gezet, de verbazendfte „ dingen van zijn' Mesfias wachtte, is dit „ zeer mogelijk. Misfchien moet men dan, „ zonder verder te onderzoeken, de be„ antwoording der vrage: „ „ Wat er „ „ eigenlijk gebeurd zij ?" " opgeven". Zoo denken thans velen, die alle wondergefchiedenisfen voor fabelen houden, ook over het verhaal van Lazarus opwekking (z). Zij fteunen ook daarop, dat men diergelijke fabelen of Mythen, (die men echter van fabelen nog onderfcheiden wil, omtrent *Hercules*, *Bacchus*, *Orpheus* e. m. a. bij de oude volken geboekt vindt (*a*). Maar ik behoef hier alleen te vragen, of men den vroegen Mythologifchen tijd dier volken, der Grieken, bij voorbeeld, met den historifchen tijd van Jezus en de Apostelen, ten dezen opzigte, gelijk kan ftellen? De oudheid zelve getuige hier! In het algemeen verfchillen, mijns

(z) Zie boven, bl. 4.

(*a*) *Paulus*, Comment. über die drey erften Evangelien, I. Th. 2. Ausg. f. 579.

mijns inziens, zulke meeningen alleen door den uitwendigen vorm van die der voormalige Naturalisten en Deïsten; en het geen reeds door *Lesz* e. m. a. tot wederlegging gezegd is, kan hier zeer wel dienen (*b*). Doch wat er van zij; op het berigt van Joannes, den ooggetuigen, heeft het geen' den minften nadeeligen invloed. Dezen kunnen geene overleveringen misleid hebben. Al wierd hem nog zoo veel wonderbaars verteld, hij was bij Jezus geweest, en wist het beter. En dat hij zich zelven vergist of bedrogen zou hebben! . . . . Ja, een enkel woord kon hij misgehoord, eene kleinigheid misgezien, en, had hij Gods buitengewone hulp met de andere Bijbelfchrijvers niet ondervonden, misgefchreven hebben. Maar ik bid u, hij moge zestig jaren en langer, na dat de zaak gebeurd is, gefchreven hebben, hij zal toch immers zichzelven geene herleving van een' vierdaagfchen ge-

(*b*) Ja, behalve het beroemde Werk van *Huig de Groot*, de veritate Religionis Chriftianæ e. a. f. kan men zelfs veel' dienst hebbén van de Differt. van *Wits* in Melet. Leid. pag. 330. feqq. en van *Werenfels*, Opufc. Tom. I. pag. 79. feqq. [Het fpijt mij, de Prijsverhand. van het Haagsch Genootf. *over de Wonderen* thans niet bij de hand te hebben.]

geſtorvenen wijsgemaakt hebben. Had hij wijsgeerige verhandelingen over de wonderen geſchreven, die hadden van de juistheid van zijn begrip afgehangen: daar in kon hij misgetast hebben. Maar dat Lazarus, na ziek, geſtorven, vier dagen in het graf geweest te zijn, weder opgeſtaan is, en in gezondheid geleefd heeft, zijn zoo zinnelijke en tastelijke daadzaken, dat zij het voorwerp van getuigenis even goed als alle andere natuur- of geſchiedkundige daadzaken heeten mogen (*c*): en in zulk een geſchiedkundig boek, als dat van Joannes, hebben zij geen' zweem van fabel. Daarbij ſtaat het verhaal van den dood en de herleving van Lazarus met vele andere onloochenbare gebeurtenisſen in verband: vooral met dat van de Joden, den Raad en Cajafas, die allen van de gedachte „ dat „ Jezus waarlijk eene wonderdadige opwek- „ king uit den dooden vërrigt had", uitgingen. Ware Joannes ſtout of onnoozel genoeg geweest, om dit tegen de waarheid aan te ſchrijven; Joodſche Archieven, of miste men deze reeds, de, te Bethanie bekend zijnde, of bekend geweest zijnde, Joden, konden

(*c*) *Bonnet*, l. a. Part. XVIII. p. 217.

den zijne leugenachtigheid gemakkelijk ontdekt hebben. Evenwel lezen wij hiervan nergens beschuldigingen: nergens van bevoegde getuigen, die het wonder wedersproken hebben. De zoogenoemde Ketters in de eerste Christen Kerk, bij voorbeeld, de Manicheërs in de derde eeuw, die, het ligchaam als den zetel des kwaads aanmerkende, deszelfs opstanding dus loochenden, hebben wel, schoon zich zelven zeer ongelijk, het Euangelie van Joannes in het gemeen, met wijsgeerige gronden namelijk; maar, zoo verre ik weet, geenszins de geschiedkundige waarheid van Lazarus herleving uit den dood, althans niet geschiedkundig bestreden. De eerste Christenen hebben eenparig aan eene wonderdadige herleving van Lazarus, met vaarwelzegging hunner Joodsche of Heidensche vooroordeelen, geloof gegeven. Op grond van bovennatuurlijke daadzaken, waaronder men deze eene der verbazendste rekenen moet, is het Christendom, die nieuwe godsdienstleer; op dien grond dat onwankelbaar gebouw gesticht geworden. Om het geloof aan dezelve heeft men lijden en dood . . . . . . Maar ik voel, dat ik te ver zou gaan. De algemeene bewijzen voor de waarheid der wonderen moet men elders zoeken. Ik meen de bedenkingen

te-

tegen de zekerheid der wonderdadige opwekking van Lazarus genoegzaam beantwoord te hebben.

Doch nog eene is er overig, te weten deze: „ Dat de gefchiedenis van Lazarus alleen door „ Joannes verhaald wordt, en men zich niet „ verbeelden kan, dat de andere Euangelisten het heerlijkfte wonder van Jezus, het „ welk zoo veel' invloed op zijn lijden en „ fterven had, indien het waarlijk gebeurd „ was, zouden verzwegen hebben". *Gabler* geeft van deze zwarigheid wel eene oplosfing, maar die hij duidelijk toont, dat hem niet voldoet (*d*). Zou men dezelve ook dus kunnen oplosfen, dat Mattheus, Marcus en Lucas de opwekking van Lazarus verzwegen zullen hebben: om dat zij hem, die bij hun fchrijven nog leefde, in geen nieuw levensgevaar brengen wilden; maar dat, bij het fchrijven van Joannes, Lazarus reeds geftorven was, en dus het geval door dezen Euangelist gerust kon gemeld worden? Ongerijmd is zeker deze, door den wijdberoemden *de Groot* reeds voorgeftelde, en door anderen aangenomene, gedachte niet (*e*). Men beroept zich dan

(*d*) A. a. o S. 239. f. f.

(*e*) Onder de nieuweren *Michaëlis*, t. a. p. 1. St. bl.

dan ook op het getuigenis van *Epiphanius* (*f*), volgens hetwelk Lazarus 30 jaren na zijne opwekking geleefd heeft Doch het blijft zeer twijfelachtig. *Epiphanius* leefde eerst in de vierde eeuw, en kan hier dus bezwaarlijk getuigen: te minder, *wijl* het *Epiphanius* is. Daarbij weet men niet eens regt, wanneer Mattheus, Marcus en Lucas geschreven hebben. Men neemt onbewezen aan, dat Lazarus, toen zij schreven, nog vervolging te vreezen had, en dat de Schriften der Euangelisten, door in handen der Joodsche Overheden te komen, die vervolging konden hebben veroorzaakt. En zouden zij zich in allen gevalle het levensgevaar van Lazarus, dat spoedig na zijne opwekking over zijn hoofd gekomen; maar allengskens verdwenen was; zouden zij zich dat gevaar *nu*, na vele jaren, na de aanmerkelijke vermindering van de krachten der vijanden van Jezus, *zoo* schromelijk voorgesteld hebben, dat zij dienshalve de vermelding van het heerlijkste der wonderen, die hun Meester verrigt had, nagelaten

bl. 27. *van Hamelsveld*, t. a. p. bl. 328, 329. *van Vloten*, t. d. p. *Regenbogen*, t. a. p. bl. 310. *v..* *G.....* in het Christ. Mag. t. a. p. bl. 140, 141.

(*f*) Hieres. LXVI. §. 34.

ten hadden? (*g*) Behoudens beter oordeel, wil ik dan liever een' anderen weg inflaan. Om niet te zeggen, dat de Euangelisten, Mattheus, Marcus en Lucas, die, even als Joannes, maar eenige trekken uit Jezus leven boekten, uit bijzonderen fmaak voor meer *korte gebeurtenisfen* de opwekking van Lazarus oversloegen; wil ik liever aanmerken, dat, al waren zij *levens*befchrijvers van Jezus geweest, zij dezelve, zonder kwaad vermoeden te verwekken, toch verzwegen konden hebben. Hoe menig voorbeeld van verzwijgingen heeft men in de wereldlijke gefchiedenis! Hoe menig, zich zelve aanprijzend, ftuk, bij voorbeeld, uit den tweeden Punifchen oorlog, verzwijgt ons *Livius*, inzonderheid met betrekking tot *Scipio* den Afrikaner; terwijl het van den getrouwen *Polybius* verhaalt wordt! Jammer waarlijk, dat daarom *Polybius* niet te gelooven ware! . . . . Maar, het geen meer fchijnt af te doen, Mattheus, Marcus en Lucas verhalen meestal alleen de wonderen van Jezus, die in Galilea zijn voorgevallen. Zij zwijgen dus ook van de genezing des kranken

(*g*) *Gabler*, a. a. o. f. 236. f. f. *van Herwerden*, bl. 215, 216.

ken en des blindgeborenen, (*Joann.* V, IX). Joannes van zijnen kant houdt zich meer met de wonderen bezig, die in Judea zijn voorgevallen. Verre van hun gezag te benadeelen, versterkt dit hetzelve. De drie Euangelisten schijnen mindere kennis van de wonderen in Judea gedragen, en dus wegens hunne eerlijkheid er van gezwegen te hebben. Zou Mattheus met de leerlingen, van welke Marcus en Lucas berigten ontvangen hebben, of, wil men? zou die leerling van Jezus, die aan deze drie een mondeling, of liever schriftelijk berigt, waaruit hunne Euangeliën voor een gedeelte ontstaan zijn, gegeven heeft, dikwijls in Galilea gebleven zijn: wanneer de Heer naar Jeruzalem optrok? Zou Joannes hem, althans in het laatste jaar, dáár meer, dan in Galilea gevolgd zijn? Wat hier van zij: er zijn, dunkt mij, duidelijke sporen, dat de laatste te Jeruzalem, en in den omtrek zeer goed bekend geweest zij, ja eene woning gehad hebbe. Hij schijnt, schoon ook een visscher, eenigzins aanzienlijker, dan zijne medeleerlingen zijnde, met sommige Raadsheeren, bijzonder met Nicodemus vrij naauwe verkeering gehad te hebben. Ook zal hij, gelijk *van Vloten* vermoedt, zeer gemeenzaam in Lazarus huis zijn geweest. Dit alles ware, be-

bedrieg ik mij niet, met bewijzen te ſtaven. Hierdoor kreeg hij van allerlei omſtandigheden, van de gevolgen in den Joodſchen Raad *zekere* berigten. Voor de overige Euangelisten, die alleen geweten zullen hebben, wat Jezus bij deze gelegenheid ſprak en verrigtte, had deze gebeurtenis dat groote, dat belang verwekkende niet, als bij Joannes, die dezelve ook, als een ſtuk uit het leven van zijnen vriend Lazarus, opteekende. Op deze wijze kon men misſchien de zwarigheid ten deele, (*volkomen* vordert niemand in zulk eene zaak), wegnemen. Men vergete echter niet er bij te voegen, dat Mattheus, Marcus en Lucas bijzonder de Galileiſche wonderen van Jezus, wijl die aan het gros der Joodſche natie, ook aan hunne lezers, minder bekend waren, verhaald, maar die, welke wij bij *Joannes* (V, IX, XI.) vinden, als algemeen bekende daadzaken, zullen hebben overgeſlagen. Naderhand, toen Joannes ſchreef, begonnen deze laatſte door verloop van tijd, ook door de Joodſche oproeren, hunnen naam te verliezen, en kwamen in gevaar, van langzamerhand vergeten te worden. Doch dit zal de Apostel hebben willen verhoeden, en daarom onder anderen ook de geſchiedenis van La-

za-

zarus herleving breedvoerig hebben beſchreven (*h*).

Letten wij nu nog op de hooge waarſchijnelijkheid van het wonder, als zoodanig, welke ons noopt, hetzelve geheel en al te gelooven.

Staan de wonderen des N. T. niet alleen in een naauw verband met de geloofs- en zedeleer, die in hetzelve begrepen wordt; maar vormen zij als eene lange keten, waar van alle de ſchakels naauw aan elkander ſluiten. ja maken zij even als ééne rede uit, waar van alle de deelen van elkander afhangen, en elkander verſterken (*i*); dit ziet men inzonderheid klaar in de opwekking van Lazarus.

Beſchouwen wij dezelve eens in verband met ſommige gezegden van Jezus! uit de volmagt, die hij zijnen leerlingen gaf, om dooden op te wekken (*k*), leeren wij reeds de mogelijkheid van dit wonder: daar anders de wijze Jezus zulks wel zou hebben achtergehouden. *Het opwekken van dooden* rekende hij onder de bewijzen, die hij den leerlingen van Joannes

voor

(*h*) *Van Herwerden*, t. a. p. bl. 216, 217.
(*i*) *Bonnet*, l. a. pag. 231. *Hesz*, a. a. o. ſ. 19. f. f.
(*k*) *Matth.* X: 8.

voor zijne Goddelijke zending voorleide. Hij bedoelde er zulke dooden niet mede, die er van de menſchen ſlechts voor gehouden wierden: want te gelijk ſpreekt hij van wezenlijk blinden, dooven e. z. v. En dat wij hier aan geestelijke genezingen denken zouden, verbiedt ons Lucas, die wel uitdrukkelijk te kennen geeft, dat Jezus dit zeide met het oog op de wonderwerken, die hij nu juist verrigte (*l*). Verklaarde dus de Heer zelf ongevraagd en openlijk het opwekken van dooden, als voor zijnen lastbrief, hij, die eenigen eerbied voor hem heeft, moet hem in dit geval gelooven: wanneer zulk eenen niets beletten zal, om even zeer de doodsopwekking te gelooven, die ons Joannes Hoofdſt. XI. verhaalt. Wij verbinden hiermede eene andere, nog aanmerkelijker' uitſpraak van Jezus. Hij is te Jeruzalem. Na de genezing van zekeren kranken, verdedigt hij zich tegen de vitterijen der Joden, en beroept zich onder anderen aldus op zijne magt: „voorwaar, „voorwaar zeg ik u: het uur komt, en is „nu: wanneer de dooden zullen hooren de „ſtemme des Zoons Gods, en, die ze ge-„hoord

(*l*) *Luc.* VII: 21, 22.

„ hoord hebben, zullen leven" (*m*). Met deze woorden, in welke noch van ſchijndooden, noch van geestelijke dooden gewaagd wordt (*n*), zou Jezus regelregt op de herleving van Lazarus, die men in vervolg van tijd zien zou, hebben kunnen doelen. Doch buiten dat leeren zij ons, dat hij het vermogen van doodsopwekking zich zelven uit eigen' beweging toeſchreef, en wel tot bewijs zijner hemelſche magt. Waarom zou de heilige Jezus dit gedaan hebben, indien hij dat vermogen niet bezeten had? En heeft hij het bezeten; dan zal het verhaal van Lazarus opwekking waarachtig zijn. Nog meer! Jezus ſchreef zich dit vermogen *te Jeruſalem* toe, en ſprak zoo, als of derzelver burgers zelven getuigen zijn zouden, waarover wij niet weten, dat zij hem ooit als een' leugenaar beſchuldigd hebben. Jezus zal dus niet enkel in Galilea, maar ook in Judea, te Jeruzalem, of in de nabijheid dooden hebben opgewekt. Doch de opwekking van Lazarus is het eenige voorbeeld van dien aard, dat wij bij alle de Euangelisten vinden. Van drie één derhalve! of Je-

(*m*) *Joann.* V: 25.
(*n*) Zie vers 28, 29.

Jezus zal, tegen eigene belofte aan, geene dooden nabij of te Jeruzalem opgewekt, en hierover ook nooit befchuldiging van de Jeruzalemmers gehoord hebben; of de Euangelisten hebben ons geen Judeïfche wonderen willen, of kunnen verhalen; of de opwekking van Lazarus is eene waarachtige gefchiedenis. Maar daar het eerfte te veel tegen het karakter, althans tegen de voorzigtigheid van Jezus en den aard der Joden aanloopt; daar het tweede, bijzonder met betrekking tot Joannes, (die Jezus in Judea getrouwelijk vergezeld, zijne daar uitgevoerde daden (V, IX.) geboekt, zelfs zijne belofte vermeld heeft,) volftrekt onbegrijpelijk is, moet men het derde, *de waarheid van Lazarus opwekking* gelooven, die Joannes, ten voorbeelde der in Judea verrichte wonderen van dezen aard, en ter bevestiging der belofte van Jezus, befchreven heeft.

Daarboven ftaat dit wonder in een naauw verband met de geheele zaak van Jezus. Hoe menigmaal Jezus op de feesten te Jeruzalem verfcheen, daar had men weinige opmerkzaamheid op hem: weinigen, die in hem geloofden; nog veel minder, die hem bleven aanhangen: ja vrij algemeen zocht men hem

te

te drukken, en te dooden (*o*). Dit zou nu of dan gelukt zijn; indien hij niet ontvlugt was (*p*). Zelfs na de genezing des blindgeborenen, dat geregtelijk onderzocht, sterksprekend wonder, ziet men niet, dat het aantal zijner volgelingen zeer is toegenomen (*q*). Doch weinige maanden later, en alles krijgt eene andere gedaante. Jezus trekt niet alleen, door eene verbazende schare van Galileërs, en velen zijner leerlingen vergezeld, naar Jeruzalem (*r*); maar velen der Jeruzalemmers geloofden reeds voor dien optogt in hem (*s*). Eene groote menigte derzelver komt naar Bethanie, onderzoekt naar de waarheid van Lazarus opstanding, bevindt dezelve volkomen, of — die zaak aan hare plaats gelaten, als ware deze opwekking nooit voorgevallen — erkent Jezus althans als Messias

(*o*) *Joann.* V: 16, 18. VII: 1, 19, 20, 25—27, 30, 31. *velen uit de schare* zijn *Galileërs.* Zie 40, 41. in welk laatste vers de *Jerusalemmers* spreken, 44. v. v. VIII: 30 v. v. 41. v. v. 59.

(*p*) VIII: 59. X: 39.

(*q*) IX: 13, 16. X: 19—21. *velen, anderen*, 24, 31. v. v. 39.

(*r*) *Matth.* XXI: 8. verg. d. a. e.

(*s*) *Joann.* XI: 45. tegen *velen* staat vers 46. *sommigen.*

ſias (*t*). Daarvan, (ook hier ſluiten wij Lazarus herleving eens buiten), geven zij aan de ſcharen van feeſtelingen kennis, en bewegen dezelve tot de plegtige inhaling van Jezus in de hoofdſtad (*u*). Geloofden velen nog niet opregtelijk in hem; hij trok echter hunne aandacht: ſommigen bewonderden hem: ſommigen ſchijnen als gewild te hebben, hij zou zich voor den Mesſias verklaren. Zelfs menige Overſten des volks erkenden hem als zoodanigen (*v*). Hierdoor wierd de Joodſche Raad niet alleen ontrust; maar ook, verre van het zoo openlijk als te voren op Jezus dood toe te leggen, zocht dezelve hem te verſtrikken, of heimelijk van kant te maken (*w*). Nu vraag ik mij zelven: „ waar„ van toch die aanmerkelijke verandering? „ wat mag er tusſchen het Feest der Vernieu„ wing en het Paaschfeest toch met Jezus ge„ beurd zijn, dat ſedert dien tijd, ik zeg „ niet,

(*t*) *Joann.* XII: 9 — 11.

(*u*) Vers 12, 13, 17, 18.

(*v*) Vers 34, 37. v. v. 42.

(*w*) *Joann.* XII: 19. *Luc.* XIX: 47, 48. XX: 20. XXII: 2, 6. Zij waren dus niet alleen voor de Galileërs, maar voor het volk in 't gemeen bevreesd. Jezus, hunne boosheid kennende, ſliep 's nachts te Bethanie, *Matth.* XXI: 17. *Marc.* XI: 11, 19.

„ niet, zijn *aanhang* onder de Jeruzalemmers „ zoo is toegenomen; maar deze hem met „ veel meer *opmerkzaamheid* verwaardigden, „ dan te voren?" Bij geen' der Euangelisten vind ik zoodanige gesprekken of daden, in dien tusschentijd voorgevallen, die van dit verschijnsel voldoende reden geven. Er komt een tweede verschijnsel bij. Nergens melden Marcus en Lucas, dat de Sadduceërs voor den optogt naar Jeruzalem Jezus belaagd zouden hebben. Mattheus verhaalt voor dien tijd slechts eenmaal van dezelve, en wel te verstaan, alleen van Sadduceërs uit Galilea, die tevens zeer weinig in getal geweest moeten zijn: daar in de gelijkluidende plaats bij Marcus slechts van de Pharizeërs gesproken wordt (x). Maar kort voor Jezus intrede in de Hoofdstad beginnen zij, volgens Joannes verhaal, na de intrede volgens alle de Euangelisten, het op den dood van Jezus met kracht toe te leggen: welligt met meer kracht, dan de Pharizeërs, Cajafas, die den raad tot Jezus dood gaf, was een Sadduceër, en zal door zijnen aanhang niet weinig ondersteund zijn:

(x) *Matth.* XVI: 1, 6, 11, 12. *Marc.* VIII: 11, 15.

zijn: daar zijn voorſtel in een beſluit veranderd wierd. Annas, die geen ledig toeſchouwer in hunne plannen geweest zal zijn, behoorde al mede tot de Sadduceërs. Vervolgens leggen zij het te Jeruzalem toe, om Jezus over de leer der opſtanding te verſtrikken. In den nacht van Jezus lijden dorst niemand ſterker naar zijn bloed, dan de Sadduceïſche Hoogepriester (*y*). Ook dit is een vreemd verſchijnſel, geheel onverklaarbaar: ten zij ik er de geſchiedenis van Lazarus tusſchen voege, en dezelve even zeer, als de overige berigten, voor waarheid verklare. Deze zal de oorzaak geweest zijn, dat de Jeruzalemſche Sadduceërs, hevige beſtrijders der opſtanding, die, zoo lang zij zulk een wonder van Jezus nog niet gezien hadden, zich veel ſtiller dan de Phariseërs hadden gehouden, nu terſtond in vuur en woede losbarſten: even als zij naderhand, om de prediking der opſtanding van Jezus, heviger vijanden van zijne Apostelen geweest zijn, dan de Pharizeërs (*z*). Nu begrijp ik dan ook, dat

(*y*) Vers 49. v. v. XVIII: 13, 24. *Matth.* XXVI: 63. v. v. verg. *Matth.* XXII: 23. v. v. en *Handd.* IV: 1, 6. V: 17.

(*z*) *Handd.* IV, 1, 2. *Hesz*, Geſchichte der Apostel ſ. 47. f. f. 78. ſ. u. ſ. w.

dat de, meestal Pharizeefche, Jeruzalemmers Jezus omtrent, bij, en na zijne intrede in Jeruzalem, veel meer aandacht leenden, en genegenheid toonden, dan te voren. En bedrieg ik mij, of vind ik van deze gefchiedenis bij de andere Euangelisten ook fporen: zoo daarin, dat de Sadduceërs Jezus nu *juist over de opftanding* zochten te verfchalken: als in de lastertaal der Raadsleden bij het kruis: „ Hij „ heeft anderen verlost, dat hij nu zich zel- „ ven verlosfe!" dat is: „ van den dood „ verlosfe, gelijk hij anderen van den dood „ verlost heeft."? (*a*)

Wanneer wij nu eindelijk dit wonder in verband met deszelfs einden befchouwen, klimt de waarfchijnelijkheid van hetzelve nog tot veel hoogeren trap. Over de kracht, die dit wonder met alle wonderen van Jezus gemeen heeft, om zijne Goddelijke zending te bewijzen, wil ik niets zeggen. Daar de behoefte van zulk een bewijs door velen ontkend wordt, zou het mij even zeer in te ruim veld voeren; als wanneer ik wilde gaan betoogen, dat wonderen niet uit eerzucht, niet ter bevre-

(*a*) *Matth.* XXII. XXVII: 42. *Marc.* XV: 31. —

vrediging der nieuwsgierigheid, ter verdrukking van onfchuldigen, ter bevestiging van Staatkundige of Godsdienftige partijen; maar ter bevordering van menfchelijk geluk, ter voortplanting van een' zuiveren godsdienst, en ter verheerlijking van God dienen moeten. Die de *mogelijkheid* der wonderen maar erkennen, ftaan ook dit laatfte toe.

Een der eerfte oogmerken van Lazarus opwekking was *de beweldadiging van een deugdzaam huisgezin* (*b*). Martha, Maria en Lazarus leefden in de opregtfte, teederfte liefde: zij hadden, gelijk de Ouden zeiden, hetzelfde welgevallen aan elkander, als aan zich zelven: zij maakten als ééne ziel uit (*c*), en waren, zoo verre dit op aarde vergund is, regt gelukkig. Op eens wordt echter dit geluk geftoord. Eene hevige ziekte tast Lazarus aan. De zusters helpen, weenen, bidden wel; maar te vergeefs. De harde dood volgt de ziekte op de fchreden, en rukt den broeder, den geliefden weg. Nu waren de genoegelijke uren van zijn verkeer voor haar verloren. Met zijne gefprekken zouden zij zich niet meer

(*b*) *Deugdzaam* huisgezin. Zie *van Hamelsveld*, t. a. p. bl. 345, 346.

(*c*) *Cicero*, de officiis, Lib. I. Cap. 17.

meer verkwikken. Welhaast, nadat de Heer zou zijn opgevaren, zouden zij de ſtevige, mannelijke ziel van Lazarus noodig hebben, (nog wisten zij dit wel niet), om haar bij de vervolgingen der Christenen te ſterken en te trooſten. Zoo moeten wij ons de geſteldheid te Bethanie begrijpen. Dit begrip is gedeeltelijk in de natuur, gedeeltelijk in de geſchiedenis gegrond, en het gezegde dus meer dan declamatie. Kort daarop komt Jezus, de Vriend van broeder en zusters, in dat vlek aan. Welk edeler werk kon hij nu verrigt hebben, dan het opwekken van den geſtorvenen? Dus gaf hij aan zijne bedroefde vriendinnen haren geliefden, haren leidsman, haren vromen broeder weder. Dus week voor haar de nacht van rouwe: Jezus verdreef dien: Jezus bragt vrolijkheid en dankbaarheid tot God in hare harten. En al ging hij kort daarna van de wereld, hij liet in die harten eene eeuwige gedachte van zijne magt en weldadigheid achter. En Lazarus! . . . . . . „ Maar zacht!
„ was het niet eene ſoort van gruuwzame
„ weldaad, dat hij dezen opwekte? Wanneer
„ mijn geest uit zijnen kerker verlost is;
„ wanneer ik den laatſten ſtrijd overwonnen
„ heb; zou mij dan de Almagt weldoen:
„ wanneer zij mij nog eenmaal te rug voerde,

„ mijn'

„ mijn' verlosten geest weêr in de boeijen „ ſloot, en hem aan de verleidingen der we- „ reld op nieuw bloot ſtelde!" Zoo vraagt men (*d*). Maar, indien de Godheid eens een heerlijk werk door mijne herleving daarſtellen, wanneer zij daardoor de ſchoonſte godsdienstleer, die door den heiligſten Leeraar, wien ik bijna geen' vriend durve noemen, gepredikt wordt, als de hare wilde bevestigen; wanneer mijne, *juist mijne* opſtanding het middel in hare hand zijn kon, om duizenden mijner broeders van de goddelijkheid dier leer te overtuigen, en van bijgeloovige, ongeloovige, zedelooze, rampzalige menſchen, in zoo vele geliefde kinderen van haar, in zoo vele gelukzaligen te herſcheppen; wanneer zich het geval zoo toedroeg, dan waarlijk zou ik er eene ſmart voor korte jaren, een weinig ſtrijdens op de wereld gaarne voor overhebben; ik zou op God vertrouwen, die mijnen geest in het lighaam, (want een kerker is het toch niet), te rug voerde, en mij tegen de verleidingen ſterken zou. — En zoo, zoo was het met Lazarus. Ik twijfel er tevens niet aan, of zijn tweede leven op aarde zal God door talrijke genoegens en zegeningen verzoet hebben.

(*d*) *J. O. Thiesz*, aangehaald bij *Paulus*, Comment. über die drey erſten Evang. I. Th. ſ. 817.

ben. Ik twijfel niet, of Lazarus zal, gevoeglig over de eer, dat hij de grootste getuige van de magt des Heeren was, zich op de voortplanting van het Christendom toegelegd, bij elke schrede, die hij deed, nieuwe vreugde gesmaakt, en met zijne edele zusters zich al zijn leven in God en Jezus verblijd hebben. En wie zou durven ontkennen, dat hij, na zijn tweede sterven, met eene dubbele heerlijkheid is bekroond geworden? (*e*)

Als een tweede oogmerk van dit wonder stel ik mij voor *de verzinnelijking van een leven na dit leven.* Wat de Ouden ook over de onsterfelijkheid dachten; bij velen in den Joodschen staat was het Epicurisme en Scepticisme tot een' hoogen trap geklommen. Eene geheele aanhang, (niet der oude regtzinnigen, gelijk thans beweerd wordt), loochende een leven na dit leven. Deze waarheid verdedigden de Pharizeërs wel, maar door een aantal drogredenen, die zij uit het stof der schole haalden, en die den toets van het gezond verstand niet konden doorstaan (*f*). Jezus

(*e*) *Van Hamelsveld*, t. a. p. bl. 330, 331. De *Christen*, t. a. p. bl. 110. v. v.

(*f*) Zie den Hoogl. *Muntinghe*, geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel, IV. Deel. bl. 79. v. v. der

zus kon dan even min hen volgen, als zich van de diepe, of liever voor een groot deel ſpitsvinnige, gevolgtrekkingen der Romeinſche en Griekſche Wijsgeeren bedienen. Klom hij door redeneringen, als, bij voorbeeld, van Plato, al tot hooge waarſchijnlijkheid op; hij moest altijd onverſtaanbaar blijven voor zijne meeste toehoorders, die zulk een' ſchakel van gevolgen niet nagaan konden: of overtuigde hij al eens hun verſtand, hij zou, hetgeen met de beſpiegelende wijsgeerte zoo vaak het geval is, hunne harten koud laten. Eene zinnelijke leerwijze door daadzaken, waarbij ziel en lighaam van den mensch te gelijk werkzaam was, ... zie daar het eenige middel, om den toegang tot verſtand en hart beiden te openen: en te gelijk het eenige middel, het welk hem betaamde, die niet als wijsgeer, maar als de godsſpraak op aarde kwam! En hier van bediende zich Jezus. Door de opwekking van Lazarus verzinnelijkte hij het leven na dit leven voor de omſtanders. In onze dagen heeft dit bewijs zoo veel meer kracht dan de *wijsgeerte*, om

der aanmerk., of *Weiſe*, de more Domini &c. in Comment. Theol. ſ. c. Vol. V. pag. 126. ſeqq.

om zelfs den ongeletterden te overtuigen en te roeren, als de *geschiedenis* altijd boven dezelve heeft. En dat Jezus zulk een zinnelijk onderwijs met Lazarus opwekking bedoeld heeft, toont hij zelf, door bij deze gelegenheid van derzelver verband met de leer van een toekomend leven te spreken (*g*). Denk eens, lezer! hoe waardig deze bedoeling zij! Denk eens, hoe onze zedelijkheid geheel en al van onze overtuiging, dat wij herleven zullen, afhange; hoe naauw de hoop en troost van den geloovigen Christen met het vast geloof aan de onsterfelijkheid verknocht zij! Nu maakte Jezus ons van deze waarheid zeker. Hij zorgde niet slechts voor den wijzen, diepzinnigen denker, (schoon die hier ook meer heeft, dan aan alle wijsgeerige bewijzen); maar ook den *eenvoudigen*, *den ongeletterden* wilde Jezus van een leven na dit leven, en wel *zoo* verzekeren, dat hij te gelijk *op de harten* werkte, en dat zijne bewijzen *onwrikbaar* vast bleven tot aan het einde der wereld. Door zoo ééne daad, als de opwekking van Lazarus, verrigt Jezus meer, dan alle oude en nieuwe wijsgeeren samen ooit

(*g*) Vers 26. *Hess*, Lebensgeschichte Jesu a. a. o. f. 21, 22.

ooit verrigt hebben, of konden verrigten. Die aan deze, aan alle zulke daadzaken van Jezus zijn geloof onttrekt, is op den weg der verloochening der onsterflijkheidsleer. Zoo lang hebben wij daar niet voor te vreezen, als wij vasthouden, dat Lazarus uit de dooden verrezen is.

Ten derden strekte deze opwekking van Lazarus *tot eene bekrachtiging van die waarheid, dat Jezus eens de dooden zal opwekken.* Deze bijbelsche, schoon door velen bestredene, waarheid, is nog onlangs uitnemend verdedigd geworden (*h*). In eene, reeds boven bijgebragte plaats, (*i*) spreekt de Heiland *van dooden, die zijne stemme hoorende, zullen opstaan*, en meent *zulke dooden, als hij, gedurende zijn verkeer op aarde, zou opwekken.* Dit zegt hij *ter bekrachtiging* daarvan, dat hij eens *alle dooden uit hunne graven zou doen verrijzen.* Weldra toch laat Jezus er op volgen: „ verwondert u daar niet over: want het uur komt, in hetwelk *allen*, „ *die in de graven zijn*, zijne stemme zul- „ len

(*h*) Door de Hoog- en Wel - Eerw. Heeren *Suringar* en *Reddingius*, in het Haagſ. Gen. tot Verd. e. z. v. voor het jaar 1804.

(*i*) *Joann.* V: 25. Zie bl. 38, 39.

„ len hooren, en zullen uitgaan, die 't goede „ gedaan hebben tot de opſtanding des le„ vens, en die 't kwade gedaan hebben tot „ de opſtanding der verdoemenis." (*k*). Daar leeren wij dus die, voor den onberouwelijken zondaar geduchte, maar voor den vromen Christen verblijdende waarheid, dat eens het opgewekt lighaam met de ziel hereenigd, voor Jezus den opwekker en rigter verſchijnen, en het onherroepelijk vonnis hooren zal. Dit nu konden zijne tijdgenooten, in de opwekking van Lazarus, als voor oogen zien. Nog zien wij er in, dat Jezus magt over het graf heeft, en de vrome kan niet twijfelen, of hij waarlijk zijn redder van den dood zij. Wie, die ware hoogachting voor Jezus en de oorſpronglijke Christenleer heeft, moet hem niet danken, dat hij, door Lazarus in het leven te rug te roepen, (veel ſterker, dan door andere doodsopwekkingen), zijne magt betoond heeft: dat hij tot beteugeling der zonde, tot verſterking van het geloof en den troost zijner verlosten, zoo veel gedaan heeft (*l*).

Mis-

(*k*) Vers 28, 29.
(*l*) *Hesz*, über die Lehren, u. ſ. w. ſ. 443, 444.

Misschien mag men deze opwekking van Lazarus nog, *als eene voorbereiding der tijdgenooten, vooral der vrienden van Jezus tegen zijn lijden en sterven*, beschouwen. De opmerkzame lezer van het N. T. zal eene treffende opklimming in de wonderwerken van Jezus ontdekken. Eenvoudig — mag ik vergelijken? — gelijk de maan van achter regenwolken — begon zich zijne heerlijkheid te vertoonen in een' kleinen kring van vrienden: toen zij het water op de bruiloft in wijn veranderde. Straks volgde de genezing der schoonmoeder van Petrus, benevens andere daden. Voorts verrigtte Jezus bij verwisseling van tijd dan eens meer, dan eens minder treffende, schoon alle waarachtige, wonderen. Tegen het einde van zijn leven deed hij ze in *Judea* meer, dan bij het begin zijner prediking. De opwekking van Lazarus viel daar, viel als voor de poorten van Jeruzalem voor, en behoorde onder de laatste daden van Jezus. Gelijk de zon, waarbij hij zich zoo dikwijls vergeleek, schitterde hij toen in alle zijne heerlijkheid, zoo verre de aarde haar nog zien mogt. En dit wonder gebeurde maar korte dagen voor zijn sterven, gebeurde in tegenwoordigheid zijner vrienden, vriendinnen, leerlingen, bespieders, vijan-

vijanden: in het kort voor *zulk eene* SCHARE van bevoegde, ook aanzienlijke aanſchouwers, als de Heer zelden of nooit zal gehad hebben. Zou deze dit treffende wonder *nu* juist gedaan hebben, om op de heerlijkſte wijze zijne meerderheid over zijne vijanden, die hem weldra zouden kruiſigen, te toonen: zoo dat zij, waren zij niet geheel verblind geweest, ook gezien zouden hebben, dat zij hem door een' geweldigen dood niet konden overwinnen? zou hij daarom *juist kort voor zijn lijden* Lazarus zijnen vriend, niet van het ſterfbed, niet van de doodsbaar, maar uit het graf, na *ruim drie* dagen rustens, in het leven hebben te rug geroepen, om zijne vrienden, vriendinnen, leerlingen, na zijn eigen ſterven, tot *over Zondag morgen* moed te geven, en te doen denken: „ onze Meester zal ook opſtaan?" zegt gij: „ Hier heeft „ dan immers Jezus zijn doel gemist? zijne „ leerlingen, noch vrienden verwachtten iets „ van eene opſtanding!" dit ſchijnt te ſtout geſproken. Heeft op deze wijze maar één onder de vrienden, vriendinnen, of leerlingen van Jezus eene opleiding tot ſtille hoop op de herleving des Heeren gekregen; dan is zijn doel reeds bereikt geworden. En wie verzekert ons nu, dat zij *allen tot één toe*

die hoop gemist, zelfs *alle* voorgevoel, (als ik mij zoo mag uitdrukken), gemist, en *eenig en alleen* aan een' eeuwigen dood van Jezus gedacht hebben? zou Maria, zou de herrezene Lazarus, ja zou Joannes, de opmerkzame Joannes, (*m*) niets beters geloofd hebben? Thans kan ik mij in dit onderzoek niet inlaten; schoon de zaak op zich zelve het mogelijk wel waardig is. Gesteld daarom, dat *toen* niemand eenige zoodanige vrucht van de opwekking van Lazarus zal gehad hebben; zij zal toch zoo veel meer, dan andere opwekkingen, als zij dezelve in heerlijkheid te boven ging, gediend hebben, om de vrienden van Jezus, *na* het zien des herrezenen Meesters, in hun geloof aan deze herrijzing krachtig te versterken. —

Spoeden wij ons tot het einde! Ik behoef nu toch niet te bewijzen, dat de werkelijkheid van het, gedeeltelijk tegen andersdenkenden verdedigde, gedeeltelijk tot bevestiging van het geloof der Christenen, gestaafde wonder met Gods deugden strookt. Had God, die den mensch heeft geschapen, de magt, om hem uit het graf te doen opstaan; had hij deze opwekking van Lazarus in zijn eeu-

(*m*) *Joann.* XX: 8, 9.

eeuwig plan zoo ingeweven, dat de gang der natuur door dezelve, hoewel boven de natuur gaande, niet geftoord wierd; met zijne wijsheid ftrookte deze gebeurtenis uitnemend; daar zij er, behalve de bekrachtiging van Jezus, zoo vele heerlijke oogmerken door uitvoerde. Ik behoef ook niet te toonen, dat dit wonder het karakter van Jezus Christus opluisterde. Was het de wonderzucht der Joden, die er hem toe aanporde: eene ijdele nieuwsgierigheid van vrienden of vriendinnen, die het hem afdwong? Dit zij verre. Niemand vermoedde er iets van: veel min wierd hij er om aangezocht. Zelfs de zusters van Lazarus verraschte hij. Met zijne ondoorgrondelijke wijsheid, met zijne, geenen fterveling, alleen den Zoone Gods eigene magt en liefde, deed hij Lazarus uit den dood opftaan. De oogmerken, waarmede hij dit verrigtte, ftrekken zich daarom ook verder uit, dan tot éénen menfchenleeftijd. Zijne opwekking van Lazarus kan ook op ons werken. Onder de hulp van Gods heiligen Geest, kan zij geloof en godvrucht bij ons bevorderen. Ja in de ganfche gefchiedenis Joann. XI. zien wij dierbare geloofsleeren bevestigd, fchoone waarheden voorgedragen. Zij is rijk in lesfen van voorzigtigheid, hulpvaardigheid,

on-

VERHANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DEN

CHRISTELIJKEN GODSDIENST,

OPGERIGT IN 'S HAGE;

VOOR HET JAAR MDCCCIX.

TE AMSTERDAM, EN IN 'S HAGE,
BIJ J. ALLART EN B. SCHEURLEER,
MDCCCX.

I. Dat op de Vraag, vorderende *eene duidelijke opgave van den waren aard des Geloofs, waardoor wij, volgens het Euangelie, deel krijgen aan de Verzoening, door* JEZUS CHRISTUS *aangebragt, en eene aanwijzing, dat die weg juist geschikt is ter verheerlijking van God, en ter bevordering van onze heiligheid en gelukzaligheid,* — eenige Verhandelingen zijn ingekomen, onder welke twee, — de eene onder de Zinspreuk: *En nu blijft geloof, hope en liefde* enz. PAULUS, — de andere onder de Zinspreuk: *Hoe zullen wij, die der zonde afgestorven zijn, nog in de zonde leven?* PAULUS, — wel veel goeds bevatten, doch waarin niet duidelijk genoeg wordt aangewezen, *hoe* wij door het Geloof aan die Verzoening deel verkrijgen, en *hoe* die weg juist geschikt is, *zoo wel tot verheerlijking van God,* als ter bevordering van onze heiligmaking en gelukzaligheid: — waarom deze Schrijvers en andere Vrienden der Waarheid nogmaals worden uitgenoodigd tot de beäntwoording dezer Vraag, voor den 1sten September 1810.

II. Dat de Vraag, vorderende *een Bewijs voor de Waarheid en Goddelijkheid der Euan-*

Euangelieleer uit de behoorlijk gestaafde lotgevallen der Joodsche Natie, na den dood en de verheerlijking van onzen Heer JEZUS CHRISTUS, 't best beantwoord is door den Schrijver, wiens Verhandeling geteekend is met de Spreuk: *Hij is gekomen tot het zijne, maar de zijnen hebben Hem niet aangenomen*, Joh. I: II, aan welken de Gouden Eereprijs is toegewezen, en welke, bij opening van deszelfs Briefje, is gebleken te zijn LUCAS SURINGAR, *Doctor en Professor der H. Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis, en eerste Predikant, als mede Inspector der Geestelijkheid en der Scholen te Lingen.*

III. Dat het gevorderd Betoog, dat de *Berigten des N. T. aangaande* JEZUS *Hemelvaart, en daarop gevolgden verhoogden Staat, geenszins als opgesierde fabelen* (μῦθοι) *aangemerkt, maar eigenlijk verstaan moeten worden*, op de meest voldoende wijze is ingeleverd door den Schrijver eener Verhandeling met deze Spreuk: *παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· οὐ γάρ ἐςιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο*, PAULUS, — aan welken men uit dien hoofde den uit-

geloofden Eereprijs heeft toegekend, blijkende, bij opening van deszelfs Briefje, te zijn WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL, *Predikant te Driehuizen en Zuidschermeer.*

IV. Dat op het gevraagd Betoog van *het ongegronde des vermoedens, tegen de Waarheid en Noodzakelijkheid van den Christelijken Godsdienst, uit veler onkunde of verwerping van denzelven,* geene voldoende Antwoorden zijn ingekomen.

V. Noch ook op de Vraag, óver *den waren Oorsprong en Echtheid van de Historische Boeken des N. T.*

VI. Dat op het Voorstel, betreffende *een naauwkeurig onderzoek, wat wij, naar de Leer des Bijbels, van den staat der ziele, tusschen den dood en de wederopstanding der ligchamen, te denken hebben?* onderscheidene Antwoorden zijn ingekomen, en onder deze eene geteekend: *Wij wandelen door geloof, en niet door aanschouwen,* PAULUS, en nog eene andere, onder de Spreuk, *μηδὲν ἄγαν,* welke geöordeeld zijn wel veel goeds te behelzen, doch niet genoeg te beäntwoorden aan het bepaald oogmerk der

der Vraag, bij welke niet zoo zeer ver eischt werd eene uitvoerige opgave van alle bewijzen van een verwacht leven na den dood, maar een naauwkeurig onderzoek, wat men, op grond der Bijbelleer, moge aannemen omtrent den ſtaat, waarin de zielen der afgeſtorvenen voor de algemeene Opſtanding zich zullen bevinden; — waarom dit Voorſtel op nieuw ter beäntwoording wordt opgegeven, voor den laatſten December 1810.

VII. Dat op het gevorderd Bewijs, *dat de Doop en het Avondmaal*, *naar het oogmerk van* JEZUS *inſtelling*, *door alle tijden dezer wereld moeten voortduren*, — geen Antwoord is ingekomen, hetwelk voldoende is geöordeeld; — waarom deze Vraag op nieuw wordt uitgeſchreven, om beantwoord te worden, voor den laatſten December 1810.

VIII. Dat, eindelijk, onder de Verhandelingen, ook voor mingeoefenden geſchikt, behalven andere over onderſcheidene onderwerpen, eenige zijn ingekomen, behelzende *een kort begrip van de Christelijke Geloofs- en Zedeleer*, *voor zoo ver die uit de Redevoeringen en*

Brieven van den Apostel PETRUS *kan worden afgeleid*; onder welke 'er twee waren, die lof verdienen, zijnde de eene geteekend: *Qui libros ſacros aſſidue legit, atque ita ſcrutatur, ut, quid in quibusque dictis ſit, quid inde colligi poſſit, ad quod caput doctrinae referenda ſint, cogitet, ei nunquam argumenta deëſſe poſſunt; ſemper nova, ſaepe etiam clariora aperiet*, J. A. ERNESTI, in Oratione *de Inſtitutis Criticorum* &c. *Opuſc. Orat.* p. 51. —— de andere met de Spreuk: *wast op in de kennis onzes Heeren en Zaligmakers* JEZUS CHRISTUS — van welke beide Verhandelingen echter de eerstgenoemde de bovenkeur is waardig geſchat, waarom de uitgeloofde Zilveren Eereprijs is toegewezen aan derzelver Schrijver, die, bij opening van deszelfs Briefje, bleek te zijn O. VAN TRICHT, *Predikant te Well en Amerzoden.*

Het Genootſchap noodigt op nieuw alle kundige Liefhebbers en Voorſtanders der Waarheid en Godvrucht, met aanbieding van eene Gouden Medaille, of de waarde van vijftig Dukaten, ter beantwoording, zoo van de reeds in dit Programma op nieuw uitge-

geschrevene, als van de twee volgende Vragen:

I. Een Betoog, dat *de Instellingen van den Israëlietischen Godsdienst, in het aan* MOZES *toegekende Wetboek vervat, reeds van zijnen tijd af in gebruik zijn gebragt*, — om ingezonden te worden voor den laatsten December 1810.

II. Eene *naauwkeurige opgave van de gronden voor het bestaan der Engelen, uit de Leer en de Geschiedenis van* JEZUS *en de Apostelen afgeleid*, — welke verwacht wordt voor den laatsten October 1810.

Gelijk ook het Genootschap eene Zilveren Medaille aanbiedt aan allen, die, ten nutte ook van mingeoefenden, eene naar het doel des Genootschaps wel ingerigte Verhandeling inzenden, over een daartoe geschikt Onderwerp, 't zij door hen zelven gekozen, 't zij in vorige Programmata opgegeven, doch nog niet beantwoord; terwijl het Genootschap daartoe thans voorslaat: *Een kort begrip van de Christelijke Geloofs- en Zedeleer, zoo ver die uit de Brieven van den Apostel Johannes kan worden opgemaakt*, — in te zenden voor den 1sten September 1810.

Ook belooft het Genootschap, gelijk te voren, eene Zilveren Medaille aan elken Schrij-

ver, die voor den 1sten September 1810 aan hetzelve zal gezonden hebben:

1. Eene wel bewerkte Verhandeling over eenig voornaam Leerſtuk, het welk in onze dagen door de zoogenoemde nieuwe Hervormers beſtreden wordt.
2. Eene bondige wederlegging van eene der dwalingen, welke door die zelfde lieden thans verbreid worden.
3. Eene oordeelkundige opheldering en handhaving van eene of meer voorname bewijsplaatſen uit het O. of N. T., bekend onder den naam van loca Claſsica, *tegen de nieuwere aanvallen of verdraaijingen der hedendaagſche Beſtrijderen.*
4. Eene beſcheidene en duchtig wederleggende Recenſie van eenig nieuwlings uitgekomen Waarheid - ondermijnend of Godsdienst-honend Geſchrift.
5. Of een wel gepast Vertoog, over een gewigtig ſtuk van de beoefenende Godgeleerdheid.

Voorts *verwacht* het Genootſchap nog, *voor den laatſten December* 1809.

Eene Verhandeling over de *Geloofwaardigheid van* MOZES *in zijne Geſchiedverhalen, betrekkelijk de Hebreeuwſche Natie in zijnen leeftijd*; ruimer opgegeven in 1800, —

na-

nader bepaald in 1803, en herhaald in 1808.

Eene Verhandeling over *de Verborgenheid des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes, haar verband met de voornaamſte* Geloofs-*waarheden van het Euangelie, en heilzamen invloed op de Godsvrucht en de hope des eeuwigen levens*, opgegeven in 1806, en herhaald in 1808 — en

Eene Verhandeling over *het gebruik van de Boeken des O. V., ter bevestiging der Leerſtukken, die in de Schriften des N. V. duidelijker worden voorgedragen* — opgegeven in 1808.

En *voor den laatſten Maart* 1810.

Een Antwoord op het gevorderd Betoog, opgegeven in 1806 en herhaald in 1808, *dat de Zoenöffers des O. V. geen enkele Staatkundige inſtellingen, veel min loutere navolgingen der gewoonte van andere volken zijn geweest, maar voornamelijk ingerigt, om het Zoenlijden van den toekomſtigen Verlosſer afteſchaduwen, met oplosſing van de tegenbedenkingen der hedendaagſche Beſtrijders.*

Alsmede *voor den eersten April* 1810.

Een Antwoord op de Vraag, in het vorig Jaar opgegeven: *Dewijl men de onverschilligheid in Godsdienstige begrippen tracht te bevorderen door voor te geven, dat elke Godsdienstleer een genoegzaam onderrigt tot 's menschen geluk bevat, hetwelk, zoo wel in de stelsels der Wijsgeeren, die geen Christenen waren, als bij de Christenen, zou te vinden zijn, en dat men derhalven niet noodig heeft, den Christelijken Godsdienst, bij uitsluiting van anderen, de voorkeur te geven,* zoo vordert het Genootschap *eene aanwijzing, dat al het goede, daar toe betrekkelijk, in de stelsels der Wijsgeeren, zoo voor, als na* JEZUS *tijd, te vinden, op eene veel meer volkomene wijze, en zonder de minste dwaling, door* CHRISTUS *en de Apostelen geleerd is.*

De Schrijvers, die naar den Prijs dingen, worden verzocht, hunne *Namen niet* bij de Verhandelingen te stellen, maar dezelve met eene Spreuk te onderschrijven, en 'er bij te voegen een *verzegeld Briefje*, dezelfde Spreuk ten opschrift hebbende, waarin hunne Namen

en

en Woonplaatſen gemeld zijn, voorts zich der *kortheid* en *klaarheid* te bevlijtigen, en hunne Verhandelingen, *in leesbaar Schrift*, liefst in de Nederduitſche of Latijnſche, of des noods in de Hoogduitſche Taal, met Romeinſche Letters, (naardien het met Hoogduitſche karaĉters en onduidelijk geſchrevene niet in aanmerking gebragt wordt,) vragtvrij, en, zoo veel mogelijk, met eene bij het Genootſchap onbekende hand geſchreven, te zenden aan THOMAS HOOG, *Predikant te Rotterdam*, thans den post van Secretaris waarnemende, en zich te ſchikken naar de voorwaarden, in vorige Programmata opgegeven.

Het Genootſchap herinnert de meermaal herhaalde waarſchouwing, in vorige Programmata gedaan, dat men zijne bekroonde Verhandelingen, noch afzonderlijk, noch in een ander werk zal mogen uitgeven, zonder bewilliging dezer Maatſchappij.

Het Genootſchap behoudt aan zich het regt, om, naar goedvinden, en ten algemeenen nutte, gebruik te maken van alle de ingekomene Verhandelingen, en dezelve, ſchoon 'er de Prijs niet aan is toegewezen, geheel

of

of ten deele gemeen te maken, 't zij met bijvoeging der Zinſpreuken, door de Schrijvers gebruikt, 't zij met uitdrukking van hunne Namen, indien zij, daartoe verzocht wordende, dezelve gelieven te openbaren.

AANSPRAAK,

TEN BETOOGE,

„ DAT HET CHRISTENDOM, OF
„ DE CHRISTELIJKE GODSDIENST,
„ IN DESZELFS WAARHEID EN
„ VOORTREFFELIJKHEID, ERKEND EN
„ GEËERBIEDIGD WORDT DOOR
„ HET GEZOND VERSTAND, EN
„ DE WARE WIJSBEGEERTE."

ZEER GEÄCHTE TOEHOORDERS!

Het Christendom, aan welks verdediging deze Maatſchappij zich heeft toegewijd, is eene zaak van het allergrootst belang; daarin ligt de hoogstwijze, weldadige en volledige verördening van den oneindigen God, om het heil van menſchen, de behoudenis van zon-

zondaars, door de kennis en vereëering van Jesus Christus, daar te stellen en te volmaken. Men werkt mede aan het plan, en in het doel der eeuwige liefde en wijsheid, wanneer men de belangen van het Christendom zoo voorstaat en bevordert, dat zijne waarheid en schoonheid duidelijker gekend, zijne voortreffelijkheid en goddelijkheid meer geëerbiedigd worde.

De leer van het Christendom heeft, ten allen tijde, de bijzondere opmerking van verschillende menschen tot zich getrokken, en onderscheidene uitwerking in hun oordeel en gedrag ten gevolge gehad. De eigene gesteldheid en strekking van de Christelijke leer is zoodanig, dat de gedurige tegenstand, welken het verstand en hart der menschen daaraan geboden heeft, geene al te groote verwondering bij den aandachtigen beschouwer verwekken kan. Ondertusschen heeft de vriend en voorstander der w rheid eene zekere ma-

mate van wijsheid en voorzichtigheid noodig, om zijne overtuiging wel te leiden, op vaste gronden te bouwen, en voor te dragen, op dat hij de eere en waardigheid van den Christelijken Godsdienst, alleen in ootmoedigen eerbied voor God den Vader en den Heere Jesus Christus, en met opregte liefde voor menschen en menschengeluk, staande houde en verdedige.

De welbestuurde ijver voor waarheid en Christendom heeft, niet zelden, weinige aanmoediging in het gevoelen, en den smaak der menschen, die, door den geest des tijds, tot onverschilligheid, twijfelzucht, en ongeloovigheid, ligt verleid worden; doch het getuigenis van een goed geweten verheft het hart boven de oordeelvelling van de wijzen der wereld; en de kracht van de waarheid geeft de meeste aansporing tot kloekmoedige getrouwheid, en de beste vergelding voor den standvastigen arbeid.

„ Het Christendom, of de Christelijke

„ Gods-

„ Godsdienst wordt, in deszelfs waar-
„ heid en Goddelijkheid, erkend en ge-
„ ëerbiedigd door het gezond verſtand,
„ en de ware wijsbegeerte."

Over deze ſtoffe wilde ik thans tot Ulieden ſpreken. Indien de overweging daarvan onze harten mogt verſterken in het groot en waardig gevoelen van den besten Godsdienst, het welk kenbaar wordt in een redelijk en vast geloof aan Jeſus Christus, wien alle onze liefde en gehoorzaamheid toekomt, dan zal ik mijn doel bereikt, en wij zullen niet vruchteloos dit uur hier beſteed hebben.

In vertrouwen op uwe toegenegene aandacht, zal ik

I. Iets zeggen, ter opheldering en bepaling van mijne ſtelling.
II. Dezelve trachten te bewijzen.
III. Eene bedenking, die tegen dezelve zou kunnen worden ingegebragt, uit den weg nemen.

I.

I.

Door het Christendom, of den Christelijken Godsdienst, versta ik de leer van Jesus Christus, door Hem zelven eerst verkondigd, en naderhand door zijne Apostelen verklaard en uitgebreid, afgescheiden van alle menschelijke bijvoegselen, in zich behelzende de oorspronkelijke eenvoudige voorschriften des geloofs en der zeden; die leer, welke ons de reinste en volkomenste kennis geeft van God en zijnen dienst, van den persoon en het werk van den Verlosser der wereld, van Gods onnagaanbare oogmerken met het menschen-geslacht, van de eigenlijke natuur en de geschikte middelen onzer wezenlijke en bestendige gelukzaligheid, in dit en het toekomend leven.

Wij spreken dus niet van eene of andere godsdienstige gezindte onder de Christenen, ook niet van deze of gene leerwijze of begrippen, hoedanige er van tijd tot tijd zijn opgekomen, waar-

van de eene de andere beſtrijdt, de regtzinnigheid betwist, en, door bijzondere omſtandigheden, de eene over de andere zegepraalt.

De leer van Jeſus Christus is en blijft de eenige bron van onze kennis, die invloed heeft en hebben moet op de ware verëering van God, op de ruste en verbetering van onze harten, en op de zekere hope van een eeuwig leven, offchoon ook verkeerde gevoelens, en grove dwalingen onder de Christenen plaats hebben, en de gewigtigſte waarheden in verſchillende inkleedſels worden voorgedragen.

Om dan de *waarheid* en *goddelijkheid* van den Christelijken Godsdienst, in dezen bepaalden zin, te erkennen en te eerbiedigen, behoort dezelve onderzocht en beproefd te worden.

Het is er zoo verre van af, dit te willen ontweken hebben, dat ik veeleer beweere, dat deszelfs zuiverheid en voortreffelijkheid en goddelijkheid, door het ſtrengſte onderzoek, op eene

haar

haar kenmerkende en onderſcheidende wijze, heerlijk zal uitkomen. Zoodanig onderzoek dient dus wel vooraf te geſchieden omtrent de echtheid, geloofwaardigheid, goddelijke herkomst, en het onfeilbaar gezag van den Bijbel.

Deze gewijde Schriften zijn het toch alleen, die ons, in de zaak van den Godsdienst, van den Christelijken Godsdienst de ware wijsheid kunnen leeren.

Wanneer dit een en ander dan nu eerbiedig erkend wordt, het geen wij thans, als genoegzaam bewezen, meenen te mogen vooronderſtellen, zal geen proef te zwaar zijn, die het echte Christendom niet zou kunnen doorſtaan.

Dankbaar gevoel van God en zijne gunstrijke beſtelling, in het geven en bewaren van de Openbaring in den Bijbel vervat, beſtuurt het onderzoek en de beproeving der waarheid; wanneer en waar God ſpreekt, daar hoort de mensch, en de dienstknecht onderwerpt zich aan zijnen Heer.

De Leer van den Bijbel wordt dan ook, in alle hare deelen, zorgvuldig vergeleken, en daardoor wordt de onderlinge overeenſtemming tot één groot doel des te beter ontdekt, en alzoo de veilige weg tot de waarheid gemakkelijker gevonden.

Door dat licht der vroegere en latere Openbaring, komt men van zelfs tot kennis en erkentenis van den Stichter van het Christendom, wiens verſchijning onder de menſchen, wiens beſtemming, wiens leven en dood en opſtanding ten hoogſten belangrijk is. Zijne komst in de wereld, op dien tijd en in zulke omſtandigheden, als waarin Hij verſcheen, wekt dan ook ligtelijk de aandacht en de overreding omtrent de juiste gepastheid, verhevene wijsheid, en algemeene weldadigheid van de ontdekking zijner leer.

Het *gezond verſtand* en de *ware wijsbegeerte* erkent, en eerbiedigt de waarheid en goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst.

Het

Het behoort tot de voortreffelijkheid van de menschelijke natuur, waardoor wij boven andere schepselen, die ons op aarde omringen, verheven zijn, dat wij het edel vermogen bezitten, om, door een inwendig met bewustheid werkzaam beginsel, den aard der dingen, en de gesteldheid der voorwerpen te kennen; dat wij door beschouwing, overweging en vergelijking, tot de onderscheiding van waar en valsch, van goed en kwaad, in staat zijn; dat wij een sterk verlangen naar waarheid, en eene ijverige poging om dezelve op te sporen, bij ons gewaar worden: zoo dat elk mensch, wiens redelijke vermogens wel gesteld, en niet geheel verwaarloosd en onbeschaafd zijn, genoegzame vatbaarheid en geschiktheid heeft om te oordeelen en te kiezen, het geen in eene zaak, ook in het stuk van den Godsdienst, waar is.

Wanneer ik van *wijsbegeerte* spreke, dan geef ik dien naam niet aan eene valschelijk zoo gezegde wijsheid, die,

met zich zelve ingenomen, ſpitsvindige redeneringen weet voort te brengen, gewaagde vooronderſtellingen aanneemt, en beſlisſende uitſpraken doet. Ook bedoel ik niet het een of ander wijsgerig ſtelſel, het welk, naar dezen of genen ſchranderen uitvinder van vroegeren of lateren tijd, genoemd wordt; maar ik verſta er door de menſchelijke Rede in eenen hoogeren trap beſchaafd, opgeſcherpt, en, naar vaste regels en grondbeginſels, werkzaam in de gezette beſchouwing, en diepe onderzoeking, en regte beöordeeling der dingen. Deze is de *ware* wijsbegeerte, welke *kennis* en *waarheid* tot hare voorwerpen heeft, en dezelve door alle gepaste middelen verkrijgt, ook in het ſtuk van den Godsdienst.

De Christelijke Godsdienst wordt door het gezond verſtand en de ware wijsbegeerte *onderzocht* en *beproefd*; *niet* om met hoog gezag te beſlisſen, wat in deszelfs leeringen en voorſchriften waar of valsch zij; wat men van de-

dezelve behoore aan te nemen of te verwerpen; wat men al of niet zal gelooven. Dit ware eene onbetamelijke verheffing van den hoogmoed der menschen boven den alleenwijzen God, en eene gevaarlijke verwerping van Hem, die uit den hemel is.

Het gezond verstand en de ware wijsbegeerte kan zulk een misbruik van de edelste vermogens, omtrent Gods Openbaring, niet toelaten: een misbruik, 't welk te schadelijker zijn zou, (en dit is door de ondervinding bewezen), omdat de menschelijke wijsheid, en het scheppend vermogen van het weelderig vernuft zoo vele verschillende en uit één loopende gevoelens en leerstelsels weet voort te brengen, welker verscheidenheid tot twijfelzucht, onëerbiedigheid en ongeloof, in de zaak van den Godsdienst, aanleiding geven, en de leer van het Christendom uit verkeerde beginselen bestrijden. Maar het gezond verstand, zelfs wanneer het, door beöefening van wetenschappen en

ſchoone kunſten, tot den rang der wijsbegeerte is opgevoerd en verhoogd, erkent den Bijbel, als het boek der Goddelijke Openbaring, onderzoekt de grondſlagen, waarop de Christelijke Godsdienst rust, toetst elke leering, welke daartoe geoordeeld wordt te behooren, overweegt de zamenſtemming van alle die leeringen en voorſchriften, en ſpoort de ſtrekking na, welke dezelve, in oefening gebragt zijnde, ter bevordering van menſchelijke gelukzaligheid heeft en hebben zal.

Bij zulke welgeſtelde zielsvermogens, bij zulk een ſchrander, doordringend en beproevend verſtand, vindt men van zelfs eene heerſchende liefde tot de waarheid, een nedrig en welgeplaatst bezef van de bepaaldheid der menſchelijke kennis en bevatting, eene opregte gezindheid om alle vooroordeelen aan de waarheid op te offeren, en hare aanwijzingen, die blijkbaar zijn, zonder tegenſpraak, vooral zon-

zonder vitterijen, te volgen, en in ootmoedigheid te betrachten.

Het Christendom mag, *op die wijze*, van alle zijden, onderzocht en beproefd worden. De Heer Jesus Christus eischte dit van zijne tijdgenooten; de groote Apostel Paulus gaf zijne leer aan het oordeel van zijne hoorders over, en maakte geen' zwarigheid om zich op het getuigenis des gewetens te beroepen; zij, die hoorden en onderzochten, werden geprezen, en kwamen tot het geloof.

De grondstelling der Protestantsche Christenen is en blijft het redelijk, onbelemmerd en vrij onderzoek van de Heilige Schriften; en deze is eene bedaarde leidsvrouw, die zich aan vaste regels van gezonde uitleg- en oordeelkunde houdt, bezadigd voortgaat, en het onvervreemdbaar regt van het geweten handhaaft.

De Christelijke Godsdienst, *zoo beproefd*, zal niet alleen in zijne waarheid gekend, maar ook als eene Openbaring van God geëerbiedigd worden;

zijne voortreffelijkheid zal met achtbaren luister te voorſchijn komen, waarbij men deszelfs hemelſchen oorſprong met aanbidding en dankbaarheid zal gevoelen; zoo gevoelen, dat men zich daaraan geheel onderwerpe, ter verheerlijking van den grooten God en Zaligmaker Jeſus Christus.

II.

Na deze ophelderende aanmerkingen, die wij ſteeds onder het oog moeten houden, zal ik de waarheid van mijne ſtelling trachten te bewijzen, en, door de herinnering van het een en ander, het welk gij weet en gelooft, uwe harten verſterken in de dankbare en blijde erkentenis, dat Jeſus Christus de ware weg ten leven is.

1. *De geſchiedenis der eerſte invoering en aanneming van den Christelijken Godsdienst is onbetwistbaar.*

Dat het Christendom zoo is ingevoerd, als het ons in de ſchriften van het

het Nieuwe Verbond verhaald wordt, kan men niet loochenen, of men moet te gelijk in twijfel trekken de waarheid van die Joodſche en Romeinſche geſchiedenisſen, welke met de invoering van het Christendom in naauw verband ſtaan: doch dan worden alle gronden van geſchiedkundige zekerheid ondermijnd, en men moet niets voor waar houden, behalven het geen men met eigen oogen ziet.

De wijze, waarop het Christendom is ingevoerd en uitgebreid, verſchilt zeer veel van de opkomst en den voortgang van eenig ander leerſtelſel of eenigen Godsdienst, die in de wereld beleden en aangenomen is.

De eerſte grondlegger van den Christelijken Godsdienst en zijne gezanten kunnen in geene vergelijking komen met de hoofden der volken, onder welke zij godsdienſtige ſtellingen hebben geleerd en voortgeplant, of het groot onderſcheid wordt voor allen kenbaar. En hier bepaalt zich de opmer-

merking en nasporing van den verstandigen en schranderen waarheidsvriend, wiens onderzoek de handhaving der eere van den Christelijken Godsdienst ten gevolge zal hebben.

De verschijning toch van Jesus Christus, onder zijne tijdgnooten, ging niet gepaard met eenig goed vooroordeel ten zijnen opzigte, ook niet met eenig uiterlijk aanzien of gezag, het welk voor de omhelzing zijner leer bevorderlijk kon zijn. In tegendeel werkte de vooringenomenheid van allen, welke in dien tijd den naam van wijzen, deugdzamen, godsdienstigen en aanzienelijken droegen, het sterkste tegen Hem.

Hij leerde waarheid, die met de natuur van God, met het wezen van den Godsdienst, met den toestand der menschen, die zondaars en voor een toekomend leven bestemd waren, meest overeenkwam. Hij sprak van een koningrijk Gods op aarde, het welk tot de Joden wel eene bijzondere betrekking

king had, maar zich ook tot andere volken, over de geheele wereld, zou uitbreiden, en tot eenen zegen voor de natiën bevonden worden.

Hij legde daartoe den grond door zijne leer, welke Hij, moedig en rustig, met godvrucht en menfchenliefde, overal en voor allen verkondigde, zich beroepende op Mofes en de Profeten; terwijl zijne werken aan zijne leer een blijkbaar getuigenis gaven. Hij fprak van zijne lotgevallen, van zijn lijden, van zijnen dood, in de bijzonderfte omftandigheden, welke daarbij zouden plaats hebben; Hij voorzag en voorzeide, met volkomene zekerheid, de luisterrijke gevolgen van zijne vernedering en fmarte, welke daarna, tot zijne verheerlijking, tot gelukzaligheid van zijne vereerers, en tot befchaming van zijne vijanden zouden openbaar worden. In die verwachting, koos Hij uit zijne volgelingen eenige weinige, ongeleerde, niet aanzienlijke mannen, aan welken Hij zijn onderwijs me-

mededeelde, waarvan zij naderhand de overvloedigſte vruchten zouden dragen, welke voor de eeuwigheid geſchikt waren; Hij voegde daarbij de krachtigſte vertroostingen, welke hen, onder tegenſtand en verdrukking, die zij zich moesten voorſtellen, konden verſterken, ſtaande houden, en op de eindelijke zegepraal doen hopen.

Er is wel in die Geſchiedenis van Jeſus Christus zeer veel, dat men erkennen moet ongewoon en wonderbaar te zijn; doch dit zal niemand tot aanſtoot of ergernis zijn, die van Gods vermogen, en wijsheid en goedheid, waardoor Hij zijnen wille, ook door buitengewone gezanten aan menſchen, tot hunne volkomene overtuiging en geruststelling, bekend maakt, gepaste denkbeelden vormt, en vatbaar is voor het ware menſchelijke en goddelijk groote, 't welk zich in den perſoon, in het karacter, en in de daden van Jeſus Christus verëenigt, en moest verëe-

ëenigen, indien Hij het licht en leven der wereld zou bevonden worden.

Door een verbazend en aanbiddelijk bestel der hooge Voorzienigheid sterft Jesus, onschuldig, grootmoedig, vol vertrouwen op de heerlijkste uitkomst.

Niet lang na zijnen dood, treden zijne gezanten op, als getuigen van de opstanding en heerlijkheid van hunnen Meester en Heer; niet voorzien van menschelijke wijsheid of vermogen, om zulk een werk, als zij ondernemen, te beginnen en vol te houden; zonder uitzigt op eere of belooning in de wereld, waardoor zij aangemoedigd konden worden; in tegendeel zij zagen het vooroordeel, de wijsheid en de magt van overheden en vorsten tegen hunnen arbeid gewapend, en stelden zich geen beter lot voor, dan de Heer hun voorspeld, en Hij zelf ondergaan had.

In het vertrouwen op den beloofden bijstand, verlicht en bestuurd door den

Hei-

Heiligen Geest, en aangefpoord door bewustheid der waarheid, verkondigen zij openlijk, dat Jefus, die onlangs door den Joodfchen Raad, en op last van den Romeinfchen Stadhouder, des doods waardig verklaard en op Golgotha gekruist werd, de Mesfias, de Schuldverzoener, de Zaligmaker der wereld was, en dat God Hem daartoe verhoogd en verheerlijkt had.

Deze leer van Jefus Christus kon door hun verftand niet zijn uitgevonden; zij kwam zelfs niet overeen met hunne eigene, voorheen zoo diep gewortelde vooroordeelen, en liep regelregt aan tegen de begrippen, wijze van Godsdienst, gewoonten en zeden onder Joden en Heidenen, waarvan zij den meesten tegenftand ontmoetten. De Apostelen van den gekruisten en verheerlijkten Jefus werden bedreigd, gegeesfeld, in kerkers en boeijen gefloten, en fommige van hun gedood. Maar zij hielden niet op, in het openbaar, en bij de huizen, te

ver-

verkondigen het woord des koningrijks van Jesus Christus.

Hunne arbeid, moed en ijver droegen de overvloedigste vruchten, die wel dra en alomme getuigden van de waarheid der gebeurtenissen, waarop zij hunne prediking vestigden, en die in onmiddelijk verband stonden met het geloof in Jesus Christus, met de gehoorzaamheid aan Hem, en met de hope, die door Hem tot God en een onsterfelijk heerlijk leven leidde: waarvan de Apostelen met groote kracht getuigenis gaven, en waarop zij tot vertroosting en heiligmaking ernstig aandrongen.

Duizenden werden Christenen in belijdenis en wandel, alleen geleid door de waarheid, die zich aan het geweten, met goddelijk gezag, klaarblijkelijk ontdekte. In alle landen, waar Joden of Heidenen, beschaafde of onbeschaafde volken, woonden, zag men gemeenten ontstaan, die in den naam van Jesus Christus vergaderden,

en, naar zijne leer, God den Vader in geest en waarheid aanbaden en verheerlijkten. De kennelijke verandering in godsdienſtige begrippen, in reine zeden; de zigtbare verbetering in maatſchappelijke inrigtingen, in allerlei ſtaten, en bij alle volken, bewijst ontegenzeggelijk den weldadigen invloed, den hemelſchen oorſprong der leer van het Christendom.

Hier blijft altijd rijke ſtoffe van overdenking en naſporing over, en elk, die in het onderzoek van de geſchiedenis der volken, zo wel ten aanzien van hunne godsdienſtige als burgerlijke geſteldheid, en in de vergelijking van tijden, ervaren en geöeffend is, zal door zijn gezond verſtand, en door de ware wijsbegeerte, van zelfs gebragt worden tot eene vrijwillige erkentenis, dat het Christendom zoo is ingevoerd, als het ons in de ſchriften van het Nieuwe Verbond verhaald wordt, en, bij gevolg, een werk van God is.

2. *De leer van den Christelijken Gods-*

Godsdienst ſtemt met de voornaamſte waarheden van den natuurlijken Godsdienst overeen, en behelst voorts niets in zich, het welk aan het gezond verſtand en de ware wijsbegeerte, als ongerijmd en verwerpelijk, kan voorkomen.

Rede en Openbaring zijn beide geſchenken van den waarachtigen en menschlievenden God, welke tegen malkanderen niet kunnen ſtrijden, dewijl zij beide de kennis en veréëring van den Allervolmaaktſten en Allerhoogſten moeten bevorderen, en in dien weg alleen het geluk van redelijke ſchepſelen te vinden is. Wat de Rede, door haar zelve, zonder onderwijs of Openbaring, van God en goddelijke zaken zou geweten hebben, is zeer moeijelijk te bepalen: en hoe veel de Rede aan de Openbaring verſchuldigd is, kan niet, dan met ſchandelijken hoogmoed en groote ondankbaarheid, in twijfel getrokken, veel min ontkend worden.

Er zijn zekere waarheden, die het gezond menſchenverſtand dadelijk inziet en erkent, die, bij derzelver voorſtelling, geen betoog, geen bewijs van nooden hebben.

Deze waarheden hebben betrekking *op God*, als de eerſte oorzaak van alles, wat beſtaat en voortduurt, *op de natuurlijke en zedelijke afhankelijkheid* van den mensch, die aan den Schepper, en Hem alleen, alle gehoorzaamheid ſchuldig is, *op het onderſcheid tusſchen zedelijk goed en kwaad*, en *op de vergelding daarvan in dit en het toekomende leven.*

Rede en Wijsbegeerte beöordeelen, naar de oneindige volmaaktheden en het hoogst gezag van het Opperwezen, den omvang der pligten, welke de mensch te volbrengen heeft, zal hij beantwoorden aan de oogmerken van zijnen Schepper, en, door gelijkvormigheid aan Gods wille, zich in het gerust genot van deszelfs algenoegzame gunst verblijden.

De

De leer van het Christendom ſtelt de waarheden van den natuurlijken Godsdienst in het helderſte licht. Het geen Jeſus Christus en zijne Apostelen van God, den eenigen waarachtigen God, en deszelfs geestelijke natuur en veréëring, van eene algemeene en bijzondere Voorzienigheid, van den aard en de beginſelen en bedoeling van godvrucht en deugd, van de natuurlijke en ſtellige gevolgen van zedelijk goed en kwaad, van de verwachting na dit leven geleerd hebben, komt niet alleen met het onderwijs der Rede overeen, maar geeft ook aan het ſchranderſte onderzoek de overvloedigſte aanleiding, om de zuiverheid en verhevenheid van denkbeelden en voorſtellingen, ten dezen aanzien, te bewonderen, en, met goedkeurend welgevallen, het beter en hooger onderwijs van zulke leeraars te erkennen en te verheffen.

Er is dan, in de leer van den Christelijken Godsdienst, niets ſtrijdigs met de

door het gezond verstand erkende waarheden; er is geen zedeplicht in dezelve geleerd en aangedrongen, die niet op de natuur van God en menschen gegrond is; er zijn in deze leer algemeene beginsels en regels, die op alle gevallen, voor alle menschen, en in alle tijden toepasselijk zijn; terwijl de voorschriften voor bijzondere tijden en omstandigheden, door een goed oordeel wel te onderscheiden, aan den Insteller van den Christelijken Godsdienst, en zijne gezanten, het vol regt laten wedervaren van diepe menschenkennis, en goddelijke wijsheid: waarom ook anders ongunstige beoordeelaars van het Christendom den lof van deszelfs zedeleer openlijk vermeld hebben.

Het is waar, de leer van den Christelijken Godsdienst behelst niet alleen die waarheden, welke door de Rede erkend en toegestemd worden; maar zij leert ook andere voor het verstand van eindige wezens onbereikbare waarheden, die als voorwerpen *des geloofs* eer-

eerbiedig worden aangenomen, en die de gronden en drangredenen in zich bevatten, waardoor *Christenen*, op eene onderscheidende wijze, met hunne voorregten en pligten bekend, tot eenen *christelijken* wandel aangespoord en in staat gesteld worden. Doch, ook in dit opzicht, is het Christendom bij den verstandigen en waarheidlievenden eene geheele aanneming waardig. Al wie eene Openbaring gelooft, zal ook, bij het gevoel der zwakheid van de Rede, en de juiste beoordeeling van menschen-behoeften, gereedelijk erkennen, dat Gods verstand oneindig is, en dat er eene menigte van bijzonderheden kunnen zijn, die tot zijne natuur en zijnen wille behooren, die betrekking hebben op de inrigting van omstandigheden en uitkomsten in den loop der dingen, welke alle ons bepaald verstand niet ontdekken kon, en welke wij niet verder begrijpen, dan God ons geopenbaard heeft. Een waar wijsgeer, die overal in de natuur gehei-

men en verborgenheden ontdekt, waarvan hij het *hoe?* niet verklaren kan, zal de zoodanige in eene Openbaring van God, in den Christelijken Godsdienst, wel willen eerbiedigen; ja zelfs noodzakelijk oordeelen in den zamenhang van waarheden, die tot ware vertroosting en verbetering van den mensch leiden zullen.

Het Christendom is niet eene enkel wijsgeerige of zedekundige leerſtelling, maar eene leer van waarheid, die geloofd en beoefend wordt, waarin het gezond verſtand en de ware wijsbegeerte niets ongerijmds of verwerpelijks vinden kan.

3. *De leer van het Christendom ſtaat in naauwe betrekking met het voormaals aan het menschdom gegeven godsdienſtig onderwijs, beſchouwd als voorbereiding tot de invoering en verbreiding van den Christelijken Godsdienst.*

Wanneer wij den Bijbel erkennen voor het boek der Goddelijke Openbaring, waarin de oneindige liefde, en on-

onnagaanbare wijsheid van den Allerhoogſten zich bekend maakt, en den weg aanwijst, om gevallene menſchen wederom op te rigten en te herſtellen; wanneer wij den Bijbel, als het boek der opvoeding van menſchen voor den ſtaat der eeuwigheid, in regte waarde houden, en de verſchillende tijdperken, zoo wel van het geheele geſlacht, als van elken ondeeligen, behoorlijk overwegen, dan zullen wij eene trapswijze voortgaande en toenemende ontwikkeling van Godsdienstwaarheden, en daarop gegronde pligten, meest overeenkomſtig vinden met het weldadig oogmerk der Godheid.

De ganſche Openbaring van vroegeren en lateren oorſprong, onderling vergeleken, maakt één uitnemend ſchoon geheel uit, waarin alles naar de behoeften en omſtandigheden der menſchen en tijden zoo geſchikt is, dat het kenbaar doel van den onveranderlijken en eeuwiglevenden God, op de beste wijze, bereikt wordt.

Hier opent zich een ruim en wijduitgeſtrekt veld voor de beſchouwing van het menſchelijke verſtand, en voor de naſporing van den wijsheid- en waarheid-zoekenden geest.

Kennis van God, verzekering van zijne gunst, herſtelling naar zijn beeld, hope des levens, der eeuwige zaligheid; dit is de bedoeling der goddelijke Openbaring, daarin loopt alles zamen, wat in de Heilige Schriften van het Oude en Nieuwe Verbond geleerd wordt.

De Christelijke Godsdienst ſtaat niet op zich zelven, maar in een vast verband met voorgaande Openbaringen, welke God van tijd tot tijd, op verſchillende wijzen, aan het menſchelijk geſlacht gegeven heeft, en door welken de hope op de heerlijkheid van het licht der Christelijke leer wierd gevestigd.

De eerſte belofte in het Paradijs door God gedaan, hoe ingewikkeld en zinnebeeldig dezelve moge voorgeſteld zijn, opende een vooruitzigt van herſtel-

ſtelling en verlosſing, welke in en door de leer van het Christendom ten duidelijkſten ontdekt wordt. De bewaring van de kennis van God, door Abraham aan de nakomelingen overtebrengen, en de afzondering van één volk uit alle overige natien der aarde, geeft de meeste aanleiding tot opmerkzame beſchouwing van den gang der Voorzienigheid, welke beginſelen en ontwikkeling, oorzaken en gewrochten verbindt en beſtuurt, welke de lotgevallen der Joden en hunne betrekkingen tot de hen omringende volken zoo ſchikte, dat Jehova zich bekend maakte als den God van Abraham, aan wien de groote toezegging gedaan was, dat in zijn zaad *alle* geſlachten der aarde zouden gezegend worden. Aan David werd de duurzaamheid van zijn koningrijk, in eenen wonderbaren afſtammeling uit zijn geſlacht, voorſpeld, en de Profeten hebben, ſinds dien tijd, van dat rijk en dien Koning geſproken, wel met verhevene uit-

druk-

drukkingen, die van aardſche magten en rijken ontleend zijn, maar toch in zulke omſtandigheden, dat de verwachting van dien nakomeling uit Davids huis boven het gewoone der menſchelijke lotgevallen en heerſchappijen gevoerd werd, en een geestelijk, onverwinnelijk, allesbeheerſchend, en eeuwig rijk van waarheid en genade, van vrede en heil kon gehoopt worden.

De Godsdienst-leer van Moſes en de Profeten, de Israëlitiſche wetten en inſtellingen waren zeer naauw verbonden met deze beloften en uitzigten. De veranderingen en omwentelingen in den ſtaat der volken hebben den weg gebaand, om den Christelijken Godsdienst, op den besten tijd, in de meest geſchikte omſtandigheden, als de vervulling en volmaking van alle voorgaande Godsdienst-leere, openbaar te doen worden.

Jeſus Christus en zijne Apostelen hebben het gezag van Moſes en de Profeten erkend, hunne ſchriften aange-

gehaald en regtstreeks toegepast op het geen zij leerden. De waarheden, door die oude Godsmannen bekend gemaakt, zijn door Jesus en zijne gezanten bevestigd; de zedeleer van Moses is door Hem ongeschonden bewaard, gehandhaafd, en van verkeerde uitleggingen gezuiverd, de belofte van den Messias, aan de Vaders gedaan, als een bijzonder voorregt voor de Joodsche natie voorgedragen, en hoogstbelangrijk voorgesteld, in zijn persoon de Messias aangewezen, en met die verwachting zijne leere en daden, zijn wedervaren, zijn lijden en dood, en derzelver weldadige wijduitgestrekte gevolgen, in vergelijking gebragt.

Door de komst van Jesus zou de Joodsche Godsveréering eene groote verandering ondergaan. De dienst van God in den tempel en door offeränden zou ophouden, en heeft dadelijk een einde genomen, na dat Jesus Christus de verzoening der zonden door Hem zelven had te weeg gebragt,

en

en de Apostelen, als getuigen van zijne opstanding en verheerlijking, waren opgetreden, om de heilverdiensten van den Verlosser nader aan te wijzen, en uitvoeriger te verklaren, zoo dat het geloof in den Middelaar, de hope op God, de reine geestelijke Godsdienst, en de verwachting van onsterfelijkheid en zaligheid, tot den hoogsten trap van duidelijkheid, zuiverheid en vertroosting werd opgevoerd, en, door den krachtdadigen invloed van den Heiligen Geest, in werking gebragt werden.

De leer van het Christendom is dan de volmaaktste ontwikkeling van het genaderijk ontwerp der verlossing van menschen uit de zonde, de zinnelijkheid, en het verderf, de alleenwijze en krachtige verördening Gods, waardoor, na zoo vele voorbereidingen, het helderste licht der zaligmakende genade voor alle volken is opgegaan, reeds vele eeuwen geschenen heeft, en het heil des Heeren zal ge-

gekend worden tot aan het einde der aarde.

Dit proeft het gezond verſtand, dit wordt door den wijsgeerigen geest ootmoedig en dankbaar erkend.

4. Eindelijk, *de Christelijke Godsdienst heeft eene uitnemende geſchiktheid voor de bijzondere en algemeene behoeften en belangen van het menſchelijke geſlacht, om te* ZIJN, *te* BLIJVEN, *en meer algemeen te worden de beste Godsdienst der wereld.*

Het verſtand der menſchen en de wijsheid der wijsgeeren heeft zich, ten allen tijde, bezig gehouden met het onderzoek omtrent God, de geſteldheid der menſchen en den vrede der ziele, omtrent de deugd, gelukzaligheid, en het leven na den dood.

Maar de ondervinding heeft de ongenoegzaamheid van alle menſchelijke pogingen overtuigend bewezen. De veranderde en malkanderen gedurig opvolgende en verdringende ſtelſels, die, van tijd tot tijd, uit de ſcholen van God-

Godgeleerden en Wijsgeeren zijn voortgekomen, hebben de onvastheid en onzekerheid van menſchelijke begrippen en leerwijzen duidelijk doen zien.

Neemt men de menſchen, zoo als zij zijn, en verbeeldt men zich dezelve niet, door overdrevene voorſtelling, zoo als zij moesten en konden zijn, dan zal men bij het menſchengeſlacht, door alle tijden heen, dezelfde behoeften ontdekken; maar dan zal ook het Euangelie van Jeſus Christus den kortſten en veiligſten weg tot derzelver vervulling aanwijzen.

Een geweten van zonde, een hart door verkeerde neigingen, door kwade begeerlijkheden veröntreinigd, en diep bedorven, gebrekkige en voor God ongenoegzame deugd, krachteloosheid om zich te herſtellen, gebrek aan blijden troost onder de bezwaren van het aardſche leven, vreeze voor den dood, onzekerheid en angstvolle ongerustheid, bij de gedachten van onſterfelijkheid en eeuwigheid; deze zijn de belangrijke

rijke waarheden van onzen toeſtand, aan welke wij onze toeſtemming niet kunnen weigeren, wanneer wij, met behoorlijke opmerking, aan ons eigen gevoel, en de dagelijkſche ondervinding de vrije uitſpraak overlaten.

De openbaring van Gods genade vindt den mensch in dien toeſtand, vooronderſtelt zijne ſchuld, verdorvenheid en ellende. Gods wijsheid komt den mensch voor met de gunstrijkſte ontdekkingen, en troostrijkſte verklaringen.

De leer van Jeſus Christus ſtelt de betrekking, waarin zich de Hemelſche Vader bekend maakt, en de menſchen door het geloof aan deszelfs liefde tot Hem worden weêrgebragt, zoo duidelijk, zoo innemend, zoo algemeen belangrijk en weldadig voor, dat men erkennen moet: Hij, Hij alleen, heeft de woorden des eeuwigen levens.

Bij de eenvoudige leer van het Euangelie wordt alle menſchelijke wijsheid

beſchaamd gemaakt, en dwaasheid bevonden.

Het verſtand en de onderzoeking van den waren wijzen ontdekt wel, in dezen raad van den oneindig barmhartigen God, onnaſpoorlijke verborgenheden; maar alles is toch Godewaardig, en den mensch zaligend. Ook in wijsheid en liefde is God oneindig, uit wien, door wien, en tot wien alle dingen zijn.

De leer van den Christelijken Godsdienst, in haren eigen aard gekend, beleden, en beoefend, is voor elken mensch, zoo wel als voor de huisgezinnen en maatſchappijen, voor alle landen en volken, eene zuivere bron van geluk, van burgerlijk en godsdienſtig geluk.

Het s niet aan het Christendom, of deszelfs leeringen en voorſchriften, maar aan de geſteldheid der menſchen, en aan de belijders van den besten Godsdienst toe te ſchrijven, dat waarheid en godvrucht, dat troost en hei-

heiligmaking, dat orde, eensgezindheid en vrede niet meer algemeen op aarde woont en heerscht. De innerlijke hoedanigheid en eigene ſtrekking van de Christelijke leer, de geſchiedenis der menschheid, en der uitbreiding van den Godsdienst van Jeſus Christus, zal hier aan het onderzoekend verſtand, en het wijsgeerig oordeel de beste middelen in de hand geven, om de goede zaak des Christendoms bij hare wezenlijke waardigheid onberispelijk te bewaren, en te verdedigen.

Door eene hooge Voorzienigheid zijn de bronnen, waaruit de Christelijke leer geſchept wordt, zuiver bewaard gebleven, en overal verſpreid geworden. De Heilige Schriften van de leerlingen en gezanten van Jeſus Christus bevatten de echte leeringen, en voorſchriften en inſtellingen, die het wezen en kenmerk van het Christendom uitmaken, en waardoor de Christelijke leere en Godsdienst van geſlachte tot ge-

ſlachte, van volk tot volk, wordt voortgeplant.

Alle plante, die de Hemelſche Vader niet geplant heeft, zal worden uitgeroeid. Het werk van God, dat de proef in verſcheidene eeuwen heeft doorgeſtaan, kan door menſchen niet verbroken worden. Of is het wel te vermoeden, uit het geen reeds gebeurd is, dat de leer van het Christendom, wat ook daartegen bedacht en ondernomen wordt, van de aarde zal verbannen worden? of kan eene betere Godsdienstleer hare plaats vervangen, met welke men zoo getroost en deugdzaam en gelukkig zal zijn? of zou de tegenwoordige ſtaat van onvolmaaktheid en zonde zoodanige verandering ondergaan, dat het onderwijs van den Christelijken Godsdienst niet meer eene behoefte voor menſchen kon zijn? Het gezond verſtand, en de ware wijsbegeerte zal dit niet vermoeden.

Wat er voor het toekomende ook mo-

moge gebeuren, welke veranderingen in de ſtaatsgeſteldheid van de volken der aarde ook plaats hebben, de belangen van het Christendom worden door Gods liefde en wijsheid gadegeſlagen, en, in dit opzigt, hopen en verwachten wij betere tijden.

De heerlijkheid van Jeſus Christus, waartoe de Vader Hem verhoogd heeft, is ons de zekere waarborg van de getrouwe vervulling der groote beloften, welke de voortgaande en meer algemeene uitbreiding van het rijk der genade voorſpellen. Jeſus Christus is de Heer, de bewerker, de onderhouder van den welſtand, van den bloei, en van den meer volkomen' gelukſtaat zijner gemeente.

Koningen en Vorſten, in hunne raadſlagen en oorlogen, zijn zijne dienaars. De vijanden en beſtrijders van het Christendom helpen, tegen hunnen wille, de waarheid bevestigen. De predikers van het ongeloof werken, tegen hunne bedoelingen, mede, om

 het

het behoeftig en rusteloos hart voor de hemelſche en onöntbeerlijke leer van God en Jeſus Christus te ontſluiten. Het Christendom zal eens heerlijk met de zege pralen over ongeloof en bijgeloof. Jeſus Christus zal groot zijn, en blijven.

Wij gevoelen, waarde Toehoorders! de waarde en voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst, welke, zoo gekend en onderzocht zijnde, waar en goddelijk bevonden wordt.

III.

Maar indien het alzoo met de zaak gelegen is, en de leer van Jeſus Christus voor Rede en Wijsbegeerte zoo naſpoorlijk en duideljk kan geöordeeld worden, *van waar dan de verſchillende begrippen over waarheid, van waar de onderſcheidene bepalingen aangaande de echte leer van het Christendom, waaromtrent de ſtrijd van wijze en geleerde menſchen gedurig levendig was en blijft?*

Op

Op deze bedenking moet ik nog eenig antwoord geven: waartoe de volgende aanmerkingen dienen kunnen.

1. In het nafporen en onderzoeken der waarheid, volgt het gezond verftand de algemeene, ook in andere wetenfchappen aangenomene regels en grondbeginfels, waarop men veilig ftaat maakt. Er zijn vaste, en door het welgeöefend menfchenverftand erkende grondregels, die men, in de beöordeeling van de echtheid en geloofwaardigheid van tot ons gekomene fchriften, en in het verklaren en aannemen van den zin en de meening van derzelver fchrijvers, gewoon is te volgen: grondregels van *Oordeel-* en *Uitlegkunde*, die men bij de heilige Schrijvers even zoo gerust, als bij ongewijden, kan en moet volgen.

Ware men daarvan niet afgeweken, keerde men daartoe eenparig weder, en behandelde men, *in dat opzigt*, den Bijbel, zoo als men oude men-

ſchelijke ſchriften doet, het Christendom zou, in zijne oorſpronkelijke zuivere waarheid en hooge goddelijke herkomst, duidelijker gekend en edelmoediger beleden worden. Al wie den wille van God doen wil, zal van deze leer erkennen, dat zij uit God is.

2. Het moet ons echter niet bevreemden, dat verſchillende begrippen en onderſcheidene gevoelens, gelijk omtrent allerlei onderwerpen, zoo ook omtrent den Godsdienst en het Christendom, plaats hebben. Elk mensch heeft zijne wijze van denken, van inzien en oordeelen. Niettegenſtaande deze verſcheidenheid kan het wezen der zaak, de eigenlijke leer van Jeſus Christus, ongeſchonden behouden en aangenomen worden.

3. Menſchen kunnen dwalen, in de kennis van God en zijnen wille, in de beöordeeling van de leer van Jeſus Christus, en van den weg hunner volmaking en gelukzaligheid grove dwalingen koesteren; maar dit bewijst niets

niets tegen het Christendom. De oorzaken van zulke dwalende begrippen kunnen uit verscheidene bronnen, die bij de menschen plaats hebben, worden afgeleid. Onkunde en misverstand zijn voor de waarheid zeer nadeelig, de geschiedenis van onzen tijd, zoo wel als van vroegere eeuwen, heeft dit duidelijk aangewezen. Traagheid en nalatigheid omtrent het regte onderzoek van den Bijbel, verönachtzaming van redelijke en gegronde uitlegregels, ook wel verkeerde, en door schadelijke voorördeelen kwalijk bestuurde toepassing van gepaste grondregels; dit een en ander veroorzaakte dikwijls miskenning en misvorming van het ware Christendom. Hier komt bij, dat de gesteldheid van het hart, door verkeerde neigingen en schadelijke begeerlijkheden bedorven en voortgedreven, den mensch onvatbaar maakt voor de liefde tot waarheid en deugd, waardoor hij afkeerig is en blijft van die beginselen der wijsheid en god-

 vrucht,

vrucht, welke door het Christendom ingescherpt en in beoefening gebragt worden. In zulken toestand kan men aan dwalingen en vooröordeelen gewoon worden; zoo zelfs, dat men tot tegenstrijdigheden, tot de grootste ongerijmdheden vervalle, en van het eene uiterste tot het andere overslaa. Doch van dat alles heeft het Christendom geen schuld.

4. Het oordeel of gezag van menschen kan hier niet beslissen. Elk moet, door eigen onderzoek en nadenken, tot erkentenis der waarheid geleid worden. Ook is de wijsheid en geleerdheid der menschen op haar zelve niet genoeg, om over de waarheid en den inhoud der Christelijke leer uitspraak te doen. Wijsheid en geleerdheid, waarop menschen zich dikwijls te veel laten voorstaan, waardoor zij niet zelden tot allerlei spitsvindigheden, scherpzinnige bedenkingen, en verleidende drogredenen vervoerd worden, zulk eene wijsheid van veelwetende en geleerde men-

menſchen kan menigmaal hinderlijk zijn aan het eenvoudig waarheids-gevoel, aan de ootmoedige en eerbiedige erkentenis van eene leer, die van God is, aan de hartelijke omhelzing van een Euangelie, het welk den hoogmoed des menſchen vernedert, en aan de nedrige gezindheid van een leergraag kind, om het beste onderwijs van den onfeilbaren Meester aan te nemen.

5. De waarheid, welke God door Jeſus Christus tot heil van menſchen geöpenbaard heeft, kan ook niet zoo verborgen en ingewikkeld zijn, dat dezelve niet te ontdekken zijn zou. Hoe zou dan het oogmerk van God, die menſchen onderwijzen, tot zijne verheerlijking en tot hun geluk opleiden wilde, bereikt worden? indien hier geene bepaalde zekerheid was, indien elk kon aannemen, wat hem als waar voorkwam, en er dus geene dwaling ſchadelijk of voor God misdadig mogt geöordeeld worden, waartoe dan

de

de Bijbel aan de menschen van den goeden God gegeven?

De voorstelling van Jesus Christus en zijne Apostelen, in de taal en spreekwijzen van hunnen tijd, was bevattelijk en overredend, eischte de omhelzing der waarheid, veröordeelde het ongeloof, en wees de oorzaken daarvan aan; het was zijne leer: de menschen hebben de duisternis liever dan het licht, want hunne werken zijn boos: gij wilt tot mij niet komen, opdat gij het leven moogt hebben: indien ik niet gekomen ware, en tot hen gesproken had, zij hadden geene zonde, maar nu hebben zij geen voorwendsel voor hunne zonde. En deze uitspraken zijn van algemeene toepasfing op elk geslacht der menschen, en op elken mensch, waaraan het Euangelie van Jesus Christus te vergeefsch verkondigd wordt.

De leer van het Christendom openbaart zich aan het geweten, dezelve is de kracht en wijsheid Gods voor allen, die gelooven. Dat

---

Dat wij dan, geliefde Medechristenen, de waarde en voortreffelijkheid gevoelen van eenen Godsdienst, die ons van den Hemel bekend geworden is door den Zoon van God, waardoor licht en troost in onze harten verſpreidt wordt.

Dat wij ons, met zorgvuldige bedachtzaamheid, en gemoedelijke opregtheid, meer en meer toeleggen op een aanhoudend en getrouw onderzoek van de heilige Schriften, om ons geloof aan den Heere Jeſus Christus te verſterken, en in onze overtuiging, en in onzen wandel ware Christenen te zijn.

Dat wij ons, door het verſchillend gevoelen, en de aanhoudende tegenſpraak omtrent de waarheid, niet laten aftrekken van den eenvoudigen en veiligen weg, om haar te vinden en te bewaren; maar dat wij daar door des te meer geleerd worden, niet te vertrou-

wen

wen op het menfchelijk verftand, ernftig te bidden om de verlichting en leiding van den Geest der wijsheid en waarheid, op dat wij *Hem* hooren, die van den Hemel is, en door wien God tot ons fpreekt.

Voor de waarheid behoeven wij ons niet te fchamen: en dit zullen wij te minder doen, wanneer zij den eerbied voor God met de liefde jegens den Verlosfer in onze harten uitftort, wanneer wij haren invloed op ons tegenwoordig en toekomend geluk weten te berekenen.

Voor de waarheid behoeven wij niet te vreezen; zij is hoog verheven boven menfchelijk gebied. Zij ftaat onder de befcherming van Hem, die de getrouwe getuige is, van Hem, die de eerstgeborene uit den dood, de Overfte van de koningen der aarde is.

Het rijk der waarheid is onbewegelijk, wordt onderhouden en bevestigd door eene onzigtbare hand; wanneer wij meenen, dat het afgebroken wordt, dan

dan gaat deszelfs opbouwing ongemerkt en langzaam voort. Eenmaal zal dat rijk volkomen zijn.

Dit *Genootschap*, *tot verdediging van den Christelijken Godsdienst* opgerigt, verblijdt zich in de waarheid. Elke bijdrage, ter bevestiging en handhaving van de eere en waardigheid van den Heere Jesus Christus en zijne heilvolle leer, is een nieuwe bron van genoegen en vertroosting.

Ook in deze Vergadering, zal Ulieden het gewoon berigt van den uitslag onzer pogingen en bedoelingen gegeven worden. Maar dit kan nu niet meer geschieden door den eerwaardigen VAN ASSENDELFT. Hij is ons, in goeden ouderdom, op den zesden dag van Louwmaand dezes jaars, door den dood ontnomen. Eene steeds toenemende vermindering van krachten voorspelde ons, zedert eenigen tijd, vooral na dien, voor Hem ook zoo noodlottigen, voor Leiden onvergetelijken twaalfden Januarij, dit verlies.

Hij

Hij behoorde mede tot de vijf eerſte Oprigters van deze Maatſchappij, aan wier oogmerk Hij zich met het ganſche hart had overgegeven, en aan welke Hij, door zijn beleid en beſtuur, veel goeds heeft toegebragt, waarvan de dankbare gedachtenis bij zijne Medebeſtuurders zal bewaard blijven. Vooral heeft Hij zich verdienſtelijk gemaakt, door de ijverige waarneming van den werkzamen post als Secretaris, welke Hem, bij de oprigting van het Genootſchap, werd opgedragen; waaraan Hij met onvergelijkelijken arbeid, en voorbeeldige naauwkeurigheid, gedurende den afloop van zoo vele jaren, getrouw geweest is, en waarin Hij het ook in de laatſte levensjaren, naar zijne vermogens en krachten, vol gehouden heeft. Dezen welverdienden lof zullen Hem zijne Medebeſtuurders, en de binnen- en buitenlandſche Corresponderende Leden, niet kunnen weigeren.

Maar zijn roem was edeler. Hij diende zijnen Heer in de Gemeenten, welke

aan

aan zijne zorge werden aanbevolen, en in de bevordering der algemeene belangen van het Christendom. Hij zocht den Heere Jesus Christus welbehagelijk te zijn. Zijn loon is nu, daar boven, veel grooter, dan wij Hem, door ons pligtmatig, zijner gedachtenis waardig getuigenis, geven kunnen.

Door Gods goede Voorzienigheid is zijne plaats, als Medebestuurder des Genootschaps, tot onze blijdschap wederom vervuld. Gij ziet hier VAN VOORST, wiens naam het eerst als gekroond overwinnaar in het strijdperk, door deze Maatschappij geöpend, openlijk vermeld en geroemd werd; van wiens werkzamen ijver voor waarheid en Christendom meer dan ééne Verhandeling, onder de werken van het Genootschap, getuigt; wiens onderwijs, in vereeniging met zijne Ambtgenoten, in het naburig Leiden, voor Jesus rijk bevorderlijk is; en van wiens medewerking wij ons, ook in deze be-

trekking, veel goeds beloven en verwachten. God ſtelle Hem, in allen opzigte, tot eenen rijken zegen!

Onze zeer geächte Medebeſtuurder HOOG heeft zich niet willen onttrekken, om het werk van den Secretaris op te nemen, waartoe Hij zoo geſterkt en geholpen worde, dat Hij daarvan voor zich zelven alle genoegen, en dit Genootſchap langdurig voordeel hebbe!

Doe ons den dienst, waarde Medebroeder, om aan de Vergadering het beloofde berigt medetedeelen.

De Heer Jeſus Christus bevestige ons werk; Hij make alle goede en wel ingerigte pogingen voorſpoedig, ter uitbreiding van zijne waarheid en genade!

Hem zij de eere en de heerlijkheid, door alle geſlachten tot in eeuwigheid! Amen.

VERHANDELING,

BEHELZENDE EEN

BETOOG VAN DE WAARHEID EN GODDELIJKHEID DER EUANGELIELEER, UIT DE BEHOORLIJK GESTAAFDE LOTGEVALLEN DER JOODSCHE NATIE, NA DEN DOOD EN DE VERHEERLIJKING VAN ONZEN HEERE JEZUS CHRISTUS.

DOOR

LUCAS SURINGAR,

DOCTOR EN PROFESSOR DER H. GODGELEERDHEID EN KERKELIJKE GESCHIEDENIS, EN EERSTE PREDIKANT TE LINGEN.

AAN WIEN DE GOUDEN EEREPRIJS IS TOEGEWEZEN.

I N H O U D.

INLEIDING.

VOORBEREIDENDE AANMERKINGEN, behelzende:

EERSTE AFDEELING.

Behelzende een overzicht van de lotgevallen des Joodschen Volks, sedert den dood en de verheerlijking van JEZUS CHRISTUS, *tot op den tegenwoordigen tijd.*

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

VIJFDE HOOFDSTUK.

ZESDE HOOFSTUK.

ZE

ZEVENDE HOOFDSTUK.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE AFDEELING.

Behelzende het betoog van de waarheid en goddelijkheid der Euangelieleer uit de lotgevallen der Joodsche Natie.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE HOOFDSTUK.

VIERDE HOOFDSTUK.

VER-

VERHANDELING,

BEHELZENDE EEN

BETOOG VAN DE WAARHEID EN GODDELIJKHEID DER EVANGELIELEER, UIT DE BEHOORLIJK GESTAAFDE LOTGEVALLEN DER JOODSCHE NATIE, NA DEN DOOD EN DE VERHEERLIJKING VAN ONZEN HEER JEZUS CHRISTUS.

INLEIDING.

Elke bijdrage tot verdediging van de waarheid en goddelijkheid der Evangelieleer, en elke welgemeende poging, om derzelver belijderen in hun geloof te bevestigen, moet vooral in den tegenwoordigen tijd, daar men het gezag eener Goddelijke Openbaring, door allerlei tegenwerpingen en los gewaagde ſtellingen, zoekt te ondermijnen, door elken vriend der waarheid en godvrucht, als hoogst gewigtig, en als berekend voor de hedendaagſche behoefte der Christenheid, worden aangemerkt.

Het is waar, ook in de voorbijgegane eeuwen, heeft het den waren Godsdienst, in het Evangelie van Jezus Christus voorgeſteld,

niet aan vijanden ontbroken; ten allen tijde zijn er dezulken geweest, die de waarheid dezer hemelfche weldadige leer ontkenden, en tegen derzelver goddelijk gezag vele twijfelingen inbragten: doch vooral is de jongst afgeloopene eeuw zeer vrugtbaar geweest in het opleveren der zulken, die de duisternis liever hadden, dan het licht, en voor de menigvuldige bewijzen, die de waarheid van den Christelijken Godsdienst op het nadrukkelijkst bevestigen, moedwillig hunne oogen fluitende, de ftoutfte pogingen hebben aangewend, om de reeds van ouds gemaakte tegenwerpingen meer te ontwikkelen, in een nieuw licht te plaatzen, met fchoonklinkende woorden op te fieren, en zoo voor te ftellen, dat menig een, wien het aan noodig doorzicht en behoorlijke bedachtzaamheid ontbrak, door fijngefponnen drogredenen misleid, in zijne overtuiging aangaande de waarheid der Evangelieleer aan het wankelen gebragt, in zijne rust geftoord, van zijnen besten troost beroofd, en eindelijk door den ftroom des ongeloofs en der twijfelzucht is weggefleept geworden.

Hoewel er nu, door Gods goede voorzienigheid, van tijd tot tijd, mannen verwekt zijn, die, met alle vereischte kundigheden uitgerust, zich de goede zaak van het Evangelie

lie aangetrokken, en deszelfs waarheid en goddelijken oorſprong niet ſlechts met onomſtootelijke bewijzen geſtaafd, maar ook tegen alle twijfelingen des ongeloofs manmoedig verdedigd hebben; hoewel de waarheid des Christendoms, wel verre van door die herhaalde aanvallen op dezelve verdonkerd of verzwakt te zijn, integendeel even daardoor in een helderer licht geſteld en nader bevestigd is geworden; zoo is het evenwel maar al te waar, dat ongeloof en twijfelzucht eenen verderfelijken invloed over allerlei ſtaten en ſtanden van menſchen verbreid hebben, en men het dus van veel belang moet rekenen, dat de waarheid van Jezus Godsdienstleer ook van zulk eenen kant voorgeſteld, en in zoodanig een licht geplaatst worde, dat menſchen, die met een gezond verſtand bedeeld zijn, maar de vereischte bekwaamheid en gelegenheid niet hebben, om afgetrokkene redeneringen en geleerde onderzoekingen na te gaan, deswegens behoorlijk overtuigd kunnen worden. De erkentenis der waarheid van den Christelijken Godsdienst is toch eene zaak, die niet ſlechts den geleerden, maar ook den ongeleerden betreft, die niet ſlechts aan het geoefend verſtand van eenige weinigen moet blijken, maar die ook van elk en een iegelijk Christen, op vaste

en overtuigende gronden, moet aangenomen worden.

Zeer gepast is daarom de uitnoodiging van het lofwaardig Haagsch Genootschap, vorderende *een betoog van de waarheid en goddelijkheid der Evangelieleer, uit de behoorlijk gestaafde lotgevallen der Joodsche Natie, na den dood en de verheerlijking van onzen Heer Jezus Christus;* de ontwikkeling derhalven van een bewijs, het welk, als behoorende tot dat soort van bewijzen, die uit de geschiedenis ontleend en daarop gegrond zijn, zoodanig kan voorgesteld worden, dat ook eenvoudige en weinig geoefende menschen, die eene behoorlijke oplettendheid aanwenden, de gegrondheid daarvan ligtelijk kunnen bespeuren, terwijl ook tevens dit bewijs door dieper nasporingen, en inzonderheid met hulp der geschiedenis, tot meerdere vastigheid en bruikbaarheid kan gebragt worden, en Christenen, die de waarheid en den hemelschen oorsprong van onzen dierbaren Godsdienst, met volle overreding des harten, erkennen, uit de aandachtige beschouwing van de merkwaardige lotgevallen dezer Natie, welker verstrooide overblijfselen tot op dezen dag in bijna alle landen der wereld gevonden worden, dit voordeel kunnen trekken, dat zij in de gronden,

den, waarop hun geloof rust, nog nader bevestigd worden.

Ik hebbe mij ten dien einde voorgenomen, dit bewijs voor de waarheid des Christendoms, uit de lotgevallen der Joodſche Natie, nog wat nader uit een te zetten, terwijl ik God bidde, dat Hij deze mijne poging met zijnen zegen bekroone, en dezelve aan de bevestiging en uitbreiding der waarheid dienstbaar make!

VOORBEREIDENDE AANMERKINGEN.

Daar niet allen hier in overeenſtemmen, wat men door de *goddelijkheid* der Evangelieleer te verſtaan hebbe, en het echter geenzins om het even is, welk een denkbeeld men daar aan hechte, zoo is het van veel belang, eerst vast te ſtellen, in welk eenen zin dezelve hier zal verdedigd worden; vooral, dewijl vele nieuwere ſchrijvers, om te kunnen voorwenden, dat zij de goddelijkheid der Evangelieleer erkennen, daar van in eenen geheel anderen zin ſpreken, dan men anders gewoon was aan deze benoeming te hechten.

Zij erkennen namelijk de goddelijkheid der Evangelieleer alleen in dezen zin, dat zij waar

en goed, met de gezonde rede overeenſtemmend, en in zoo verre van God afkomſtig zij, zonder dat men noodig hebbe, daar bij aan eene bijzondere en onmiddelijke tusſchenkomst van God te denken. Naar hun begrip toch kunnen alle waarheden en leeringen, welke het menſchelijk verſtand, aan zich zelf overgelaten, ontdekt, *goddelijk*, of ook wel *van God ingegeven*, genoemd worden, dewijl het verſtand een geſchenk van God is, dewijl de mensch in alle opzichten onder Gods beſtuur ſtaat, en al het goede, dat er gedaan wordt, onder Gods invloed en medewerking wordt daargeſteld (*a*).

In dezen zin derhalven, zal de waarheid der Evangelieleer, hare volkomene overeenſtemming met de menſchelijke rede, en de voortreffelijkheid van haren inhoud eerst moeten bewezen worden, om daaruit dan te kunnen af-

(*a*) Dit wordt, om geene andere te noemen, beweerd door J. C. R. ECKERMANN, in *Theol. Beytraege* B. II. St. 1. ſ. 8—26, 54—56. St. 2. ſ. 82. B. III. St. 2. ſ. 160. folg. 164, 168, 177. folgg. B. V. St. 2. ſ. 8. folg. B. VI. St. 3. ſ. 147. en *Handbuch fuer des Syſtematiſche Studium der Christ. Glaubenslehre*, B. I. ſ. 370, 410. folg. Zie ook H. P. C. HENKE, *Lineamenta inſtit. fidei Christ.* §. XV. p. 38. S. F. J. NIETHAMMER, *Doctrinae de revelationis modo rationis praeceptis conſentaneo ſtabiliendae periculum*, *Jen.* 1797.

afleiden, dat zij niet zonder het bestuur van Gods voorzienigheid aan het menschdom is bekend gemaakt, even gelijk als het niet zonder het bestuur van Gods voorzienigheid gebeurd is, dat een SOCRATES, bij voorbeeld, menige nuttige waarheid, menige heilzame les aan zijne tijdgenoten heeft voorgedragen, en nog even zoo elke nieuwe uitvinding van het menschelijk vernuft, onder de regering van God daargesteld, en dienstbaar gemaakt wordt aan de bevordering van der menschen geluk.

Het is waar, volgens eenen zeer gemeenzamen spreektrant in meest alle talen, wordt dat gene, 't welk men voor waar, schoon, verheven, volkomen, voortreffelijk, houdt, wel eens *goddelijk* genoemd (*b*), en zoo kan men, bij

(*b*) Van het gebruik dezer spreekwijze bij de Hebreen vindt men vele voorbeelden in de Schriften des O. V. zie Genes. XXIII: 6. Richt. XIV: 6, 19. XV: 14, Ps. XXXVI: 7. LXXX: 11. CIV: 16 en elders. Conf. GLASSIUS *Philol.* S. L. III. Tr. 1. Can. XVII. p. 271. MICHAËLIS *Suppl. ad Lex. Hebr.* vol. I. p. 86. DATH. *ad* GLASS. T. II. p. 819. MORUS *Diss. theol. et phil.* Vol I. p. 337. In het N. T. wordt ook de naam θεὸς wel eens bij andere woorden gevoegd, om de voortreffelijkheid eener zaak of persoon te beschrijven, bij voorbeeld Hand. VII: 20. coll. JOSEPH. *Arch. Jud.* L. II. c. 9. §. 7.

bij voorbeeld, van de eene en andere uitmuntende ſtelling, die bij PLATO, CICERO, SENECA en andere Schrijveren der oudheid, die zich door kunde en welſprekendheid boven hunne tijdgenoten verhieven, voorgedragen werd, zeggen, dat het een *goddelijk*, dat is, een ſchoon en waar gezegde is (*c*).

En

p. 101. ed. *Haverk.* Bij de Griekſche Schrijveren wordt vooral θεῖος veelvuldig gebruikt, om, het gene groot of uitmuntend is, aan te duiden. Zie AESCHINES SOCRATICUS Dial. I. p. 28. ed. *Horrei*: λέγουσι γὰρ αἱ γυναῖκες, zegt hij, ὅτι θεῖος ἀνὴρ οὗτος ἐστι· Καὶ Λακεδαιμόνιοι, ὅταν τινὰ μεγαλοπρεπῶς ἐπαινῶσι, θεῖον ἄνδρα φασὶν εἶναι. Zoo wordt ULYSSES meermalen bij HOMERUS θεῖος genoemd, en in denzelfden zin ſtaat bij CALLIMACHUS *Epigr.* VI. v. 1. θεῖος Ὅμηρος. Zoo is ook bij HERODOTUS L. VII. c. 5. κύριον ὄνομα een uitmuntende naam, en κύριαι δόξαι worden, volgens CICERO *N. D.* L. I. c. 30. et *de Fin. B. et M.* L. II. c. 7. genoemd: *Epicureorum ſententiae principes et maxime ratae.* Bij de Latijnen is *vir divinus* een, die boven anderen uitmunt, en *ingenium divinum* een uitſtekend verſtand. Vid CIC. L. II. *Epp. ad Quint. fr. Ep.* 8. VELL. PATERC. L. I. c. 16; CIC. *pro Archia* c. 17.

(*c*) Bij de ongewijde Schrijvers wordt evenwel het woord *goddelijk* niet altijd in dezen zin genomen, maar ook dikwijls gebruikt van bijzondere werkingen eener Godheid, die, naar hunne meening, toekomende dingen ontdekte, of verhevene denkbeelden inboezemde. Vid. loca cit. a. cl.

L.

En, in dezen zin, is de leer van het Evangelie ook indedaad eene goddelijke leer. Zij toch behelst de gewigtigste waarheden van God en zijne verhevene eigenschappen; zij geeft de heilzaamste onderrichtingen van zijne allesverzorgende, allesregerende Voorzienigheid, van onze betrekkingen op het Opperste Wezen, en van onze hooge bestemming als redelijke schepselen; zij maakt ons den weg, om waarlijk en bestendig gelukkig te worden, bekend; zij ontdekt waarheden, die in alle menschelijke stelsels ontbraken, die geen vernuft bedacht, die geene wijsbegeerte leerde, ten minsten nooit tot zulk eenen trap van klaarheid en zekerheid brengen konde; zij leert ons den Eeniggeborenen des Vaders, en het door Hem verrichte werk, tot verlossing en zaliging van het diep bedorven menschdom, kennen; door hare onderrichtingen weten wij, dat verlorene zondaren in de gunst van den Heiligen en Regtvaardigen hersteld kunnen worden, door een waar en levendig geloof in Hem, die ons van God tot wijsheid, regtvaardiging, heiliging en tot

L. MEYER, in *commentat. de inspiratione S. Sc.* p. 17. ff [conf. et G. F. N. SONNTAG, *Doctrina inspirationis, ejusque ratio, historia et usus popularis*, Heidelb. 1810, p. 5—21.]

tot volkomene verlosfing gefchonken is; zij ontdekt ons Gods genadige gezindheid, om zwakke ftervelingen te hulp te komen, door den Heiligen Geest, dat die ons verftand verlichte, ons hart heilige, ons op den regten weg geleide, en ons beware ten eeuwigen leven; zij ftelt daar benevens eene zedenleer voor, die zoo zuiver, zoo algemeen, zoo veel omvattend, en voor alle onze behoeften berekend is, en opent daarenboven zulke bronnen van troost en gerustftelling, bij het nederbuigend gevoel onzer zwakheid, in alle wederwaardigheden van dit wisfelvallige leven, en in de ernftige ure des doods, dat haar inhoud indedaad verre boven al het goede en fchoone, wat er ooit in menfchelijke fchriften gevonden werd, *goddelijk* mag genoemd worden.

Doch het is er evenwel verre af, dat de leer des Evangeliums, alleen in dit opzicht, als eene *goddelijke leer* zoude mogen aangemerkt worden. Zoo toch alle die verhevene en troostvolle waarheden, welke door JEZUS CHRISTUS voorgefteld, en door zijne Apostelen gepredikt werden, niet anders, dan in den gewonen weg van Gods voorzienigheid, aan het menschdom zijn bekend gemaakt; zoo zij, alleen wegens haren voortreffelijken inhoud, den eernaam van *goddelijk* verdienen, waartoe zijn dan alle die bui-

buitengewone, zoo zeer in het oog loopende en alle menſchelijk vermogen te boven gaande beſchikkingen van God, welke de eerſte ſtichting en uitbreiding dezer leer vergezelden, noodig geweest? Daar derzelver innerlijke waarde en uitmuntende voortreffelijkheid alleen genoegzaam zoude geweest zijn, om haar, als waar en goddelijk, te doen kennen. Waartoe wordt dan in de heilige Schrift van ons gevorderd, om aan derzelver leeringen meer, dan aan alle menſchelijke ſchriften, geloof te geven, en hare uitſpraken bovenalle menſchelijke wijsheid hoog te waarderen? Daar wij dan nimmer verzekerd kunnen zijn, of niet de voortreffelijkſte leeringen, welke zij behelst, met dwalingen vermengd zijn, en het altoos van de bijzondere begrippen der menſchen, die veelal zeer verre uit één loopen, zal afhangen, welk eene waarde men aan het onderwijs der heilige Schrift hebbe toe te kennen. Welk een gezag zullen dan de verborgenheden kunnen hebben, waaromtrent de heilige Schrift ons onderricht? Daar deze, boven het bereik van ons eindig verſtand gaande, niet aan de uitſpraken der gezonde rede getoetst kunnen worden. Hoe zullen wij ons ooit met volkomen vertrouwen kunnen verlaten op de verzekeringen,

wel-

welke JEZUS gegeven heeft, aangaande het toekomend leven en het lot, dat wij dan te wachten hebben? Daar het menschelijk verstand op zich zelve hier in niet hooger, dan tot waarschijnelijke vermoedens, kan komen. Hoe zullen wij eindelijk ooit, met geruste overtuiging, de heilige geboden van den Godsdienst tot een regel van ons gedrag kunnen maken, zoo wij geen ander, dan slechts menschelijk gezag, aan denzelven toekennen? Daar wij bij de groote verscheidenheid van denkwijze, welke onder de menschen heerscht, altijd onzeker moeten zijn, of deze voorschriften indedaad, als billijk, heilzaam en noodzakelijk, moeten aangemerkt worden.

Aan de *goddelijkheid* der Evangelieleer hechten wij derhalven een' veel verhevenere beteekenis, en vatten die in dezen bepaalden zin op, dat zij niet alleen op goddelijken last gepredikt, maar ook langs eenen bovennatuurlijken weg van God afkomstig is. Wij duiden daar mede aan eene bijzondere werking van den Almagtigen, waardoor het Opperste Wezen zich, als de onmiddelijke oorzaak dezer Godsdienstleer, heeft doen kennen, en door buitengewone beschikkingen gezorgd heeft, dat deze leer, welke door geen menschelijk vernuft kônde

de uitgedacht worden, zuiver en onvervalscht werd bekend gemaakt (*d*).

Is nu de Evangelieleer alzoo aan de onmiddelijke tusſchenkomst van God haren oorſprong verſchuldigd, dan moet zij ook *waar* zijn, zoo wel ten aanzien van de beloften, welke zij behelst, als van de pligten, welke zij voorſchrijft. God toch, de bron aller waarheid, kan onmogelijk, ter bevestiging van een leugen, zijne magt in het werk ſtellen, de Almagtige kan van den gewonen weg zijner Voorzie-

(*d*) Verg. J. G. ROSENMÜLLER, *Hiſtor. beweis der Wahrheit der Christ. Rel.* ſ. 20 folg. SUESKIND, *Hiſtor. exeget. Unterſuchung uber die Frage : in welchem ſinne hat Jeſus die Goettlichkeit ſeiner Religions- und Sittenlehre behauptet?* Tuebing. 1802. §. 4—6. en *Magazin fuer Chriſt. Dogmat. und Moral* St XI. ſ. 119—143. St XV. ſ. 51—103. waar de tegenwerpingen van ECKERMANN, AMMON, NIETHAMMER en anderen, nader beantwoord worden. Zie voorts het *Christ. Magazijn*, uitgegeven door den Eerw. BEETS, D. I. St 2. bl. 97 volgg. en, behalven de *Verhandd.* van de Heeren C. ROGGE, J. BROUWER, A. HULSHOFF en W. DE VOS, in het XV. Deel der *Werken van Teylers Godgel. Gen.* de door het *Haagsch Gen.* bekroonde Verhandd. van den Hoogl. A. W. P. MÖLLER, *over het bewijs uit de wonderw.* bl. 180, en *over het bewijs uit den aard der zedeleer* bl. 398, gelijk ook van den Heer RHYNVIS FEITH, *over het bewijs uit de wonderw.* bl. 95 en volg.

zienigheid niet afgaan, en beſchikkingen maken, welke onmogelijk uit natuurlijke oorzaken verklaard kunnen worden, ter ſtaving eener leer, die niet ſtellige, volkomene, ontwijfelbaar zekere, waarheid behelst.

Om nu deze *goddelijkheid* en *waarheid* der Evangelieleer boven allen twijfel te verheffen, en ons op de volkomenſte wijze daar van te overtuigen, ontbreekt het ons niet aan zeer vele bewijzen, die, elk op zich zelf en alle te zamen genomen, op het ontegenzeglijkſte bevestigen, dat deze leer van God afkomſtig is, dat zij voor eene ſtellige openbaring van Hem moet gehouden worden.

Vooral zijn ten dien einde van het grootſte gewigt de geſchiedkundige bewijzen; dezulken, die afgeleid zijn uit gebeurde daadzaken, aan welker waarheid niemand kan twijfelen. En deze gebeurtenisſen, welke met de waarheid der Christelijke Godsdienstleer in het allernaauwst verband ſtaan, zijn, om van de tot ſtaving dezer leer gebeurde wonderwerken, en de naauwkeurig vervulde voorzeggingen van toekomſtige zaken, thans geene melding te maken, eensdeels de ſpoedige en verwonderenswaardige uitbreiding dezer leer onder meest alle volken des aardbodems, en de verbazende uitwerking, welke derzelver prediking gehad heeft

heeft ter verlichting en verbetering der menfchen; en anderdeels de treurige lotgevallen, welke de Joden, een volk, 't welk van de oudfte tijden af in Gods bijzondere gunst gedeeld had, en eertijds zoo zeer bevoorregt was, hebben ondergaan, nadat deze Natie, onder welke JEZUS CHRISTUS was opgetreden, om haar het eerst de woorden des eeuwigen levens bekend te maken, Hem door hardnekkig ongeloof verworpen, Hem gekruist en gedood had; lotgevallen indedaad, welke niet anders, dan als eene regtvaardige ftraf des Hemels, kunnen aangemerkt worden, daar dit volk tot op den tegenwoordigen dag verftrooid, een fteeds blijvend gedenkteeken van Gods langgetergde wraak niet alleen, maar ook een duidelijk en zichtbaar bewijs voor de waarheid van den Godsdienst, welken het niet wilde aannemen, oplevert.

Om dit laatfte nader aantetonen, en het betoog van de waarheid en goddelijkheid der Evangelieleer uit de lotgevallen der Joodfche Natie, in eene geregelde orde, en op eene overtuigende wijze, voorteftellen, zal het noodig zijn, in het *eerfte deel* dezer Verhandeling, een korte fchets van de gefchiedenis der Joden, en vooral van de rampen en vervolgingen, die hun na den dood en de verhooging des Heilands,

lands, tot op den tegenwoordigen tijd, overgekomen zijn, te ontwerpen, en dezelve, naar vereisch der opgegevene Vraag, met de noodige bewijzen te ſtaven (*e*). Om dan, in het *tweede deel*, het betoog van de waarheid en goddelijkheid der Evangelieleer daar op te bouwen, en aan te tonen, dat deze Natie, die, hoewel over de ganſche aarde verſtrooid, en overal een afhankelijk en zwervend leven leidende, evenwel, zonder met andere Volken vermengd te worden, zoo vele eeuwen lang aanwezig bleef, en noch onder den haat, waar mede zij vervolgd werd, noch onder de ſchrikkelijke wederwaardigheden, welke haar troffen, bezweken is; maar tot op dezen dag, met alle hare bijzondere begrippen, zeden en Godsdienstplegtigheden, in talrijke menigte voortduurt, en zich, waar men haar ook aantreffe, onderſcheidt van alle overige Volken; dat deze Natie, uit aanmerking van deze hare lotgevallen, een zichtbaar gedenkteeken is voor den goddelijken oorſprong des Christendoms (*f*).

(*e*) Zulk een voorafgaand overzicht van de lotgevallen dezer Natie ſchijnt indedaad de beste voorbereiding te zijn, om het bewijs, 't welk daar uit afgeleid wordt, op eenen vasten grondſlag te vestigen, en alzoo het verlangde bondig te betogen.

(*f*) Dit bewijs uit de lotgevallen der Joden ſchijnt onder de

de bewijzen, welke wij voor de waarheid van den Christelijken Godsdienst hebben, wel eene plaats te mogen bekleeden, en te verdienen, dat het wat nader ontwikkeld worde. Met het grootste regt hebben zich daarop ook beroepen de *Apologeten* des Christendoms, van welke ik hier slechts GROTIUS *de veritate Religionis Christianae*, L. V. p. 232 ff. ed. *Jo. Clerici;* J. A. TURRETINUS Diss. *de veritate Rel. Christ. Opp.* T. I. p. 356—367; PH. à LIMBORCH *Amica collatio cum erudito Judaeo de veritate Rel. Christ.;* O. LESS *Bewijs der waarheid van den Christ. Godsd.* bl. 529—544, 753; J. A. NOESSELT *De waarheid en Godlijkheid van den Christ. Godsd. verdedigd* D. II. §. 108; ABBADIE *De waarheid van den Christ. Godsd. bewezen* D. II. H. VIII. bl. 273—290; LILIENTHAL *Oordeelk. Bijbelverkl.* D. XV. bl. 412 volgg., D. XVI. bl. 710 volg. Onder de genen, die dit bewijs opzettelijk behandeld hebben, verdienen vooral in aanmerking te komen, N. LARDNER in *Discourses on the circumstances of the Jewisch people, an argument for the truth of the Christ. Rel.*, 't welk ook in het Hoogduitsch vertaald uitgekomen is te *Halle* 1754; J. G. DE CHAUFEPIé, in drie Leerredenen *Over de waarheid van den Christ. Godsd. bewezen uit de bewaring van het Joodsche Volk*, Amst. 1756; H. H. CLUDIUS, *Wahrheit der Chr. Rel. insbesondere zur wederlegung der Juden*, Brem. 1782. en JO. WESSELIUS, in Orat. *de admiranda gentis Judaeorum ubique dispersae in hunc usque diem conservatione, Diss. Acad.* Lugd. Bat. 1734. p. 645—694. Ook is, volgens een berigt in de *Bibl. Brem.* T. VII. p. 178, door CONR. IKEN, eene Oratie: *de veritate Rel. Chr. ex Judaeorum post Chr. N. fatis demonstrata*, gehouden, doch, zoo het schijnt, niet in het licht gekomen. Voorts kan men nog hier over vergelijken H. WITSIUS in *Hist.*

Hierosolymae, *Miscell.* S. vol. II. Exerc. XI, XII, *Centur. Magdeburg.* Cent. I. L. I. c. 7. col. 257 ff. L. II. c. 14. col. 660 ff. edit. Basil. 1559; E. SIMSONII *Chronicon Cathol.* P. VII. col. 1666 f. & 1675 ff. edit. WESSELING; J. B. BOSSUET *Einleitung in die allgemeine Geschichte der Welt*, *uebers. von* J. A. CRAMER Th. I. f. 290—390; om geene anderen, welke vervolgens, waar het noodig is, zullen aangehaald worden, te noemen.

*

EER-

EERSTE AFDEELING.

BEHELZENDE EEN OVERZICHT VAN DE LOTGEVALLEN DES JOODSCHEN VOLKS, SEDERT DEN DOOD EN DE VERHEERLIJKING VAN JEZUS CHRISTUS, TOT OP DEN TEGENWOORDIGEN TIJD.

EERSTE HOOFDSTUK.

De toeſtand der Joden, ſedert den dood en de verheerlijking van Christus, tot aan den ondergang van hunnen Staat en de verwoesting van Jeruzalem.

Het Joodſche Volk, eertijds voor een groot gedeelte uit de *Babyloniſche* ballingſchap naar *Paleſtina* te rug gekeerd, bewoonde nog den vaderlijken grond; *Jeruſalem* was nog de aanzienlijkſte en beroemdſte ſtad van geheel het

Oosten, en de Tempel, aan den dienst van den eenigen waren God toegewijd, was vòor de geheele Natie een onſchatbaar heiligdom, waar de plegtige verëering van JEHOVA, volgens de inſtelling van den *Mozaiſchen* Godsdienst, nog voortduurde, toen de tijd, in het raadsbeſluit des Almagtigen vastgeſteld, èn door de oude Profeten niet onduidelijk aangewezen, gekomen was, en JEZUS CHRISTUS geboren werd. Hij, die de hope der vaderen was, en vele eeuwen lang werd aangekondigd, als de groote nakomeling van ABRAHAM, in wien alle geſlachten der aarde zouden gezegend worden; Hij, die als DAVIDS groote Zoon, als de ſpruit uit den afgehouwen tronk van IZAÏ, zijn volk beheerſchen zoude, om op te rigten de ſtammen JAKOBS en weder te brengen de bewaarden in *Israël*, Hij kwam hier op aarde, om naar zijns Vaders raad het groote werk, waar toe Hij beſtemd was, te volvoeren, een diepgezonken menschdom weder op te rigten, en voor het zelve den weg te banen tot eene eindelooze gelukzaligheid.

Nadat JOANNES de *Dooper*, als de ELIAS, die komen zoude, om den weg des Heeren te bereiden, verſchenen was, en de naderende komst van het Godsrijk had aangekondigd, trad JEZUS CHRISTUS, die de redding zijner volks-

volksgenooten het naast bedoelde, openlijk onder hen op, en betoonde door de woorden van hemelſche wijsheid, welke Hij ſprak, door een onſchuldig en vlekkeloos heilig leven, en door groote werken van wonderdoend alvermogen, dat hij waarlijk de lang verwachte Verlosſer der Natie was, dien God eertijds aan de vaderen beloofd had. Als zoodanig ging Hij het ganſche Joodſche Land door, predikte overal de zedelijke wet van God, gezuiverd van de bijvoegſelen en verdraaijingen der Joodſche Meesters, en ontſtak het licht der waarheid door zijn gezegend onderwijs. Als zoodanig werd Hij ook erkend en aangenomen door alle de genen, die op de vertroosting *Israëls* hoopten, en een toegenegen oor, een geopend hart hadden, om de waarheid te erkennen. Hij verzamelde niet ſlechts rondom zich een klein getal van bijzondere leerlingen, die naderhand, onder den titel van Apostelen en getuigen, zijne leer over den geheelen aardbodem zouden verbreiden; maar ook ganſche ſcharen, getroffen door de wijsheid zijner leer en de goddelijke kracht zijner daden, volgden hem na, en lieten zich door hem onderrigten in de waarheden van het koninkrijk der hemelen.

Zoo kwam JEZUS *tot het zijne, hij kwam*

in den naam zijns Vaders, bekleed met al het gezag van een goddelijk gezant (*a*), en zijn ernstige toeleg was, om zijne volksgenooten uit het diep bederf, waar in zij gezonken waren, weder op te rigten, en den waren Godsdienst, door menschelijke inzettingen zoo zeer ontluisterd, te herstellen. *Maar de zijnen namen hem niet aan.* Onkundig aangaande de regte veréering van het Opperste Wezen, en door vooroordeelen verblind; met aardschgezinde verwachtingen opgevuld, en voor een groot gedeelte aan zedeloosheid overgegeven, hadden zij de duisternis liever, dan het licht, en wilden den tot hunne redding gezondenen Heilvorst niet erkennen en aannemen. Met hoe veel overredende kracht Hij de waarheden van zijn hemelsch Koningrijk ook voordroeg, die hun de belijdenis afperste: *nooit heeft een mensch alzoo gesproken, gelijk deze* (*b*); hoe groot en ongehoord ook de werken waren, waar door Hij met onbeperkte magt de Natuur gebood, met een enkel woord sprekens de blinden ziende maakte en de kreupelen deed wandelen, de melaatschen reinigde en de dooven deed hooren, ja de dooden opwekte; dit al-

(*a*) Jo. I: 11, V: 43.
(*b*) Jo. VII: 46.

alles maakte op de menigte slechts voorbijgaande indrukken. Verre de meesten bleven wankelmoedig en twijfelachtig, en lieten zich door hunne Oversten, voor welke hij een steen des aanstoots en een rots der ergernis was, verleiden, om Hem en zijne goddelijke leer te verwerpen (*c*). Het waren vooral de *Farizeën* en *Schriftgeleerden*, die al hunnen invloed gebruikten, om Hem in zijne weldadige oogmerken tegen te gaan, en bij het gansche Volk gehaat en verachtelijk te maken. Daar zij, die op den stoel van MOZES zaten, en bij de geheele Natie in het grootste aanzien stonden, hoogst bedorven waren, terwijl zij, onder den schijn van naauwgezette vroomheid, de snoodste gruwelen pleegden, en door bijgeloovige waarneming van willekeurige inzettingen, het gebod van God krachteloos maakten; zoo waren zij ten uitersten afkeerig van de betere leer, welke JEZUS predikte, zij sloten moedwillig hun-

(*c*) Den Lezer, die de oorzaken en den waren aard van het ongeloof der Joden, ten tijde van JEZUS, nader begeert te kennen, verzende ik tot de in het jaar 1795 bij het Haagsch Gen. bekroonde Verhand. van den Hoogleeraar A. W. P. MÖLLER, *over de eigenlijke oorzaken, kenmerken en gevolgen van het ongeloof der Joden, omtrent den persoon, de leer en de wonderwerken van onzen Zaligmaker.*

hunne oogen voor alle de bewijzen, waar door Hij zich, als den waren *Mesſias*, als den Zoon en Gezant van God betoonde, en zij waren met eenen onverzoenlijken haat ingenomen tegen Hem, die den gruwel hunner boosheid ontmaskerde, en hen wegens hunne geveinsdheid ernſtig beſtrafte. Vol nijd en boosheid waren zij dorſtende naar het bloed diens Gezegenden, en wilden niet rusten, eer zij hunnen wreeden moed daar in koelden. Alle listen, die hun hunne boosheid ingaf, allen volksverleidenden invloed, dien zij bezaten, ſtelden zij in het werk, om Hem, den heiligen en onſchuldigen, te vervolgen, en zij wisten het daarheen te brengen, dat Hij, die aan allen had welgedaan, en het volmaaktſte voorbeeld was van vlekkelooze deugd, als een godslasteraar veroordeeld, en, na de wreedſte mishandelingen, als een oproermaker aan het kruis gehecht wierd. Daar zij onder de onmiddelijke heerſchappij der *Romeinen* ſtonden, en het regt niet hadden, om doodſtraffen uit te oefenen, hielden zij bij den Landvoogd PONTIUS PILATUS zoo lang aan, dat deze, niettegenſtaande zijne betere overtuiging, en na herhaalde verzekeringen, dat hij geen de minſte ſchuld in Hem vond, eindeljk beſloot, om Hem aan de woede der Joodſche Overſten,

en

en aan den onberaden eisch van het misleide volk op te offeren.

Door deze verwerping van JEZUS, als den beloofden *Mesſias* der Joden, werd nu wel aan den eenen kant het oogmerk van God in het zenden van zijnen Zoon bereikt, en de ganſche raad des Almagtigen, wegens de zaliging van verlorene menſchen, ten uitvoer gebragt: Hij moest toch, gelijk wij bij de uitkomst weten, ook een licht zijn tot verlichting der Heidenen, en als een offer voor de zonde ſterven, om de wereld met God te verzoenen, en langs dien weg verheven te worden tot eenen Heer dier broederen, welke Hij door zijn eigen bloed verkregen had tot zijn eigendom; maar aan den anderen kant maakte zich de Joodſche Natie door de verwerping van Hem, die tot hare redding gezonden was, ten hoogſten ſtrafbaar, bedreef eene misdaad, die alle de vorigen verre te boven ging, en werd rijp voor alle die vreesſelijke onheilen, welke JEZUS haar op het naauwkeurigſte voorſpeld had (*d*).

JE-

(*d*) De nadere ontwikkeling van het eene en andere, 't welk hier met een enkel woord gemeld moest worden, om de volgende lotgevallen der Joodſche Natie uit het

JEZUS CHRISTUS ſtond, als de Vorst des levens, ten derden dage weder op uit het graf, keerde, na het verblijf van veertig dagen hier op aarde, zegepralend weder naar de woningen der onſterfelijkheid, en vervulde weldra de groote belofte, aan zijne getrouwe volgelingen gedaan, om hen in ſtaat te ſtellen, dat zij zijne getuigen konden zijn te *Jeruzalem*, in geheel *Judea* en *Samaria*, en tot aan het uiterſte der aarde.

En van dit tijdſtip af is het, dat de lotgevallen der Joodſche Natie eene nadere overweging verdienen.

Het Joodſche Land, 't welk voorheen door zijne eigene Koningen geregeerd, doch, na den dood van HERODES en de verbanning van ARCHELAUS, tot een *Romeinsch* wingewest gemaakt, en onder het beſtuur van Stadhouders geſteld werd, bleef nu nog een tijd lang onder het bewind van PILATUS, die zich evenwel door zijne wreedheid en hebzucht, bij de Joden en Samaritanen beide, zoo gehaat maakte, dat men hem bij VITELLIUS, den Stadhouder van *Syrië*, aanklaagde, en hij van zijne waar-

regte oogpunt te beſchouwen, zal de Lezer in de tweede Afdeeling vinden.

waardigheid ontzet, en naar *Rome* gezonden werd, om zich te verantwoorden (*e*).

Nadat de Joden hier op eenigen tijd onder den *Syrifchen Praefes* VITELLIUS, en daarna onder PETRONIUS, geftaan hadden, werd HERODES AGRIPPA, een kleinzoon van HERODES *den grooten*, dóor den Romeinfchen Keizer tot Koning over *Judea* aangefteld, door wiens tusfchenkomst het onheil, 't welk de Joden dreigde, omdat zij niet wilden toegeven, dat men het ftandbeeld van Keizer KALIGULA in den Tempel plaatfte, werd afgewend (*f*). Ook was het onder zijne Regering, dat KLAUDIUS, die de Joden wegens de geftadige opfchuddingen, welke zij te *Rome* maakten, van daar verjaagde (*g*), de-

(*e*) JOSEPHUS ARCHAEOL. JUD. L. XVIII. c. 3, 4. *De Bello Judaico* L. II. c. 9, edit. *Haverkamp*.

(*f*) Vid. JOS. *A. J.* L. XVIII. c. 6. §. 10, c. 8. §. 2. ff. Ook de *Alexandrijnfche* Joden hadden deze veréëring des Keizers geweigerd, en moesten deswegens vele vervolgingen ondergaan. Vid. JOS. l. c. c. 8. §. 1, PHILO in *L. adv. Flaccum*, & *de legat. ad Cajum*. Verg. L. VON HOLBERG, *Jüdifche Gefchichte* Th. II. kap. 8, 9. COTTA, *Kerkel. Hift. des N. T.* D III. bl. 468 volgg.

(*g*) Vid. SUETON. in *vita Claud.* c. 25, HAND. XVIII. 2, OROS. L. VII. c. 6. Deze verbanning fchijnt even-

deze Natie voor het overige zeer begunstigde, en aan de inwoners van *Judea* vele van hunne verlorene voorregten wedergaf (*h*).

Doch met den dood van AGRIPPA werd het Joodsche Rijk op nieuw tot eene *Romeinsche* Landvoogdij gemaakt, en KUSPIUS FADUS als Stadhouder naar *Judea* gezonden. Deze reinigde het land grootendeels van rooveren, bestrafte een oproer der Joden in *Perea*, en verstrooide eene groote menigte volks, welke door eenen zekeren THEUDAS aan den Jordaanstroom was bijeengebragt, met de belofte, dat hij allen, die hem volgden, door de wateren dezer rivier zoude doorleiden (*i*).

Schoon de volgende Landvoogd, TIBERIUS ALEXANDER, de openlijke rust handhaafde, zoo brak toch onder VENTIDIUS KUMANUS, die in het jaar 48 het Stadhouderschap over *Judea* aanvaardde, de verbittering der Jo-

evenwel niet lang geduurd te hebben, want JOSEPHUS maakt daarvan geheel geene melding, en uit HAND. XXVIII. 17, blijkt duidelijk, dat er weldra weder Joden te *Rome* geweest zijn. Conf. WITSIUS *Meletem. Lucd.* p. 90, 142, LARDNER *Glaubwürdigk. der Evang. Gesch.* B. I. H. XI. f. 447 folg.

(*h*) JOS. *A. J.* L. XIX. c. 5. L. XX. c. 1.

(*i*) JOS. *A. J.* L. XIX. c. 9. L. XX. c. 1, 5. §. 1.

Joden tegen de *Romeinen* openlijk uit. Ten uiterſten misnoegd over de herhaalde ontheiligingen van hunnen Godsdienst door *Romeinſche* Soldaten, onder het oog van den Landvoogd gepleegd, verzetteden zij zich daartegen met onſtuimige woede, en, hoewel zij met geweld van wapenen op de vlugt gedreven werden, waarbij vele duizenden hunner het leven verloren, ontſtonden er ſteeds weder nieuwe oproerigheden, tot dat KUMANUS, met het einde van het jaar 52, op Keizerlijk bevel in ballingſchap gezonden, en door KLAUDIUS FELIX opgevolgd werd (*k*).

De toeſtand der Joden werd nu meer en meer beklagenswaardig. FELIX maakte zich wel daardoor bij het volk verdienstelijk, dat hij den *Egyptenaar*, die zich eenen grooten aanhang van *heimelijke moordenaars* gemaakt had, en *Jeruzalem* dreigde te veröveren, verſloeg (*l*); als ook, dat hij ELEAZAR, den aan-

(*k*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 5, 6. *B. J.* L. II. c. 12. Bij TACITUS *Hiſt.* L. V. c. 9 wordt hij ANTONIUS FELIX genoemd.

(*l*) Deze lieden werden *Sicarii* genoemd, wegens de *Sica*, het *korte zwaard*, of den *dolk*, waarmede zij gewapend waren. Vid. JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. §. 10; DU FRESNE in *Gloſſar.* h. v., MICHAËLIS over Hand. XXI. 38.

aanvoerder eener rooverbende, die twintig jaren lang het land verontrust had, liet gevangen nemen, en hem naar *Rome* zond, terwijl hij velen zijner aanhangeren aan het kruis liet nagelen (*m*); maar niemand bedreef misſchien grootere rooverijen, dan de Landvoogd zelf, want om zijne wreedheid en geldgierigheid te bevredigen, ſtookte hij de oneenigheden tusſchen de Joden en Samaritanen aan, en liet het toe, dat zij wederzijds rooverbenden uitzonden, welker gemaakten buit hij zich toeëigende (*n*). Ook liet hij den Hoogenpriester JONATHAN, die hem meermalen tot een beter beſtuur vermaand had, om het leven brengen (*o*).

Hoewel PORCIUS FESTUS, die in het jaar 62 de opvolger van FELIX werd, zich voornamelijk daarmede bezig hield, om de roovers, moordenaars en verleiders des volks, welker getal zich dagelijks vermenigvuldigde, uit te roeijen, zoo had het Joodſche Land toch

(*m*) Vid. JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. *B. J.* L. II. c. 13, verg. LARDNER t. a. p. Th. I. B. II. H. 8.

(*n*) TACITUS *Ann.* L. XII. c. 54. *Hiſt.* L. V. c. 9. De hebzucht en geldgierigheid van FELIX blijkt uit Hand. XXIV. 26.

(*o*) JOSEPHUS l. l.

doch hier van weinig voordeel, daar deze Landvoogd kort daarna, in het jaar 63, ſtierf, en in het jaar 64 opgevolgd werd door ALBINUS, onder wiens hebzuchtig beſtuur het rooven en moorden meer en meer de overhand nam (*p*).

Hij droeg dus het Land in den beklagenswaardigſten toeſtand over aan GESSIUS FLORUS, die hem in het jaar 65 opvolgde, en alle zijne voorgangeren in roofzucht en wreedheid verre overtrof. Hij begunstigde openlijk de roovers, om zich daardoor te verrijken, en de geweldenarijen, welke onder zijn oog begaan werden, noodzaakten vele Joden, om den vaderlijken grond te verlaten, en naar elders heen te vlugten, terwijl hij hen, die in het Land bleven, door tallooze mishandelingen zoo zeer tot het uiterſte bragt, dat zij, in het jaar 66, op verſcheidene plaatſen, de wapenen tegen de *Romeinen* opvatteden, en het wanhopig beſluit namen, om zich in eenen oorlog in te wikkelen, die niet, dan met den ondergang van hunnen ſtaat, eindigde (*q*).

De

(*p*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. §. 10, 11. & c. 9.

(*q*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 11. *B. J.* L. II. c. 14. TACIT. *Hiſt.* L. V. c. 10.

De inwoners van *Jeruzalem* hielden zich wel aanvankelijk ſtil; doch FLORUS bragt ook deze door onmenſchelijke wreedheid, en door de moordtooneelen, welke hij aanrigtte, zoo ver, dat het oproer nu, als een vuur, 't welk reeds lang onder de asch geſmeuld had, ook over *Paleſtina's* Hoofdſtad in volle vlammen uitbrak, zoo dat noch de vermaningen van Koning AGRIPPA II, die zich in eigen perſoon naar *Jeruzalem* begaf, om de Joden tot onderwerping aan de *Romeinen* te bewegen, eenige uitwerking hadden, noch de pogingen van het beste en aanzienlijkſte gedeelte van *Jeruzalems* inwoners, om het oproer tot bedaren te brengen, iets konden baten. De *Romeinſche* bezetting werd aangevallen en omgebragt, door eenen woedenden hoop van muitelingen, die, onder den ſchijn van ijver voor de eer van God en zijnen dienst, de vreesſelijkſte gruwelen pleegden, eenige van *Jeruzalems* ſchoonſte gebouwen in brand ſtaken, en eene menigte van menſchen om het leven bragten (*r*).

Om dit geweldig oproer te dempen, trok CESTIUS GALLUS, de Stadhouder van *Syrië*, met

(*r*) JOS. *B. J.* L. II. c. 15, 16, 17.

met een talrijk leger naar *Jeruzalem*, en overmeesterde deze Stad; maar dewijl hij de plaats, waar de Tempel ſtond, niet aanſtonds veroveren konde, beſloot hij terug te trekken, en leed daar bij een aanzienlijk verlies, waar door de moed der Joden zoo zeer werd opgewekt, dat zij nog in hetzelfde jaar verſcheidene bevelhebberen te *Jeruzalem*, in *Judea* en *Galilea*, benoemden, om den oorlog tegen de *Romeinen* des te regelmatiger te voeren (*s*).

Intusſchen bleef de geest van oneenigheid geſtadig onder de Joden heerſchen, en elk, die den toeſtand dezer Natie, vergeleken met de groote magt der *Romeinen*, opmerkzaam beſchouwde, kon nu ligt voorzien, dat de muitzieke Stad *Jeruzalem* nog een treurig lot, ja haren bloedigen ondergang, te wachten had. Weshalven er vele uit de aanzienlijkſte Joden waren, die, na de nederlaag van CESTIUS, uit deze met onlusten vervulde Stad, als uit een ſchip, dat zinken wil, vlugteden (*t*).

Ook de Christenen, die te *Jeruzalem* woonden, gedachtig aan de voorſpelling des Heilands

(*s*) JOS. *B. J.* L. II. c. 19, 20.
(*t*) JOS. l. c. c. 20. §. 1.

lands, en aan Zijne vermaning, om *Jeruzalem* te verlaten, zoo haast de *Romeinen* zouden genaderd zijn (*u*), bleven nu niet langer in deze ongelukkige Stad, maar begaven zich naar *Pella*, eene kleine plaats aan de overzijde der *Jordaan*, in het gebied van Koning AGRIPPA, gelegen, waar zij voor alle de rampen des oorlogs veilig waren, en in volkomene rust konden leven (*v*).

De *Romeinsche* Veldheer VESPASIANUS rukte nu, op bevel van NERO, in het jaar 67, met een leger van bijna 60,000 mannen, in *Galilea*, en bragt dit Land, na eenen tamelijk sterken tegenstand ontmoet te hebben, te onder (*w*).

Hadden de Joden nu, met ter zijde stelling van alle partijschappen, zich onderling vereënigd tegen de *Romeinen*, in welker Staat nu ook vele onlusten en beroeringen plaats hadden, zoo waren zij misschien onafhankelijk van dezelve geworden, of zij hadden zich thans,

(*u*) Matth. XXIV. 15, Luc. XXI. 20.

(*v*) EUSEBIUS Hist. Eccl. L. III. c. 5, EPIPHANIUS *Haer.* XIX. 5, Conf. H. RELANDI *Palaest.* L. III. p. 924.

(*w*) JOS. *B. J.* L. III. c. 1, 2, 6, 7, L. IV. c. 1, 2, 3.

thans, op zeer voordeelige voorwaarden, aan de *Romeinen* kunnen onderwerpen. Maar de inwendige verdeeldheden namen van dag tot dag toe, en alles werd eindelijk overheerd door de *Zeloten* (*x*), die niet alleen de hulp der *Idumeërs* inriepen, om hunne vredelievende medeburgeren aan te vallen; maar zich ook onderling in drie partijen verdeelden, waar van ieder een gedeelte der Stad bezet hield, en de andere steeds zocht te benadeelen (*y*).

VESPASIANUS intusschen, in het jaar 69, door het leger tot Keizer uitgeroepen zijnde, verliet *Judea*, en droeg de voortzetting van den Oorlog tegen de Joden aan zijnen zoon TITUS over (*z*).

Jeruzalem werd nu, in de maand April van het jaar 70, door een magtig leger ingesloten. Deze Stad, die door natuur en kunst zoo zeer versterkt was, dat men ze bijna voor on-

(*x*) Zoo werden dezulken genoemd, die onder den schijn van ijver voor Godsdienst, vaderland en vrijheid, zich allerlei geweldenarijen en wreveldaden veroorloofden. Vid. JOS. *B. J.* L. IV. c. 3. §. 9. verg. COTTA t. a. pl. D. III. bl. 344 volgg.

(*y*) JOS. *B. J.* L. IV. c. 3, 4, 5. L. V. c. 1.

(*z*) JOS. *B. J.* L. IV. c. 9, 10, 11.

onverwinnelijk konde houden (*a*), en die met eene hardnekkigheid en eenen heldenmoed verdedigd werd, waarvan men in de geschiedenis geen voorbeeld aantreft, was thans, ten tijde van het Paaschfeest, met eene ontzettend groote menigte van menschen opgevuld, die bereid waren, om voor hunnen Godsdienst en hunne vrijheid alles op te offeren. Doch even daardoor werd de toestand der belegerden hoogst ellendig. Er ontstond welhaast gebrek aan de noodigste levensbehoeften, en de vijandelijkheden, die de opperhoofden des volks tegen elkanderen uitoefenden, deden velen om het leven komen.

TITUS bediende zich van deze voordeelen, overwon alle hindernisfen, en trok met zijne welgeoefende legerbenden allengskens in het binnenste der Stad (*b*). Daar hij evenwel haren geheelen ondergang geenzins bedoelde, zoo liet hij den belegerden meermalen voorslagen van vrede doen, en vermaande hen, op de aandoenelijkste wijze, om zich aan hem over te geven. Doch te vergeefsch, zij wezen

(*a*) JOS. *B. J.* L. V. c. 4, 5. *Contra Apion.* L. I. §. 22. p. 456. TACITUS *Histor.* L. V. c. 11, 12, conf. RELAND. l. c. p. 832, 861.

(*b*) JOS. B. J. L. V. c. 7, 8.

zen zijne aanbiedingen met verachting af, en hoorden niet naar zijnen raad, welks opvolging hen nu nog had kunnen redden (*c*).

Allertreurigst werd nu het lot der belegerden. Een vreeslelijke pest heerschte in de Stad, en vernielde eene verbazende menigte van menfchen. Men zag, op de ftraten van *Jeruzalem*, groote hoopen van onbegravene lijken liggen, terwijl de overgeblevene door woedenden honger werden uitgeteerd. Binnen den korten tijd van 3 maanden droeg men 115,880 doode ligchamen door ééne poort naar buiten; daar bij werden 600,000 lijken, bij gebrek van begraafplaatzen, over de Stadsmuren geworpen, en groote huizen met geftorvenen opgevuld, en vervolgens toegemetzeld. Een ftukje broods werd zulk eene zeldzaamheid in deze ongelukkige Stad, dat man en vrouw, ouders en kinders, daar over in het grootfte verfchil kwamen, en de razende hongersnood fteeg tot zulk eene hoogte, dat men er eindelijk toe overging, om met de onreinfte dingen, waar van men anders een walg en afkeer moet hebben, dien onverdragelijken honger te ftillen (*d*).

Zoo

(*c*) Jos. l. c. c. 9, 10.

(*d*) Jos. *B. J.* L. V. c. 10, 12, 13. L. VI. c. 1, 3, op welke laatfte plaats hij van MIRJAM, eene aanziene-

Zoo was de ondergang der Stad elk oogenblik te wachten, en evenwel lieten de verblinde Joden zich nog door bedriegers, die hen met de belofte eener Goddelijke verlosfing vleiden, terug houden, om zich niet aan de *Romeinen* over te geven. Zij verdedigden zich in wanhopige vertwijfeling, en met de uiterfte woede, toen TITUS zijnen aanval reeds tegen den Tempel rigtede (*e*).

De *Romeinfche* Veldheer, een goedertieren en regtvaardig Vorst, had geenszins het oogmerk, om dit heilig en prachtig gebouw te vernielen, maar vorderde alleen de overgave van hetzelve, met de belofte, dat de Joden dan hunnen Godsdienst weder ongeftoord daarin zouden kunnen waarnemen (*f*). Doch met hardnekkigheid verwierpen zij dit aanbod, en TITUS werd genoodzaakt, om den Tempel te laten beftormen, waarbij hij niet verhinderen kon, dat de zuidelijke zijde van denzelven in brand geraakte, terwijl de *Romeinen*, naar binnen

nelijke Joodfche vrouw, verhaalt, dat zij, door woedenden honger, tot die heilloze en ongehoorde daad gebragt werd, om haren zuigeling van den boezem te rukken, te flagten, te koken en op te eeten.

(*e*) JOS. *B. J.* L. V. c. 9. L. VI. c. 1, 3, 4.

(*f*) JOS. ibid. L. VI. c. 4.

nen dringende, alle kostbaarheden, welke zij vonden, roofden, en onder de Joden, die hun ontmoetten, een ijsfelijk bloedbad aanrigteden (*g*). Vervolgens ftaken eenige foldaten het overige gedeelte des Tempels in brand, en zoo werd op den tienden van Oogstmaand, dezen in de Jaarboeken der menschheid voor altoos gedenkwaardigen dag, de zetel van den *Mozaifchen* Godsdienst omgeworpen.

Op den ondergang des Tempels volgde weldra de verovering en verftoring van het overige gedeelte der Stad, en TITUS hield, op den achtften van Herfstmaand, zijne intrede te *Jeruzalem*, het welk niet alleen geheel uitgeplunderd, maar ook verbrand, en voor het grootfte gedeelte verwoest was (*h*).

Van

(*g*) JOS. l. c. c. 4, 5. De gouden kandelaar, de tafel der toonbroden, en het reuk-altaar, benevens het boek der wet in fijn goudlaken gewonden, werden door de *Romeinen* tot buit gemaakt, en naar *Rome* heengevoerd, Conf. H. RELAND, *De fpoliis templi Hierofol. in arcu Titiano Romae confpicuis* Ultr. 1775.

(*h*) JOS. *B. J.* L. VI. c. 6—9. L. VII. c. 1. Deze verdient hier, als ooggetuige, meer geloof, dan EUSEBIUS *Demonftr. Euang.* L. VI. c. 18. p. 286 ed. *Parif.* en HIERONYMUS Opp. T. III. p. 1791. ed. *Martian.*, volgens welke het halve gedeelte der ftad ftaande gebleven, en

 eerst

Van het Joodfche Volk kwamen, gedurende de belegering van Jeruzalem, bijna elfmaal honderd duizend menfchen om het leven, zeven en negentig duizend werden gevankelijk weggeleid, waar van weder eene groote menigte tot het vegten met wilde dieren veroordeeld werd (*i*). Daarenboven zijn vele duizenden der Joden, gedurende dezen ganfchen oorlog, die eerst in het jaar 74 een einde nam, om het leven gekomen (*k*). Zij, namelijk, die het vijandelijke zwaard ontkomen waren, en nog niet konden befluiten, om zich aan de *Ro-*

eerst onder HADRIANUS is verwoest geworden. Er bleven van de vernielde ftad flechts drie torens met een gedeelte van den muur, en misfchien eenige weinige huizen, over, ten verblijve voor de tiende keurbende der *Romeinen*, welke daar gelaten werd. Vid. JOS. l. c. L. VII. c. 1. Conf. WITSIUS *Misc. S.* S. II. p. 346, C. E. DEYLING, *Aeliae Capitolinae hist.* *Lipf.* 1743. §. 5, 7, 8, 10. in SAL. DEYLING. *Obff.* *S.* T. V. p. 444. ff. & in *Musaeo Duisburg.* T. I. P. I. p. 247 ff.

(*i*) JOS. B. *J.* L. VI. c. 9.

(*k*) JUSTUS LIPSIUS *de Conftantia* L. II. c. 21. maakt uit JOSEFUS de berekening, dat er, binnen den tijd van zeven jaren, van het Joodfche Volk, 1, 333, 700 omgekomen zijn. Conf. USSERII *Annales* p. 688. Volgens de rekening van BASNAGE, *Vervolg op Josefus* B. I. H 19. §. 18. is het getal der gedoodde en gevangene Joden 1, 455, 660 geweest.

Romeinen te onderwerpen, vonden, nadat ook de overgeblevene vestingen van het Joodsche Land voor het geweld der *Romeinsche* wapenen, onder aanvoering van LUCILIUS BASSUS en FULVIUS SYLVA, hadden moeten bukken (*l*), nergens eene toevlugt. Vele der zoogenoemde *Zeloten* begaven zich derhalve naar *Alexandrië*, en zochten de aldaar wonende Joden tot eenen opstand te brengen. Maar LUPUS, de *Romeinsche* Stadhouder aldaar, nam weldra maatregelen, om dit oproer te dempen. Hij liet deze goddelooze bende onverwacht overvallen, en zes honderd van dezelve te *Alexandrië* gevangen zetten. Een andere hoop dezer booswichten werd te *Thebe* overweldigd, en, om de oproerige Joden vervolgens buiten alle gelegenheid van dergelijke zamenrottingen te stellen, werd de Tempel van ONIAS, die eertijds, ten tijde van PTOLEMEUS FILOMETOR, in de nabijheid van *Heliopolis* in *Egypte*, gesticht was, op uitdrukkelijk bevel van VESPASIANUS, eerst gesloten, en vervolgens geheel afgebroken (*m*). Ook

(*l*) JOS. *B. J.* L. VII. c. 6, 8, 9. Conf. WITSIUS *Misc. S.* T. II. p. 341.

(*m*) JOS. *B. J.* L. VII. c. 10. Zie voorts over dezen Tempel van ONIAS, JOS. *A. J.* L. XIII. c. 3. LUNDIUS *Jood.*

Ook te *Cyrene*, en in de omliggende ſteden, werden de oproerige Joden, die zich aldaar, onder aanvoering van JONATHAS, verzameld hadden, door KATULLUS, den *Romeinſchen* Stadhouder van *Lybië*, verſlagen (*n*).

En zoo nam de bloedige Joodſche oorlog, die aan zoo vele duizenden het leven gekost had, en de ganſche burgerlijke en godsdienſtige inrichting des Joodſchen Staats vernietigde, een einde, en werd gevolgd door ontelbare rampen, welke het verſtrooide overblijfſel dezer Natie in volgende eeuwen moest ondergaan, tot welker beſchouwing wij ons nu begeven (*o*).

Joodſche Heiligd. B. II. H. 30. H. PRIDEAUX, *het O. en N. V. aaneengeſchakeld* B. IV. bl. 1032. COTTA t. a. pl. D. III. bl. 388—391. VITRINGA *Comment. in Jeſ.* T. I. p. 582.

(*n*) JOS. *B. J.* L. VII. c. ult.

(*o*) Daar de lotgevallen des Joodſchen Volks, ter voldoening aan de uitgeſchrevene Prijsvrage, hier bepaaldelijk met dat oogmerk zullen opgegeven worden, om uit derzelver beſchouwing een overtuigend betoog van de waarheid en goddelijkheid der Evangelieleer af te leiden, zoo zoude het verre buiten de grenzen dezer Verhandeling gaan, om eene volledige geſchiedenis van de ganſche Joodſche Natie, in alle de werelddeelen en gewesten, waar zij, ſedert *Jeruzalems* verwoesting, reeds bijna achttien eeuwen lang, haar verblijf had, en derzelver verſtrooide overblijfſelen nog leven, te ſchrijven, of van de begrippen, zeden en godsdienstplegtigheden

heden der latere Joden, in onderscheidene tijdvakken, verslag te doen. Den Lezer, die deze begeert te kennen, verzende ik tot de onderstaande Schrijveren, die veel, 't welk hier toe betrekking heeft, hebben bijeengezameld: J. BASNAGE, *Histoire des Juifs, depuis Jesus Christ, jusqu'à présent*, à la Haye 1716, naderhand vertaald onder den titel: *Vervolg op* FLAVIUS JOSEPUS, *of Algemeene historie der Joodsche Natie*, Amst. 1726. Van dit omslagtig werk zijn lezenswaardige uittreksels geplaatst in de *Republijk der Geleerden*, en naderhand bijeenverzameld door BUSCAR GRAEVIUS, onder den titel: *Kort begrip van de Geschiedenis der Joden*, Amst. 1719. Zie voorts L. HOLBERG, *Juedische Geschichte, von erschaffung der Welt, bis auf gegenwaertige zeiten*, Altona 1747. *Allgemeine Welthistorie der neuern zeiten, durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Engeland ausgefertigt, herausgegeben von* J. S. SEMLER, Th. X. B. XV. f. 305 folgg. A. F. BUESCHING, *Geschichte der Juedischen Religion*, Berlin 1779. J. G. KRUENITZ, *Oeconomische Encyclopaedie*, Art. *Jude* Th XXXI. f. 295 folgg. *Schicksale der Juden unter fremden Voelkern, eine Skere*, Dessau und Leips. 1783. *De historie der Joden van den tijd van Jezus Christus tot den tegenwoordigen tijd*, Amst 1784. Y. VAN HAMELSVELD, *Geschiedenis der Joden, sedert de verwoesting van de Stad en Tempel van Jeruzalem tot den tegenwoordigen tijd*, Amst. 1807. Ook heeft J. M. SCHROECKH, in zijne *Christliche Kirchengeschichte*, de voornaamste lotgevallen der Joodsche Natie, in onderscheidene tijdvakken, opgegeven. Voorts verdient nog vergeleken te worden C. W. SPIKER, *Ueber die ehemalige und jetzige Lage der Juden in Deutschland*, Halle 1809, om hier geene andere Schriften, welke over de lotgevallen der Joden in bijzondere Staten en Landen opzettelijk handelen, te noemen. Zie eindelijk nog

---

TWEEDE HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Joden, sedert de verwoesting van Jeruzalem, tot op KONSTANTYN *den Grooten.*

Allertreurigst was de toestand der Joden, na den ondergang van *Jeruzalem* en de verovering van het geheele land. Het is waar, zij, die zich aan de *Romeinen* onderwierpen, en als stille burgers leefden, konden ongestoord in *Judea* blijven wonen; maar de vreesselijke slagting, die bij het beleg van *Jeruzalem*, en in zoo vele bloedige veldslagen, onder de Joden was aangericht, het vlugten van zoo vele duizenden, die zich naar elders heen begaven, en

nog over de gebruiken, meeningen en plegtigheden der latere Joden, JO. BUXTORFII *Synagoga Judaica*, Bas. 1689. J. J. SCHUDT, *Juedische Merkwuerdigkeiten*, Francf. und Leipz. 1714, 1717. J. C. G. BODENSCHATZ, *Kirchliche Verfassung der heutigen Juden*, Francf. und Leipz. 1748, 1749. Het weekblad: *der Jude*, uitgegeven door G. SELIG, Leipz. und Dessau 1768—1787, W HURD, *Geschiedenis van alle Godsdiensten*, D. I. Amst. 1781.

en eene zoo groote menigte, die gevankelijk weggevoerd, of tot flavernij verkocht was, hadden eene groote ontvolking te wege gebragt, en de overgeblevene inwoners van het Joodfche Land moesten eene zware fchatting betalen, welke, vooral onder DOMITIANUS, met veel geweld van hun afgeperst werd (*a*).

Met dit alles bleven de Joden een zeer talrijk volk, het welk zich door *Azië*, *Afrika* en *Egypte* uitbreidde, en, daar zij onder de regering der Romeinfche Keizers, voornamelijk onder NERVA, eenige jaren rust genoten, werden zij wederom zeer vermenigvuldigd. De uitoefening van hunnen Godsdienst, in zoo verre die na de verftoring van den Tempel nog plaats kon hebben, was hun niet verboden, hunne wetten en zeden bleven nog gedeeltelijk dezelfde, en hun werd zelfs een fchaduw van hunnen voormaligen regeeringsvorm bewilligd (*b*).

Ge-

(*a*) Vid. SUETON. in *Domit.* c. XII. BASNAGE *Hist. der Joden* B. VII. H. II. §. 4—9.

(*b*) Zij hadden een opperhoofd, onder den naam van *Patriarch*, die te *Tiberias* woonde. Ook te *Babylon* was een Joodfche *Patriarch*, doch van geringer aanzien. Verg. BASNAGE t. a. pl. B. III. H. 2 volgg. WITSIUS *Misc. S.* T. II. p. 343 f. VITRINGA *de Synag. Vet.* L. II. c. 5. p. 522. HOLBERG t. a. pl. B. XII. c. 2, 3, 4.

Gelijk de Joden intusſchen in hunnen onverzoenelijken haat tegen de Christenen bleven volharden, zoo waren zij ook ſteeds bezield met wraakzucht tegen de Heidenen, die hen in dezen vernederden toeſtand gebragt hadden; en gevoelden over het verlies hunner onafhankelijkheid het bitterſte verdriet. Van daar vatteden zij te *Cyrene*, in het jaar 115, wederom de wapenen op, bragten meer dan 200,000 *Romeinen* en *Grieken* op de wreedaardigſte wijze om het leven, en verwoesteden gansch *Libyë*; zoo dat TRAJANUS zijne legerbenden tegen hen uitzond, onder aanvoering van MARCIUS TURBO, die de muitelingen niet, dan na vele bloedige gevegten, te onderbragt (*c*). In het volgende jaar maakten de Joden nieuwe bewegingen in *Meſopotamië*; doch de *Romeinſche* veldheer LUCIUS QUIETUS, derwaards met een talrijk leger gezonden, verſloeg eene zoo

(*c*) PAULUS OROSIUS, L. VII. c. 12. p. 487. ed. *Haverk.*, waar hij berigt, dat *Libyë* zoodanig van inwoneren ontbloot was, dat dit land eene onbewoonde woeſtijn zoude geworden zijn, zoo niet HADRIANUS derwaards volkplantingen gezonden had. Conf. EUSEBIUS, in *Chron.* ad a. 115, *H. E.* L IV. c. 2. VALESIUS ad h. l. Zie ook BASNAGE, t. a. pl., B. VII. H. 11. §. 19.

zoo groote menigte dezer Natie, dat zij buiten de mogelijkheid was, om in dit land vooreerst weder nieuwe opſchuddingen te veröorzaken (*d*).

Kort daarna rigteden de Joden, op het eiland *Cyprus*, eene vreesſelijke verwoesting aan, en bragten aldaar 240,000 inwoners om het leven; doch wegens deze gruweldaad werden zij aldaar weldra geheel uitgeroeid, en het werd hun op levensſtraf verboden, op dit eiland vervolgens hun verblijf te hebben (*e*).

Nog gevaaarlijker was voor de Romeinen de opſtand der Joden in *Paleſtina*, onder de regering van HADRIANUS. Deze had, om de oproerige bewegingen, welke van tijd tot tijd onder de Joden ontſtonden, tegen te gaan, de weinige overblijffelen van het voormalig *Jeruzalem* afgebroken, eene nieuwe ſtad opgebouwd en eene *Romeinſche* volkplanting daar in geplaatst (*f*). Weemoedig en toornig zagen

(*d*) EUSEBIUS, in *Chron.* ad a. 117, *H. E.* L. IV. c. 2.

(*e*) DIO CASSIUS, l. c. a. WITSIO, *Misc. S.* T. II. p. 349; BASNAGE, B. VII. H. 11. §. 24, *Allg. Weltgeſch. N. Z.* Th. X. B. XV, H 1. §. 8.

(*f*) C. E. DEYLING. *Aeliae Capitol. hist.* §. 12, 14. BASNAGE t. a. pl. H. 12. §. 6.

gen de Joden het aan, dat deze oude zetel van hunnen vaderlijken Godsdienst niet alleen met Heidenſche inwoneren bevolkt, maar ook door eenen Tempel ontheiligd werd, die daar, ter eere van JUPITER CAPITOLINUS, opgebouwd was. Deswegens waren er reeds in het jaar 128 opſchuddingen onder de Joden uitgebroken; maar in het jaar 133, of 134, vatteden zij meer algemeen de wapenen op, zich vleijende met de hope, om hunne vrijheid en hun vaderland te herwinnen. Zij bezetteden vele ſterke plaatſen, en bemagtigden eenige onderaardſche holen en gangen, ten einde gelegenheid te hebben, om op de *Romeinen* aan te vallen, en dezelve ongeſtraft te vermoorden (*g*). De aanvoerder der Joden in dezen oorlog was een zekere COZBA, die zich den Chaldeeſchen naam BAR-CHOCHBA, dat is, *zoon der ſtar*, of *van het hemelſche geſternte*, gaf. Hij wilde namelijk aangezien worden voor die *ſtar uit* JAKOB, onder welker beeld de MESSIAS, reeds van de oudſte tijden af, volgens de verklaring der Joden, was beloofd geworden (*h*). En

(*g*) DIO, *in Hadriano* l. c. & WITSIO, *Misc. S.* T. II. p. 351; F. PAGI, *Critica in Annales Baronii* T. I. p. 128, BASNAGE, l. c. H. 12. §. 9.

(*h*) Numer. XXIV: 17. Deze verleider beroemde zich,

En daar zij nu, meer dan ooit te voren, naar eenen magtigen Verlosser verlangden, die hen van het juk der vreemde volken zoude bevrijden, zoo waren zij genegen, om hem daar voor te erkennen. Zij vielen, onder aanvoering van dezen bedrieger, met woedend geweld op de Romeinen aan, en zetteden met veel hardnekkigheid ruim twee jaren lang dezen oorlog voort, die voor hun een allertreurigst einde nam, nadat er bijna 580,000 Joden door het zwaard gedood waren, en eene ontelbare menigte van dezelve door vuur, honger en ziekten, omgekomen was (*i*).

Van hen, die dit vreesselijk bloedbad overleefden, werden er, in de nabijheid van *Hebron*, op dezelfde plaats, waar ABRAHAM eertijds gewoond had, vele duizenden, even als lastbeesten, verkocht, en, die men in *Palesti-*

zich, wonderwerken te kunnen verrigten, en zijn aanzien bij de Joden was zeer groot. Toen zij evenwel naderhand zagen, dat hij aan hunne verwachting niet beantwoordde, noemden zij hem BAR-CHOZIBA, *den zoon der leugenen* of *den bedrieger.* Vid. J. H. HOTTINGERI, *H. E. N. T.* Saec. II. p. 65. ff J. C. WOLFII, *Biblioth. hebr.* Tom. I. p. 321, 955; COTTA, t. a. pl. D. III. bl. 397. volgg.

(*i*) Vid. loca DIONIS & HIERONYMI, apud BASNAG., t. a. pl. §. 31, *Allg. Weltgesch.* t. a. pl. §. 9.

ſtina niet verkopen kon, werden naar *Egypte* en naar *Gaza* overgevoerd, en zijn deels door ſchipbreuk, deels door honger, omgekomen, en deels vermoord geworden (*k*).

Paleſtina werd bijna tot eene woeſtijne gemaakt, vijftig vaste kasteelen werden door de *Romeinen* verwoest en negen honderd vijf en tachtig vlekken en dorpen, die voorheen zeer volkrijk geweest waren, door het vuur verteerd (*l*): terwijl het aan de Joden op levensſtraf verboden werd, om ooit weder eenen voet in *Jeruzalem* te zetten, of zelfs op zulk eenen afſtand derwaards te naderen, dat zij hun oog konden ſlaan op deze Stad (*m*), welke vervolgens weder opgebouwd, aan den Heidenſchen Afgod JUPITER toegewijd, en van het jaar 136 af, *Aelia Capitolina* genoemd werd, wel-

(*k*) HIERONYMUS, in *Commentar. ad Jerem.* XXXI. & ad *Zachar.* XI. *Chronicon Paſchale* p. 253. ad A. Chr. 119. Conf. RELANDI, *Palaeſtina* p. 715.

(*l*) Vid. DIO, apud WITSIUM, l. c. p. 352. f. *Revoltes & malheurs des Juifs ſous* TRAJAN *& ſous* ADRIEN in TILLEMONT, *Hiſt. des Empereurs* T. II. p. 282—296 & 538—543.

(*m*) TERTULL. *Apologet.* c. 21. p. 196. ed. *Havercamp.* Eerst naderhand werd het aan de Joden vergund om eenen dag in het jaar te *Jeruzalem* te komen, en daar de verwoesting hunner Stad te beweenen.

welken naam zij tot op de tijden der Christelijke Keizeren behouden heeft (*n*).

De Joden fchenen nu ten tweedenmaal gewaarfchuwd te zijn, om geene pogingen meer, ter herftelling hunner onafhankelijkheid, te wagen, of het oor te lenen aan bedriegers, die hun bevrijding van het juk der Romeinen beloofden. Ook waren zij, vele jaren lang, buiten ftaat om iets weder te ondernemen, daar zij, uit hun vaderland verdreven, van de eene naar de andere plaats trekken, en zich nog meer, dan voorheen, in onderfcheidene werelddeelen verfpreiden moesten.

Zij genoten wel in het *Romeinsch* gebied, onder de regering van ANTONINUS PIUS, eene tamelijke rust, en vermenigvuldigden zich, vooral in *Egypte* en in eenige ftreken van *Afrika*, weldra weder tot eene zeer talrijke natie, maar zij werden evenwel zoodanig in onderwerping gehouden, dat hunne pogingen, om den Godsdienst, dien zij beleden, onder de Heidenen uit te breiden, vruchteloos afliepen. De wet van HADRIANUS, wel-

(*n*) EUSEB. *H. E.* L.IV. c. 6. TERTULL., *adv. Judaeos* C. XV. p. 224. alii citati a VALESIO ad EUSEB. l. c., WITSIO, l. c. p. 353. f. DEYLINGIO, l. c. §. 17, 20, 22.

welke de Befnijdenis verbood, bleef niet alleen hare volle kracht behouden; maar werd ook vernieuwd onder MARCUS AURELIUS, die den Joden niet zeer genegen was, en vooral wegens de hulp, die zij aan zijne vijanden bewezen hadden, zeer op hen verbitterd werd (*o*). Ook SEPTIMIUS SEVERUS verbood, op zware ftraf, tot het Jodendom over te gaan (*p*); en hoewel hij aan deze Natie, in vervolg van tijd, eenige gunften bewees, en ook ALEXANDER SEVERUS haar eenige genegenheid betoonde (*q*); zoo was het er evenwel verre af, dat zij de vervulling zagen van hunne op nieuw herlevende hope, dat hun vervallen ftaat weder opgerigt zoude worden (*r*). Hun toeftand bleef, onder de volgende Heidenfche Keizeren, in het *Romeinsch* gebied, veelal dezelf.

(*o*) BASNAGE, B. VIII. H. 1. §. 14, 15. *Allg. Weltgefch.* t. 2. pl. H. 2. §. 14.

(*p*) SPARTIANUS, in *vita Severi* c. 17. *Judaeos fieri fub gravi poena vetuit.*

(*q*) SPARTIANUS, l. c. c. 14, LAMPRIDIUS, in *vita Al. Severi* c. 22. ULPIANUS, in l. 3. §. 3. ff. *de Decurion.* Conf. C. VAN BYNKERSHOEK, *Opufc. Varvi Argum.* p. 251, WITSIUS, *Diatribe de legione fulminatrice* §. 63. in *Aegyptiacis* p. 460.

(*r*) De Joodfche leeraren meenden, dat nu de voorzegging *Dan.* XI: 34. vervuld zoude worden. Vid. HIERON. in *Commentar. ad* h. l. Opp. T. III. p. 1088.

zelfde, hoewel men niet leest, dat zij onder de regering van DECIUS en DIOCLETIANUS, die de Christenen zoo wredelijk mishandelden, eenige vervolging geleden hebben (*s*).

Wat eindelijk dat gedeelte des Joodschen volks betreft, het welk aan de overzijde des *Eufraats* in de Oostersche Landen woonde, hier had deze Natie wel, gedurende de twee eerste eeuwen der Christelijke jaartelling, eene tamelijke rust genoten, en hare toestand was, volgens de berigten der Joodsche Schijveren, onder de regering van ARTAXERXES, den Koning van *Persië*, en deszelfs zoon SAPOR, in die gewesten zeer bloeijende geweest; maar onder SAPOR II, die in het jaar 241 aan de regering kwam, werden de Joden ook aldaar vervolgd, en hoewel zij, na deszelfs dood, hunnen Godsdienst in *Persië* weder belijden mogten, en zelfs door de beroemde Koningin ZENOBIA uitstekend bevoorregt werden, zoo had doch die voorspoed een einde, zoo dra deze Vorstin door AURELIANUS overwonnen en uit hare staten verdreven werd (*t*).

DER-

(*s*) BASNAGE, B. VIII. H. 2. §. 23, H. 3. §. 25.

(*t*) BASNAGE, t. a. pl. H. 3. §. 10—20; HOLBERG, t. a. pl. B. XVI. c. 2. Conf. BAYLE, *Dictionaire hist. crit.* art. *Zenobie.*

DERDE HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Joden, ſedert KONSTANTYN *den Grooten, tot op* MUHAMMED.

De heerſchappij der *Romeinen* ſtrekte zich nog over een groot gedeelte der toenmaals bekende wereld uit, en de leer des Christendoms, in de vorige eeuwen, niet tegenſtaande den haat der Joden en vervolgingen der Heidenen, ſteeds meer en meer uitgebreid, werd nu door KONSTANTYN *den Grooten* tot den heerſchenden Godsdienst gemaakt. Thans, had men mogen denken, zouden de oogen der verblinde en overal verſtrooide Joden wel opengegaan, en zij door deze zigtbare zegepraal des Christendoms bewogen geworden zijn, om de hope op de herſtelling van hunnen ſtaat, en de verwachting van eenen anderen *Mesſias*, buiten dien, welken zij verworpen en gekruist hadden, geheel en al te laten varen. Maar dit gebeurde niet. Er waren onder de overblevene Joden wel velen, die

die door den deerniswaardigen toeſtand, waarin hunne Natie verkeerde, tot ernſtig nadenken gebragt en opgewekt werden, om JEZUS CHRISTUS, als den waren *Mesſias* en den Zaligmaker der wereld, te erkennen; doch de grootſte hoop van dit hardnekkig Volk volhardde in zijn vorig ongeloof, bleef denzelfden onverzoenlijken haat jegens het Christendom koesteren, en vervolgde voornamelijk op eene wreedaardige wijze alle de zoodanigen, die uit het Jodendom tot de belijdenis van het Evangelie waren overgegaan, terwijl zij zich nog door denzelfden geest van oproer, die hen meermalen reeds in ongelukken geſtort had, lieten beheerſchen.

Hier door werd aan KONSTANTYN *den Grooten* aanleiding gegeven, dat hij verſcheidene verordeningen maakte, om de Joden in onderwerping te houden, en te verhinderen, dat zij aan de Christenen geene aanmerkelijke nadeelen konden toebrengen (*a*).

Ook

(*a*) Vid. *Codex Theodoſ.* L. XVI. Tit. 8. *de Judaeis* l. 1; *Cod. Juſtin.* L. I. Tit. 9. *de Judaeis & Coelicolis* l. 3. *Cod. Theod.* L. XVI. Tit. 9. *ne Christianum mancipium Judaeus habeat*, l. 1; EUSEBIUS *de vita Conſtant.* L. IV. c. 27; TILLEMONT *Hiſt. des Emper.* Tom. IV. P. 1. p. 415. Ook maakt EUTYCHIUS *Annal.* T. I. p. 466. mel-

Ook namen de hoofden der Christelijke Kerk, zoo wel omtrent het jaar 305, op de Kerkvergaderingen van *Illiberis*, of *Elvira*, eene Stad in *Spanje*, als op die, welke, omtrent het midden der vierde Eeuw, te *Laodicea* gehouden werd, verscheidene besluiten, daartoe strekkende, dat alle omgang der Christenen met de Joden afgebroken, en deze Natie meer en meer vernederd werd (*b*).

De wetten van KONSTANTYN *den Grooten* tegen de Joden werden door deszelfs zoon en opvolger, KONSTANTIUS, met nieuwe ver-

melding van eene wet van KONSTANTYN, die alle Joden verpligtte, om op Paasschen Varkensvleesch te eeten; doch onder alle de wetten dezes Keizers tegen de Joden, die in den *Cod. Theod.* gevonden worden, is er geene, die zulk eene verordening behelst. Voor het overige heeft KONSTANTYN de Joden niet vervolgd, en CHRYSOSTOMUS schijnt zich te vergissen, wanneer hij *Hom.* III. *adv. jud.* §. 11. T. I. p. 645. *edit. Montf.* verhaalt, dat de Joden, wegens hunne vernieuwde pogingen, om *Jeruzalem* weder op te bouwen, door den Keizer, als oproerigen gebrandmerkt, en hun de ooren afgesneden zijn. Volgens ABULPHARAJUS, *Dynast.* VII. p. 77. was dit reeds vroeger, onder HADRIANUS, geschied. Vergel. BASNAGE B. VIII. H. 4. §. 3.

(*b*) Vid. HARDUINI *Acta Concill* T. I. p. 247. f., 777 ff. Vergel. BASNAGE B. VIII. H. 4. §. 7 — 10; SCHROECKH *Christl. Kirchengesch.* Th. VI. f. 247, 249.

verordeningen vermeerderd, en met groote gestrengheid ten uitvoer gebragt, dewijl zij op nieuw blijken gaven van hunnen onverzoenlijken haat jegens de Christenen, en niet slechts oorzaak waren, dat de belijders van het Evangelie in *Persië*, onder den Koning SAPOR, eene zware vervolging moesten ondergaan, maar ook te *Alexandrie* de kerken plunderden, en de gewijde boeken der Christenen verbrandden; gelijk zij ook te *Diocaesarea*, eene Stad in *Palestina*, een oproer verwekten, die echter weldra door den *Romeinschen* Veldoversten GALLUS gedempt werd, daar hij de muitelingen versloeg, en deze Stad deed slechten (*c*). Ook werd den Joden op nieuw verboden, naar *Jeruzalem* te reizen, en, wie deze Stad maar van verre wilde zien, moest deze vergunning zeer duur betalen. Hij bezwaarde hen voorts met zeer drukkende belastingen, en zoude hen, ware hij niet door den dood verhinderd geworden, nog meer vernederd hebben (*d*).

Meer

(*c*) SOCRATES *Hist. Eccl.* L. II. c. 33; SOZOMENES *Hist. Eccl.* L. IV. 6, 7.

(*d*) *Cod. Theod.* S. XVI. Tit. 9. *ne Christianum* &c. l. 2; SOZOM. *H. E.* L. II. c. 9. L. III. c. 17. Vergel. BASNAGE B. VIII. H. 4. §. 17—19.

Meer voorſpoed genoten de Joden onder de regering van JULIANUS, die in het jaar 360 tot Keizer uitgeroepen werd. Hij bevrijdde niet alleen de Joden van de belastingen, die hun voorheen opgelegd waren, maar gaf hun ook de vrijheid, om den Tempel te *Jeruzalem* weder op te bouwen, en zorgde daar voor, dat de noodige bouwſtoffen aangebragt werden, terwijl hij aan ALYPIUS, eenen zijner eerſte Staatsdienaren, het opzicht daarover opdroeg, en hem den Stadhouder van *Judea* tot medehelper gaf (*e*). De Joden, hier door aangemoedigd, begaven zich met allen ſpoed, uit vele oorden der wereld, naar *Jeruzalem*, om met hunne bezittingen en hunner handen arbeid dit werk te helpen bevorderen. Hunne vrouwen gaven hare kostbaarſte verſierſelen daartoe prijs, en droegen het puin in haren ſchoot weg. Toen zij echter reeds aangevangen hadden, een nieuw fundament voor den tempel aan te leggen, werd des nachts weder alles omver geworpen, wat zij den ganſchen dag door gearbeid hadden. Een onweder, met hevige wervelwinden gepaard,

(*e*) JULIANUS *Epiſt. ad commune Judaeorum* XXV. p. 396. *ed. Spanhem.*, SOZOM. *H. E.* L. V. c. 22. THEODORET. *H. E.* L. III. c. 20.

paard, verſtrooide en verdreef eene groote menigte van kalk, die zij bijeen gebragt hadden. Zij lieten zich evenwel niet afſchrikken, en hervatteden den arbeid. Doch te vergeefsch. Er ontſtond eene geweldige aardbeving, welke al hun werk vernielde, en eindelijk braken vuurvlammen uit de aarde voort, deden verſcheidene Joden om het leven komen, en noodzaakten de overigen, om deze ganſche onderneming te laten varen (*f*).

Zoo werd voor de Joden alle uitzigt, om in het bezit van Stad en Tempel herſteld te worden, op nieuw verijdeld, en deze gebeurtenis moest hun tot eene herhaalde waarſchuwing dienen, om daartoe geene verdere pogingen in het werk te ſtellen, waartoe hun ook met den dood van JULIANUS, die kort daar na voorviel, alle gelegenheid benomen werd.

On-

(*f*) Over deze merkwaardige gebeurtenis, welke niet alleen door Christelijke Schrijveren, CHRYSOSTOMUS, GREGORIUS, NAZIANZENUS, AMBROSIUS, SOCRATES, SOZOMENUS en anderen, maar ook door AMMIANUS MARCELLINUS *Hiſt. rerum ſub Impp. Conſtantio, Juliano, Jovin. Valent. & Valente geſt.* L. XXIII. c. 1. p. 282. verhaald wordt, zullen in de tweede Afdeeling nadere aanmerkingen voorkomen.

Onder de regering der volgende Keizeren werden de Joden met billijkheid behandeld, want hoewel zij, ten tijde van JULIANUS, den Christenen vele beleedigingen aangedaan, en derzelver kerken te *Gaza*, *Askalon*, *Berythus*, *Damaskus* en *Alexandrië* vernield hadden (*g*); zoo werd het toch door VALENTIANUS I, aan de Christenen verboden, om zich deswegens op de Joden te wreken, of hunne Synagogen weg te nemen (*h*), en de menigvuldige wetten, welke onder de volgende Keizeren, tot aan het jaar 429, met betrekking tot de Joden gemaakt zijn, leggen duidelijk aan den dag, dat deze Natie wel ſtrengelijk in onderwerping gehouden, en verhinderd werd, om de Christenen te beleedigen, of te benadeelen, maar dat zij ook tevens, onder de beſcherming der Christelijke Overigheid, gerust en veilig kon leven, en wanneer zij maar zelve geene aanleiding daar toe gaf, geene vervolging te vreezen had (*i*).

Met

(*g*) AMBROSIUS *Epiſt.* L. V. *Ep.* 24.

(*h*) *Cod. Theod.* L. VII. Tit. 8. *de metatis* L. 2. *Cod. Juſt.* L. I. Tit. 9. *de Jud. & coelic.* l. 4; TILLEMONT *Hiſt. d. Emp.* T. V. P. 1. p. 80.

(*i*) Zie vele dezer wetten aangehaald door SCHROECKH, *Chr. Kircheng.* Th. VII. ſ. 374—386. conf. PAGI *Crit.* *in*

Met dit alles bleef de haat der Joden tegen de Christenen even onverzoenlijk. Zij hadden de gewoonte, om op het *Purimfeest* het beeld van HAMAN met het kruis, waaraan hetzelve gehangen had, te verbranden, en deze plegtigheid met vele ſmaadredenen tegen de Christenen te vergezellen. Door eene wet van THEODOSIUS *den Jongeren*, in het jaar 408 gegeven, werd hun zulks verboden (*k*); doch in *Macedonië*, *Dacië* en elders, overtraden zij dit verbod, en veroorzaakten daardoor, dat de blinde godsdienstijver van ſommige Christenen werd gaande gemaakt, die hunne huizen en ſcholen verbrandden, en velen hunner om het leven bragten (*l*).

Vooral waren er onder de Christelijke Leeraars van dien tijd, die, bij hun ſteeds toenemend gezag, van den waren geest des Christendoms, die liefde en verdraagzaamheid ook jegens vijanden aanbeveelt, meer en meer afweken, en aan de onderdrukking en vervolging der Joden grootelijks deel namen. Reeds had

in Ann. Baronii ad a. 396. No. 14, a. 397. No. 36, a. 404. No. 36, a. 424. No. 21, 22.

(*k*) *Cod. Theod.* L XVI. Tit. 8. *de Jud.* l. 18, conf. PAGI l. c. ad a 408. No. 15.

(*l*) BASNAGE t. a. pl. B. VIII. H. 6, §. 1, 2.

had AMBROSIUS, Bisſchop te *Milaan*, zich zeer te onvreden betoond over de billijkheid, waarmede Keizer THEODOSIUS *de Groote* de Joden behandelde (*m*), en de dweepende Monnik SIMEON, die op eenen hoogen zuil in de nabijheid van *Antiochië* zijn verblijf had, begunstigde de mishandelingen, welke de Joden in die Stad van het gemeen moesten lijden (*n*); gelijk ook de *Alexandrynſche* Bisſchop CYRILLUS de gelegenheid, dat er, bij de openbare ſchouwſpelen, eenige oproerigheden door de Jo en aanger gt werden, waarnam, om deze Natie, die aldaar zeer talrijk was, en op honderd duizend menſchen gerekend werd, uit die Stad te verdrijven, haar van alles te berooven, en hare Synagogen te verwoesten (*o*).

Tot

(*m*) AMBROS. *Epp.* L. II. Ep. 17; SCHROECKH Th. VII. ſ. 387 folgg.

(*n*) EVAGRIUS *H. E* L. I. c. 13. NICEPH. CALLIST. L. XIV. c. 51. Verg. SCHROECKH Th. VIII. ſ. 225.

(*o*) SOCRATES *H. E.* L. VII. c. 13; BASNAGE B. VIII. H. 6. §. 8, 9. SCHROECKH Th. VII. ſ 393 folg. Ook GREGORIUS van *Nysſa* en CHRYSOSTOMUS waren, gelijk uit hunne ſchriften blijkt, zeer tegen de Joden ingenomen. Verg. SCHROECKH t. a. pl. ſ. 399 — 413.

Tot hier toe hadden de Joden nog hun eigen Opperhoofd, en hun *Patriarch* GAMALIËL genoot van Keizer THEODOSIUS veel gunst, doch daar hij, hier door trotsch geworden, zich te veel gezag aanmatigde, was hij zelf oorzaak, dat hem zijne bediening ontnomen, en de waardigheid van *Patriarch* nog voor het jaar 429 geheel afgeſchaft werd, wordende in derzelver plaats *Primaten* aangeſteld, die met veel minder gezag bekleed waren (*p*). Daarenboven verordende THEODOSIUS, dat geen Jood tot eenigen eerepost, veel min tot eenige Overigheidsbediening, in de Steden verkiesbaar zoude zijn, om niet de Christenen daar aan bloot te ſtellen, dat zij onregtvaardig van hun behandeld werden (*q*).

Intusſchen waren de Joden nog ſteeds genegen, om zich door bedriegers, die hun tijdelijke voordeelen beloofden, te laten misleiden. Zoo vertoonde zich, in het jaar 431, een

(*p*) Vid. PAGI l. c. ad a. 415. No. 21. a. 429. No. 29. BASNAGE B. VIII. H. 6. §. 17. verg. B. III. H. 3. §. 23. WALCH *hiſtoria Patriarchi. Jud., quorum in libris juris Romani fit mentio*, Jenae 1752. SCHROECKH T. VII. f. 414.

(*q*) *Cod. Theod.* L. I. Tit. 10. *de Jud. & coelic.* l. 19.

een bedrieger, MOZES *van Kreta* genoemd, die voorgaf de tweede MOZES te zijn, gezonden om de Joden te bevrijden. Hij beloofde, de wateren der zee van een te zullen ſcheiden, en hen zoo in het beloofde Land te brengen. De ligtgeloovige Joden lieten zich bewegen, om, met verlating hunner goederen, naar het ſtrand der zee te gaan, en hem met hunne vrouwen en kinderen te volgen tot aan een voorgebergte, waar hij hun beval zich in de zee te ſtorten. Zij, die dwaas genoeg waren, om op zijn woord hun leven te wagen, verloren het zelve weldra in de wateren, waardoor de overigen gewaarſchuwd naar hunne woningen te rug keerden, en vele van dezelven het Christendom aannamen (*r*).

Verſcheidene Noordſche Volken waren intusſchen in het Romeinſche gebied ingedrongen, en hadden een groot gedeelte van het Westerſche Keizerrijk veröverd. De Joden moesten daarbij wel in de algemeene volksrampen deelen, maar zij behielden evenwel de vrije

(*r*) SOCRATES *H. E.* L. VII. c. 38. Conf. HOTTINGERI *Hiſt. Eccl. Saec.* V. p. 264. BASNAGE B. VIII. H. 6. §. 4. J. JORTIN *Aanmerkungen ueber die Kirchenbiſt.* Th. III. ſ. 322. SCHROECKH t. a. pl. Th. XVI. ſ. 307.

vrije uitoefening van hunnen Godsdienst, en de koophandel, waar op zij zich meer en meer begonnen toe te leggen, was hun vergund. Zelfs werden zij door THEODORIK, Koning der *Oostgothen*, die zich in het jaar 489 meester van *Italië* gemaakt had, tegen de vervolgingen der geestelijken en de woede des gemeens beschermd (*s*). Doch, toen de meeste dezer oorlogzuchtige en nog onbeschaafde volken tot het Christendom waren overgegaan, werd het, van de zesde Eeuw af, eene bijna algemeene gewoonte, om de Joden zoo wel, als andere ongeloovigen, met geweld tot de omhelzing van het Christelijk geloof te dwingen (*t*). Ook werden de voormalige verordenin-

(*s*) CASSIODORUS *Variarum* L. II. Ep. 27. L. IV. Ep. 33, 43. L. V. Ep. 37. Verg. BASNAGE H. 7. §. 18. SCHROECKH ſ. 305. MURATORI *Geſch. von Italien* B. III. ſ. 376, 377.

(*t*) Zoo werden de Joden in *Gallië* door den Koning CHILPERIK, in het jaar 583, gedwongen, om zich te laten doopen. Vid. SAM. BASNAGII *Annales Polit. Eccl.* T. III. p. 875. DE BOISSI *Diſſertt. Critiques pour ſervir d'éclairciſſements à l'hiſt. des Juifs*, Tom. II. Diſſ. 7. Verg. DOEDERLEIN *auserl. Theol. Bibl.* B. IV. ſ. 447 folg. Het zelfde geſchiedde in *Spanje* en elders. Conf. MOSHEM. *Inſtit. Hiſt. Eccl.* Saec. VI. P. 1. p. 209. SCHROECKH t. a. pl. Th. XVI. ſ. 317 folgg.

ningen der *Romeinsche* Keizeren met groote gestrengheid tegen de Joden uitgeoefend, en met nieuwe, voor deze Natie zeer vernederende, wetten vermeerderd. Zoo maakte, bij voorbeeld, GONDEBAUDUS, Koning der *Bourgondiers*, in het jaar 501, eene wet, dat een Jood, een Christen slaande, de hand zoude verliezen, maar wanneer hij eenen priester sloeg, zoude hij aan het leven gestraft worden. En CHILDEBERT verbood den Joden, in het jaar 540, om in de laatste helft der week voor Paaschen buiten huis te komen (*u*).

Groot is inzonderheid het getal der wetten, welke JUSTINIANUS, van het jaar 532 tot 565, tegen de Joden maakte, waar door zij van de meeste burgerlijke voorregten uitgesloten, meer en meer het voorwerp der algemeene verachting moesten worden (*v*). De Joden schijnen dezen Keizer voornamelijk daar door tegen zich ingenomen te hebben, dat zij zich te *Napels*, toen deze Stad door BELISARIUS belegerd werd, met de *Gothen* vereënigd, en met standvastigen moed tegen de *Romeinen* gestreden hadden (*w*). Zij werden overwonnen,

(*u*) DE BOISSI t. a. pl.

(*v*) SCHROECKH t. a. pl. Th. XVI. f. 299 folgg.

(*w*) PROCOPIUS *de bello Gothico* L. I. c. 8, 9, 10. p. 329

nen, en kwamen meest allen, zonder onderscheid van jaren en geslacht, om het leven. Hun werden niet alleen in *Afrika*, op aanraden van de Kerkvergadering te *Karthago*, hunne Synagogen ontnomen (*x*); maar zij werden ook in *Italië* met veel gestrengheid behandeld, en zoo in onderdanigheid gehouden, dat zij onder JUSTINIANUS, en deszelfs beide naaste opvolgeren, zich aan geene nieuwe oproerigheden konden schuldig maken.

Daar intusschen de geweldige middelen, welke de Bisschoppen zich hier en daar tegen de Joden veroorloofden, veelal die uitwerking hadden, dat

p. 329 ff. BASNAGE t. a. pl. H. 12. §. 12, 13. Volgens het berigt van sommigen hebben de Joden ook in *Palestina*, onder aanvoering van eenen zekeren JULIANUS, in het jaar 530, vele oproerigheden aangericht. Doch dit verhaal schijnt eenigzins twijfelachtig te zijn; althans JO. MALALA in *Chronogr.* P. II. *de Imperat. Chr.* p. 180, beschrijft dezen JULIANUS, als eenen roover, die zich aan het hoofd van oproerige *Samaritanen* stelde, en, nadat hij overwonnen was, de verdiende straf onderging. Verg. JORTIN t. a. pl. T. III. s. 324.

(*x*) Dit had vooral plaats in de vesting *Borium*, waar de Joden eene prachtige Synagoge hadden, welke JUSTINIANUS tot eene Christelijke Kerk liet veranderen. Zie BASNAGE B. VIII. H. 12. §. 3, 4. DE BOISSI Diss. 8. t. a. pl. bij DOEDERLEIN s. 454. Vid. et PROCOPIUS *de aedificiis Justiniani* L. VI. c. 2.

dat deze Natie meer en meer aan de inzettingen harer Leeraren gehecht bleef, en steeds afkeriger werd van het geloof der Christenen te belijden (*y*), zoo verördende de Paus GREGORIUS *de Groote*, dat de Joden niet langer zoo hard behandeld, maar meer door zachte, dan door gestrenge middelen gewonnen, en op redelijke gronden van de waarheid des Christendoms overtuigd moesten worden (*z*).

Intusschen hadden de Joden zich in de Oostersche Landen, vooral in *Persië*, zeer uitgebreid. Zij hadden daar hunne *Vorsten der gevangenis*, die in veel aanzien stonden (*a*), en genoten zoo veel rust, dat de *Talmud* van *Babylon*, op het einde der vijfde, of in het begin der zesde eeuw, vervaardigd werd. Zij werden echter ook hier vervolgd, onder de regering van KAVADES, en van CHOSROËS *den Grooten*, die in het jaar 589 hunne scholen toesloot, en hunne Vorsten der gevangenis uit zijn

(*y*) Conf. LAUNOIUS *de vet. more baptiz. Jud.* Opp. T. II. P. 2. p. 700.

(*z*) GREGOR. Opp. T. II. L. I. Ep. 35, 47, L. V. Ep. 8, L. VIII. Ep. 35, L. IX. Ep. 6, 55, L. XIII. Ep. 12; BASNAGE t. 2. pl. §. 18; SCHROECKH Th. XVI. f. 320 folgg., Th. XVII. f. 288.

(*a*) BASNAGE B. III. H. 4. HOLBERG B. XII. C. 6.

zijn gebied verdreef. Zij werden wel door HORMISDAS den derden in het bezit hunner voorregten hersteld, doch door hunne deelneming aan de onlusten, welke ten tijde van CHOSROËS II. in *Persië* heerschten, verwekten zij zich ook daar tegen nieuwe vervolgingen (*b*).

Ook in *Arabië* was de Joodsche Natie zoo talrijk en magtig geworden, dat de Christenen aldaar in de zesde eeuw door dezelve vervolgd wer-

(*b*) BASNAGE B. VIII. H. 8, 9. *Allg. weltgesch.* Th. X. B. XV. H. 2. §. 32, 33, 34. Intusschen is niet alles, wat bij de aldaar aangehaalde Schrijveren over den toestand der Joden in het Oosten, gedurende dit tijdvak, voorkomt, even geloofwaardig. Er heerscht bij de Joodsche Schrijveren, die hier bijna de eenige bronnen zijn, veelal zoo weinig naauwkeurigheid in het verhalen, eene zoo verwarde tijdrekening, en zoo veel tegenstrijdigheid, dat het onmogelijk zij, met zekerheid te bepalen, wat men daar van, als waarheid, aan te nemen hebbe. Even zoo ontbreekt het ook nog aan genoegzaam zekere berigten, hoedanig de toestand der Joden in *Afrika*, inzonderheid in *Egypte*, geweest zij, sedert de verövering van dit Land door AUGUSTUS tot op de heerschappij der *Arabieren*. Of de Verhandeling van PREVOST D'IRAI, over het Staatsbestuur van *Egypte* in het gemelde tijdvak, welke in het jaar 1807 door het *Nationaal Instituut* te *Parys* is bekroond geworden, hier over nadere opehelderingen behelze, kan ik niet bepalen. Verg. *Intell. blatt* der *N. Leipz. Litt. Zeit.* vom 3 May 1806. s. 387, und 4 July 1807. s. 466.

werden. Keizer JUSTINUS zond hierom, in het jaar 522, een gezantſchap aan KALEB, Koning van *Abysſinië*, met verzoek, om zijne geloofsgenooten in *Nadsjiran* van de verdrukking der Joden te verlosſen. Deze willigde des Keizers verzoek in, en verſloeg de Joden in twee veldſlagen. Intusſchen bleef deze Natie in het noordelijk gedeelte van *Arabië*, *Nedsjed* genoemd, in grooten getale voortduren tot op de verſchijning van MUHAMMED (*c*), met wien wij een nieuw tijdvak in deze geſchiedenis aanvangen.

(*c*) BRUCE *Reis naar Abysſinië*, Amſt. 1801. D. I. bl. 299. Conf. C. G. F. WALCHII *hiſt. rer. in Homeritide Sacc. VI. cum a Rege Judaeo contra Chriſt., tum ab Habesſinis geſt.*, MICHAËLIS *Orient. und Exeg. Bibl.* Th. VII. ſ. 142. Th. IV. ſ. 155 folgg.

VIER-

VIERDE HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Joden, ſedert MUHAMMED, *tot op de vervolgingen dezer Natie bij de Kruistogten in de elfde Eeuw.*

De Joodſche Natie, in de Oosterſche Landen verſtrooid, had aldaar, gelijk te voren gezien is, gedurende de vierde, vijfde en zesde Eeuw, eene tamelijke rust genoten. Daarom waren vele Joden uit andere gewesten, waar zij gedrukt en geplaagd werden, naar *Arabië* gevlugt, hadden daar verſcheidene volksſtammen tot hunnen Godsdienst overgehaald, en zelfs eenige ſteden en vestingen in bezit genomen.

MUHAMMED, dezen voorſpoed der Joden bemerkende, ſchijnt zich, bij het oprichten van zijn nieuw Godsdienstſtelſel, met hun te hebben willen vereënigen. Hij nam althans uit de Schriften des Ouden Verbonds zeer veel in zijne leer over, vormde de uitwendige plegtigheden, welke hij invoerde, naar die der Joden, en wendde voor, den Godsdienst der Aartsvaderen te willen herſtellen. Daar hij echter

 niet

niet slechts vorderde, dat elk zich aan hem zoude onderwerpen, maar zich ook boven alle profeten zocht te verheffen, en van den Godsdienst der Israëliten niets meer overnam, dan hem zelven goeddacht, zoo verzetteden de Joden zich weldra tegen zijne pogingen, en verbraken, in het jaar 623, het verdrag, dat eenigen hunner te *Medina* met hem gesloten hadden. MUHAMMED werd hier door zoo zeer op de Joden verbitterd, dat hij hen niet alleen in zijnen *Koran* op verscheidene plaatsen, als *huichelaars*, *bedriegers* en *profetenmoorders*, brandmerkte, maar ook met zijne overwinnende wapenen op hen aanviel, hunne vestingen wegnam, en hen grootendeels uit *Arabië* verdreef (*a*).

MUMAMMED in het jaar 632 gestorven zijnde, werd de toestand der Joden in *Arabië*, *Persië*, *Egypte*, *Syrië*, en in de overige Landen, welke de *Chalifen*, in de eerste tachtig jaren hunner regering, aan zich onderwierpen, dragelijk, en hoewel zij in *Arabië* zelve het *Muhammedaansch* geloof uiterlijk moesten aannemen, en zij ook meermalen deelden in de al-

(*a*) ABULFEDA in *Vita Muhamm.* p. 61—88. Verg. BASNAGE B. VIII. H. 9. §. 10 volgg. SCHROECKH Th. XIX. f. 320 folgg.

algemeene onheilen der Landen, in welke zij woonden; zoo genoten zij toch, gedurende het grootste gedeelte van dit tijdvak, in de Oostersche Landen, welke onder de beheering der *Muhammedanen* stonden, zoo veel rust en bescherming, dat hunne beroemde Scholen te *Sora* en *Pumbeditha* niet slechts voortduurden, maar ook in veel aanzien stonden (*b*).

Onder den *Chalif* ABDELMELEK, in het begin der achtste Eeuw, en onder deszelfs opvolgers ALWALID en SOLIMAN, genoten de Joden eene groote vrijheid, gelijk zij ook, nadat het *Chalifaat* van de *Ommiaden* tot de *Abasſiden* was overgegaan, onder de meeste Regenten van dezen stam in rust leefden, en sommigen hunner aanzienelijke posten bekleedden (*c*).

Doch onder den *Chalif* MOTAWAKKEL werden zij, in het jaar 857, van alle ambten en bedieningen uitgesloten, moesten, om zich van de *Muzelmannen* te onderscheiden, eenen lederen gordel dragen, en mogten, volgens eene

(*b*) HOTTINGER, *H. E.* Saec. VII. p. 424, Saec. VIII. p. 529 ff. BASNAGE B. VIII. H. 10. SCHROECKH Th. XIX. f. 323 folgg.

(*c*) BASNAGE B. IX. H. 2. §. 1 volgg. *Allg. Weltgesch.* t. a. pl. H. 2. §. 6, 44, 45.

eene wet van het jaar 861, niet anders, dan op ezels, of muilezels rijden (*d*).

De opvolgers van dezen *Chalif* bedienden zich veelal van even zulke geſtrenge middelen tegen de Joden, zoo dat deze de geringe overblijfſelen hunner vrijheid met zeer zware belastingen moesten koopen, terwijl zij, ten tijde van MUHAMMED, den laatſten van deze Regenten, tegen het einde der negende Eeuw, in *Egypte* meer vrijheid begonnen te genieten, nadat ACHMET, de toenmalige Stadhouder van dit Land, hetzelve van het Rijk des *Chalifs* had afgeſcheurd (*e*).

Intusſchen waren de Joodſche hooge Scholen tot aan de tiende Eeuw in grooten bloei (*f*). Maar deze voorſpoed was van geen langen duur. Bij de inwendige beroerten, welke in het gebied der *Chalifen* plaats hadden, kon de Joodſche Natie aldaar, gedurende de tiende en elfde Eeuw, niet veel rust genieten; gelijk ook de on-

(*d*) BASNAGE t. a. pl. §. 15. *Historiſche ſchets van de vervolgingen, welke de Joden in meest alle landen ondergaan hebben*, in de *alg. Vaderl. Letteroef.* 1779. D. I. *Mengelw.* bl. 220. SCHROECKH Th. XXI. ſ. 296 folg. D'HERBELOT *Bibl. Or.* p. 640. Art. *Motavakkel.*

(*e*) *Allg Weltgeſch.* t. a. pl. §. 46.

(*f*) BASNAGE B. IX. H 4. § 3, 4. SCHROECKH Th. XXI. ſ. 270.

onderlinge verdeeldheid, tusſchen de *Vorſten der gevangenis* en de Joodſche leeraren ontſtaan, den ondergang hunner beroemde Scholen veroorzaakte, terwijl de voornaamſte leeraren van dezelve eene ſchuilplaats moesten zoeken in de Westerſche Landen, waarheen een groot gedeelte der Natie hen volgde (*g*).

Nadat het huis der *Abasſiden*, het welk de Joden meestal begunſtigd had, van den troon geſtooten was, liet de *Sultan* GELA LEDOULAT, die onder den naam van KAJEM regeerde, den *Vorst der gevangenis*, met deszelfs geſlacht, om het leven brengen, en vervolgde de Joden zoodanig, dat de meesten hunner zich in de woestijnen van *Arabië* moesten verſtrooijen, of in de Westerſche landen hunne toevlugt nemen, van welken tijd af ook de waardigheid van *Vorst der gevangenis* onder de Joden ſchijnt opgehouden te hebben (*h*).

Intusſchen waren er, nog in de tiende eeuw, talrijke overblijfſelen der Joodſche Natie in de Landen aan de *Kaspiſche* Zee gelegen, welke door

(*g*) HOTTING. *H. E.* T. II. Saec. X. p. 140. Saec. XI. p. 506. BASN. t. a. pl. §. 13. SCHROECKH t. a. pl. ſ. 271.

(*h*) BASNAGE t. a. pl. §. 13—16. SCHROECKH ſ. 312.

door hunne eigene Vorsten geregeerd werden (*i*).

De Joden, die in *Egypte* woonden, werden onder de regering van HAKEM, den derden *Sultan* uit het geslacht der *Fathemithen*, in het begin der elfde eeuw, van hunne Synagogen beroofd, en met geweld tot het verlaten van hunnen Godsdienst gedwongen; doch niet lang daarna werd hun weder vergund, hunne Synagogen te herbouwen, en den voorvaderlijken Godsdienst te belijden (*k*).

Intusschen hadden zich ook vele Joden, gedurende dit tijdvak, uit *Arabië* en *Egypte* naar *Abyssinië* begeven, waar zij sterk vermenigvuldigden en tamelijk rust genoten (*l*).

Nog meer echter, dan onder de *Muhammedanen*, werden zij, in het *Grieksche* Keizerrijk en in de overige Landen van *Europa*, verdrukt, geplaagd en vervolgd.

Hoe-

(*i*) Zie IBN HAUKAL *Oriental. Geography, transl. b. WILL. OUSELEY*, Lond. 1800. f. 186, 187. Sommigen houden deze voor nakomelingen van de tien stammen *Israëls*, die eertijds door de *Assyriers* gevankelijk weggevoerd werden. Conf. MICHAËLIS in *Comment. Societ. Gött*, 3. *de exsilio* 10 *Tribuum*.

(*k*) BASNAGE t. a. pl. H. 4. §. 20, 21. SCHROECKH t. a. pl. f. 312.

(*l*) BRUCE t. a. pl. D. I. bl. 303, 309.

Hoewel Keizer HERAKLIUS, die in het jaar 610 de regering aanvaardde, aanvankelijk niet vijandig tegen de Joden gezind was, en zelfs, toen hij na het eindigen van den *Persischen* oorlog, in het jaar 629, naar *Jeruzalem* reisde, hun de vergunning gaf, om daar te blijven wonen; zoo werd evenwel door dezen Keizer, op aanraden van den Bisschop en de overige Geestelijkheid van *Jeruzalem*, het bevel gegeven, om alle Joden, die daar waren, om het leven te brengen, welk bevel ook aan allen, die zich door eene tijdige vlugt niet konden redden, ten uitvoer werd gebragt (*m*).

Na den dood van HERAKLIUS werd het Keizerrijk zoodanig, van alle kanten, door de *Arabieren*, *Longobarden* en *Bulgaren* aangevallen, en door inwendige verdeeldheden en gedurige Staatsomwentelingen zoo zeer verontrust, dat men, in de zevende Eeuw, geene nieuwe vervolgingen tegen de Joden konde aanrigten.

LEO de *Isauriër* noodzaakte hen wel, in het

(*m*) Dit verhaal, uit *Arabische* Schrijveren getrokken, en door HOTTINGER. *H. E.* Saec. VII. T. I. p. 422. opgegeven, is veel geloofwaardiger, dan hetgeen BASNAGE B. VIII H. 12. §. 1—3. uit andere Schrijveren berigt. Verg. SCHROECKH Th. XIX. f. 301 folg.

het jaar 722, zich te laten doopen; doch, zoo als gewoonlijk, met geen ander gevolg, dan dat zij uiterlijk den doop aannamen, zonder hunnen vaderlijken Godsdienst te verlaten (*n*). Ook ſchijnen zij daartoe vervolgens, nadat het Rijk, vooral ten tijde van KAREL *den Grooten*, zeer verzwakt was, en vele Landen van hetzelve waren afgeſcheurd, niet meer gedwongen te zijn, en werden zelfs, in het begin der negende Eeuw, door NICEFORUS en MICHAËL den *Stamelaar*, zeer begunſtigd (*o*).

Wat de overige Staten van *Europa* betreft. In *Spanje*, waar de Joden waarſchijnelijk reeds in de laatſte helft der tweede Eeuw hun verblijf genomen hadden (*p*), en zeer in getal waren aangewasſen, moesten zij met den aanvang der zevende Eeuw vervolgingen ondergaan. Dit Land ſtond namelijk thans onder de heerſchappij der *Westgothen*, en onder alle de Volken, welke den val en ondergang van het *Romeinſche* Rijk bewerkt, en de tegenwoordige

(*n*) PAGI *Critica* ad a. 722. No. 1.

(*o*) BASNAGE B. IX. H. 3. §. 3, 4. SCHROECKH Th. XIX. ſ. 315, Th. XXI. ſ. 312.

(*p*) J. VON FERRERAS *Allgem. hiſt von Spanien*, Halle 1754. B. I. ſ. 388.

dige Staten van *Europa* gesticht hebben, is er geene, welke de Joden met meer gestrengheid behandeld heeft, dan deze. Tegen de Joodsche Natie, welke men *eene verfoeijelijke Secte* noemde, werden vele verördeningen gemaakt, volgens welke zij, noch hunne feesten vieren, noch zich in het aangaan van huwelijken, of in andere plegtigheden, naar de Mozaïsche instellingen rigten mogten; elken slaaf, die tot het Christendom overging, moesten zij in vrijheid stellen; geen Jood, al had hij zich ook laten doopen, mogt eenig getuigenis tegen eenen Christen afleggen, en, bij elke geregtelijke onderhandeling met de Joden, moest een Bisschop of Priester tegenwoordig zijn, om toe te zien, dat de wereldlijke Regter niet door geschenken werd omgekocht (*q*). Voorts werden, uit verkeerden Godsdienstijver, niet slechts, door den Koning SISEBUT, en deszelfs naaste opvolgers, de gestrengste middelen aangewend, om de Joden tot de aanneming des Christelijken geloofs te dwingen (*r*); maar ook de besluiten van onderscheidene Kerkver-

(*q*) *Codex legis Wisigothorum* L. XII. Tit. 2. lig. 4—15. in GEORGISCH *Corp. Jur. German. ant.* Halae 1738. p. 2155 ff.

(*r*) FERRERAS B. II. f. 340, 372.

vergaderingen, in de zevende Eeuw te *Toledo* gehouden, waren zeer drukkende voor deze Natie. Volgens dezelve waren de Joden verpligt, zich te laten doopen, alle Christelijke feesten bij te wonen, en hunne zonen en dochteren in kloosters te laten opvoeden, terwijl allen, die van het Christendom weder afvielen, van hunne goederen beroofd, en tot ſlaven gemaakt werden (*s*).

Dragelijker evenwel werd het lot der Joden in *Spanje*, nadat de *Saracenen*, in het jaar 711, het *Westgothiſche* Rijk overmeesterd hadden, en behalve de kleine onrust, welke een zekere Jood, met name SERENUS, in het jaar 723, daar door aanrigtte, dat hij zich voor den *Mesſias* uitgaf (*t*), leefden de Joden, onder de regering der Westerſche *Chalifen*, in rust en veiligheid, zoo dat ook hier langen tijd de hoofdzetel was van de Joodſche geleerdheid (*u*). In-

(*s*) Vid. *Acta Concilii Toletàni* in HARDUINI *Actis concill.* T. III. p. 603, 976, 1723, 1816 ſ. FERRERAS B. II. ſ. 365, 373, 402, 460. Verg. BUESCHING *Geſch. der Jued. Relig.* ſ. 211 folg. SCHROECKH Th. XIX. ſ. 306 folgg.

(*t*) BASNAGE, B. IX. II. 3. §. 6. SCHROECKH, t. a. pl. ſ. 326; FERRERAS, B. II. 533.

(*u*) HOTTING. *H. E.* Saec. XI. Tom. II. p. 517. ſ. SCHROECKH, Th. XXI. ſ. 271 — 275.

Intusschen waren vele Joden, om de vervolgingen der *Westgothen* te ontgaan, uit *Spanje* naar *Frankrijk* gevlugt, doch ook hier was hun lot, in den aanvang van dit tijdvak, even treurig. Men had niet alleen, gedurende de zesde eeuw, geweldige middelen gebruikt, om hen tot de aanneming van het Christelijk geloof te dwingen (*v*); maar ook sloot de Kerkvergadering, in het jaar 615, te *Parijs* gehouden, hen van alle burgerlijke ambten en krijgsbedieningen uit (*w*). Zelfs verördende Koning DAGOBERT, in het jaar 629, dat alle ongedoopte Joden het Rijk moesten verlaten, en waarschijnelijk hebben velen hunner hierop, voor het uiterlijke, het Christendom aangenomen, doch naderhand van de inwendige beroerten des Rijks gebruik gemaakt, om weder openlijk als Joden voor den dag te komen. Althans, ten tijde van KAREL *den Grooten*, waren zij daar weder zeer talrijk, en bezaten groote rijkdommen, genoten vele vrijheden, hadden zelfs toegang aan het Hof, en bekleedden openlijke bedieningen (*x*).

Na

(*v*) BASNAGE, B. VIII. H. 13. §. 23—25.

(*w*) SCHROECKH, Th. XIX. f. 313 folg.

(*x*) BASNAGE, B. IX. H. 3. §. 11; SCHROECKH, t. a. pl. f. 314; DE BOISSI, t. a. pl. f. 449. folg.

Na den dood van KAREL *den Grooten*, werden de Joden door deszelfs zoon LODEWYK zoo zeer begunstigd, dat zulks bij vele zijner Christelijke onderdanen aanstoot gaf, en inzonderheid AGOBARD, Aartsbisschop van *Lions*, het noodig rekende, zich daar over te beklagen (*y*). Doch te vergeefsch. De Joden bleven in aanzien, en behielden hunne voorregten ook onder KAREL *den Kalen* (*z*). Maar deze Vorst gestorven zijnde, bleef de toestand der Joden in *Frankrijk*, gedurende de laatste helft der negende eeuw en vervolgens, niet zoo voordeelig. Niet slechts had men, sedert het jaar 852, nieuwe pogingen in het werk gesteld, om hen tot de aanneming van het Christendom te brengen; maar men ontnam hun ook tevens, met het genot van andere vrijheden, het regt om vastigheden te bezitten (*a*), en de Kerkvergadering te *Mets*, in het jaar 888 gehouden, verördende op nieuw, dat geen Chris-

(*y*) BASNAGE, t. a. pl. §. 12; DE BOISSI, f. 450—452; SCHROECKH, Th. XXI. f. 300—306: PAGI, *Crit. ad a.* 828. No. 11—14.

(*z*) BASNAGE, t. a. pl. §. 16, SCHROECKH, t. a. pl. f. 306. Verg. *Beknopt historisch verslag van de lotgevallen der Joden*, in het *Vaderlandsch Mag. van Wet., Kunst en Smaak*, D. IV. No. 4. bl. 562. volgg.

(*a*) DE BOISSI, t. a. pl. f. 452.

Christen eenige gemeenschap met de Joden mogt hebben (*b*).

Nog zwaarder werden de verdrukkingen dezer Natie, nadat HUGO CAPET, in het jaar 987, den *Franschen* Troon beklommen had. De Grooten des Rijks, die vele goederen der Kroon van den Koning ter leen ontvingen, oefenden vele geweldenarijen tegen de Joden uit, leiden hun uit gewinzucht zware lasten op, en veroordeelden hen tot mishandelingen, waar van zij zich met geld moesten loskoopen (*c*). Onder de regering van deszelfs zoon en opvolger ROBERT, moesten de Joden, in het laatste van de tiende en in het begin der elfde eeuw, nieuwe vervolgingen ondergaan, en velen hunner werden, op de beschuldiging, dat zij ten nadeele der Christenen eene geheime verstandhouding met de Saracenen onderhielden, om het leven gebragt (*d*).

In *Duitschland*, waarheen de Joden, waarschijnelijk reeds zeer vroeg, zijn verstrooid geworden (*e*), nam hun getal, voornamelijk se-

(*b*) HARDUINI, *Acta concill.* T. VI. P. I. p. 412.

(*c*) DE BOISSI, t. a. pl. f. 452. folg.

(*d*) GLABER, *histor.* L. III. c. 9.

(*e*) BASNAGE, B. VII. c. 9. §. 14; BODENSCHATZ,

sedert de tijden van KAREL *den Grooten*, zeer toe, zij bouwden in eenige aanzienelijke steden, zoo als te *Trier*, *Keulen*, *Mentz*, *Straatsburg* en *Worms*, Synagogen, en verrijkten zich door den koophandel (*f*).

Van daar breidden zij zich ook in *Bohemen* uit, en hun werd, in het jaar 995, vergund, in de Hoofdstad *Praag* eene Synagoge op te rigten (*g*).

Ook in *Hongarijë* waren zij zoo talrijk, dat Koning LADISLAUS *de Heilige*, in het jaar 1092, verscheidene wetten maakte, om hen in onderwerping te houden (*h*).

Doch deze rust was van geen langen duur. Een allertreurigst lot trof de Joden, ten tijde der Kruistochten, op het einde der elfde eeuw, waarmede wij nu een nieuw tijdvak, in de beschrijving hunner lotgevallen, zullen aanvangen.

VIJF-

SCHATZ, *Kirchl. verfass. der heut. Juden* Th. I. C. IV. §. 22. f. 182; SPIKER, *ueber die chemahlige und jetzige Lage der Juden in Deutschl.* f. 14. folgg.

(*f*) BASNAGE, B. IX. c. 7. §. 1; SPIKER, f. 21, 22; SCHEPPLER, *ueber die Aufhebung des Judenleibzolls, nebst einer skizzirten Gesch. der Juden* 1805, f. 15, 16.

(*g*) *Annalen der Juden in den Preuss. Staaten*, Berl. 1790, f. 3.

(*h*) BASNAGE, B. IV. H. 5. §. 20.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Joodsche Natie, ſedert de vervolgingen, welke zij bij de Kruistochten geleden heeft, tot op hare verdrijving uit Spanje.

Hoewel de Joden vele eeuwen lang onder alle Natiën verſtrooid, meest overal veracht, gehaat en onderdrukt, van tijd tot tijd de wreedſte vervolgingen hadden ondergaan; zoo maakten zij evenwel nog een talrijk volk uit, en hadden, in vele landen, door den koophandel groote rijkdommen verworven.

Als men aan twee hunner Leeraren, R. BENJAMIN *van Tudela*, die in de twaalfde eeuw leefde, en eene reize zal gedaan hebben, om de overal verſtrooide overblijfſelen zijner Natie op te zoeken (*a*), en R. MOZES PETACHI-

(*a*) Uit deze, door CONST. L'EMPEREUR te *Leyden* 1633 uitgegevene, naderhand door JO. FIL. BARATIER, in het Fransch vertaalde Reisbeſchrijving Amſt. 1734, vindt men

CHIAS, die met het zelfde oogmerk vele landen doortrok (*b*), geloof mag geven, zoo waren erin de plaatſen, aan de oevers van den *Eufraat* en *Tigris* gelegen, gelijk ook in *Perſië*, in *Egypte* en andere Oosterſche Landen, zeer talrijke en bloeijende Joodſche gemeenten; en offchoon niet alles, wat beide deze reizigers verhalen, genoegzaam zeker is, zoo ſchijnt het evenwel, dat de Joodſche Natie in het Oosten, niettegenſtaande zij, ſedert de laatſte vervolging haar, omtrent het middden der elfde eeuw, overgekomen, veel van haren luister en aanzien verloren had, nogthans gedurende de twaafde eeuw in rust geleefd, en de vrije uitoefening van haren Godsdienst behouden heeft.

Ook ſchijnt het, dat in het gebied der *Muhammedaanſche* Vorsten, gedurende de drie volgende eeuwen van dit tijdvak, geene nieuwe vervolgingen wegens den Godsdienst tegen de Jo-

men oordeelkundige uittrekſels bij BASNAGE, B. IX. H. 8. *Allg. Weltgeſch.* B. XV. H. 2. §. 60—65. HOLBERG, B. XIV. H. 11. SCHROECKH, Th. XXV. ſ. 330—333. VAN HAMELSVELD, bl. 193—203.

(*b*) De *Reize door de wereld* van dezen *Rabbi* is uitgegeven door WAGENSEIL, in *Exercitt.* VI *varii argum.* Altorf 1697, p. 167. ff. Verg. BASNAGE, t. a. pl. H. 9. SCHROECKH, ſ. 333. folg.

Joden zijn uitgebroken, en hoewel zij, deels door de oorlogen tusſchen de Christenen en de *Saracenen*, deels door de ſtaatsverwisſelingen in de Oosterſche Landen voorgevallen, ook hier zeer veel geleden hebben, zoo bleef hun toeſtand evenwel meestal dezelfde: ten minſte kan men, wegens de donkerheid, waarmede dit tijdvak van de geſchiedenis der Joden in die landen omgeven is, niet met genoegzame zekerheid bepalen, of zij aldaar merkwaardige veranderingen ondergaan hebben (*c*).

Wij gaan daarom over tot de beſchouwing van de lotgevallen, welke de Joden ten dezen tijde getroffen hebben in die landen, waar de Christelijke Godsdienst, als de heerſchende, was aangenomen.

In het *Griekſche* Keizerrijk, het welk van tijd tot tijd door binnenlandſche onlusten verzwakt, en door buitenlandſche vijanden aangevallen was, en eindelijk, omtrent het midden der vijftiende eeuw, door de *Turken* geheel vernietigd werd, moesten de Joden wel in de algemeene volksrampen deelen, en hier en daar van de benden, die de Kruistochten ondernamen, mishandelingen ondergaan; doch ſchijnen evenwel

(*c*) Vergel. BASNAGE, B. IX. H. 16 en 26.

wel toenmaals in deze landen ongeftoorde vrijheid van Godsdienst genoten te hebben. Althans bij de *Griekſche* Schrijveren, van dien tijd, treft men plaatſen aan, waarin zij duidelijk te kennen geven, geen genoegen te nemen in de geweldenarijen, welke men in de *Latijnſche* Kerk omtrent de Joden pleegde (*d*).

En inderdaad waren de mishandelingen, welke de Joden in de Westerſche Landen, gedurende dit tijdvak, moesten ondergaan, allerverſchrikkelijkst, en met de Kruistochten, welke thans ondernomen werden, begon voor de Joodſche Natie, in alle landen van *Europa*, een allertreurigst tijdvak,

Nadat, op aanſporing van Paus URBANUS II, talrijke ſcharen, deels door blinden godsdienstijver, deels door baatzucht, ongebondenheid, navolging, ſmaak voor het wonderbare, en dergelijke redenen meer, bewogen, zich uit *Italië*, *Frankrijk*, *Spanje* en *Engeland*, op weg begeven hadden, om naar *Paleſtina* te trekken, en het beloofde Land, *Jeruzalem* en het *Heilige Graf*, op de *Saracenen* te veröveren, waren het de verſtrooide Joden, die men als binnenlandſche vijanden aan-

(*d*) BASNAGE, B. IX. H. 16. §. 15.

aanzag, aan welke men de eerste proeve van dezen heiligen oorlog nemen moest.

In *Duitschland*, vooral in de steden aan den *Rhijn*, *Main* en *Donau* gelegen, hadden de Joden zich sterk vermenigvuldigd, en door hun buitensporig woekeren, vele rijkdommen verworven; doch moesten, in het jaar 1096, toen de Kruisvaarders deze landen overstroomden, het treurigst lot ondergaan, In het genoemde jaar werden er te *Mentz* over de duizend en vier honderd Joden omgebragt (*e*). Ook werden zij te *Regensburg*, en in vele steden van *Beijeren*, wreedelijk vervolgd (*f*). Voorts viel men te *Keulen*, *Spiers*, *Worms*, *Trier* en *Praag* met woedend geweld op hen aan, en er werden vele duizenden van deze Natie vermoord (*g*).

Ook de tweede groote Kruistocht, omtrent het midden der twaalfde eeuw ondernomen, kostede, op aanhitzing van den Monnik RUDOLF,

(*e*) *Chronicon. Stederburg.* apud MEIBOMIUM, *Script. rer. German.* T. I. p. 451. Verg. SCHEPPLER, t. a. pl. f. 18; *Histor. Schets van de vervolg. der Joden* in de *Alg. Vaderl. Letteroef.* D. I. st. 2. bl. 229.

(*f*) J. C. VON ARETIN, *Gesch. der Juden in Baiern*, Landsh. 1803, f. 13.

(*g*) BASNAGE, B. IX. H. 7. §. 6; SCHROECKH, Th. XXV. f. 61, 336—339.

DOLF, aan vele Joden het leven (*h*), en zoude nog grootere vernielingen onder deze Natie hebben aangerigt, zoo niet de Joden zich onder de bescherming van den Keizer KOENRAAD III, die hun *Neurenberg* en andere steden als wijkplaatsen aanwees, begeven hadden (*i*).

Van dezen tijd af werden de Joden, als een bijzonder eigendom der *Duitsche* Keizers, aangemerkt, en men gaf hun in de dertiende eeuw, onder de regering van FREDERIK II, den naam van *Keizerlijke Kamerknechten* (*k*), wor-

(*h*) ABB. USPERGENSIS, *Chronicon* T. III. p. 406. Verg. PFEFFINGER, ad VITRIARII, *Instit. Jur. publ.* Vol. III. p. 1276. SCHROECKH, t. a. pl. f. 112, 339.

(*i*) OTTO FRISINGENS. *de gestis Frider. I.* L. I. c. 37. in C. URSTISII, *German. histor. illustr.* T. I. p. 428.

(*k*) In de onderstelling, dat alle de regten der *Romeinsche* Keizeren onmiddelijk op KAREL *den Grooten* waren overgegaan, was de Joodsche Natie reeds vroeger door de Keizers, als hun bijzonder eigendom, aangezien. Zoo had OTTO I, in het jaar 965. zijn regt op de Joden aan de Domkerk te *Maagdeburg* afgestaan. Vid MEIBOM. *script. rerum german.* T. I. p. 749. *Annalen der Juden*, f. 3. Maar onder FREDERIK II, werd de benoeming van *servi Camerae* het eerst gebruikt. Vid. PETRUS DE VINEIS, L. VI. c. 12; der *Schwabenspiegel*. c. 146. §. 4; verg. VON ARETIN, t. a. pl. f. 9.

wordende zij door deszelfs zoon KOENRAAD IV, volgens eene hun, in het jaar 1234, verleende oorkonde (*l*), in zijne en in des Rijks bijzondere befcherming genomen. Ook RUDOLF *van Habsburg* en zijne opvolgers behandelden de Joden als hunne lijfeigene flaven, over welker leven en goed zij alleen konden befchikken, tot dat, door de zoogenoemde *goudene bulle*, in het jaar 1356, het regt, om Joden te houden, ook aan de Keurvorsten verleend werd (*m*).

Dat de Joden aldus, als een onmiddelijk eigendom des Keizers en der Vorsten, in welker gebied zij woonden, aangemerkt werden, bewaarde hen wel daar voor, dat zij niet ten eenemaal werden uitgeroeid; maar voor deze befcherming moesten zij evenwel zware lasten dragen, en dikwijls een groot gedeelte hunner bezittingen opofferen, om hunne Heeren, wanneer dezelve geld noodig hadden, daarmede bij te ftaan. Daarenboven moesten zij nog fteeds

(*l*) LEIBNIT. *Cod. deplom. jur. gent.* T. I. *prodrom.* §. 12. p. 10.

(*m*) SCHEPPLER, t. a. pl. f. 43; *Gedanken ueber die Juden in Deutschland, und deren annahme zu Reichs- und Provinzial-Buergern*, Heilbron 1803, f. 15. folgg. SPIKER, t. a. pl. f. 151—184.

ſteeds vele vervolgingen verduren, daar zij, deels door hunne afkeerigheid van het Christendom, deels door den onmatigen woeker, welken zij namen, en door de bedriegerijen in den koophandel, welke ſommigen hunner pleegden, den haat der volken, onder welke zij woonden, tegen zich gaande hielden.

Voornamelijk echter werden zij, in deze tijden, menigmaal van het rooven en vermoorden, van Christen-kinderen beſchuldigd, wegens welke hun aangetijgde misdaad men velen hunner, in het jaar 1285, te *Munchen* om het leven bragt, en de overigen met derzelver Synagoge verbrandde (*n*). Op dezelfde beſchuldiging zijn de Joden, in het jaar 1287, nadat velen hunner doodgeſlagen waren, uit *Bern* verjaagd (*o*). Een dergelijk lot trof hen, in het zelſde jaar, te *Wezel* (*p*), en in het volgende, te *Pacherat*, eene Stad in het Bisdom *Wurtsburg* (*q*). Even zoo brag-

(*n*) BASNAGE B. IX. H. 23. §. 7. VON ARETIN ſ. 18—20.

(*o*) CRUSII *Schwaebiſche Kronik* Th. I. ſ. 858. BASN. t. a. pl. §. 8.

(*p*) *Hiſtor. verſlag van de lotgev. der Joden*, in het *Vaderl. Magazijn*, B. IV. No 4. bl. 573.

(*q*) SCHROECKH T. XXV. ſ. 341.

bragten de *Nordlingers*, in het jaar 1290, alle de Joden, die in hun gebied waren, om het leven (*r*). Nog algemeener werd de vervolging der Joden, toen een boer uit *Frankenland*, RINDVLEISCH genoemd, voorgaf, dat hij door Goddelijke openbaring gelast was, om de Joden overal uit te roeijen, Op het gerucht, dat zij eene gewijde hostie mishandeld hadden, viel het gemeen met woedend geweld op hen aan, en vermoordde en verbrandde hen bij groote hoopen te *Wurtsburg*, *Eichstaedt*, *Rotenburg*, *Neurenberg*, *Bamberg* en in andere Steden van *Frankenland*, *Thueringen* en *Beyeren* (*s*), zoo dat men rekenen kan, dat er toenmaals bijna honderd duizend Joden, in dit gedeelte van *Duitschland*, zijn om het leven gekomen (*t*), terwijl zij ook elders, bij voorbeeld, in de Mark *Branden-*

(*r*) SCHEPPLER t. a. pl. f. 21.

(*s*) BASNAGE t. a. pl. §. 19; JO. AVENTINUS in *Annalibus Bojorum* L. VII. c. 13. §. 5. p. 701; E. A. FROMMANNUS in *Disput. de Eccl. Chr. reformatione Judaeis utili* §. 6. in *Opusc. Philol. & Histor. arg.* Coburg. 1770. T. II. p. 512.

(*t*) JAC. VON KÖNIGSHOFEN in der *Elsasischen und Strasburg. Cronik*, c. V. f. 292; FROMMANN. l. c. p. 513.

denburg, op ſoortgelijke beſchuldigingen zeer mishandeld werden (*u*).

Ook de veertiende Eeuw was voor de Joden in *Duitschland* zeer noodlottig. Niet ſlechts verloren velen hunner, in het jaar 1301, te *Maagdeburg* het leven; maar ook werden zij, in het jaar 1303, in geheel *Thueringen*, behalven te *Erfurt*, uitgeroeid (*v*). Vervolgens werden er, in het jaar 1331, te *Ueberlingen* en *Zwaben*, 300 Joden verbrand, en de overige door het volk mishandeld en omgebragt (*w*). Eene vreesſelijke ſlagting werd ook, in het jaar 1337, onder de Joden in *Beyeren* aangerigt: op het voorgeven, dat zij te *Deckendorf* eene gewijde *hostie* gekogt en mishandeld hadden, bragt men hen daar, en vervolgens in alle *Beyerſche* en in vele *Oostenrykſche* Steden, om het leven (*x*). Dit zelfde gebeurde, in het jaar 1338, te *Pulke*, eene kleine Stad in het Bisdom *Pasſau*, waar men voorgaf, eene met bloed beſprengde hostie, digt bij de woning van eenen Jood, gevonden

(*u*) *Annal. der Juden* ſ. 16 folgg.

(*v*) SCHROECKH T. XXV. ſ. 341.

(*w*) CRUSII *Schwaebiſche Kronik* Th. I. ſ. 900.

(*x*) VON ARETIN ſ. 21 — 31. SCHEPPLER ſ. 25, 26.

den te hebben (*y*), welke ongerijmde beschuldiging voor het bijgeloof van die tijden genoegzaam was, om allen, die tot deze Natie behoorden, als doodschuldig aan te merken.

Zoo zwaar was vooral de vervolging, welke de Joden, in het jaar 1349, moesten ondergaan. Eene vreesselijke pest, welke reizende kooplieden van *Genua* uit de Oostersche Landen hadden overgebragt, verwoestte toenmaals een groot gedeelte van *Europa*, en heerschte verscheiden jaren met zoo veel geweld, dat in vele Landen bijna het derde gedeelte der inwoners om het leven kwam, en sommige Steden geheel ontvolkt werden. Weldra verbreidde men het gerucht, dat de Joden hier van oorzaak waren, dat zij in grooten getale in *Spanje* waren bijeengekomen, en de uitgezochtste soorten van vergift hadden toebereid, om dezelve vervolgens in putten, in bronnen en rivieren te werpen, en daardoor de Christenen geheel en al uit te roeijen. Hierop werden te *Straatsburg* twee duizend Joden verbrand (*z*), en te *Mentz* om-

(*y*) SCHROECKH, Th. XXX. f. 552.

(*z*) Nog op den tegenwoordigen dag strekt aldaar eene straat,

omtrent twaalf duizend van deze Natie omgebragt (*a*). En zoo moesten, door geheel *Duitschland* heen, inzonderheid te *Augsburg*, *Frankfort*, *Worms*, *Heidelberg*, *Oppenheim* en in vele andere plaatſen, duizende Joden op de ellendigſte wijze hun leven verliezen (*b*).

Keizer KAREL IV betoonde wel zijn misnoegen daar over aan de inwoners van *Straatsburg* en van andere Steden, en bewees den Joden aanmerkelijke gunsten (*c*), welk voorbeeld de Markgraven van *Brandenburg* en de Hertogen van *Beyeren* volgden (*d*), gelijk ook de verbondene Rijksſteden, in het jaar 1385, deze Natie tegen openbare mishandelingen zochten te beſchermen (*e*), doch kort daarna werd te *Praag* in het jaar 1389, onder de regering van WENCESLAUS, de Synagoge der Joden, terwijl zij hun Paaschfeest vier-

ſtraat, welke de *verbrande* genoemd wordt, tot een aandenken van deze gebeurenis. Zie *Blaetter fuer Polizey und Kultur*, Jahrg. 1802. B. II. ſ. 769.

(*a*) SCHROECKH t. a. pl. ſ. 555.

(*b*) FROMMANN. *Opuſc.* T. II. p. 518. ſſ. *Annalen der Juden* ſ. 41—43.

(*c*) *Ann. der Juden* ſ. 40.

(*d*) VON ARETIN ſ. 31; *Ann. der Juden* ſ. 26 folgg.

(*e*) SCHEPPLER ſ. 30 folg.

vierden, verbrand, en men bragt, op de beſchuldiging, dat een Priester door eenen Jood gehoond was, allen, die tot deze Natie behoorden, aldaar om het leven (*f*).

Deze bloedige tooneelen duurden, ook in de vijftiende eeuw, in *Duitschland* voort. Op de beſchuldiging, dat zij een Christen kind gekocht hadden, om het te vermoorden, werden zij, in het jaar 1410, door de Landgraven van *Meisſen* en *Thueringen* verbannen (*g*); gelijk ook te *Regensburg*, in het jaar 1428, vele Joden, op het vermoeden, dat zij een doodgevonden kind omgebragt hadden, verbrand werden (*h*). In het jaar 1450 werden zij, na het ondergaan van vele mishandelingen, uit *Landshut* verdreven (*i*). Drie jaren later bragt het gemeen te *Breslau*, door JOANNES CAPISTRANUS, een *Franciskaner* Monnik uit *Italië*, opgehitst, eene groote me-

(*f*) BASNAGE B. IX. H. 23. §. 25, 26; SCHEPPLER ſ. 31.

(*g*) BSOVIUS *Annal.* 1410. No. 35; L'ENFANT *Hiſt. du Concile de Piſe* T. II: p. 44.

(*h*) CRUSII *Schwaeb. Kron.* Th. II. ſ. 37.

(*i*) BASNAGE B. IX. H. 33. §. 6, VON ARETIN ſ. 32 folg.

menigte van deze Natie om het leven (*k*). Vervolgens werden er, in het jaar 1475, vele Joden in het Bisdom *Pasſau*, wegens het hun ten last geleide doorſteken van gewijde hostien, met gloeijende tangen van een geſcheurd, of verbrand, en de overigen verbannen (*l*). Dit zelfde lot trof hen, in het jaar 1492, in het *Mecklenburgſche*, waar men hen van eene ſoortgelijke misdaad beſchuldigde (*m*).

In de *Nederlanden*, waarheen de Joden ook in hunne ballingſchap verſtrooid waren, werden zij op vele plaatſen niet geduld. Uit *Utrecht* werden zij, in het jaar 1444, verdreven, en daar, waar zij vrijheid hadden te wonen, moesten zij veelal verdrukkingen en mishandelingen ondergaan, 't welk vooral een rijke Jood te *Heusden* ondervond, die in het jaar 1443, onder een nietig voorwendſel, van alle zijne goederen beroofd werd, gelijk men ook eene aanzienelijke *Gelderſche* Jonkvrouw, om

(*k*) SCHEPPLER ſ. 31, 32, FROMMANN. l. c. T. II. p. 513.

(*l*) VON ARETIN ſ. 38, 39.

(*m*) BASNAGE t. a. pl. §. 7; *Allg. Weltgeſch.* t. a. pl. §. 131.

om dat zij op eenen Jood verliefde, te *Keulen* verbrandde (*n*).

In *Polen*, waar de Joden zeer talrijk waren, en onder KAZIMIR III, in het jaar 1356, op voorspraak eener Jodin, groote voorregten genoten, bleven zij ook nu niet vrij van vervolging. Te *Cracow* werden zij, in het jaar 1464, door woedende Kruisvaarders aangevallen en vermoord.

LODEWIJK *de Groote*, Koning van *Hongaryë*, verdreef, in het jaar 1382, alle Joden, die het Christendom niet wilden aannemen, uit het Rijk. In het jaar 1494, bragt men hen te *Tyrnau* om het leven, onder het voorwendsel, dat zij eenen jongen Christen doodgeslagen, en deszelfs bloed tot velerlei ongerijmde oogmerken gebruikt hadden (*o*).

Uit *Engeland*, waarheen zich vele Joden reeds in de achtste eeuw begeven hadden, waren zij wel, in het jaar 1020, verbannen geweest; doch toen WILLEM, Hertog van *Normandyë*, bijgenaamd de *Veröveraar*, in het

(*n*) VAN WYN *Huiszittend leven* bl. 107, 108. *Vaderl. Mag.* t. a. pl. bl. 576, 577.

(*o*) HOTTINGER *Hist. Eccl.* Saec. XV. P. IV. p. 915 ff.; BASNAGE B. IX. H. 33. §. 7; SCHROECKH Th. XXX. f. 556.

het jaar 1066, den Engelschen troon beklom, trokken zij, op deszelfs uitnoodiging, weder derwaards, en, daar zij hier een tijd lang tamelijk veel rust genoten, was hun getal zoo toegenomen, dat zij, onder HENDRIK II, van de verpligting, om alle hunne lijken te *Londen* te begraven, ontslagen werden (*p*). Doch, onder de regering van RICHARD I, trof de Joden eene zware vervolging. Het was hun, wegens de nadeelige uitwerking, welke men in die bijgeloovige tijden van hunne tooverkunsten vreesde, verboden, de kroning dezes Konings, in het jaar 1188, bij te wonen. Daar nu eenige Joden dit verbod overtraden, werden zij van de hovelingen zeer mishandeld, en daarop velen hunner door het graauw van *Londen* om het leven gebragt, terwijl hunne huizen uitgeplunderd en in brand gestoken werden. Weldra volgde men dit voorbeeld in gansch *Engeland* na, en toen, twee jaren later, velen zich tot het ondernemen van eenen Kruistocht verzamelden, viel men ook hier, gelijk voorheen in andere landen,

(*p*) POLYDORUS VERGILIUS *Hist. Angl.* L. XIII. p. 306, ed. Lugd. Bat. 1649; *Allg. Weltgesch.* B. XV. H. 3. §. 69, 92.

den, het eerst op de Joden aan, wordende van dezelve eene groote menigte mishandeld en vermoord (*q*).

In de dertiende eeuw, werd het lot der Joden in *Engeland* nog treuriger. Koning JOANNES liet hen in den kerker werpen, en hunne bezittingen wegnemen (*r*). En, gelijk elders, zoo was ook hier de meest gewone beſchuldiging tegen hen, dat zij kinderen van Christenen heimelijk wegnamen, en dezelve, tot ſmaad des Verlosſers, mishandelden (*s*). Dit had vooral plaats onder de regering van HENDRIK III, die hun groote geldſommen afpersſte, en hen eindelijk, nadat zij van alles beroofd waren, in het jaar 1255, aan zijnen broeder RICHARD, Hertog van *Cornwallis*, voor

(*q*) PAGI *Crit.* ad a. 1190. No. 19, BASNAGE B. IX. H. 12. §. 26; G. F. H. WENDEBORN *Staat van Regering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten in Groot Brittanje*, D. III. bl. 380 volg.

(*r*) POLYD. VERG. l. c. L. XV. p. 354, BASNAGE B. IX. H. 22. §. 1.

(*s*) POLYD. VERG. L. XVI. p. 389, 399; BASNAGE H. 22. §. 7, 8, 14; *Allg. Weltgeſch.* t. a. pl. S. 92, 93; SCHROECKH Th. XXV. ſ. 344 folgg.; P. VON RAPIN *Geſch. von England* Th. II. ſ. 66, HUME *Geſch. von England* Th. I. ſ. 311, 312.

voor vijf duizend Marken verkocht (*t*). Ook onder EDUARD I, moesten de Joden, terwijl men hen beschuldigde den hongersnood en de pest, die een gedeelte van dit Land ontvolkten, veroorzaakt te hebben, de wreedste vervolgingen ondergaan, en werden eindelijk, in het jaar 1291, ten getale van meer dan vijftien duizend, uit geheel *Engeland* verdreven (*u*). Deze Natie had ook hier, door het nemen van bovenmatigen woeker, door het maken van valsche munt, en door andere bedriegerijen, waaraan sommigen zich schuldig maakten, den algemeenen haat des volks op zich geladen; doch niet zelden ook vervolgde men hen, alleen met oogmerk, om zich derzelver rijkdommen toe te eigenen (*v*).

In *Italië* waren de Joden, die in de *Roomsche Pausen* niet zelden hunne beschermers vonden, zeer vermenigvuldigd, en konden daar, gedurende de vreesselijke vervolgingen, welke hunne Natie, ten tijde der Kruistochten,

(*t*) MATTH. PARIS. *Hist. Angl.* ad a. 1255. p. 606; DU FRESNE *Gloss.* V. *Judaei.*

(*u*) POLYD. VERG. L. XVII. p. 481; GUL. CAVE *Hist. Litt. Script. Eccl.* T. II. p. 355, WENDEBORN t. a. pl. bl. 381 volg.

(*v*) CAVE l. c. T. II. p. 263; *Ueberficht der Schicksale der Juden in England*, in GABLERS *Neuen Theol. Journ.* 1799. B. II. No. 6.

gen, elders lijden moest, in rust leven. Zelfs verzekerde hen ALEXANDER III, in het jaar 1179, van zijne bijzondere bescherming. INNOCENTIUS III verbood, in het jaar 1199, uitdrukkelijk, dat geene Joden door geweldige middelen tot den doop gedwongen, of op eenigerhande wijze mishandeld zouden worden, en HONORIUS II, GREGORIUS IX en INNOCENTIUS IV, vernieuwden in de dertiende eeuw deze verördeningen (*w*). Hierom hebben de Joden zich toenmaals uit andere landen, in groote menigte, naar het gebied der *Pausen* begeven, en zich van daar ook in andere streken van *Italië* sterk uitgebreid.

In het Koningrijk *Napels* waren de Joden zeer talrijk, voornamelijk in de Hoofdstad, en te *Trani*, in welke laatste plaats hen echter, omtrent het jaar 1260, eene zware vervolging trof. Een zekere Monnik, nijdig over den voorspoed der Joden, had een kruisbeeld onder een mesthoop begraven en vervolgens uitgestrooid, dat zulks door eenen Jood geschied was, waarop zij terstond door het gemeen met woedend geweld aangevallen, en ve-

(*w*) BASNAGE B. IX. H. 12. §. 3, SCHROECKH Th. XXV. f. 343, 353.

velen hunner om het leven gebragt werden. Het zelfde lot zoude hen te *Napels* getroffen hebben, zoo niet de voornaamfte edellieden hen befchermd, en de rijkfte Joden, waarop het doorgaans gemunt was, in hunne huizen verborgen hadden (*x*).

Ook waren de onlusten, die in het begin der veertiende eeuw *Italië* beroerden, terwijl KLEMENS V den Paufelijken zetel naar *Avignon* verplaatfte, zeer nadeelig voor de Joden, die overal van het gemeen vele mishandelingen hadden door te ftaan, waar tegen de verördeningen van den *Paus* weinig konden baten. Deszelfs opvolger, JOANNES XXII, die in het jaar 1316, tot *Paus* verkoren werd, verbande de Joden uit den *Kerkelijken Staat*, op de befchuldiging, dat zij het heilige kruis befchimpt hadden, doch hij trok dit vonnis weder in, zoodra de Joden 100,000 Guldens aan zijne zuster gaven (*y*).

Nog ongelukkiger voor de Joden in *Italië* was de vijftiende eeuw. *Paus* JOANNES XXIII, maakte niet alleen, in het jaar 1412, verfcheidene voor hun zeer nadeelige wetten

(*x*) BASNAGE t. a. pl. H. 19. §. 5. *Allg. Weltgefch.* t. a. pl. S. 90.

(*y*) BASNAGE B. IX. H. 19. S. 8.

ten, en vervolgde hen in zijn eigen gebied, maar ook drong hij bij het *Spaanſche* Hof daarop aan, dat men de Joden tot het omhelzen des Christelijken geloofs moest noodzaken, waartoe ook aldaar zestien duizend Joden gedwongen, en de overigen ten dood veroordeeld werden (*z*). Intusſchen dachten de opvolgers van dien *Paus*, vooral MARTIN V en NIKOLAUS V, weder gunstiger omtrent de Joodſche Natie (*a*). Doch onder SIXTUS IV, trof de Joden, in het jaar 1472, eene zware vervolging. Te *Trente*, waar men hen beſchuldigde, den zoon van eenen handwerksman, voor bijna twee honderd jaren, in een tooveroffer te hebben omgebragt, viel het gemeen, zoodra de *Paus* dien gewaanden jongen Martelaar onder het getal der heiligen had opgenomen, met woedend geweld op hen aan, en bragt zeer velen om het leven. Welk onheil zich ook over de Joden, die in de *Ve-*

(*z*) BASNAGE t. a. pl. H. 31. §. 1.

(*a*) L'ENFANT *Hiſt. de la guerre des Husſites & du Concile de Basle*, L. IV. p. 58. L. XII. p. 222; BASNAGE t. a. p. §. 2. Evenwel maakten EUGENIUS IV, in het jaar 1442, en CALIXTUS IV, in het jaar 1456, verſcheidene verördeningen ten nadeele der Joden. SCHROECKH T. XXX. f. 559. L'ENFANT, L. XX. Tom. II. p. 136.

Venetiaansche Republiek woonden, verbreid zou hebben, zoo niet de Raad wijze maatregelen had genomen, om zulks te verhinderen (*b*).

Ook verbanden de *Malthefer* Ridders de Joden, op het einde der vijftiende eeuw, uit het eiland *Rhodus*, waar zij federt vele eeuwen gewoond hadden, en uit alle hunne overige bezittingen (*c*).

Geen tijdvak is voor de Joden in *Frankryk* zoo noodlottig geweest, als dat, 't welk wij thans befchouwen. Gelijk in andere landen, zoo werden zij ook hier, ten tijde der Kruistochten, wreedelijk vervolgd, en zelfs door de Koningen meermalen zeer hard behandeld, zoo zelfs, dat zij, die zich, om hun leven te redden, lieten doopen, alle hunne bezittingen moesten afftaan, onder het voorwendfel, dat een Christen geen met onregt verkregen goed behouden mogt (*d*). De Koning FILIP AUGUSTUS, daartoe door eenen zekeren Monnik BER-

(*b*) JAC. PHIL. BERGOMENSIS in *Chron.* ad a. 1475; FROMMAN. l. c. p. 517 f.; BASNAGE t. a. pl. H. 31 §. 3; *Schets van de vervolg. der Joden*, in de *Letteroef.* t. a. pl. bl. 231 volg.

(*c*) VERTOT, *Hift. des Chevaliers de Malthe* L. VII. T. II. p. 252.

(*d*) DU FRESNE *Gloffar.* V. *Judaei.*

BERNARD, die als Kluizenaar in het woud van *Vincennes* woonde, aangezet, gaf bevel, dat de Joden, binnen den tijd van drie maanden, alle zijne Staten moesten ruimen, terwijl hunne liggende gronden verbeurd verklaard, de ſchuldbrieven, welke zij in handen hadden, als onwettig aangemerkt, en de *Franſche* onderdanen van elke verbindtenis, waarin zij met de Joden getreden waren, ontſlagen werden. Deze verbanning was evenwel niet van langen duur. De Joden werden, op het aanbod van eene groote ſomme gelds, naar *Frankryk* terug geroepen, en vermenigvuldigden zich daar weder zeer ſterk, gelijk men uit verſcheidene verördeningen, welke in de volgende dertiende eeuw tegen hen gemaakt werden, kan afnemen (*e*). In het zuiden van *Frankryk* werden zij, in het jaar 1235, door de Kruisvaarders met ontmenschte wreedheid behandeld. Nadat hunne boeken verbrand, en zij van alles beroofd waren, werden zij, zonder onderſcheid van jaren of geſlacht, ten getale van om-

(*e*) PAGI *Crit.* ad a. 1181. No. 15; ad a. 1182. No. 8; ad a. 1183. No. 15; SCHROECKH Th. XXV. ſ. 357; PHILIPPI AUGUSTI *Decreta de Judaeis* a. 1218; *Spicileg.* DACHERII T. VI. p. 471, J. W. VON ARCHENHOLZ *Minerva*, April 1807. ſ. 155 folgg.

omtrent twee duizend vijf honderd, vermoord, ten deele met paarden vertreden, en hunne lijken aan wilde dieren en roofvogelen voorgeworpen. Deze woede zoude ongetwijfeld nog langer geduurd hebben, zoo niet *Paus* GREGORIUS IX eenige *Fransche* Bisschoppen en den Koning zelven aangemaand had, om deze woede tegen te gaan (*f*). LODEWYK IX, of de *Heilige*, was nu Koning van *Frankryk*, en zond derwaards, gedurende zijn verblijf in *Palestina*, in het jaar 1253, een bevel, om de Joden te verbannen (*g*). Zij werden wel onder de regering van FILIP *den Stouten*, in het jaar 1275, daar heen terug geroepen; doch FILIP *de Schoone* verdreef hen weder uit dat Rijk, door een, in het jaar 1306, heimelijk gegeven bevel, naar het welk ieder Jood slechts zoo veel mogt behouden, als hij volstrekt noodig had, om naar elders te kunnen vertrekken, terwijl alle hunne overige goederen verbeurd verklaard, en hun op levensstraf verboden werd, om ooit terug te komen (*h*). Zij werden even-

(*f*) SCHROECKH t. a. pl. f. 353; ARCHENHOLZ t. a. pl. f. 157.

(*g*) BASNAGE B. IX. H. 20. §. 9.

(*h*) BASNAGE t. a. pl. §. 11, H. 21. §. 1, 2, 3; SCHROECKH Th. XXX. f. 550.

evenwel, in het jaar 1315, op het aanbod van eene groote geldſomme, onder LODEWYK X, weder aangenomen. Doch, na verloop van vijf jaren, brak een nieuw onheil over hen los. De zoogenoemde *herdersbende* viel met woedend geweld op de Joden aan, plunderde derzelver goederen, en bragt duizenden van deze Natie om het leven (*i*). Naauwelijks was deze ſtorm voorbij, of er ontſtond een nieuwe. Op de beſchuldiging, dat zij de rivieren, putten en bronnen vergiftigd hadden, viel men ook in *Frankryk* overal op de Joden aan, en mishandelde, vermoordde en verbrandde hen door dit ganſche land, behalve te *Avignon*, waar de *Pauſelijke* zetel was van KLEMENS VI, die deze Jodenvervolging niet goedkeurde. Eindelijk werden de overblijfſelen dezer Natie, onder de regering van KAREL VI, die in het jaar 1380, den

(*i*) Deze herdersbende (*les paſtoureaux*) had eerst beſtaan uit herders, die, onder aanvoering van Priesters en Monnikken, het beloofde Land wilden veröveren; doch werd naderhand door landloopers en andere ſlechte menſchen, die zich daarbij voegden, in eene rooverbende veranderd. BASNAGE B. IX. H. 18. §. 5 volgg. H. 21. §. 7; *Journal des Scavans*, May 1746. p. 84. ſ.

den *Franschen* Troon beklom, ten eenemaal uit dit Rijk verbannen (*k*).

Wij komen eindelijk tot de beschouwing van den toestand der Joden in *Spanje*, gedurende dit tijdvak. Deze Natie had hier, zoo lang het *Pyreneesche* Schiereiland nog grootendeels onder de heerschappij der *Muhammedanen* stond, veel rust en voorspoed genoten. Maar in het jaar 1046, gaven de pogingen van eenen Rabbi, om de *Muselmannen* tot den Joodschen Godsdienst te bekeeren, aanleiding, dat zij in het Koningrijk *Granada* zeer veel lijden moesten. Doch nog algemeener werd het onheil dezer Natie, toen men zich ook hier, in het jaar 1096, tot de Kruistochten tegen de Ongeloovigen gereed maakte. Voorts moesten zij onder ALFONSO VIII, om zich van de vervolging, die een van 's Konings Staatsdienaren tegen hen smeedde, vrij te kopen, groote sommen gelds opofferen. Doch vooral ondergingen zij, met den aanvang der dertiende eeuw, in dit land eene zware vervolging. De Aartsbisschop van *Toledo* stelde zich aan het hoofd van het opgeruide gemeen, drong in de Synagoge, ver-

(*k*) BASNAGE t. a. pl. §. 17; VON ARCHENHOLZ *Minerva* f. 161.

verſtrooide de daar vergaderde Joden, en liet derzelver huizen plunderen (*l*). Hierna vielen de Kruisvaarders, te *Toledo* verzameld, in het jaar 1212, op de Joden aan, bragten velen om het leven, en verdreven, onder begunstiging van den Koning FERDINAND, eene groote menigte uit *Spanje* (*m*). Onder de regering van JAKOB I, Koning van *Arragon*, en van ALFONSO X, Koning van *Kaſtilië*, genoten de Joden wel vele voorregten; doch des niet tegenſtaande gebeurde het, dat men te *Orſana*, eene Stad in *Andaluzië*, een lijk in het huis van eenen Rabbi wierp, en denzelven van dien gepleegden moord beſchuldigde: waarop het gemeen, in deze Stad niet alleen, maar ook te *Palma*, tegen de Joden opſtond, en allen, die het aantrof, om het leven bragt. Nog zwaarder waren de vervolgingen, welke zij in de veertiende eeuw hebben ondergaan. Niet alleen werden hun ook hier door de beruchte *herders-*

(*l*) BASNAGE B. IX. H. 5. §. 8, 11. H. 12. §. 4, H. 17. §. 1.

(*m*) ABARNABEL rekent deze vervolging onder de vier zwaarſte, welke zijne Natie getroffen hebben, en verklaart, dat er toenmaals meer Joden uit *Spanje* verdreven zijn, dan God eertijds door den dienst van MOZES uit *Egypte* had doen uitgaan. Vid. *Commentar.* ad Jeſ. XLVI.

dersbenden de wreedſte mishandelingen aangedaan; maar ook beſchuldigde men hen, dat zij, door het vergiftigen eener rivier, de pest over dit Land gebragt hadden, waarop men eene groote menigte Joden gevangen nam, en, hoewel het duidelijk bleek, dat zij aan deze misdaad onſchuldig waren, vijftien duidend van dezelve levendig verbrandde (*n*). Voorts ontſtond er te *Sevilla*, in het jaar 1391, eene vreesſelijke vervolging tegen de Joden. Nadat de Aartsbisſchop MARTINEZ eene heftige redenvoering tegen de halſtarrigheid dezer Natie, en tegen het nadeel, dat het Rijk van derzelver koophandel en woeker leed, gehouden had, viel het gemeen op de Joden aan, plunderde derzelver woningen, en bragt meer dan vier duizend van dit volk om het leven, zonder dat de Overigheid in ſtaat was, zulks te verhinderen. Te *Cordua*, *Toledo*, *Valencia*, *Barcellona*, en in verſcheidene Steden van *Arragon*, trof hen een ſoortgelijk lot, terwijl zij, die naar *Andaluzië* gevlugt waren, door de inwoners verſlagen werden (*o*). Einde-

(*n*) BASNAGE, H. 17. §. 24, H. 18. §. 8; HOLBERG, B. XIV. H. 16. ſ. 616 folgg.

(*o*) FERRERAS B. VI. ſ. 45; *Allg. Weltgeſch.* t. a. pl. H. 2. §. 4, SCHROECKH Th. XXX. 561.

delijk bragt ook, in het jaar 1461, een Monnik, die te *Medina dell' Campo* predikte, zijne toehoorders zoodanig in woede tegen de Joden, dat een groot getal dezer ongelukkige Natie, te gelijk met derzelver boeken, verbrand werd (*p*).

Zoo was dan de toestand der Joden, in het tijdvak, 't welk wij thans beschouwd hebben, allertreurigst. In de meeste Landen, waarheen zij verstrooid waren, gehaat, verdrukt en met verachting aangezien, stonden zij gedurig voor de wreedste mishandelingen bloot, en waren bijna geen dag of uur van hun leven en hunne bezittingen verzekerd, daar men het, in die bijgeloovige tijden, toen men van de zuivere Leer des Christendoms zoo verre was afgeweken, zich veelal tot pligt en eer rekende, om met woedend geweld op de Joden aan te vallen, en hen zoo tot de aanneming van het Christelijk Geloof te dwingen, of hen van lijf en goed te berooven en ten eenemaal te verdelgen. Daar het evenwel der Goddelijke Voorzienigheid, om wijze redenen, behaagde, de verstrooide overblijffelen dezer Natie voor eenen geheelen ondergang te bewaren, zoo werden zij nu eens door Keizers, Koningen

(*p*) FERRERAS B. VII. f. 134.

gen en Vorsten tegen de vervolgingen der Geestelijkheid, dan weder door Paufen en Bisfchoppen tegen de geweldige maatregelen der Overheden, en de mishandelingen van het gemeen befchermd, en bleven zoo, niet tegengenftaande er telkens vele duizenden werden omgebragt, als een afgezonderd volk in talrijke menigte voortduren. Intusfchen behielden de Joden fteeds van de belijdenis des Christendoms, waartoe zij zoo menigmaal door geweldige middelen gedwongen werden, eenen onverwinnelijken afkeer, bleven nog gedurig hopen op de komst van den *Mesfias*, en gaven niet zelden gehoor aan bedriegers, die zich valfchelijk daar voor uitgaven, hoedanige er in dit tijdvak, inzonderheid in de twaalfde eeuw, niet weinige geweest zijn, die deze ongelukkige Natie jammerlijk misleid, en telkens tot nieuwe vervolgingen van dezelve aanleiding gegeven hebben (*q*).

Doch alle deze, en de overige vervolgingen, welke wij tot hiertoe befchouwden, waren gering, in vergelijking met die vreesfelijke rampen, welke zij, in het jaar 1492, en ver-

(*q*) JO. À LENT *Schediasma Hist. Phil. de Judaeorum Pseudo-Mesfiis.* BASNAGE B. IX. H. 11. HOLBER. B. XIV. H. 13.

vervolgens, in *Spanje* en *Portugal*, ondergingen, welke de Joden zelve voor eene der gewigtigste gebeurtenisfen in de geschiedenis hunner Natie houden, en waarmede wij dus gevoegelijk een nieuw tijdvak in de beschouwing hunner lotgevallen kunnen aanvangen.

ZESDE HOOFDSTUK.

De lotgevallen der Joden in Europa, sedert derzelver verdrijving uit Spanje en Portugal, tot aan het einde der zeventiende eeuw.

Nadat Koning FERDINAND, die door zijn huwelijk met IZABELLA de beide Koningrijken *Arragon* en *Kastilië* veréenigde, en zich, door zijnen ijver in het vervolgen der ongeloovigen, den vleijenden titel van *Catholyke Majesteit* verwierf, de *Moren* overwonnen, en zich van de Hoofdstad van het Koningrijk *Granada* meester gemaakt had, gaf hij, op den 30 van Lentemaand in het jaar 1492, het bevel, dat alle Joden binnen den

tijd van vier maanden het Christelijk geloof omhelzen, of alle hunne goederen verkoopen, en het Land ruimen moesten. Kort daarna werd hun hiertoe slechts eene maand vergund, terwijl in naam der *Inquisitie*, onder bedreiging van de zwaarste straffen, verboden werd aan de Joden, na verloop van dien tijd, eenige levensmiddelen te laten toekomen. De Joden boden wel groote geldsommen aan, om dit onheil van zich af te wenden, maar THOMAS VAN TORQUEMADA, *Groot-Inquisiteur* van *Arragon*, *Valenza* en *Catalonië*, wist bij het Koninklijke Paar te bewerken, dat de verbanning dezer Natie dadelijk werd doorgezet. De Joden moesten nu het Rijk verlaten, en het werd hun bij levensstraf verboden, om ooit, onder welk een voorwendsel ook, derwaards weder te keeren, ten ware zij, bij hunne terugkomst, zich terstond genegen betoonden, het Catholijk geloof te omhelzen. Het getal van hun, die thans uit *Spanje* verdreven werden, wordt door geloofwaardige Schrijvers op zeventig duizend huisgezinnen geschat, terwijl het door anderen nog hooger wordt aangegeven (*a*).

Van

(*a*) FERRERAS, B. VIII. f. 136, 139 folgg., MARIANA *Hist. Hisp.* L. XXVI. c. 1, BASNAGE B. IX.

H.

Van dit ongelukkige volk begaven zich velen naar *Portugal*, waar een nog treuriger lot op hen wachtte. Aan drie en tachtig duizend van dezelven werd wel, door Koning JOANNES II, de vergunning gegeven, om in dit Rijk te komen, op voorwaarde, dat ieder voor zijn hoofd acht dukaten betalen moest; doch binnen een bepaalden tijd moesten zij allen het Rijk weder verlaten. De Koning had wel bevolen, dat men hen ongehinderd zoude laten trekken, en voor eenen billijken prijs overfchepen; maar er werden zoo bovenmatig hooge prijzen van hun gevorderd, dat zij bijna alle hunne bezittingen daaraan moesten te koste leggen. Daarenboven deed men hun op de fchepen de grootfte mishandelingen aan, en zoo werden zij eindelijk, arm en van alles ontbloot, aan land gezet. Die nog in *Portugal* gebleven waren, uit vreeze van een foortgelijk lot te ondergaan, en de armen, die de kosten der reize niet dragen konden, geraakten alle in lijfëigendom des Konings, die hen overal door het ganfche Land heen voor zijne rekening liet verkoopen,

H. 25 §. I. HOLBERG, B. XV. H. 2. H. M. A. CRAMER *Briefe ueber Inquifitions-gericht und Ketzerverfolgung in der Roemifchen Kirche*, B. I. f. 168, 180 folgg.

pen, uitgenomen de genen, die, om de slavernij te ontgaan, zich hadden laten doopen.

Het lot van deze Natie in *Portugal* scheen wel, na den dood van JOANNES II, dragelijker te zullen worden, toen deszelfs opvolger EMMANUEL, in het jaar 1495, aan de terug geblevene Joden hunne verlorene vrijheid wedergaf, en eene aanzienelijke somme gelds, welke zij hem daar voor uit dankbaarheid aanboden, afsloeg. Doch weldra wisten FERDINAND en IZABELLA den Koning tot het nemen van andere maatregelen te bewegen. De Joden moesten derhalven binnen een bepaalden tijd het Rijk verlaten, en toen zij zich van alle kanten naar de zeehavens begaven, hield men hen onder allerlei voorwendselen terug. Van de drie havens, welke hun aangewezen waren, bleef *Lissabon* de eenige plaats, waar zij mogten ingescheept worden, en toen hier eene groote menigte van Joden ten dien einde zamenvloeide, behandelde men hen met de uiterste wreedheid. Alle hunne kinderen, welke niet boven de veertien jaren oud waren, werden hun ontnomen, om in het Christendom opgevoed te worden, en allen, die zich daar tegen verzetteden, of hunne kinderen nog eens wilden omhelzen, werden met slagen terug gedreven. Dit bragt die ongeluk-

lukkige Natie zoo zeer tot vertwijfeling, dat velen hunne eigene kinderen in putten wierpen, of zich zelven om het leven bragten. Intusſchen wilde men hen, onder het voorwendſel, dat nu de vastgeſtelde tijd verloopen was, niet laten trekken, en dwong hen, om, of zich te laten doopen, of ſlaven te worden. De meesten, door zoo vele vervolgingen geheel ter nedergeſlagen, kozen het eerſte, en namen voor het uitwendige den Christelijken Godsdienst aan, waarop men hun hunne vrijheid en hunne kinderen wedergaf (*b*).

Maar deze nieuwe Christenen volhardden meestal in het geheim bij hunnen voormaligen Godsdienst, en bleven daar door nog ſteeds het voorwerp van den algemeenen haat. Zoo werden er te *Lisſabon*, in Grasmaand van het jaar 1506, twee duizend van dezelve binnen den tijd van drie dagen vermoord, alleen daarom, dewijl een bekeerde Jood niet inſtemde met het dom gemeen, 't welk zich verbeelddde, een kruisbeeld wonderwerken te zien verrigten (*c*). Ook moesten zij vervolgens in de zes-

(*b*) FERRERAS t. a. pl. ſ. 153, 172, 182, 189; BASNAGE B. IX. H. 25. §. 10, 11, CRAMER ſ. 184; SCHROECKH Th. XXX. ſ. 565 folgg.

(*c*) HIERON. ORORIUS *de rebus Emman. R. Luſitaniae*

zestiende en zeventiende Eeuw van de *Inquisitie* zeer veel lijden, weshalve zij, in het jaar 1641, nadat *Portugal*, 't welk, sedert FILIP II, onder de heerschappij van *Spanje* gestaan had, door JOANNES, Hertog van *Bragance*, tot een onafhankelijk Koningrijk gemaakt was, onder het aanbod van groote geldsommen, de vrije en openlijke uitoefening van hunnen Godsdienst zochten te verkrijgen. Maar dit verzoek werd hun afgeslagen, waarop eenigen van dezelve deel namen in eene zamenzwering tegen het leven van den Koning, welke evenwel aan het licht kwam, eer zij kon ten uitvoer gebragt worden (*d*).

Intusschen hadden vele Joden zich, na hunne verdrijving uit *Spanje*, behalve naar *Portugal*, ook naar andere Landen begeven; doch derzulker toestand was ook zeer ellendig. Vele schepen, waarop zij zich bevonden, geraakten in brand, andere waren zoo overladen, dat zij in de zee verzonken; op de vaartuigen, welke behouden bleven, kwamen velen door besmette-

niae L. IV. p. 114. FERRERAS f. 322. J. H. BOECLERI *de rebus Saec.* XVI. *lib. memor.* p. 292. FROMMANN *Opusc.* T. II. p. 514.

(*d*) DE VERTOT *Hist. des revolut. de Portugal*, Ed. 4. à la Haye 1729. p. 120 ff.

telijke ziekten om het leven, en de overgeblevenen, die aan de Noordkust van *Afrika*, gewoonlijk *Barbarijë* genoemd, aan land gezet werden, vonden daar hun graf, of werden tot ellendige ſlaven gemaakt, terwijl eenigen, van alles beroofd en geene uitkomst ziende, naar *Spanje* te rug keerden en zich lieten doopen (*e*).

Een gedeelte der gevlugte Joden zocht eene ſchuilplaats in het Koningrijk *Napels*, waar de *Inquiſitie* hen, in het jaar 1510, zeer hard behandelde, en de Onderkoning hen vervolgens uit het Rijk verbande, wordende dit vonnis naderhand, in het jaar 1534, bekrachtigd door KAREL V, die hen ook *Siciliën* deed ruimen.

Beter was het lot van hun, die zich naar den *Kerkelijken Staat* begaven, waar *Paus* ALEXANDER VI hen niet alleen gunſtig opnam, maar ook pogingen in het werk ſtelde, om hen in de overige Staten van *Italië* in rust te doen leven. Voorts werden zij door den *Paus* PAULUS III zeer begunſtigd, en hoewel JULIUS III den Joodſchen *Talmud* liet verbranden, zoo leest men evenwel niet, dat hij de-

(*e*) BASNAGE B. IX. H 25. §. 8

deze Natie zelve vervolgd heeft. Maar het lot der Joden werd treuriger onder PAULUS IV, die, in het jaar 1555, twee zeer ſcherpe bullen tegen hen liet uitgaan; volgens welke zij zware belastingen betalen, zich door eene bijzondere kleeding van de Christenen onderſcheiden, en allen omgang met dezelve vermijden moesten. Ook mogten zij ſlechts in die gedeelten der ſteden, welken hun waren aangewezen, wonen, en moesten alle hunne vaste goederen, binnen den tijd van zes maanden, verkoopen (*f*). Dergelijke beſluiten tegen de Joden nam ook de Kerkvergadering, in het jaar 1565 te *Milaan* gehouden (*g*). Met nog grootere geſtrengheid behandelde PIUS V deze Natie, daar hij dezelve uit geheel zijn gebied, *Rome* en *Ancona* uitgezonderd, verbande. Onder SIXTUS V, die het voordeel, dat de Joden aan zijne geldmiddelen aanbragten, te wel kende, werden zij niet vervolgd. Maar KLEMENS VIII vernieuwde, in het jaar 1593, de bul van PIUS V, en bande hen uit de Landen van den *Kerkelijken Staat*, terwijl hij hen niet ſlechts te *Rome* en

(*f*) BASNAGE B. IX. H. 31. §. 4, 5, 6, 10, 11, 17.

(*g*) *Concil. Mediolan.* I. a. 1565. c. 14. *de Judaeis*, *Concill.* T. XV. p. 333. BASNAGE t. a. pl. §. 19, 20.

en *Ancona*, maar ook te *Avignon*, in rust liet wonen. En zoo bleef de toeſtand der Joden in het *Pauſelijk* gebied, gedurende de zeventiende Eeuw, bijna dezelfde (*h*).

In *Venetië*, waar de Joden tegen het einde der vijftiende Eeuw met veel billijkheid behandeld waren, was hun getal zeer ſterk toegenomen, en er bloeiden, gedurende de zestiende en zeventiende Eeuw, zeer vele hunner beroemdſte Geleerden in dezen Staat. Dit zelfde had plaats in de overige Landen van *Italië*, waar zij vele beroemde Scholen en Synagogen hadden, zoo als te *Imola*, *Modena*, *Padua*, *Mantua*, *Peſaro*, *Turin*, *Florence*, *Livorno*, *Reggio* en andere plaatſen, waar deze Natie, zonder aanmerkelijke vervolgingen te ondergaan, door dit ganſche tijdvak heen in rust en veiligheid heeft kunnen leven (*i*).

In *Duitschland* en de daar aan grenzende Rijken, waren de Joden, in het eerſte gedeelte van dit tijdvak, niet zoo gelukkig. In het jaar 1498 werden zij uit het *Saltzburgſche* verjaagd, vervolgens, in het begin der zestiende Eeuw, uit *Merſeburg*, en in het jaar 1519, uit

(*h*) BASNAGE §. 21 volgg.
(*i*) BASNAGE B. IX. H. 32.

uit *Regensburg* verdreven (*k*). In de Mark *Brandenburg* werden zij, onder de regering van JOACHIM I, in het jaar 1510, van het mishandelen eener geſtolene hostie beſchuldigd, en daarop bragt men eenigen hunner op de wreedſte wijze ter dood, en verbande de overigen (*l*). Reeds in het begin der zestiende Eeuw had hen de Bisſchop van *Keulen* uit zijn gebied verjaagd, en in het jaar 1509 werd door MAXIMILIAAN I, daar toe door eenen gedoopten Jood, PFEFFERKORN genoemd, opgezet, het bevel gegeven, dat in gansch *Duitschland* alle boeken der Joden, uitgezonderd hunne Heilige Schriften, verbrand zouden worden, welk bevel in het volgende jaar herhaald werd. Doch de geleerde en beroemde JOANNES REUCHLIN toonde het onbillijke van deze verördening zoo duidelijk aan, dat dezelve niet ten uitvoer gebragt werd (*m*).

En

(*k*) BASNAGE t. a. pl. H. 34. §. 14. VON ARETIN ſ. 29 folg.

(*l*) *Annalen der Juden* §. 49—53.

(*m*) BASNAGE B. IX. H. 33. §. 10, 12. J. A. MAJI *vita Reuchlini* p. 38, 281. C. MEINERS *Levensbeſchreib. beruehmter Maenner aus den Zeiten der wiederherſt. der Wisſenſch.* B. I. ſ. 97 folgg. SCHROECKH Th. XXX. ſ. 234 folgg. *Annalen der Juden* ſ. 62 folgg. G. J. PLANCK

En gelijk deze man, die het licht begon te ontſteken, het welk de zoo gelukkige Kerkhervorming in de zestiende Eeuw te weeg bragt, zich tegen de onregtvaardige behandeling der Joden durfde verzetten, zoo werd van dezen tijd af eene meer gematigde denkwijze omtrent dezelve heerſchend. LUTHER zelf was, wel is waar, zeer tegen deze Natie ingenomen, en gaf in verſcheidene zijner ſchriften geſtrenge maatregelen tegen dezelve aan de hand (*n*); maar de Joden hadden evenwel van de hervorming der Christelijke Kerk, in alle Landen, en voornamelijk in *Duitschland*, een zeer groot voordeel. Nu hadden de Priesters en Monnikken, die het dom gemeen zoo menigmaal tot het vervolgen der Joden hadden aangezet, geenen invloed meer; nu hield men op, deze Natie te beſchuldigen van het mishandelen der hostiën, het ontheiligen der kruisbeelden, het vermoorden van Christenkinderen, het

PLANCK *Geſch. der Entſtehung, Veraender. und Bild. des Proteſt. Lehrbegr.* B. I. B. 1. ſ. 28—30.

(*n*) LUTHERUS in Libro *de Judaeis eorumque mendacils* Opp. T. XX. p. 2230 ſſ. ed. *Walchianae*, waar uit men een kort uittrekſel vindt bij VIT. LUD. SECKENDORF in *Hiſt. Lutheranisme* L. III. ſect. 27. §. 3. p. 459. Conf. BUDDAEI *Iſagoge ad Theol.* L. II. c. 7. §. 8. p. 1196. ed. Lipſ. 1727.

het vergiftigen van rivieren, putten en bronnen, en het vervaardigen van tooverdranken, welke misdaden men voorheen op rekening der Joden gefteld, en als een voorwendfel gebruikt had, om hun bloed te doen ftroomen, en hunne bezittingen te rooven. Men gebruikte nu niet meer zoo geweldige middelen, om hen tot den doop te dwingen, maar men begon zich meer daarop toe te leggen, om hen op redelijke gronden van de waarheid des Christendoms te overtuigen (*o*). En zoo bleek het duidelijk, dat de wreedheid en onregtvaardigheid, waar mede de Joden tot hier toe meermalen vervolgd en mishandeld waren, geenzins aan het Christendom zelf, maar aan de onverdraagzaamheid des bijgeloofs, en aan het groot bederf, 't welk, in de duistere Eeuwen voor de Kerkhervorming, overal was doorgebroken, te wijten zij.

Met dit alles evenwel volhardden de Joden nog fteeds in hun ongeloof, bleven ook, door hun-

(*o*) BASNAGE B. IX. H. 34. §. 1. hier in door anderen gevolgd, laat het wel in 't midden, of de Joden bij de Hervorming gewonnen dan verloren hebben. Doch dat de bovengemelde wezenlijke voordeelen voor deze Natie daar uit ontftaan zijn, wordt overtuigend aangetoond door FROMMANN *de Eccl. Chr. reformat. Judaeis utili* Opufc. vol. II. p. 501—536.

hunne onverdragelijke trotschheid, door den onmatigen woeker, welken zij namen, en de bedriegerijen, waar aan velen zich schuldig maakten, nog steeds in de meeste Staten van *Duitschland* een voorwerp der algemeene verachting, en veroorzaakten daar door meermalen, dat zij niet slechts onder Roomschgezinde, maar ook onder Protestantsche Vorsten, gebannen en verjaagd werden.

Uit *Beijeren* werden de Joden, in het jaar 1551, door Hertog ALBERT V, gelijk ook uit de *Paltz*, in het jaar 1555, onder de regering van OTTO HENDRIK verdreven, wordende deze verördeningen tegen de Joden naderhand in beide die Landen, gedurende de zestiende en zeventiende Eeuw, meermalen vernieuwd (*p*).

In de Mark *Brandenburg* hadden de Joden zich, onder de regering van den Keurvorst JOACHIM II, weder sterk vermenigvuldigd; doch onder deszelfs opvolger JOHANN GEORG werden zij, in het jaar 1573, op nieuw verjaagd, en hoewel hun naderhand van tijd tot tijd vergund werd, de jaarmarkten te bezoeken en koophandel te drijven, zoo werd de in-

(*p*) VON ARETIN f. 49, 60, 61, 65 folgg.

inwoning hun evenwel geweigerd tot het jaar 1670, toen de Keurvorst FREDERIK WILLEM, om zijne door den dertigjarigen oorlog ontvolkte en verarmde landen weder in bloei te brengen, aan vijftig Joodſche huisgezinnen de vergunning gaf, in zijn gebied hun verblijf te nemen. Weldra vermenigvuldigde de Joden zich aldaar weder, en uit eene, in het jaar 1700, gemaakte berekening, blijkt het, dat zij in de Mark *Brandenburg*, in de Hertogdommen *Cleve*, *Pommeren* en *Maagdeburg*, in de Vorſtendommen *Halberſtad* en *Minden*, en in het Graafſchap *Mark*, zeer in getal waren toegenomen (*q*).

Niet zoo ſpoedig werden de Joden weder toegelaten in andere Staten van *Duitschland*, waar uit men hen gedurende dit tijdvak verdreef. De Keurvorst JOHANN FREDERIK verbande hen in het jaar 1541 uit *Saxen*, zij moesten toen ook de Hertogdommen *Coburg* en *Wurtenberg* verlaten (*r*).

In de *Brunswijk - Luneburgſche* Landen, waar uit de Joden tot in de zestiende Eeuw waren verbannen geweest, werden zij wel door den

(*q*) *Annalen der Juden in den Preuſſ. Staaten* ſ. 64—131.

(*r*) FROMMANN Opuſc. T. II. p. 520, 523. SCHEPPLER ſ. 56, 57.

den Hertog HENDRIK JULIUS, in het jaar 1578, toegelaten, doch de Vorst herriep, op het dringend verzoek zijner overige onderdanen, deze zijne verördening, in het jaar 1591, van welken tijd af het den Joden verboden was, hun verblijf aldaar te hebben, wordende dit gebod ook in de zeventiende Eeuw meermalen vernieuwd (*s*).

Voorts was de inwoning in verſcheidene Rijksſteden, zoo als te *Augsburg*, *Noerdlingen*, *Aken*, *Keulen*, *Neurenberg*, *Lubeck* en *Bremen*, den Joden volſtrekt verboden.

Doch de verdrijving dezer Natie uit enkele Landen en Staten was nu voor haar niet meer zoo drukkend, als voorheen, en zij konden nu niet meer zoo willekeurig gebannen worden. Er was toch bij de oprichting van het *Kamergerigt*, in het jaar 1495, vastgeſteld, dat geen Vorst of Overigheid in het *Duitſche* Rijk bevoegd zoude zijn, de Joden willekeurig te mishandelen, of te verjagen. Daarenboven hadden verſcheidene *Duitſche* Keizers, bij voorbeeld, FREDERIK III, in het jaar 1470, KAREL V, in het jaar 1544, en FERDINAND I, de Joden in hunne beſcherming ge-

(*s*) A. L. SCHLOEZER *Staatsanzeigen* B. XV. St. 60, No. 52. ſ. 468.

genomen, en ſtrengelijk verboden, dezelve wegens onbewezene misdaden te vervolgen (*t*). Zelfs gaf hun de laatstgenoemde Keizer, in het jaar 1563, de vrijheid, eenen *Vorst der gevangenis* te hebben (*u*).

Deze begunſtiging was oorzaak, dat het getal der Joden in de *Oostenrijkſche* Staten zeer toenam, en deze Natie, gedurende de zestiende en zeventiende Eeuw, aldaar vele leeraren had, die zich beroemd hebben gemaakt. In het jaar 1660 werd hun vergund, in de Hoofdſtad van het *Duitſche* Keizerrijk eene prachtige Synagoge te bouwen; doch naauwelijks was dezelve voltooid, of Keizer LEOPOLD I. verjaagde hen uit *Weenen*, voornamelijk op aanraden der Keizerin, die eene *Spaanſche* Princes was, en als 't ware eenen aangeboren haat tegen de Joden uit haar Vaderland had medegebragt. Doch deze Vorſtin geſtorven zijnde, werden zij, in het jaar 1673, weder te *Weenen* toegelaten, en genoten vervolgens in het *Oostenrijksch* gebied eene tamelijke rust, zoo dat zij in *Servië*, *Croatië*, *Moldavië* en *Wallachië*, zeer in getal toenamen (*v*).

In

(*t*) SCHEPPLER ſ. 61, 62.

(*u*) BASNAGE B. IX. H. 34. §. 14.

(*v*) BASNAGE t. a. pl. §. 14—16; H. 35. §. 20, 21.

In *Bohemen* trof hen tegen het einde der zestiende Eeuw eene zware vervolging. Op de beschuldiging, dat zij brand gesticht hadden, werden eenigen hunner ten vure gedoemd, en de overigen door FERDINAND verjaagd; doch als het, na verloop van eenigen tijd, bleek, dat de Joden aan deze misdaad onschuldig waren, werden zij te rug geroepen, en Keizer FERDINAND III verleende hun, in de zeventiende Eeuw, groote voorregten; om dat zij, toen *Praag*, in het jaar 1648, door de *Zweden* belegerd werd, veel tot verdediging dezer Stad toebragten (*w*).

In *Moravië* werd onder de Joden, in het jaar 1574, een vreesselijk bloedbad aangerigt, en men zou hen allen in dit land hebben uitgeroeid, zoo niet Keizer MAXIMILIAAN II, door medelijden met deze ellendigen bewogen, aan de verdere vervolging van dezelve een einde gemaakt had (*x*).

Uit *Silesië* echter werden de Joden door Keizer RUDOLF II, in het jaar 1582, geheel en al verbannen (*y*).

In

(*w*) BASNAGE t. a. pl. H. 34. §. 19; H. 35. §. 4.

(*x*) BASNAGE t. a. pl. H. 34. §. 27.

(*y*) DE SOMMERBERG *Scriptor. rer. Siles.* T. II. p. 443.

In *Hungarijë* werd deze Natie, in het jaar 1595, zeer gedrukt door eene belasting, welke de laatstgenoemde Keizer haar opleide, en waardoor hij velen noodzaakte, het rijk te verlaten. Intusschen bleven zij in dit land nog zeer talrijk, en verwierven zich, door het pachten van de openbare tollen, zoo vele rijkdommen, dat de Keizers, in de eerste helft der zeventiende eeuw, verscheidene verördeningen tegen hen maakten, waarbij zij evenwel hunne godsdienstige vrijheid behielden (z).

Naar *Polen* hadden zich vele uit andere landen verdrevene Joden begeven, doch waren ook daar niet vrij van alle vervolging. Te *Posen* werden, in het jaar 1590, hunne huizen in vlammen gezet, en, uit vreeze, dat het oproerig gemeen op hen zoude aanvallen, durfden zij geene middelen aanwenden, om dien brand te blusschen, voor het overige had deze Na-

(z) BASNAGE, H. 54. §. 26, H. 35. §. 8—19, waar dezelve ook berigt geeft van eene groote Kerkvergadering, door de Joden, in het jaar 1650, in de vlakte van *Ageda* gehouden, zie ook HOLBERG B. XV. H. 10. Met regt evenwel schijnt men aan de waarheid van dit verhaal te mogen twijfelen, daar de *Engelsche* reiziger SAMUEL BRETT de eenige is, die daar van berigt heeft gegeven. Verg. JORTIN *Anmerck. ueber die Kirchenhist.* Th. III. f. 406. folgg.

Natie in dit Rijk, niettegenſtaande zij wegens hare woekerzucht zeer gehaat en veracht was, en van de invallen der *Muskowiten* en *Koſakken* zeer veel leed, zich gedurende de zeventiende eeuw ſterk vermenigvuldigd, bleef zich op den koophandel, als een rijke bron van gewin, toeleggen, en had Scholen, welke in grooten bloei waren (*a*).

Ook in de *Ukraine* genoten de Joden, in de zestiende eeuw, vele voorregten, en ſtonden in groot aanzien (*b*). Maar voor het overige hadden de *Muskowiten* van de Joodſche Natie eenen zoo geweldigen afkeer, dat zij dezelve in hun gebied niet toelieten, en de Czaar ALEXIUS MICHAËLOWITZ wilde, in het jaar 1654, eene tot hem overloopende bende *Koſakken* niet aannemen, dan op voorwaarde, dat zij geenen Jood onder zich mogten dulden. Vervolgens evenwel werd aan de Joodſche kooplieden vergund, te *Riga* en te *Reval* handel te drijven. Ook

(*a*) BASNAGE H. 35. §. 1, 2, BODENSCHATZ Th. I. ſ. 168; *Sylloge Epiſt. a viris illuſtr. ſcript. a* P. BURMANNO *ed.* T. II. Ep. 775. p. 70; E. J. JEKEL *Pohlens Staatsveraender und letzte Verfasſ.* Th. II. ſ. 11—42.

(*b*) SCHLOEZER, *Weltgeſchichte* Gött. 1785. ſ. 202, 203.

Ook in *Denemarken* werd hun door CHRISTIAAN IV, in het begin der zeventiende eeuw, vergund, zich in eenige steden neder te zetten, en, hoewel zij door FREDERIK III, in het jaar 1651, verbannen werden, zoo gaf hun toch CHRISTIAAN V, in het jaar 1684, weder vrijheid, in eenige koopsteden hun verblijf te hebben.

In *Zweden* werden zij, gedurende dit tijdvak, niet toegelaten, en volgens eene door KAREL XI, in het jaar 1695, gemaakte wet was het den Joden verboden, in dit Rijk te wonen (*c*).

Vele Joden hadden zich, na hunne verdrijving uit *Spanje* en *Portugal*, naar de *Nederlanden* begeven, waar zij wel een geruster verblijf vonden, doch hun, eerst in het jaar 1619, de vrijheid van openbare godsdienstoefening gegeven werd. Voorts bewerkten de Staten van *Holland* door hunne tusschenkomst, dat de *Nederlandsche* Joden, die in *Spanje* handel dreven, aldaar in het jaar 1657, veiligheid voor hunne personen en goederen verkregen (*d*). Zij bouwden vervolgens verschei-

(*c*) Zie over de Joden in *Rusland*, *Denemarken* en *Zweden* BODENSCHATZ f. 148—150, HOLBERG B. XV. H. 13, 16.

(*d*) C. VAN BYNKERSHOEK, *Quaest. Jur. publ.* L. II. c. 20. p. 337.

ſcheidene Synagogen, waar onder die uitmunt, welke in het jaar 1675, voor de *Portugeeſche* Joden te *Amſterdam*, voltooid en ingewijd werd. Ook aan de zoogenoemde *Hoogduitſche* Joden, welke naderhand, en vooral ſedert den *Zweedſchen* oorlog, in dit land talrijk zijn geworden, werd vrijheid van godsdienstoefening gegeven. Zij hebben zich in alle *Provintiën* der *verëenigde Nederlanden* uitgebreid, en bleven zich op den koophandel toeleggen, waardoor eenigen zich grooten rijkdom verwierven (*e*).

Om in *Engeland*, waaruit de Joden ſedert langen tijd waren verbannen geweest, aan deze Natie weder ingang te verſchaffen, gaf een harer beroemdſte leeraren, MANASSE BEN ISRAËL, in het jaar 1656, een geſchrift uit, waarin hij zijne geloofsgenooten verdedigde, en de ongunſtige gevoelens, welke men in dit land omtrent deze Natie had, poogde weg te nemen. Hij bewerkte ook bij den *Protector* CROMWEL, dat den Joden vergund werd, zich in *Engeland* neder te zetten, en hunnen Gods-

(*e*) BASNAGE B. IX. H. 36, 37; HOLBERG B. XV. H. 11, J. WAGENAAR, *Beſchrijving van Amſterdam* D. II. bl. 219.

Godsdienst uit te oefenen (*f*). Voorts was hij aan het hoofd van een gezantschap, hetwelk in naam der verstrooide Joden in *Azië* aan CROMWEL gezonden werd. Deze nam hen in het eerst zeer gunstig op, en trad met hun, over het verkoopen van de beroemde boekverzameling van *Cambridge*, in onderhandeling. Doch toen deze gezanten, die van de begunstiging van CROMWEL iets groots verwachtten, nasphoorden, of hij niet van Joodschen afkomst was, en zij daar door tot vele spotternijen met den *Protector* aanleiding gaven, werd hij zeer op hen verbitterd (*g*). Intusschen behield deze Natie in *Engeland* vrijheid van Godsdienstoefening, en vermenigvuldigde zich sterk, zoo dat er, op het einde der zeventiende eeuw, een groot getal van *Duitsche* en *Portugeesche* Joden gevonden werd, die vele voorregten genoten, en zich op den koophandel bleven toeleggen.

Ook

(*f*) BUDDAEUS, *Isagoge* T. II. p, 1667, BODENSCHATZ f. 163. *Allg. Weltgesch.* B. XV. H. 3. §. 142, 143; HENKE, *Allg. Gesch. der Christl. Kirche* Th. IV. f. 235, MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. XX. f. 8. folgg.

(*g*) *La vie d'Olivier Cromwel*, Amst. 1707. T. II. p. 409—415.

Ook in *Frankrijk* liet men de Joden in dit tijdvak weder oogluikende toe, en zij werden, sedert het jaar 1550, altijd tegen vervolgingen beschermd, uit kracht van opene brieven, die bij elke regerings-verandering vernieuwd werden (*h*).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De toestand der Joden, in het Ottomansche Rijk, en in de buiten Europa gelegene landen, gedurende de vier laatst verloopene eeuwen.

In het voorgaande Hoofdstuk, bepaalden wij ons alleen bij de lotgevallen der Joodsche Natie in die landen van *Europa*, waar de Christelijke Godsdienst de heerschende is. Daar de Joden echter ook in het gebied der *Ottomansche Porte* zoo wel, als in vele gewesten van *Azië*, *Afrika* en *Amerika* verstrooid zijn, zoo

(*h*) A. YPEY. *Geschied. van de Kristl. Kerk in de achttiende eeuw* D. III. bl. 4.

zoo moeten wij nu nog kortelijk zien, hoedanig de toeſtand dezer Natie aldaar, ſedert de vijftiende eeuw tot op den tegenwoordigen tijd, geweest zij. Niemand zal intusſchen hier eene aaneengeſchakelde geſchiedenis der Joden in alle deze landen verwachten, en, naar het doel dezer Verhandeling, zullen enkele aanmerkingen over hunnen toeſtand in die gewesten genoegzaam zijn, om te doen zien, dat de overblijfzelen dezer Natie overal verſtrooid en in afhankelijkheid leven.

In het *Europeeſche* gedeelte van het *Ottomanſche*, of *Turkſche* Rijk, waren de Joden in dit tijdvak zeer talrijk, en vele namen, vooral ten tijde hunner verdrijving uit *Spanje* en *Portugal*, daar heen de toevlugt; zij bouwden in de voorſteden van *Konſtantinopolen*, en in de naburige dorpen, verſcheiden Synagogen, en konden, hoe zeer zij ook door de *Turken* veracht, en tot allerlei lage dienſten gebruikt werden, in tamelijke rust leven. Vervolgens werden hun van de zestiende eeuw af meer vrijheden verleend, en zij vermenigvuldigden zich zoodanig, dat men op het einde der zeventiende eeuw hun getal te *Konſtantinopolen* en te *Salonichi* op tachtig duizend rekende. Sedert dien tijd zijn zij in het Turkſche gebied, en voornamelijk in de koopſteden, nog talrijker geworden,

den, zoo dat men, volgens nieuwere berigten, rekent, dat er meer dan duizendmaal duizend Joden in dat Rijk wonen (*a*).

Zij worden toch ook in die landen van *Azië*, welke tot het *Ottomansche* Rijk behoren, bijna overal gevonden, doch de meesten leven daar in armoede en verachting. Het jaar 1666 was voor de Joden in *Klein-Azië* een jaar van groote verwachting. Te *Smyrna*, de voornaamste koopstad van dat gewest, waar vele Joden wonen, verscheen een bedrieger SABATAI ZEVI genoemd, die zich voor den *Messias* uitgaf, door een groot gedeelte van het *Turksche* Rijk reisde, en overal onder de Joden eenen grooten aanhang maakte. Doch toen hij eindelijk, na vele bewegingen te hebben veroorzaakt, voor den *Sultan* gebragt werd, en deze belastte, dat men met pijlen op hem schieten zoude, om te beproeven of hij onkwetsbaar was, vond hij geen behagen deze proef door te staan, en nam het *Muhammedaansche* geloof aan (*b*).

Ook

(*a*) BASNAGE B. IX. H. 30; BODENSCHATZ Th. I. s. 139; J. G. KRUENITZ *Oecon. Encyclop.* Th. XXXI. s. 352; NIEBUHRS *Reisebeschr.* Th. I. s. 33, 34.

(*b*) BASNAGE B. IX. H. 27. §. 6. volgg. HOLBERG B. XV. H. 5; G. CUPER *Lettres à divers Savans* p. 396; JORTIN t. a. pl. Th. III. s. 329. folgg.

Ook in *Georgië* wonen vele Joden, en hebben zich tot aan den voet van den berg *Kaukasus* uitgebreid.

In *Palestina*, het oorspronkelijk vaderland der Joden, treft men hier en daar ook van hunne verstrooide overblijfselen aan. Vooral waren zij langen tijd zeer talrijk te *Safet*, eene stad in *Galileë*, waar zij eene school hebben, die voorheen zeer beroemd was. Te *Jeruzalem* zijn zij zeer behoeftig, en moeten, eenige weinigen, die geringe bedieningen hebben, uitgezonderd, meestal van de aalmoezen leven, die hun uit andere landen door de Joden worden toegezonden (*c*). En niettegenstaande hun toestand in latere jaren eenigzins verbeterd is, zoo leven zij ook daar, gelijk in de overige steden van *Palestina*, zeer afhankelijk, en moeten aan de *Turken* schatting betalen.

In *Syrië* zijn zij talrijk, hebben te *Damaskus* en *Aleppo* aanzienelijke Synagogen, en nemen hunne godsdienstplegtigheden met groote gestrengheid waar (*d*).

In

(*c*) BASNAGE B. IX. H. 26, §. 18, H. 28. §. 1—10; BODENSCHATZ f. 141.

(*d*) Zie de reisbeschrijvingen, aangehaald bij BASNAGE H. 27. §. 3; A. F. BUESCHING *Neue Erdbeschreib.* Th. V. B. I. f. 249.

In de bergachtige ſtreken van het landſchap *Hedsjas*, en voornamelijk in den omtrek van *Cheibar*, treft men vele Joden aan, die onder den naam van *Beni Cheibar* bij de *Arabieren* zeer gehaat zijn, en van het overvallen en plunderen der Karavanen beſchuldigd worden. Zij ſtaan met de Joden, die op de grenzen van *Arabië* wonen, in geene gemeenſchap, en worden aan de oost- en westzijde door groote woestijnen afgeſcheiden. Ook in de overige landen van *Arabië* zijn overal Joden verſpreid, en zij hebben hier en daar hunne Synagogen. Volgens opgave der Joden leven er alleen in het gebied van den *Imam* van *Sanna* nog vijf duizend huisgezinnen van deze Natie (*e*).

In *Perſië*, waar de Joden van ouds af zeer talrijk waren, werden zij ook in lateren tijd gevonden, doch bleven ook daar niet vrij van alle vervolging. In de zeventiende eeuw ſtelden de Regenten ABBAS I en II pogingen in het werk, om deze Natie het *Muhammedaansch* geloof te doen omhelzen, en toen de Joden zich daar toe niet lieten bewegen, leden zij,

(*e*) C. NIEBUHR, *Beſchreibung von Arabiën*, Kopenh. 1772. ſ. 25, 184, 377, 378. Verg. MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. IV. ſ. 84, 85.

zij, van het jaar 1663 af, eene zware vervolging. Deze hield wel, na verloop van drie jaren, weder op, en men gaf hun vrijheid van godsdienstoefening, zoodat zij in vele steden van *Persië*, gelijk ook van *Armenië*, Synagogen hebben, doch meestal zijn zij zeer arm, moeten van geringe handwerken leven, en zich door een bijzonder teeken aan hunne kleederen van anderen onderscheiden (*f*).

In het Noordelijk gedeelte van *Persië* worden ook vele Joden gevonden, die bij enkele horden verstrooid zijn, zich meest aan de zeekusten ophouden, en gedeeltelijk van den akkerbouw en de veefokkerij, gedeeltelijk ook van den koophandel leven. Zij zijn ook hier bij de overige inwoners in groote verachting, en worden niet zelden zeer mishandeld (*g*).

Ook in *Zuid-Azië* of *Oost-Indië* wonen Joden, vooral op de kusten van *Malabaar* en *Coromandel*, waar men ook eenigen van de-

(*f*) THEVENOT *voiage* T. IV. L. 2. c. 14. p. 388; CHARDIN *Journ. du voiage de Perse et aux Indes* T. VI. p. 314; TAVERNIER *voiage* P. I. L. 5. c. 28. p. 264.

(*g*) *Allg. Gesch. der neuesten Entdeck. verschied. Gelehrten Reisenden in allen Gegend. des Russ. Reichs und Persiën*, Bern 1778 Th. II. f. 353. folgg.

deze Natie aantreft, die zwart zijn. Veel talrijker evenwel zijn daar de blanke Joden, die, in het jaar 1511, uit *Spanje*, en vervolgens uit *Polen*, *Duitschland*, *Engeland* en *Turkijen* derwaards zijn gekomen (*h*).

Inzonderheid zijn er te *Cochin* zeer vele van deze Natie. Intusschen is het voorgeven, dat deze afstammen van voorvaderen, die zich derwaards zullen begeven hebben, toen het heilige Land door de *Romeinen* veroverd werd, zeer onwaarschijnelijk; gelijk ook het vermoeden, dat deze Joden nog overblijfsels zijn van de tien stammen Israëls, die eertijds door de *Asfyriers* waren weggevoerd, van allen grond ontbloot is. Waarschijnelijk zijn zij, ten tijde van MUHAMMED, uit *Arabië*, *Chaldea* en den omtrek van *Babylon*, derwaards gekomen (*i*), en hebben zich ook in *Cranganor* uitgebreid.

In het gebied van den Vorst van *Travancore* vond

(*h*) BUESCHING, *Magaz. fuer Hist. und Geogr.* Th. XIV. f. 124. folgg. *Gesch. der Jued. Relig.* f. 226. folg.; ADR. 'S GRAVESANDE, in de *Verhandd. van het Gen. der Wetensch. te Vlissingen* D. VI. bl. 517—589, D. IX. bl. 515—573; BRUNS *Repertor. zur Orient. Literat.* B. IX. f. 269—276.

(*i*) BASNAGE B. IX. H. 38. §. 13; ANQUETIL DU PERRON *Reisen nach Ostindiën, uebers. von* J. G. PURMANN, Frankf. 1776 f. 245. folg.; MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. VI. f. 33. folgg.

vond men onlangs nog zeventig Joodſche gemeenten, die het gezag van den Patriarch van *Antiochië* erkennen, en zich beroemen, eene overzetting des Bijbels te bezitten, welke ouder zoude zijn, dan de Babyloniſche gevangenis (*k*).

Ook in *China* treft men de Joden aan. Reeds in het jaar 73, kort na de verwoesting vaa *Jeruzalem*, hebben zeventig huisgezinnen van de ſtammen *Juda*, *Benjamin* en *Levi* zich uit het Westen, (waarſchijnelijk uit *Perſië*,) over *Choraſan* en *Samarkand*, naar *China* begeven, en in *Peking*, en nog vier andere ſteden, hun verblijf genomen. Zij genoten aldaar langen tijd veel voorſpoed en werden zomtijds tot aanzienelijke eereposten verheven. Doch daar velen hunner den *Muhammedaanſchen* Godsdienst hebben aangenomen, is hun getal vervolgens zeer verminderd geworden, zoo dat in de zeventiende eeuw niet meer dan acht, en in de achttiende eeuw, ſlechts zeven familiën, die omtrent zes honderd perſonen uitmaken, in de ſtad *Cai-fong-fou* overig waren.

(*k*) *N. Leipz. Litt. Zeit.*, *Intell. blatt* vom 5 Julij 1806; J. C. HÜTTNER *Engl. Miscellen* B. XXIII. St. 2. ſ. 115; C. G. VON MURR, *Verſuch einer Geſch. der Juden in Sina*, Halle 1806, ſ. 70, 71.

ren. Onder de rampen, welke deze Natie in dit Rijk getroffen hebben, is merkwaardig het verbranden hunner Synagoge in de twaalfde eeuw, waar bij een gedeelte hunner heilige boeken verloren ging, gelijk ook bij eene overstrooming van de rivier *Hoang-ho*, in het jaar 1446. Ook werd, tegen het einde der zestiende eeuw, hunne Synagoge aldaar wederom verbrand, en in het jaar 1642, door eene overstrooming ten tweeden maal vernield. Naderhand hebben zij aldaar weder eene groote Synagoge, of Tempel, gebouwd, die nog in wezen is, schoon het getal der Joden daar zeer klein is geworden (*l*).

Ook in *Afrika*, vooral in die Landen, welke voor den koophandel het best gelegen zijn, treft men vele van deze Natie aan.

Vooral was derzelver gatal van ouds af zeer groot in *Egypte*, waaar zij, in het jaar 1524, met

(*l*) G. BROTIER *Comment. de Jud. Sinens.* in ed. *Opp.* C. TACITI, Paris. 1771, T. III. p. 567, repet. in *Musaeo Hag.* T. I. P. 2. p. 475. Verg. MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. V. s. 70. folgg. Th. IX. s. 40. Th. XV. s. 18; IGNATII KOEGLERI *Notitiae SS. Bibl. Judaeor. in Imperio Sinensi, Seriem Chronol. add.* C. T. DE MURR Halae 1805, dezelve VON MURR *Versuch einer Gesch. der Jud. in Sina*, s. 15—20.

met eene zware vervolging bedreigd werden door ACHMED, den Stadhouder van SOLIMAN II, die twee honderd talenten van hun eischte, en hen, toen zij deze niet betalen konden, ter gevangenis veroordeelde; doch ACHMED voor de voltrekking van dit bevel om het leven gebragt zijnde, zagen de Joden zich van dit dreigend onheil bevrijd (*m*), en hun toestand in *Egypte* bleef langen tijd dragelijk, zoodat zij zich sterk vermenigvuldigden, en in het jaar 1673 rekenden, een grooter getal uit te maken, dan eertijds hunne voorvaderen, die onder het geleide van MOZES waren uitgetogen. In lateren tijd evenwel is het getal der Joden aldaar zeer verminderd. Zij houden zich het meest op in de hoofdstad *Kairo*, waar zij zes en dertig Synagogen hebben, vele rijkdommen bezitten, en meer voorregten genieten, dan in eenig ander land van het *Ottomansche* Rijk, zoo zelfs, dat op hunnen Sabbath de koophandel stilstaat, en het tolhuis gesloten is (*n*). Ook in de overige aan de zee gelegene steden van *Egypte* wonen vele Joden; doch in de binnenlandsche plaatzen waren zij voor-

(*m*) BASNAGE B. IX. H. 29. §. 14.

(*n*) NIEBUHR *Reisebeschr.* Th. I. s. 131, POCOCKE *Beschreib. des Morgenlandes.* Th. I. s. 60. a. ausg.

voorheen zoo gehaat, dat zij daar hun verblijf niet konden nemen, en zelfs, wanneer zij wegens den koophandel derwaards moesten reizen, genoodzaakt waren, zich door verkleeding voor de inwoners verborgen te houden (*o*).

In de Staaten *Algier* en *Tunis*, op de Noordkust van *Afrika*, sedert vele jaren de algemeene wijkplaats der Joden, die uit *Europa* verdreven werden, had deze Natie langen tijd veel voorspoed genoten, en zich door den koophandel grootelijks verrijkt. Doch in den eerstgenoemden Staat trof hen, in het jaar 1805, eene zware vervolging. Een zekere Jood, NAFTALI BUSNAH genoemd, die het volkomen vertrouwen van den *Dey* bezat, en alles bestuurde, had zich zoo gehaat gemaakt, dat hij door eenen *Turk* werd doodgeschoten, waarop het gemeen ook op de overige Joden te *Algier* aanviel, derzelver huizen plunderde en velen om het leven bragt. Om de rust te herstellen moest de *Dey* beloven, alle Joden te zullen verbannen, uitgezonderd een bepaald ge-

(*o*) VAN SLEB *nouvelle relation d'un voiage d'Egypte*, p. 15; BASNAGE t. a. pl. §. 16. J. M. HARTMANN *Erdbeschr. und Gesch. von Afrika* B. I. of BUSCHINGS *Erdbesch.* Th. XII. f. 401. folg.

getal der zulken, die zich met het eene of andere handwerk bezig hielden, welke verbanning ook weldra ten uitvoer gebragt werd, zoo dat er van meer dan veertien duizend Joden, die te *Algier* woonden, slechts weinigen overbleven, van welke er, in Lentemaand van het jaar 1806, op nieuw twee honderd zijn om het leven gebragt (*p*).

Voorts is de Joodsche Natie op de Westkust van *Afrika*, in de Koningrijken *Fez* en *Marokko*, en de aangrenzende Landschappen, in groote menigte verspreid. In het Landschap *Tafilet* zijn zij, wegens de groote diensten, die een Jood, in het jaar 1666, aan den Koning MOULEY ARCHEY bewees, sedert dien tijd zeer begunstigd, en daar door sterk vermenigvuldigd (*q*). Doch vooral zijn zij talrijk in het Koningrijk *Marokko*, waar men *Aziatische* en *Europeesche* Joden vindt. Die, welke uit *Azië* derwaards zijn gekomen, hebben, daar zij door de inwoners vervolgd werden, de wijk genomen naar het gebergte, waar hunne nakomelingen nog onder de *Breberen* of *Ber-*

(*p*) *Politisch Journal*, Altona 1805, m. Septemb. f. 869. folgg. *Der Preussische Staatsanzeiger* April 1806, f. 396. folgg.

(*q*) BASNAGE B. IX. H. 29. §. 17.

Berberen wonen, en *Piliſtin*, of afſtammelin-van Joden uit *Paleſtina*, genoemd worden. De *Europeeſche* Joden maken daar het grootſte getal uit, en ſtammen af van dezulken, die uit *Italië*, in het jaar 1342, uit de *Nederlanden*, 1350, uit *Frankrijk*, 1403, uit *Engeland*, 1422, uit *Spanje*, 1494, en uit *Portugal*, 1496, daar aangekomen zijn, van waar de *Spaanſche* taal ook nog bij hen in gebruik is. Zij moeten zware lasten betalen, en leven in zeer groote verdrukking. Zelfs heeft de Keizer van *Marokko* nabij zijn Paleis eenen onderaardſchen leeuwenkuil, waarin zomtijds Joden geworpen worden, en ellendig omkomen (*r*).

Aan de echtheid van het berigt, door eenige zendelingen der Evangeliſche Broedergemeente gegeven, dat er in *Loango*, een Koningrijk in *Neder-Guinea*, of op de kust van *Kongo*, zwarte Joden gevonden worden (*s*), ſchijnt men

(*r*) G. HOEST *Nachrichten von Marokos und Fes*, Kopenh. 1781, ſ. 142. folgg.; MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. XIX. ſ. 79. folgg.; DE BOISSI t. a. pl. ſ. 455.

(*s*) OLDENDORP, *Geſch. der Miſſion der Evangel. Brueder auf den Caraïbiſchen Inſeln, herausg. von Bosſart* ſ. 287; PROYART *Geſch. von Loango und Rakongo*,

men met reden te mogen twijfelen. Waarſchijnelijker is het, dat die genen, welke men voor zwarte Joden aanzag, *Arabiſche Muhammedanen* zijn, die in een groot gedeelte van *Afrika* verſtrooid leven (*t*).

Zeer talrijk waren de Joden, ſedert langen tijd, in *Abysſinië*, en wel voornamelijk in *Dembea*, *Wegara* en *Samena*, in welk laatstgenoemde Landſchap zij ontoegankelijke bergen bewoonden. Derwaards nam KLAUDIUS, de zoon en regtmatige erfgenaam van den *Abysſiniſchen* Koning DAVID, in het jaar 1539, zijne toevlugt, toen hij door zijnen broeder JAKOB vervolgd werd, waar voor hij naderhand, aan de regering gekomen zijnde, de Joden begunſtigde. Deze waren hier, in het jaar 1607 en 1608, nog zeer talrijk en magtig; doch SUSNEUS, die in het jaar 1611 over *Abysſinië* regeerde, deed hun den oorlog aan, en verſtrooide hen door het ganſche Rijk. Zij hebben vervolgens onder de *Abysſiniërs* in rust geleefd, en zich vermenigvuldigd, zoo dat zij in het gebergte van *Samena*, waar zij hunne ei-

go, gezogen aus den papieren der Vorsteher der Franzoiſ. Misſion ſ. 171.

(*t*) EHRHARDT *Neueste Laender- und Völker-kunde* B. IX. St. 1. ſ. 43.

eigene Regenten hebben, die aan de Koningen van *Abysſinië* cijnsbaar zijn, en het aanzienelijk getal van tien duizend uitmaken (*u*).

Er wonen ook Joden op het Eiland *Madagaskar*, waar zij zich op den landbouw en de veefokkerij toeleggen. Intusſchen kan men den tijd, wanneer zij derwaards zijn gekomen, onmogelijk bepalen (*v*).

Eindelijk treft men de Joodſche Natie ook in *Amerika* aan. De Joodſche Schrijvers hebben willen beweeren, dat hier nog overblijfſelen gevonden worden van de tien Stammen Israëls, die derwaards door *China* zouden getrokken zijn. Doch dit voorgeven is reeds voor langen tijd wederlegd (*w*), en men weet, dat

(*u*) LUDOLPHI *Hiſtoria Aethiop.* L. I. c. 14, *Append. ad hiſt. Aeth.* p. 198, 199; BRUCE *Reis naar Abysſ.* D. I. bl. 309. folg.

(*v*) G. CUPER, *Lettres de critique à divers Savans* Amſt. 1742, p. 92, 300, vermoedt, dat zij afſtammen van Israëlitiſche zeevaarders, die ten tijde van SALOMO derwaards gekomen zijn, of dat zij overblijfſelen zijn van de tien Stammen Israëls, omdat zij wel van DAVID, maar van geenen der andere Profeten, iets weten.

(*w*) WITSIUS *de X Tribub. Israël.* C. VII, VIII in *Aegypt.* p. 363. ff.; FABRICIUS *Bibliogr. antiq.* p. 17. Des niettegenſtaande beweert JAKOB ADAIR, in zijne,

dat de Joden, die in *Amerika* wonen, afſtammen van voorvaderen, die derwaards uit *Europa* gekomen zijn, en op de Engelſche bezittingen in *West-Indiën*, *Jamaïka*, *Bardadoes*, en andere Eilanden, hun verblijf genomen hebben. Te *Kingſton*, de hoofdplaats van *Jamaïka*, gelijk ook te *Suriname*, hebben zij Synagogen. In de meeste overige bezittingen der *Europeëers*, in de *West-Indiën*, treft men deze Natie aan, behalve in die, welke voorheen aan *Spanje* en *Portugal* behoorden (*x*).

In de vereënigde Staaten van *Noord-Amerika* zijn de Joden niet zeer talrijk. Zij leggen zich ook daar op den koophandel toe, en genieten dezelfde vrijheden, als de overige burgers. Te *Newport*, de voormalige hoofdſtad van *Rhode-Island*, te *New-york*, *Savannah*, *Charlestown* en *Philadelphia* hebben zij Synagogen (*y*).

ACHT-

ne, te London 1775 gedrukte, *Hiſtory of the American Indians*, dat de inboorlingen van *Noord-Amerika* afſtammen van de eertijds naar *Asſyrië* gevankelijk weggevoerde Israëliten. Doch de gronden, voor deze meening bijgebragt, worden genoegzaam wederlegd door MICHAËLIS *Or. und Exeg. Bibl.* Th. XI. ſ. 1—19.

(*x*) DAPPER *Neue Reiſe* C. IX. p. 462; BODENSC ſ. 146. folg.

(*y*) *Kort verſlag van de Godsd. aanhangen in de Ver-*

een-

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Kort overzicht van den toeſtand der Joden in de Christelijke Staten van Europa, gedurende de achttiende Eeuw, tot op den tegenwoordigen tijd.

Hoewel de jongstverloopene achttiende Eeuw over het geheel voor de Joodſche Natie in *Europa* veel gunſtiger was, dan eenige der voorgaande, en de ongevallen, welke haar troffen, nu niet meer zoo algemeen en langdurig waren, zoo maken evenwel de Joden, in alle Landen, waar heen zij verſtrooid zijn, een afgezonderd en diep vernederd Volk uit, het welk nog ſteeds afkeerig van de belijdenis des Christendoms, aan der vaderen inſtellingen gehecht blijft, terwijl het gros dezer Natie veelal diep onkundig is in den Godsdienst, weinig eer-

een. Stat. van Amerika, in het *N. Alg. Mag. van Wet. Kunst en Smaak* D. IV. No 4. bl. 601; C. D. EBELING *Erdbeſchr. und Geſch. von America*, of BUSCHINGS *Erdbeſchr.* Th. XIII. B. II. ſ. 43, 815, B. IV. ſ. 334.

eergevoel heeft, en zich aan velerlei bedriegerijen in den koophandel, gelijk ook aan het nemen van bovenmatigen woeker, ſchuldig maakt, zonder dat de meeste pogingen, tot verbetering van derzelver zedelijken toeſtand aangewend, tot hier toe veel uitwerking hadden.

In *Spanje* en *Portugal* hebben de Joden, ſedert hunne verdrijving, geene huisvesting kunnen vinden. Zelfs moest in *Portugal*, zoo lang het Huis van *Braganza* daar op den troon zat, ieder nieuwe Koning zweren, niemand van deze Natie in het Rijk te zullen dulden, terwijl de afſtammelingen van Joden, die zich eertijds hadden laten doopen, bij de overige inwoners zeer veracht en gehaat waren, en door den naam van *Nieuwe Christenen* onderſcheiden werden, tot dat eindelijk JOZEF I. zulks, in het jaar 1773, afgeſchaft heeft (*a*).

In *Frankrijk* is het getal der Joden, gedurende de achttiende Eeuw, aanmerkelijk vermeerderd, en zij werden aldaar, vooral in de laatſte jaren, met veel billijkheid behandeld. Niet ſlechts heeft LODEWIJK XVI. den zoogenoemden *Jo-*

(*a*) EHRHARDT *Neueſte Laender- und Voelker-kunde* B. I. ſt. 2. ſ. 126, 131. SCHROECKH *Chr. Kircheng.* Th. XXX. ſ. 568.

Joden-tol, in het jaar 1784, geheel afgeschaft (*b*), maar ook dacht men, in het jaar 1787, op middelen, om den zedelijken en burgerlijken toeſtand dezes Volks te verbeteren (*c*). Hoewel honderd Joodſche familiën, in den aanvang der *Franſche* Omwenteling, genoodzaakt werden, naar *Zwitſerland* te vlugten, zoo trokken de Joden evenwel uit de invoering eener republikeinſche regeringsvorm in *Frankrijk* dit voordeel, dat zij, met alle de overige burgers van den Staat gelijk geſteld, met hun in dezelfde regten deelden (*d*). Intusſchen ſtond het gros der Joden ook hier, gelijk

(*b*) Zie deze verördening bij SCHEPPLER t. a. pl. in het Aanhangſel No. V. ſ. 154 folgg.

(*c*) In het genoemde jaar, gaf de *Koningl. Societ. der Wetenſch. en Kunſten*, te *Metz*, de Vraag op: *Waardoor kan de zedelijke en burgerlijke toeſtand der Joden verbeterd worden?* Welke Vraag in drie Verhandelingen beantwoord werd, waaronder die van den Senateur GREGOIRE, toenmaals Abt, en naderhand Bisſchop van *Blois*: *Eſſai ſur la régénération phyſique, morale & politique des Juifs*, 1789, uitmunt.

(*d*) GREGOIRE in *Obſervations nouvelles ſur les Juifs, & ſpécialement ſur ceux d'Allemagne*, te vinden in het *Magazin Encyclopéd.* redigé par A. L. MILLIN ann. 1806. T. I. p. 109 ff. vertaald in C. T. STAEUDLINS *Magazin fuer Religions- Moral- und Kirchen-Geſchichte.* B. IV. ſt. 2. ſ. 528, 530.

lijk overal, op eenen zeer lagen trap van beſchaafdheid, en was daarbij aan zedeloosheid en gewinzucht overgegeven. Om derhalve het nadeel, 't welk de inwoners van het *Franſche* Rijk hier en daar van de woekerzucht der Joden leden, tegen te gaan, en pogingen aan te wenden, om hen tot nuttige leden van den Staat te vormen, heeft Keizer NAPOLEON, op den dertigſten van Bloeimaand 1806, een beſluit genomen, waar door eene algemeene vergadering van afgevaardigden uit de Joden werd bijeengeroepen, ten einde te beraadſlagen over de beste middelen, om den lust ter uitoefening van nuttige kunſten en wetenſchappen bij hunne medebroeders aan te wakkeren, en de gevoelens van burgerlijke zedelijkheid bij dezelve op te wekken (*e*). Voorts werd er een groot *Sanhedrin* uit de Joden van alle Landen in *Europa* bijeengeroepen, waartoe echter geene andere dan *Franſche*, *Italiaanſche* en eenige *Duitſche* Joden verſchenen, waarbij zich naderhand drie afgevaardigden uit de nieuwe Joodſche gemeente te *Amſterdam* voegden. Op den negenden van Sprokkelmaand 1807 werd deze vergadering, uit een en zeventig leden

(*e*) *Haarlemſche Courant* van den 5 Junij, 31 Julij en 2 Aug. 1806.

den beftaande, plegtig geopend, doch na verloop van eene maand, hield zij reeds hare laatfte zitting, gelijk ook de vergadering der afgevaardigden uit de Joden, na hare werkzaamheden voor een' korten poos hervat te hebben, op den zesden van Grasmaand 1807, hare laatfte bijeenkomst hield (*f*). Daar het fchijnt, dat deze onderhandelingen tot hier toe weinig uitwerking gehad hebben ter zedelijke verbetering dezer diep gezonkene Natie, zoo zijn er, op den elfden van Lentemaand 1808, onderfcheiden Keizerlijke befluiten genomen, ter nadere bepaling van de betrekkingen dezer Natie tot de overige *Franfche* onderdanen, vooral om aan de heillooze woekerzucht der Joden paal en perk te ftellen, en derzelver verlichting en befchaving te bevorderen (*g*).

In *Engeland* hebben de Joden, gedurende de

(*f*) *Gefammelte Aktenftuecke und oeffentliche Verhandlungen ueber die Verbesferung der Juden in Frankreich*, Hamb. 1807, Y. VAN HAMELSVELD *Gefch. der Joden* bl. 856 volgg.

(*g*) C. W. SPIKER *ueber die ehemalige und jetzige Lage der Juden in Deutschland* f. 248. Verg. *London und Paris* Jahrg. 1807. No. V. f. 32 folgg., waar ook tevens berigt wordt, dat men zich buitenlands veel te groote verwachtingen van dit *Sanhedrin* gemaakt had.

de achttiende Eeuw, volkomene vrijheid van Godsdienst genoten. Reeds in het jaar 1715, werd door TOLAND bij de Regering voorgeslagen, den Joden het burgerregt te verleenen; dit geschiedde evenwel eerst door eene *Parlements-acte* van het jaar 1753; daar velen intusschen hier over zeer te onvrede waren, zoo werd deze verördening kort daarna herroepen (*h*). Men rekent, dat er te *Londen* vier duizend Portugeesche, en zeven duizend Duitsche Joden wonen, en niet meer dan duizend in andere steden, *Falmouth*, *Plymouth*, *Portsmouth*, *Exeter*, *Chatam* en *Leverpool*, hun verblijf hebben (*i*).

In *Ierland* is deze Natie nog weiniger talrijk, zoo dat men thans het getal der Joden in *Engeland* en *Ierland* te zamen niet hooger dan vijftien duizend rekent (*k*).

In

(*h*) Le Comte de MIRABEAU, *sur Moses Mendelssohn, sur la reforme politique des Juifs, & en particulier sur la révolution tentée en leur faveur en* 1753 *dans la Grande-Bretagne*. Londres 1787. p. 92—109. SPIKER t. a. pl. f. 239 folgg.

(*i*) WENDEBORN t. a. pl. bl. 383 volg. J. W. VAN ARCHENHOLTS *Engeland*, vert. door J. C. PELLETIER D. I. bl. 191 volg. D. III. bl. 277.

(*k*) *Morning-Chronicle* van 3 Septemb. 1806.

In *Italië* worden er nog vele Joden gevonden. Te *Rome*, waar omtrent tien duizend van deze Natie wonen, leven zij meestal in zeer groote armoede. Zoo lang hier de zetel der Pausen was, moesten zij in eene afgezonderde en beslotene plaats hun verblijf hebben, zich door een bijzonder teeken aan den hoed onderscheiden, en wekelijks eene leerrede aanhooren, strekkende om hen tot het Christelijk geloof over te halen (*l*).

In de meeste groote steden van het Koningrijk *Italië*, vooral te *Venetië*, *Ancona*, *Mantua*, *Modena*, *Ferrara*, *Triest* en elders, wonen vele Joden (*m*). Nergens echter genoten zij, sedert langen tijd, meer vrijheid, dan te *Livorno*. Reeds eertijds waren zij daar, bij hunne verdrijving uit *Spanje* en *Portugal*, gunstig opgenomen, en ontvingen naderhand van den Groothertog FERDINAND I. vele voorregten, welke Keizer FRANCISCUS vervolgens, in het jaar 1739, bevestigd heeft.

Zij

(*l*) D. J. VOLKMANN *hedendaagsche Hist. van, en Reisboek door Italië*, Amst. 1779. D. III. bl. 347. D. IV. bl. 77.

(*m*) VOLKMAN t. a. pl. B. V. bl. 409, D. VI. bl. 96. EHRHARDT t. a. pl. D. V st. 4. f. 279, 282, 290.

Zij wonen ook hier in een bijzonder oord der ſtad, waar zij eene prachtige Synagoge hebben (*n*). Sedert eenige jaren vertoont zich onder hen een geest van hervorming, zij hebben althans, in het jaar 1796, eenige veranderingen in hunne kerkgebruiken gemaakt; ook worden er onder hen vele Deïsten gevonden (*o*). Voor het overige zijn aan de Joden in *Italië*, in het jaar 1806, dezelfde regten en vrijheden verleend, welke de overige burgers van den Staat bezitten (*p*).

Ook hebben de Vorst en Vorſtin van *Lucca* en *Piombino* den Joden het aankoopen van vaste goederen veroorloofd (*q*).

De Koning der beide *Siciliën* gaf, in het jaar 1743, den Joden vrijheid, zich in zijne Staten neder te zetten en handel te drijven; doch kort daarna werd deze vergunning ingetrokken, en de Joodſche Natie van daar verbannen (*r*).

De-

(*n*) VOLKMAN D. II. bl. 280 volg.

(*o*) GREGOIRE t. a. pl. bij STAUDLIN bl. 538, 261.

(*p*) *Staats und gelehrte Zeitung des Hamburg. Corresp.* d. 2 Sept. 1806.

(*q*) Dezelve van den 23 December 1806.

(*r*) FOCKE SJOERDS *Geſchied. der Kerk des N. T.* bl.

Dezelfde geest van verdraagzaamheid, die in e voormalige Republiek der *Verëenigde Ne- erlanden*, gedurende de naastvoorgaande eeu- ven, omtrent de Joden geheerscht had, bleef ok in de achttiende Eeuw voortduren, zoo at zij hier in rust en veiligheid konden wo- en, terwijl evenwel in onderscheidene *pro- intiën* wetten gemaakt werden, om de goede gezetenen voor hunne bedriegerijen te bevei- gen. Er ontstond, in het jaar 1796, onder e Joden te *Amsterdam* eene scheuring, waar oor een getal van bijna vijf honderd zich van e overige afscheidde, eene nieuwe Synagoge ouwde, en eene afzonderlijke gemeente, on- er den naam van *Adad Jeschurun*, *de echte Vergadering*, oprigtte. Voorts werd, op den weeden van Slagtmaand 1796, aan de Joodsche Natie in de toenmalige *Bataafsche Republiek* et burgerregt geschonken (*s*), en LODE- VIJK NAPOLEON, Koning van *Holland*, eeft aan de Joden niet slechts de geruste en ge-

l. 876. J. FOKKE *Geschied. van de XVIII. Eeuw* . VI. bl. 208.

(*s*) *Dagverhaal der Nationale Vergad.* D. II. bl. 667, 74, 682 enz. D. III. bl. 10, 12, 20 enz. *Vaderland- che Historie, ten gevolge van* WAGENAAR D. LIX, l. 132—152.

geördende uitoefening van hunnen eeredienst gewaarborgd, maar ook alle zulke gebruiken en inrigtingen, waar door de Israëliten, bij onderscheiding van anderen, nog hier en daar bezwaard werden, doen ophouden (*t*).

Ook in *Duitschland* werd, gedurende de achttiende Eeuw, het lot der Joden van tijd tot tijd dragelijker, en de verördeningen, in voorgaande eeuwen tegen hen gemaakt, werden aanmerkelijk verzacht.

In het Keurvorstendom *Brandenburg*, en de overige Landen van het Koningrijk *Pruissen*, waren de Joden, in den aanvang der achttiende Eeuw, nog het voorwerp van den algemeenen haat, maar Koning FREDERIK I. gaf, in het jaar 1703, het bevel, dat zij tegen alle mishandelingen zouden beschermd worden, gelijk ook FREDERIK WILLEM I. alle vervolging der Joden verbood, maar evenwel verscheidene strenge verördeningen tegen dezelve maakte (*u*). Het was onder de regering van dezen Koning, dat het beroemde *Instituut* van

CAL-

(*t*) *Haarl. Cour.* van den 26, 30 Junij en 8 Octob. 1808, 3 Julij 1810.

(*u*) *Annalen der Juden* f. 140—217, 234—249, 256, 259 folgg.

CALLENBERG, Hoogleeraar te *Halle*, ter bekeering van de Joden opgerigt werd, het welk evenwel aan de verwachting, welke velen daar van hadden, niet beantwoord heeft (*v*). Hoewel vele voor de Joodſche Natie zeer vernederende verördeningen, onder de regering van FREDERIK II, bleven ſtand houden, zoo werd zij evenwel met verdraagzaamheid behandeld, en eenigen van dezelve verwierven zich veel rijkdom en aanzien (*w*). Nog gunſtiger was voor haar de regering van FREDERIK WILLEM II, die niet ſlechts, in 't jaar 1786, eene volkomene gelijkheid tusſchen Christenen en Joden, in de burgerlijke regtspleging, invoerde, maar ook, in het jaar 1787, zijne Joodſche onderdanen van het betalen der lijſtollen bevrijdde, en hun de vergunning gaf, landgoederen en andere vastigheden te koopen (*x*). Ook de thans regerende Koning FREDERIK WILLEM III, heeft, in het jaar 1801, eene nieu-

(*v*) JABLONSKI *Inſtit. Hiſt. Chriſt.* contin. ab E. H. D. STOSCH T. III. p. 36. YPEY *Kerkl. Geſch. der XVIII. Eeuw* D. I. ſt. 1. bl. 272 volgg.

(*w*) *L'Abbé* DENINA, *Esſai de la vie & du règne de* FREDERIC II. p. 433. *Annal. der Jud.* ſ. 276—319.

(*x*) *Annalen der Juden* ſ. 320—333.

nieuwe verördening voor het Joodfche Volk laten ontwerpen, om deszelfs toeftand te verbeteren, en aan het zelve meer gelegenheid tot nuttige werkzaamheid te verfchaffen (*y*). Bij zoo gematigde grondbeginfelen waren de Joden in dit Rijk zeer vermenigvuldigd, zoo dat in de *Pruisfifche* Staten, zoo als zij voor den Vrede van *Tilfit* waren, tweemaal honderd vier en twintig duizend drie honderd tachtig van deze Natie woonden (*z*).

In het voormalig Koningrijk *Polen* waren de Joden ook, federt langen tijd, zeer talrijk, zoo dat er in dat gedeelte, 't welk na de verdeeling van dit Land, in het jaar 1772, overig bleef, zesmaal honderd duizend van dezelve hun verblijf hadden (*a*).

Menigvuldig zijn zij ook in het *Oostenrijksch* gedeelte van *Polen*, *Gallizië* en *Lodomerië*, waar eenige onder hen groote rijkdommen bezitten, vooral te *Lemberg* en *Brody* (*b*). Het gros der Joden evenwel leeft ook

(*y*) SCHEPPLER f. 69, 70. SPIKER f. 261—270.

(*z*) J. E. KÜSTER *Beitrage zur Preusfifchen Laenderkunde*, *Berlin* 1806. I. Samml. f. 237—239.

(*a*) BUSCHING *Hiftor. Magazin*, ft. XVI. f. 28.

(*b*) Volgens VON LICHTENSTERN *Statiftifche Uebersicht des Oefterreichifchen Kaiferftaats*, Wien 1808 zijn er

ook hier in groote armoede en verachting, en de pogingen, onder de *Oostenrijksche* regering, vooral ten tijde van JOSEF II, tot beschaving en verbetering van dezelve aangewend, zijn meestal vruchteloos gebleven (*c*).

In het Koningrijk *Hongaryë*, en de aangrenzende Landschappen, maken de Joden een getal van bijna vier en zestig duizend uit: zij genieten daar volkomene vrijheid van Godsdienst-oefening, welke hun, op den landdag van het jaar 1790, is toegestaan (*d*).

In *Bohemen* werden zij, in het jaar 1744, met een vreesselijk onheil bedreigd. Volgens een bevel van de Keizerin MARIA THERESIA, moesten alle Joden, die daar hun verblijf

er in *Gallizië* driemaal honderd duizend, en in alle *Oostenrykscbe* Staten vijfmaal honderd vijf en dertig duizend Joden. Intusschen wordt dit getal door anderen veel lager aangegeven. Verg. SPIKER t. a. pl. f. 276, 277.

(*c*) HANSEN, *Geogr. und Statist. Nachr. von den Koenigr. Gallizien und Lodomerien*, en ZOELLNERS *Lesebuch fuer alle Staende*, *Berlin* 1783. Th. IV. f. 197 folgg.; JEKEL *Pohlens Staatsveraenderungen und letzte Verlosfung*, Th. II. f. 42—71.

(*d*) *Vaterlaend. Blaetter fuer den Oesterr. Kaiserstaat*, B. II. No. 40. Wien 1808.

blijf hadden, en welker getal op tweemaal honderd duizend zielen geſchat werd, dat Rijk, binnen den tijd van zes maanden, voor altijd ruimen. Deze verbanning, welke de Joden in de Hoofdſtad *Praag* het eerst trof, zoude door het ganſche Rijk heen ten uitvoer gebragt zijn, zoo niet de toenmalige Staten der *Veréénigde Nederlanden*, door hunnen Gezant bij het Hof van *Weenen*, uitgewerkt hadden, dat dit bevel kort daarna weder ingetrokken, en aan de genen, die het Rijk reeds verlaten hadden, vrijheid gegeven werd, om terug te keeren (*e*).

Voor de Joden in *Bohemen* zoo wel, als in *Moravië*, waar zij ook zeer talrijk zijn, en voor die, welke in de overige Landen van het Oostenrijksch gebied wonen, heeft Keizer JOSEF II, in het jaar 1781 en vervolgens, verſcheidene verördeningen gemaakt ter verbetering van hunnen toeſtand, en ook nu nog worden zij daar met veel billijkheid behandeld (*f*).

Ein-

(*e*) FOCKE SJOERDS bl. 877; FOKKE t. a. pl. Thands wonen er te *Praag* negen duizend Joden, *Hamb. Corresp.* van 10 Decemb. 1808.

(*f*) KRUENITZ *Encyclop.* Th. XXXI. ſ. 587 folgg.; HUF-

Eindelijk hebben de meeste Vorsten van *Duitschland*, in de laatſte jaren der achttiende en in het begin der negentiende eeuw, de lasten en bezwaren, waardoor de Joden eertijds gedrukt werden, grootelijks verligt, en den zoo vernederenden *Jodentol* afgeſchaft (*g*). Vooral werd deze Natie, ſedert de oprigting van het *Rhijn-verbond*, in vele Staten van *Duitschland*, ten opzigt harer burgerlijke betrekkingen, met de Christenen gelijk geſteld (*h*), terwijl hier en daar pogingen worden aangewend, om de woekerzucht der Joden te beteugelen, en hen zoo te onderrigten, te beſchaven en te verbeteren, dat hun, zonder nadeel der overige ingezetenen, het volle burgerregt kan gegeven worden; waartoe inzonderheid de verördeningen der Koningen van *Beyeren* en *Westfalen*, gelijk ook van den *Vorst Primaat*

HUFNAGEL *Journal fuer Chriſtenthum, Aufklaer. und Menſchenwohl*, B. II. ſt. 8. No. 19; SCHEPPLER ſ. 159 folgg.; SPIKER ſ. 270 folgg.

(*g*) SCHEPPLER ſ. 67, 77 folgg.

(*h*) Dit is inzonderheid geſchied door het merkwaardig beſluit van HIERONYMUS NAPOLEON, Koning van *Westfalen*, van den 27 van Louwmaand 1808, 't welk te vinden is bij SPIKER ſ. 281 folg.

maat en den Groothertog van *Baden*, ftrekken (*i*).

Te *Hamburg* en *Altona*, waar vele Joden hun verblijf hebben, genieten zij verfcheidene voorregten, gelijk ook in de *Holfteinfche* Steden *Glueckftadt* en *Rendsburg* (*k*).

Ook in *Denemarken* zijn zij, federt vele jaren, met billijkheid behandeld, en in het jaar 1803, van eene belasting, welke zij in de Stad *Kiel* betalen moesten, vrijgefteld. In *Noorwegen* echter heeft men deze Natie, uit vreeze, dat zij den handel in metaal aan zich zoude trekken, tot nog toe niet toegelaten (*l*).

In *Zweeden* werd aan de Joden, in het jaar 1745, vrijheid gegeven, zich te *Gothenburg* neder te zetten, en vooral onderging het lot dezer Natie eene gunstige verandering onder GUSTAAF III, die, in het jaar 1782, de betrekkingen, waarin Christenen en Joden tot elkanderen zouden ftaan, naauwkeurig bepaalde

(*i*) VON ARETIN f. 96; *Nordifche Mifcellen*, Febr. 1808. f. 95, SPIKER f. 279 — 312; SCHUDEROFF *Neues Journal* 1809, B. II. ft. 2. f. 233 folgg.

(*k*) KRUENITZ t. a. pl. f. 376 folgg., *Merkwuerdigkeiten der Stad Altona* 1780, f. 160 — 166.

(*l*) KRUENITZ f. 367; SCHEPPLER f. 70 folg.

de (*m*). Intusschen werd, door den laatsten Koning GUSTAAF ADOLF, aan alle vreemde Joden de ingang in *Zweeden* verboden (*n*).

In *Litthauen* werden, in het jaar 1744, door eenen opstand der boeren, vele honderden van Joden doodgeslagen, en, door eene *Ukaze* van Keizerin ELIZABETH, werd deze Natie, in het jaar 1745, uit gansch *Rusland* verbannen. Intusschen heeft zij naderhand weder vrijheid van Godsdienst-oefening verkregen, en Keizer ALEXANDER I heeft, op den 9. van Wintermaand 1805, eene wet uitgevaardigd, waardoor den Joden in het *Russisch* gebied de weg geöpend wordt, om hunnen burgerlijken toestand te verbeteren, en op eene eerlijke wijze hun brood te winnen. Het is hun niet slechts vergund, zich op den koophandel toe te leggen, maar ook den akkerbouw en verscheidene handwerken te oefenen. Zeer talrijk zijn de Joden in die streken van *Rusland*, die voorheen een gedeelte van *Polen*

(*m*) J. FOKKE *Gesch. van de* XVIII *Eeuw*, D. VI. bl. 220; KRUENITZ S. 359.

(*n*) Den 21 van Wintermaand 1806, is deze verördening in alle Kerken des Koningsrijks openlijk bekend gemaakt. *Theol. Nachricht*, Maerz 1807. S. 181.

len uitmaakten, waar ook Keizer ALEXANDER hun het burgerregt gefchonken heeft (*o*).

In het twee en twintigfte Goevernement, of Stadhouderfchap van dit groote Rijk, is, in de nabijheid van *Baghtfchifarai*, op eenen hoogen berg, eene oude vesting, *het Joden-Kafteel* genoemd, waar federt onheugelijke tijden twee honderd Joodfche familiën wonen. Men noemt dezen Stam hier *Karay Jaodi*, of zwarte Joden, om hen van hunne geloofsgenooten, bij welke zij zeer gehaat zijn, te onderfcheiden. Voor het overige nemen deze zoo wel, als het grootfte gedeelte der overige Joden, die in de *Krim* wonen, den *Talmud* niet aan, en verwerpen alle dromerijen der *Rabbynen* (*p*).

B E S L U I T.

Zoo zijn dan de lotgevallen der Joodfche Natie, gedurende alle die eeuwen, welke er fe-

(*o*) STORCH *Rusland unter Alexander* I, Liefer. 18. No. 11; *Verbesferter Zuftand der Hebraeer in Rusland*, Berlin 1805; *Westfael. Anzeiger* vom 3 April 1807. f. 425—431.

(*p*) *Mifs* MARIA GUTHRIE *a tour trough the Tau-*

ſedert den dood en de verheerlijking van onzen Heere JEZUS CHRISTUS verliepen, allermerkwaardigst geweest, en verſchillen zoo hemelsbreed van de lotgevallen, die eenig ander volk ooit onderging, dat hier in vooral het wijs beſtuur der Voorzienigheid, die de wereld regeert, en over het lot der volken beſchikt, allerduidelijkst zichtbaar is, en elk nadenkenden daarover moet doen verbaasd ſtaan, dat deze Natie, welke, zoo vele eeuwen lang, de bloedigſte vervolgingen, de gruwelijkſte mishandelingen verduurde, en meermalen op den rand van haren geheelen ondergang gebragt werd, evenwel nog tot op dezen dag in wezen gebleven, ja tot verſcheidene millioenen aangewasſen is, en, hoezeer ook over den ganſchen aardbodem verſtrooid, en aan de verſchillende wetten der volken, in welker midden zij leeft, onderworpen, evenwel door taal, Godsdienst, zeden en gebruiken, op het naauwst vereënigd blijft, en zich van alle overige Natiën kennelijk onderſcheidt. Inderdaad, zoo ergens, dan moet ook vooral in de voorbeeldeloze lotgevallen van Israëls na-

rida, or Crimea, &c. Lond. 1802; M. C. SPRENGEL *Beitraebe fuer Voelker- und Laenderkunde*, Th. VII. f. 223.

nakomelingſchap, erkend worden: het is de hand des Heeren, die dit gedaan heeft; het is de arm des Almagtigen, die deze verſtrooide overblijfſelen tot op dezen dag ſtaande hield.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

BEHELZENDE HET BETOOG VAN DE WAARHEID EN GODDELIJKHEID DER EVANGELIELEER, UIT DE VOORHEEN OPGEGEVENE, EN BEHOORLIJK GESTAAFDE LOTGEVALLEN DER JOODSCHE NATIE.

Voor een ieder, die zich met de geschiedenis des Joodſchen Volks, ſedert den dood en de verheerlijking van onzen Heere JEZUS CHRISTUS, bekend gemaakt, en over de, in alle opzigten, zoo merkwaardige lotgevallen dezer Natie maar eenigzins nagedacht heeft, moet het ongetwijfeld zeer belangrijk zijn, dat er nader onderzocht worde, hoe wij, door de beſchouwing van het treurig lot, 't welk ABRAHAMS nageſlacht, zoo vele eeuwen lang, ondergaan heeft, in onze overtuiging, aangaande de waarheid en goddelijkheid des Christendoms bevestigd kunnen worden,

en

en hoe de verstrooide overblijffelen dezer Natie, nog steeds, tot een blijvend gedenkteeken strekken van den hemelschen oorsprong der Evangelieleer.

Om dit betoog regelmatig in te rigten, en voor ieder welgesteld gemoed overtuigend te maken, zal het dienstig zijn, dat wij ons bij de vier volgende hoofdzaken bepalen.

Vooreerst, de verdrijving der Joden uit hun vaderlijk erfdeel, en derzelver verstrooijing over den ganschen aardbodem, die hen verhindert, de wetten en plegtigheden van MOZES Godsdienst zoo waar te nemen, als zij zijn voorgeschreven, gepaard met eene diepe onkunde in het ware wezen van den Godsdienst en vele bijgeloovige begrippen, die bij het gros dezer Natie heerschen, kondigen reeds van zelve aan, dat de Mozaïsche Godsvereëring, hoewel eertijds op Goddelijk gezag ingesteld, nu niet meer Gode behagelijk kan zijn, en dus eene andere Godsdienst-leer, die voortreffelijker en volmaakter is, derzelver plaats moet vervangen hebben; welke volmaaktere Godsdienst-leer geene andere kan zijn, dan die, welke JEZUS CHRISTUS gepredikt, en met vele duidelijke bewijzen van Goddelijkheid gestaafd heeft, en die over een groot gedeelte van den Aardbodem uitgebreid is.

Ten

Ten tweeden, uit de lotgevallen der Joodsche Natie, na den dood en de verheerlijking van JEZUS CHRISTUS, blijkt het duidelijk, dat alle die groote beloften, welke de Schriften des Ouden Verbonds, wegens de uitbreiding der kennis en verëering van den eenigen waren God onder allerlei volken, behelzen, en dat de duidelijke trekken, waarmede de Profeten dien grooten Persoon, door wien dit heil zoude aangebragt worden, afteekenen, op geenen anderen tijd, en in niemand anders, hebben kunnen vervuld worden, dan in JEZUS CHRISTUS, in wien wij dus den grooten en magtigen Verlosser, den lang beloofden *Messias*, erkennen, die het licht der ware en zuivere Godskennis ontstoken, en zich door zijne heilrijke leer, en liefdevolle opöffering, als den grootsten weldoener des menschdoms betoond heeft.

Ten derden, daar de vreesselijke onheilen, welke de Joden, in meest alle de Landen, waarheen zij verstrooid werden, vele eeuwen lang, getroffen hebben, zoo geheel bijzonder zijn, dat het diep verval, en de langdurige vernedering dezer Natie niet anders, dan als eene allergeduchtste straf van God, kan aangemerkt worden, en het voorts uit het gansche beloop van de lotgevallen dezes volks blijkt,

dat

dat de misdaad, om welke het deze ſtraf moest ondergaan, geene andere kan zijn, dan de verwerping van JEZUS, van zijne Goddelijke leer en heilaanbrengende verdiensten; zoo zal daar uit weder een bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelie-leer kunnen afgeleid worden.

Ten vierden eindelijk, zullen de voorzeggingen van onzen Heere JEZUS CHRISTUS, aangaande het onheil, dat de Joden zoude treffen, vergeleken met de merkwaardige wijze, waarop dezelve allernaauwkeurigst zijn vervuld geworden, het Goddelijk gezag en de waarheid der leer, welke Hij gepredikt heeft, op het duidelijkſte doen blijken.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het nageſlacht van ABRAHAM werd, van de oudſte tijden af, met de kennis van den eenigen waren God, en van de wijze, om Hem welbehagelijk te dienen, op eene geheel bijzondere wijze bevoorregt. Afgeſcheiden van alle

alle andere volken, welke aan zich zelve waren overgelaten, *om te wandelen in hunne wegen* (*a*), werd deze Natie vroegtijdig door onmiddelijke Goddelijke openbaringen onderwezen, en hare ganſche burgerlijke en godsdienstige geſteldheid werd zoodanig ingerigt, dat alle vermenging met afgodiſche volken onmogelijk werd gemaakt, en de kennis van den eenigen waren God ſteeds bij haar bewaard meest blijven. De Heer rigtte met de nakomelingen van JACOB, nadat zij, gedurende hun verblijf in *Egypte*, tot een talrijk volk waren aangewasſen, een plegtig verbond op; Hij maakte hun op *Sinaï* zijne regten en inzettingen bekend, zoo als Hij aan geen volk op de ganſche wereld deed, en liet door MOZES eenen naar den burgerlijken en zedelijken toeſtand der *Israëliten* ingerigten eeredienst voorſchrijven, welken de Heer wilde, dat door deze Natie, zoo haast zij in het bezit van het vruchtbaar Kanaän, 't welk aan hunne voorvaders was toegezegd, geraakte, met de grootſte naauwkeurigheid zoude waargenomen worden (*b*). Naderhand verwekte God van tijd tot

(*a*) Hand. XIV. 16.
(*b*) Vergel. MICHAËLIS *Moſ. Regt*, D. I. § 32, 37;

 den

tot tijd Profeten, en andere heilige mannen, door welker dienst de beste onderrigtingen in den Godsdienst aan dit volk werden medegedeeld.

Zoo werd het nageflacht van ABRAHAM, als een volk den Heere eigen, boven alle andere volken en geflachten der aarde, met de kennis van het Opperfte Wezen bevoorregt. Aan de nakomelingen JACOBS *waren de woorden Gods toevertrouwd; hunner was de aanneming tot kinderen, de heerlijkheid, de verbonden, de wetgeving, de dienst van God, en de beloften* (*c*). En deze, door God zelven verördende, met verbazende wonderen bevestigde, inftellingen van MOZES Godsdienst hielden ftand, en werden, vele eeuwen lang, waargenomen in den Tempel te *Jeruzalem*, waar de altaren dagelijks rookten, en de Priesterftam van LEVI onophoudelijk bezig was, om den plegtigen eeredienst van JEHOVA te verrigten. Het gansche volk ging jaarlijks op naar *Paleftina's* Hoofdftad, om de hooge feesten te vieren, met offeren en gebeden voor des Heeren aangezigt te verfchijnen,

den Hoogleeraar MUNTINGHE, *Gefchied. der Menschheid naar den Bijbel*, D. IV. bl. 221 — 288.

(*c*) Rom. III. 2; IX. 4.

nen, en zich telkens op nieuw aan den dienst van zijnen Verbonds-God te verbinden.

De waarneming dezer Godsdienst-plegtigheden werd wel een tijd lang verhinderd door de wegvoering van *Juda* naar *Babel*, toen *Jeruzalem's* Tempel verwoest, en al het volk in ballingſchap gezonden werd. Doch weldra werd, na verloop van 70 jaren, *Jeruzalem* weder opgebouwd, de Tempel door SERUBABEL herſteld, en aan de Joden gelegenheid gegeven, om JEHOVA, den God hunner vaderen, wederom, zoo als in MOZES wetten verördend was, ſtatelijk te verëeren. Het is waar, de tweede Tempel had op verre na niet die heerlijkheid en pracht, waardoor de Tempel van SALOMO zoo zeer had uitgemunt; doch alles, wat tot de waarneming der *Levitiſche* plegtigheden vereischt werd, was evenwel daar in te vinden.

Zelfs had HERODES *de Groote*, om der Joden genegenheid te winnen, en zijne nagedachtenis bij de nakomelingſchap te verëeuwigen, in het negentiende jaar van zijne regering, een begin gemaakt, om den tweeden Tempel, die nu 500 jaren geſtaan had, en hier en daar bouwvallig was geworden, te vernieuwen. Nadat eene groote menigte van bouwſtoffen ten dien einde, op het bevel van

 den

den Koning, was bijeengebragt, werd het inwendige gedeelte des Tempels, in den tijd van anderhalf jaar, en het uitwendige in acht jaren afgebroken, en met groote pracht herbouwd (*d*). Zelfs besteedde men, toen JEZUS reeds hier op aarde verschenen was, en zijne bediening aanvaard had, nog van tijd tot tijd veel moeite en kosten tot de versiering van dezen Tempel (*e*); ja men heeft nog na den tijd van JEZUS, tot op vier jaren voor de verstoring van *Jeruzalem*, daar aan geärbeid (*f*).

Nu

(*d*) JOSEPHUS *Arch. Jud.* L. XV. c. 9, 11, *Bell. Jud.* L. I. c. 21; H. PRIDEAUX, *het O. en N. V. aangeschakeld in de Geschied. der Joden*, Amst. 1731, B. IX. bl. 1466 volgg.; H. WITSIUS *Hist. Hierosol.*, Exercit. XI. §. 44—53, in *Miscell. S.* T. II. p. 306 ff.; HASAEUS, *Syll. Diss. ac Obss. Philol.* No. III; C. KESSLER *Bibl. Brem.* cl. VIII. p. 292 ff. BASNAGE *Hist. der Joden*, B. I. H. 3. bl. 23; SAL. DEYLING. *Obss. S.* P. III. p. 195 ff.; ERNESTI *Opusc. Phil. Crit.* p. 347 ff.; DOEDERLEIN *Auserl. Theol. Bibl.* B. IV. f. 312.

(*e*) Van daar konden de Joden, Jo. II. 20, zich beroemen: *zes en veertig jaren is over dezen Tempel gebouwd.* Vid. WITS. l. c. p. 311; MICHAËLIS *Anmerk. zum N. T.* t. d. pl.; H. E. G. PAULUS, *Philol. Krit. und Histor. Kommentar. ueber das N. T.*, Th. IV. Abth. I. f. 177 folgg.

(*f*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 8.

Nu kon het ſchijnen, als of dit prachtig gebouw de eeuwen verduren, en de plegtige offerdienst, welke daarin waargenomen werd, geen einde hebben zoude. Maar ziet! weinige jaren na den dood en de verheerlijking van JEZUS, toen de leer van het Evangelie, welke de afſchaffing der *Mozaïſche* inſtellingen aanbeval, door de Apostelen met het gelukkigst gevolg gepredikt, en in vele Landen uitgebreid werd, trof de Joden een zoo verſchrikkelijk lot, als hun nooit te voren was overgekomen. *Jeruzalem* werd door de *Romeinen* belegerd, ingenomen, en met al het omliggende land verwoest. De Tempel, die aloude zetel van den *Israëlitiſchen* Godsdienst, werd ten eenemaal vernield, terwijl alle de kostbare gereedſchappen, welke tot den plegtigen offerdienst behoorden, weggenomen en naar *Rome* gebragt werden, zonder dat de Joden ooit weder in het bezit daar van hebben kunnen geraken, of gelegenheid vinden, om den voorvaderlijken Godsdienst, naar de inſtellingen van MOZES, waar te nemen.

Daarenboven, hoeveel moeite deze Natie vervolgens ook, ten tijde van Keizer HADRIANUS, heeft aangewend, om in het bezit van haar Vaderland herſteld te worden, alle die ondernemingen liepen vruchteloos af, en hadden

den flechts die uitwerking, dat de toestand dezes Volks nog ellendiger werd.

Opmerkenswaardig is het vooral, dat de pogingen der Joden, om den Tempel te *Jeruzalem* weder op te bouwen, en den plegtigen offerdienst te herstellen, hoe zeer ook door Keizer JULIANUS begunstigd, geheel en al verhinderd zijn geworden, door het vuur, dat uit de aarde voortkwam, de werklieden doodde en de bouwstoffen vernielde. Er zijn wel geweest, die aan de waarheid van dit voorval twijfelden; doch het zijn niet alleen Christelijke Schrijvers, die deze gebeurtenis verhalen, maar ook AMMIANUS MARCELLINUS, een gelijktijdig en geloofwaardig Schrijver, die zelfs onder JULIANUS gediend heeft, en een groote bewonderaar van dezen Keizer was, zegt uitdrukkelijk: „dat vreesselijke vuurklompen nabij de fundamenten, (van den in puinhoopen liggenden Tempel), herhaalde reizen uitberstende, die plaats, na dat de werklieden eenige malen verbrand waren, ontoegankelijk maakten, en dat dus, het vuur hardnekkiglijk tegenstand biedende, de onderneming gestaakt is." Deze Schrijver zoude zeker dit geval, het welk niet zeer tot eer van zijnen Gebieder strekte, niet op eene zoo stellige wijze verhaald hebben, zoo hij het

het niet, als een eerlijk man, ter liefde der waarheid had moeten berigten (*g*). Ook heeft JULIANUS zelf niet onduidelijk te kennen gegeven, dat hij zijn oogmerk, om den Tempel te herſtellen, niet heeft kunnen ten uitvoer brengen (*h*).

Men heeft, wel is waar, de zwarigheid geöpperd, dat CYRILLUS, die in dezen tijd Bisſchop van *Jeruzalem* was, van dezen mislukten Tempelbouw in zijne Schriften geheel geene melding maakt. Doch daar het zeker ſchijnt te wezen, dat de ſchriften van dezen Bisſchop reeds voor het jaar 350 zijn vervaardigd geworden, zoo mag men deswegens aan de waarheid van deze gebeurtenis, welke eerst in

(*g*) AMMIAN. MARCELL. *Hiſt. rer. ſub Impp. Conſtantio, Juliano, Jovin. Valentin. & Valente Geſt.* L. XXIII. c. 1. p. 282. Conf. FABRICII *Salutaris lux Euang. toti orbi exoriens*, p. 125 — 131; G. CUPER *Lettres écrites à divers Savans*, p. 401; JORTIN *Anmerk. ueber die Kirchenhiſt.*, Th. III. ſ. 367 folgg; LESZ *Bewijs der Waarh. van den Chr. Godsd.*, §. 39. bl. 541 volg., of ſ. 560 van de zesde Hoogd. Uitg.

(*h*) JULIANUS in *Fragment.* p. 295. ed. SPANHEM. Daarmede ſtemmen ook overeen de berigten der Joodſche Schrijveren bij WAGENSEIL *tela ignea Satanae* p. 231, 232.

in het jaar 363 is voorgevallen, geenzins twijfelen (*i*).

Nog andere zwakke tegenwerpingen, welke men gemaakt heeft, als, bij voorbeeld, dat die aardbeving en vuurvlammen door kunstenarijen der Christenen zijn voortgebragt, verdienen geene wederlegging (*k*).

Intusschen behoeft men hier geen eigenlijk gezegd wonderwerk te zoeken, daar deze gebeurtenis zeer wel uit natuurlijke oorzaken verklaard kan worden. Wanneer men namelijk in aanmerking neemt, dat er onder den Tempelberg, en den berg *Sion*, vele gewelven en onderaardsche gangen waren, welke bij

(*i*) FABRICII *Bibl. Graeca* Vol. VII. p. 543 ff.; CAVEI *Hist. Litt.* Vol. I. p. 211; VENEMA *Hist. Eccl.* T. IV. p. 364; SCHROECKH Th. VI. f. 378. Bijaldien men aan het verhaal van RUFINUS *H. E.* L. X. c. 37 en SOCRATES L. III. c. 20, geloof mag geven, zoo heeft CYRILLUS, terstond bij den aanvang van den tempelbouw, openlijk verklaard, dat deze pogingen der Joden vruchteloos zouden zijn, dewijl zoo wel de Profeet DANIEL, als de Heer JEZUS CHRISTUS zelf, voorzegd hadden, dat de eene steen niet op den anderen zoude gelaten worden. Verg. SCHROECKH Th. XII. f. 465.

(*k*) Zie W. WARBURTON *Kritische Abhandl. von dem Erdbeben und Feuerflammen, wodurch des Kaisers Julianus versuchter Tempelbau zu Jerusalem ist hentertrieben worden*, ueberf. von J. G. PFEIL, *Gotha* 1755.

bij de vernieling van den Tempel, door TITUS, onder het puin begraven werden, en nu bijna 300 jaren geheel toegestopt, en van alle gemeenschap met de buitenlucht afgesloten, gelegen hadden; zoo is het natuurlijk te begrijpen, dat zich in vele derzelven eene ontvlambare lucht verzameld had, en dat deze in brand geraakten en vuurbollen uitwierpen, toen men, het puin wegruimende en gravende, om de oude fundamenten te vinden, of nieuwe te leggen, die kanalen opende, tot welker onderzoek men misschien ook brandende fakkelen gebruikte (*l*).

Doch, offchoon men ook toegeve, dat deze gebeurtenis niet voor een eigenlijk gezegd wonderwerk moet gehouden worden; zoo kan toch eene bijzondere tusschenkomst der Voorzienigheid hier niet geloochend worden, zulk eene tusschenkomst, die zich van natuurlijke middelen bedient, om groote en gewigtige oog-

(*l*) Zoo wordt dit buitengewoon verschijnsel, naar mijne gedagten, te regt verklaard, door J. D. MICHAËLIS, in zijne Verhand. *over de gewelven en onderaardsche gangen onder den Tempelberg en den berg Sion*, in het *Alg. Magazijn van Wetensch., Konst en Smaak*, D. I. No. 2. bl. 269, overgenomen uit het *Goetting. Magaz. herausgeg. von* LICHTENBERG *und* FORSTER, Jahrg. III. st. 6. s. 881.

oogmerken te bereiken, en de raadſlagen der menſchen, die daar tegen aanloopen, te verijdelen. Naar de bedoeling des Keizers zoude *Jeruzalem's* Tempel weder opgebouwd worden, om den Joden gelegenheid te verſchaffen, dat zij hunnen Godsdienst naar de inſtellingen van MOZES weder zouden kunnen waarnemen (*m*). Ware dit zijn voornemen ten uitvoer gebragt, en hadden de Joden hunne pogingen met een gewenscht gevolg bekroond gezien, zoo was wel de voorzegging van JEZUS, aangaande de vernieling des Tempels, daar door op zich zelve niet verijdeld geworden, daar de Heiland nergens gezegd heeft, dat de Tempel *nooit weder* opgebouwd worden, of in de handen der Joden komen zoude, maar evenwel zoude daaruit het grootſte nadeel voor de verdere uitbreiding des Christendoms ontſtaan zijn. Want de Tempel herbouwd zijnde, zouden weldra de Joden uit alle hoeken der aarde zich naar *Jeruzalem* begeven hebben, om die voor hun zoo heilige en dierbare Stad weder op te bouwen en te bewonen, en zoo zoude de vervulling van de voorzegging des Heilands, aangaande de

(*m*) Vid. JULIANI *Ep.* XXV, *Opp.* p. 397.

de langdurige verſtrooijing dezer Natie, over welke in het vervolg zal gehandeld worden, niet zoo duidelijk in het oog hebben kunnen loopen; zoo zoude het niet gebleken zijn, dat de ſchaduwachtige plegtigheden van den Mozaïſchen Godsdienst, die ſlechts voor een bepaalden tijd waren verördend geweest, en alleen het volk van Israël hadden aangegaan, nu voor altijd afgeſchaft moesten blijven, en het geloof in den Heere JEZUS CHRISTUS, als den van God gezondenen Verlosſer, het eenige middel was, om in des Heeren gunst te deelen.

Daarom trad hier Gods voorzienigheid tusſchen beide, en regelde deze gebeurtenis zoo, dat dezelve het grootſte voordeel voor de belangen des Christendoms opleveren, en tot een overtuigend bewijs voor deszelfs waarheid en goddelijkheid ſtrekken kon. Ja, wanneer men alle de omſtandigheden van dit voorval; den tijd, waarin het gebeurde; de gelegenheid, welke daartoe aanleiding gaf; de toenmaals algemeen plaats hebbende twijfelingen, welke van de drie heerſchende Godsdiensten, de *Joodſche*, de *Heidenſche* of de *Christelijke*, voor de ware moest gehouden worden, en zelfs de lotgevallen der Joodſche Natie in de volgende eeuwen, — wanneer men, zegge ik,

ik, alle deze omstandigheden te zamen in aanmerking neemt; dan bewijzen zij het, dat hier iets beslissends gebeurd is, waarvan de oorzaken hooger moeten gezocht worden, dan in den vastbepaalden loop van de werken der Natuur.

Dat ook door de Joden zelve eene hoogere hand, die dit zoo bestuurde, hierin opgemerkt is, blijkt uit de gevolgen dezer gebeurtenis. Zoo de Joden toch dit voorval slechts voor eene voorbijgaande aardbeving, hoedanige in die Landen wel meer bespeurd werden, en niet zoo zeldzaam waren, gehouden hadden, zouden zij, die zoo vurig wenschten, den ouden zetel van hunnen voorvaderlijken Godsdienst weder opgebouwd te zien, zich daardoor niet hebben laten afschrikken van het ten uitvoer brengen hunner onderneming, tot welke zij van 's Keizers zijde alle ondersteuning genoten, en welke zij weldra hadden kunnen hervatten. Maar dit deden zij niet. Velen onder dezelve moesten tegen wil en dank hier in het bestuur van God erkennen, zonder dat zij evenwel, wegens hunnen onverzoenelijken haat tegen de Christenen, besluiten konden, de leer van het Evangelie te omhelzen. Andere gingen inderdaad, door dit merkwaardig voorval bewogen, tot het Christendom over,

ter-

terwijl het niet onwaarſchijnelijk is, dat ſommige Joden, in vertwijfeling over het mislukken hunner onderneming, den Heidenſchen Godsdienst hebben aangenomen (*n*).

Zoo werden de Joden in hun plan, om den Tempel weder op te bouwen, gehinderd, en welke pogingen zij ook vervolgens hebben in het werk geſteld, om weder in het bezit van *Kanaän* te geraken, en hunnen vervallen Staat weder op te rigten, alles was vruchteloos. *Heidenen*, *Christenen* en *Muhammedanen*, hebben zich beurtelings van *Jeruzalem* meester gemaakt, en menigvuldige veranderingen zijn er in alle Staten, gedurende den loop van zoo vele eeuwen, voorgevallen, maar de Joodſche Natie is de eenigſte, aan welke God het bezit van *Paleſtina* geweigerd heeft (*o*).

Nim-

(*n*) SOCRATES *H. E.* L. III. c. 20, GREGOR. NAZIANZ. *Orat.* IV. p. 113. SOZOM. *H. E.* L. V. c. 22. Vergl. SCHROECKH Th. VI. ſ. 377 folgg.

(*o*) Nadat *Jeruzalem* verſcheidene eeuwen in het bezit der *Romeinen*, eerst onder derzelver *Heidenſche*, en vervolgens onder de *Christelijke* Keizeren, gebleven was, werd deze Stad, in het jaar 614, door de *Perſen* verö-verd, en eene zeer groote menigte van derzelver inwoners gevankelijk weggevoerd. Na verloop van weinige jaren, nam Keizer HERAKLIUS deze Stad weder in bezit, wel-

Nimmer kon zij gelegenheid vinden, om de uiterlijke plegtigheden van haren Godsdienst waar te nemen, want zij heeft geenen Tempel, geene altaren, geene Priesters, of offeren meer. Verstrooid over de gansche aarde is er voor haar geen gemeenschappelijk Vaderland, waarheen de Stammen JAKOBS kunnen opgaan, om aan JEHOVA, den God hunner va-

welke in het jaar 637, door den *Kalif* OMAR ingenomen zijnde, in de handen der *Muhammedanen* bleef, tot aan het einde der elfde eeuw. Toen werd *Jeruzalem* door de Christenen, onder aanvoering van GODFRIED VAN BOUILLON, na eene belegering van vijf weken, ingenomen, en bleef 88 jaren onder de opperheerschappij der *Franken*, tot dat in het jaar 1187, de *Muhammedanen* zich, onder aanvoering van den *Egyptischen Sultan* SALADIN, weder meester maakten van *Jeruzalem*, welke Stad den *Saracenen*, in het jaar 1229, ontweldigd is door Keizer FREDERIK II, doch, na verloop van 20 jaren, weder in de handen der *Muhammedanen* is gekomen, die sedert dien tijd in het ongestoord bezit van dezelve zijn gebleven. Conf. WITSIUS in *Hist. Hieros.* Exercit XII. *Misc. S.* T. II. p. 341 ff De tegenwoordige gesteldheid van *Jeruzalem* en *Judea*, is ook, volgens de berigten van nieuwere reizigers, zoo treurig, dat men, dit Land beschouwende, met een weemoedig gevoel erkennen moet, dat het door de straffende hand van God getroffen is. Vid. C. IKENII *Diss. Philol. Theol.* vol. II. p. 323 f. Verg. ook CHATEAUBRIANT, *Reise durch Grieckenland und Asien nach Palaestina.*

vaderen, die openlijke en plegtige eerbewijzingen te betoonen, welke in de wetten van MOZES zoo naauwkeurig waren voorgeschreven; en de *Leviten*, eertijds met de verklaring der wet en de waarneming der openlijke Godsdienstplegtigheden belast, bestaan niet meer, als een afgezonderde volksstam.

Mogen wij nu hier uit niet veilig besluiten, dat de Christelijke Godsdienst, die van den tijd van *Jeruzalems* verwoesting af aan, in meest alle landen der toen bekende wereld, met het gelukkigst gevolg uitgebreid werd, en allen tegenstand van Joden en Heidenen zegepralend overwon, een Godsdienst moet zijn van denzelfden verheven oorsprong, en van het zelfde Goddelijk gezag, als eertijds de *Mozaïsche* was? Of waarom heeft anders de wijze Voorzienigheid toegelaten, dat de Godsdienst der Israëliten, die eens, op Goddelijk gezag, ingesteld en met zoo vele wonderen bevestigd was, afgeschaft werd? Deze Godsdienst toch was op zich zelven, en zoo men de toenmalige behoeften van JAKOBS nakomelingen in aanmerking neemt, voortreffelijk, en kon eertijds, toen de gansche wereld aan redeloze afgoderij was overgegeven, en geheel in bijgeloof verzonken lag; als de eenige Godebetamelijke dienst aangemerkt worden, zoo dat MOZES met het hoog-

hoogste regt verklaren kon: *Wat groot volk is er, dat zoo regtvaardige inzettingen en regten heeft, als deze gansche wet is, die ik heden voor uw aangezichte geve (p)?* Deze Godsdienst boezemde, bij alle zijne zinnelijke, naar den kindschen staat des Israëlitischen Volks gewijzigde voorschriften, de zuiverste en opgeklaardste begrippen van de eenheid Gods, en de verhevenste denkbeelden van de grootheid en majesteit des opperften Wezens in, en was, zelfs nog ten tijde van JEZUS, toen hij door overleveringen zeer ontluisterd, en met menschelijke bijvoegselen overladen was, in alle opzichten nog veel voortreffelijker, dan de Heidensche ook onder de beschaafdste volken (q). Deze Godsdienst derhalven zoude ongetwijfeld stand gehouden hebben, zoo niet een andere, die beter en volmaakter was, daar voor in de plaats gekomen ware. Of zoude het plan van God, in de opvoeding van het menschelijk geslacht,

(p) Deuter. IV. 8. Verg. over de voortreffelijkheid der Mozaïsche Wetgeving, de schoone aanmerkingen van den Hoogleeraar MUNTINGHE, t. a. pl. D. IV. bl. 268 volgg. en J. F. W. JERUZALEM *Verhandd. over de voornaamste Waarheden van den Godsdienst*, D. III. bl. 404 volgg.

(q) Verg. J. G. ROSENMULLER *histor. Beweis der Wahrheit der Christl. Religion* f. 92. folgg.

ſlacht, zoude de wijze bedoeling van het Opperſte Wezen, om het door dwaasheid en ondeugd verbasterde menschdom tot de regte kennis in de gewigtigſte zaken, tot ware verbetering van hart en wandel, en langs dezen weg tot de blijde hope eener zalige onſterflijkheid op te leiden, niet gevorderd hebben; dat, zoodra de Godsdienst der Joden, die tot dien tijd toe verre weg de beste was, en als eene ſchaduw der toekomende dingen, aan elk nadenkenden Israëliet het uitzicht gaf op de groote en volkomene verzoening der zonden, welke eens zoude daargeſteld worden, voor ongenoegzaam verklaard, en aan deze Natie de gelegenheid tot deszelfs uitoefening benomen werd, er in deszelfs plaats eene andere en volmaaktere Goddelijke Openbaring, die ter bereiking van het groote doel der Voorzienigheid nog geſchikter was, aan het menschdom gegeven werd? Gelijk toch het Goddelijk plan, ter onderrigting en zedelijke verbetering der menſchen, van tijd tot tijd meer ontwikkeld werd; gelijk God aan NOACH ſlechts weinige voorſchriften gaf, zich aan ABRAHAM, IZAÄK en JAKOB nader ontdekte, en eindelijk door MOZES en de *Profeten* zijne regten en inzettingen aan *Israël* bekend maakte; zoo moet de leer, welke Hij ten laatſte door zijnen Zoon

JEZUS CHRISTUS liet verkondigen, de volmaaktste en voortreffelijkste van allen zijn (*r*).

Moet ook niet de omkeering der heilige Stad, de verstoring van den Tempel, waar voor de Joden eenen bijna afgodischen eerbied hadden, en de verwoesting van het Land der belofte, dat eertijds aan hunne vaderen toegezegd, en aan JAKOBS nakomelingen, op eene zoo wonderdadige wijze, geschonken was, ons overtuigend leeren, dat de Levitische plegtigheden, die volgens haren eigen aard geenzins voor alle tijden, volken en landen geschikt waren, slechts hadden moeten strekken, om het menschdom tot de aanneming van eenen beteren Godsdienst, welks voorschriften ten allen tijde en in alle gewesten kunnen uitgeoefend worden (*s*), voor te bereiden, en nu voor altoos vernietigd waren, nadat de langbeloofde Middelaar des Nieuwen Verbonds, in wien alle volheid van genade en waarheid woont, dadelijk verschenen is, en voor een ie-

(*r*) Men kan hier over verder nalezen HESS *vom Reich Gottes*, en MUNTINGHE *Geschied. der menschheid naar den Bijbel*, gelijk ook J. G. ROSENMULLER *ueber d Stufenfolgen der Goettl. Offenb.*

(*s*) Conf. FROMMANNUS *de Religione Christ. omni climati accommodata*, *Opusc.* T. II. p. 565. ff.

iegelijk, die in Hem gelooft, en zijne bevelen gehoorzaamt, eene oorzaak van volkomene zaligheid is geworden? Moet niet de verstrooijing der Joden over den ganschen aardbodem, en de deerlijk vervallen toestand dezer Natie, nadat zij uit der vaderen erfdeel verdreven is, voor ons ten duidelijken bewijze strekken, dat ABRAHAMS nakomelingschap nu niet meer in de bijzondere gunst des Heeren staat; dat het nu geen voorregt meer is, natuurlijke afstammelingen te zijn van dien vader der geloovigen, met wien God eertijds een verbond had opgerigt; dat nu alles, wat hen voorheen van alle andere volken moest onderscheiden, is opgeheven, en de wetten, welke hun wegens de uitwendige Godsverëering gegeven waren, van geen verbindend gezag meer zijn, maar, als schaduwen, die voor het wezen der zaak moeten wijken, plaats gemaakt hebben voor eene Godsdienstleer, welke oneindig verhevener en volmaakter is, en ons in JEZUS CHRISTUS den eenigen Verlosser doet kennen, die door zijn lijden en sterven de verzoening onzer zonden heeft aangebragt, en door zijne daarop gevolgde verhooging een Vorst en Gebieder der volken geworden is, om een iegelijk, die zijnen naam aanroept, tot welk een

 volk

volk of geflacht hij dan ook behoore, voor eeuwig te behouden (*t*)?

Vergelijken wij daarenboven den toeftand der Joden, federt derzelver verdrijving uit het land hunner vaderen, met de gefteldheid der volken, onder welke zij verftrooid leven, zoo vinden wij, dat de kennis van den eenigen waren God, den Schepper des hemels en der aarde, niet meer, zoo als voorheen, een bijzonder eigendom der Israëliten is, maar ook bij alle die volken, onder welke zij leven, en die voormaals blinde Heidenen waren, gevonden wordt. Die donkere nacht des ongeloofs en der afgoderij, die voorheen den aardbodem bedekte, en over de volken heerschte, is geheel verdwenen, en heeft onder vele volken plaats gemaakt voor het helder licht van zuivere kennis en waardige vereëring van het Opperfte Wezen, terwijl de Joden integendeel, voor het grootfte gedeelte, op eenen zeer lagen trap van godsdienstkennis ftaan, en zich meestal met het waarnemen van uiterlijke gebruiken en ijdele plegtigheden te vrede ftellen.

En wat zoude wel de rede zijn, dat onder de

(*t*) Conf. PHIL. A LIMBORCH *de veritate Religionis Christianae amica collatio cum erudito Judaeo*, Goudae 1684, p. 329, 333.

de Christenen veel reinere en opgeklaardere begrippen van God en zijne volmaaktheden gevonden worden, dan bij de Joden?

Men zegge niet, dat de verſtrooijing dezer Natie en de verdrukking, in welke zij gedurende zoo vele eeuwen geleefd heeft, de eenige oorzaak is van hare verblinding: want vooreerst, zoo zij God nog op eene hem welbehagelijke wijze konde dienen, en de inſtellingen van den Israëlitiſchen Godsdienst genoegzaam waren, om haar in des Heeren gunst te doen deelen, dan zoude het zeker der eeuwig wijze Voorzienigheid niet aan middelen ontbroken hebben, om de late nakomelingſchap van ABRAHAM, even zoo wel als voorheen, in de ware en zuivere godsdienstleer te laten onderrigten. Eertijds werden toch ook de Israëliten in *Egypte* op het wreedst vervolgd, zij werden, ten tijde der Rigteren, door de *Moabiten*, *Ammoniten*, *Midianiten* en *Filiſtynen* meermalen aangevallen, onderdrukt en aan dezelve dienstbaar gemaakt, zij werden naderhand zelfs door de *Asſyriſche* en *Babyloniſche* Vorsten gevankelijk weggevoerd; en evenwel zorgde God daar voor, dat hun van tijd tot tijd duidelijker onderrigtingen in den Godsdienst werden medegedeeld. Daar bij komt nog, ten tweeden, dat de lot-

gevallen der Joden, ſedert derzelver verbanning uit hun Vaderland, niet altoos even treurig zijn geweest, maar dat er tusſchen beiden tijdvakken waren, in welke zij gerust en veilig konden leven, en hun in ſommige landen vele burgerlijke voorregten verleend werden, zoo dat ſomwijlen de beöeſening der wetenſchappen onder hen meer bloeide, dan onder de Christenen, en er vele hunner geleerden waren, die zich grooten roem verwierven. Maar de reiniging hunner godsdienſtige begrippen werd door dit alles niet uitgewerkt; tot de aanbidding van het Opperſte Wezen, in geest en in waarheid, en tot zulke gezindheden, welke noodzakelijk zijn, om vergiffenis van zonden te verkrijgen, en in Gods gunst herſteld te worden, werden zij niet opgeleid; het gros der Natie bleef door alle die eeuwen heen even blind, even bijgeloovig, als te voren, en zoo ongelukkig is het met de verſtrooide overblijfſelen van dit volk, nog in onze tijden, geſteld. Ook in die landen, waar velen hunner groote rijkdommen bezitten, en in aanzien leven (*u*), treft men bij de meesten eene deerniswaardige on-

(*u*) Bij voorbeeld in de kleine ſteden van *Polen* en *Lithauwen*, waar de Joden niet zelden het grootſte en aanzienelijkſte gedeelte der inwoneren uitmaken.

onkunde in den Godsdienst, en eenen bijgeloovigen eerbied voor menfchelijke inftellingeen aan.

De rede dus, dat bij de Joden op verre na niet die zuivere kennis van God gevonden wordt, welke bij de meeste Christenen heerscht, is deze, dat deze door het helderfchijnend licht van het Goddelijk Evangelie beftraald worden, terwijl onder de Joden, nadat zij geweigerd hadden JEZUS als den beloofden Verlosfer te erkennen, zijne heilaanbrengende leer aan te nemen, en in Hem, die de ware weg ten leven is, hunne behoudenis te zoeken, niet flechts alle de bijzondere Goddelijke openbaringen, waarop zij te voren konden roemen, opgehouden hebben; maar ook de inftellingen van den Mozaïfchen Godsdienst krachteloos geworden zijn, en de kennis der Goddelijke wet bij hen in ijdele overleveringen en het gezond menfchenverftand beleedigende dromerijen ontaard is (v).

In plaats toch van de Goddelijke Schriften des Ouden Verbonds, als den onfeilbaren regel van hun geloof, en het eenig rigtfnoer hunner handelingen, aan te merken, en zich op het regt verftand van de boeken van MOZES en de *Profe-*

(v) Conf. GROTIUS ad Matth. XXI. 43.

feten toe te leggen, houdt zich het grootfte deel der Joden aan de voorfchriften van den *Talmud*, en kent daaraan eenen Goddelijken oorfprong toe. Naar hun voorgeven namelijk, heeft MOZES, toen hij op den berg *Sinaï* was, naast de gefchrevene ook eene mondelijke wet van God ontvangen, met het bevel, om dezelve niet op te teekenen, maar heimelijk aan JOZUA toe te vertrouwen, die dezelve vervolgens aan de zeventig Oudften moest bekend maken. Van deze zal die mondelijke wet aan de Profeten, vervolgens aan EZRA en de mannen der *groote Synagoge*, en van deze wederom aan de Schriftgeleerden en Wijzen, die op elkanderen volgden, overgeleverd zijn, tot dat eindelijk de *Rabbi* JUDAH HAKKODESH, of *de heilige*, uit vreeze, dat die voorvaderlijke overleveringen, door de verftrooijing zijner Natie, niet langer bij mondelijk onderwijs zouden kunnen voortgeplant worden, dezelve, in het jaar 190 na CHRISTUS geboorte, bijeenverzameld, te boek gefteld, en daaraan den naam van *Mischnah*, of *tweede Wet*, gegeven heeft. Daar dit boek intusfchen op vele plaatfen zeer kort en duister was, zoo bevlijtigden zich de Joodfche Leeraren, zoo in *Judea* als in *Babylonië*, om daar over verklaringen te fchrijven, en vermeerderden hetzelve vervolgens met

ve-

vele ophelderingen en bijvoegſelen, welke zij *Gemara* noemden, waar van de eene in *Judea*, omtrent het begin der vierde eeuw, en de andere, in de zesde eeuw, in *Babylonië* vervaardigd is. Deze maken, met de daarbij gevoegde *Mischnah*, het leerboek der Joden, of den *Talmud*, uit, welken zij in den *Jeruzalemſchen* en den *Babyloniſchen* onderſcheiden, welke laatſte veel omſlagtiger is, en bij de Joden in grooter aanzien ſtaat, dan de eerſte.

De Rabbijnen evenwel knnnen hun voorgeven, wegens de nadere verklaring der wet, welke MOZES bij monde aan JOZUA zoude overgeleverd hebben, en die dus bij voortplanting tot de Joodſche Leeraren zoude gekomen zijn, door niets bewijzen, daar men in de Schriften des Ouden Verbonds niet het minſte ſpoor aantreft, dat er ooit zulke overleveringen beſtaan hebben, en er geene andere geloofwaardige getuigenisſen kunnen bijgebragt worden, die zulks aantoonen (*w*). Daarenboven blijkt ook uit den inhoud des *Talmuds* zelven allerduidelijkst, dat daar aan geen Goddelijk gezag kan toegekend worden. In denzelven toch

(*w*) Conf., qui pluribus hoc discusſit, LIMBORCH l. c. p. 176. ſſ.

toch vindt men vele lage, onwaardige en valſche begrippen van het Opperſte Wezen, als mede zeer vele bijgeloovige ſtellingen wegens tooverij, bezweringen, onmiddelijke werkingen des duivels, enz. Ook wordt daarin een bloot zinnelijke godsdienst, die tegen het wezen van de Mozaïſche voorſchriften aanloopt, geleerd, vele Goddelijke wetten worden met beuzelachtige bijvoegſelen vermeerderd, daarentegen andere geheel verdraaid of verworpen; eindelijk is dezelve vol van tegenſtrijdigheden, daar de Rabbijnen zich onderling tegenſpreken, en de eene verwerpt, het gene de andere beweert, en de eene niet zelden vervloekt, het gene de andere, als waar en heilig, aanprijst (*x*).

Met dit alles evenwel heeft het grootſte gedeelte dezer Natie zeer veel eerbied voor den *Tal-*

(*x*) Zie over den oorſprong en inhoud des *Talmuds*, WOLF *Bibl. Hebr.* P. II. p. 744. ff., 682, 889. ff., 906. ff. P. IV. p. 320. ff., 438. ff.; LEUSDEN *Philol. Hebr.* Disſ. XII — XV. p. 84. ff., A. PFEIFFER *Critica Sacra* C. XV. *Opp. philol.* p. 799. ff. 852. ff; BRUCKER *Hiſt. Crit. Philoſ.* T. II. p. 820. ff.; BASNAGE *Hiſt. der Joden* B. III. H. 5, 6; HOLBERG *Juediſche Geſch.* B. XIII. H. 1, 2; COTTA *Kerkl. Hiſt. des N T.* D. III. bl. 410. volgg.; BUESCHING *Geſch. der Jued. Relig.* ſ. 184; SCHROECKH *Christl. Kircheng.* Th. XVI. ſ. 310. folgg.

Talmud, ſtelt denzelven niet alleen gelijk met de Goddelijke Schriften, maar ſchrijft ook aan die verzameling van menſchelijke inſtellingen een hooger aanzien toe, dan aan de boeken des Ouden Verbonds, welke zij bij *water*, en de overleveringen bij *voortreffelijken wijn* vergelijken. De Schriften van MOZES en de *Profeten* hebben, naar hunne meening, zonder het licht van den *Talmud*, geene waarde: ja zij beweeren, dat een ſtukje uit den *Talmud* te lezen beter zij, dan het lezen der ganſche Heilige Schrift, en houden het voor zwaardere zonde, de geboden hunner leeraren te overtreden, dan af te wijken van de voorſchriften door MOZES gegeven (*y*).

Het is waar, er zijn ook ten allen tijde Joodſche leeraren geweest, die zich eeniglijk hielden aan den beſchreven tekst van Gods woord, zonder zich aan de uitleggingen der Rabbijnen en de ſtellingen van den *Talmud* te binden; doch derzelver aanhang, aan welken men den naam van *Kareën*, of *Karaïten* gegeven heeft (*z*), is, in vergelijking van het groot ge-

(*y*) CHRIST. GERSON *Talmuds der Juden vornehmſter Inhalt und Wederlegung* Th. I. Kap. 27; BASNAGE B. III. H. 6. §. 13. volgg.

(*z*) TRIGLAND *Diatr. de Secta Karaeorum* C. VIII. p.

getal der overige Joden, die den *Talmud* eerbiedigen, altijd zeer gering geweest, en de *Kareën* hebben steeds van de *Rabbaniten* vele vervolgingen ondergaan.

Ook ontbreekt het, gelijk bekend is, onder de hedendaagsche Joden wel niet aan de zoodanigen, die zich als meer verlicht aanmerkende, het gezag van den *Talmud* en de uitspraken der Rabbijnen niet eerbiedigen; doch daar deze ook tevens de wet van MOZES en de leer der *Profeten* niet hooger, dan menschelijke schriften, waarderen, en aan geene Goddelijke openbaring geloovende, zich alleen met den natuurlijken Godsdienst te vrede stellen, zoo kan men dezelve niet onder de echte Joden rekenen.

Neemt men daarbij eindelijk in aanmerking, dat het groote gros der Joden veelal eene bijgeloovige hoogachting heeft voor dat geheime leerstelsel, het welk zij *Kabbala* noemen, en een zamenweefsel is van allerlei beuzelingen, daar dezelve gedeeltelijk regelen voorschrijft, om den verborgen zin der Heilige Schrift daardoor uit te vorschen, en op eene geheel willekeu-

p. 111. ff.; WOLF *Bibl. Hebr.* T. III. p. 1081. ff.; BRÜCKER l. c. T. II. p. 730. ff.; COTTA t. a. pl. bl. 424. volgg.

keurige en belagchelijke wijze de verborgenheden van God, van de engelen, geesten en werelden te verklaren, en gedeeltelijk bestaat in de zoogenoemde geheime wetenschap, om door eene kunstige toepassing der Goddelijke namen, en het gebruiken van verscheidene plaatsen der Heilige Schrift, als mede door bijzondere woorden, in eene zekere orde geplaatst, vele wondere dingen uit te voeren, ziekten te genezen, kwade geesten te bezweren en uit te drijven, brand te blusschen en zoortgelijke buitengewone werkingen voort te brengen (*a*); zoo kan het niet anders zijn, of het moet aan een ieder duidelijk in de oogen vallen, dat de verstrooide overblijfselen dezer Natie, welke van het geloof der vaderen zoo verre afgeweken, aan menschelijke instellingen onder

(*a*) GLASSIUS *Philol. S.* L. II. P. I. Tr. II. Sect. 3. Art. 7; BRUCKER l. c. p. 832—845, 916—1068. T. VI. p. 458. ff.; VITRINGA *Obss. S.* T. I. Diss. II. c. 1; WOLF l. c. T. II. p. 1191—1247; BASNAGE B. III. H. 10—29; HOLBERG t. a. pl. H. 5; LEUSDEN l. c. *Diss.* XXVI. p. 310—326; PFEIFFER l. c. c. 7. *Opp.* p. 746. ff; DE STOPPELAAR Aanteek. op STAPFERS *Wederl. Godgeleerdh.* D. V. St. II. bl. 761—782; COTTA t. a. pl. bl. 428. volgg.; EICHHORN *Allg. Bibl. der Bibl. Litter.* B. III. f. 191—225, B. V. f. 377—398.

derworpen, en aan blindheid en bijgeloof overgegeven zijn, eenen Godsdienst belijden, die aan den Heer des hemels en der aarde niet meer kan aangenaam wezen; dat gevolgelijk de Mozaïsche voorschriften krachteloos geworden zijn, en plaats gemaakt hebben voor de leer van JEZUS en zijne Apostelen, aan welke wij Christenen met het volste regt een Goddelijk gezag toeschrijven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Uit het deerlijk verval van den Godsdienst onder de Joden, sedert derzelver verstrooijing over den aardbodem; uit de onmogelijkheid, waarin dit volk zoo vele eeuwen lang gesteld bleef, om de inzettingen van den Mozaïschen Godsdienst waar te nemen; uit de onkunde en blindheid, die bij hetzelve heerscht, en het bijgeloof, waar aan het grootendeels overgegeven is, hebben wij in het voorgaande Hoofdstuk het besluit afgeleid, dat de Mozaïsche Godsdienstleer krachteloos geworden is, en plaats

plaats gemaakt heeft voor de leer des Christendoms.

De wettigheid dezer gevolgtrekking zal nu nog duidelijker blijken, zoo wij in aanmerking nemen, dat in de Schriften des Ouden Verbonds zelve met duidelijke woorden geleerd wordt, niet ſlechts dat de uitwendige plegtigheden van den Godsdienst, hoe naauwkeurig ook waargenomen, niemand bij God kunnen aangenaam maken, en de dienst des harten, het waarnemen der zedelijke geboden, het wezen van den Godsdienst uitmaakt (*a*); maar ook dat de Mozaïſche inſtellingen ſlechts voor een bepaalden tijd verördend waren, en ter voorbereiding dienden tot eene volmaaktere Godsdienstleer, en dat de kennis en verëering van den eenigen waren God zich niet voor altijd tot het nageſlacht van ABRAHAM bepalen, maar zich eens uitſtrekken zoude tot alle volken des aardbodems. Er wordt een tijd aange-

(*a*) Zie, bij voorbeeld, 1 Sam. XV. 22, Pſ. XL. 7—9, L. 7—15, 23, LI. 18, 19, LXIX. 31, 32, Jeſ. I. 11—20, LVIII. 5. volgg. LXVI. 1—4, Hoſ. VI. 6, VII. 13, Jerem. VI. 20, VII. 3—7, 22, 23, XIV. 12, Mich. VI. 6—8. Plura congesſit HUËTIUS *Demonſtr. Euang.* Prop. IX. c. 162. p. 707. ſſ. edit. 3. Conf. GROTIUS *de ver. Relig. Christ.* L. V. §. VIII—XI.

gekondigd, dat *van den opgang der zon tot haren ondergang, de naam des Heeren groot zoude zijn onder de Heidenen, dat aan alle plaatsen zijnen naam reukwerk zoude worden toegebragt en rein spijsoffer*; dat *Hem zouden aanbidden alle de eilanden der Heidenen, een iegelijk uit zijne plaatse*; dat afgelegene volken zouden deelen in *het licht, dat onder Israël was opgegaan, en de aarde zoude vol zijn van de kennis des Heeren. Met Israël en Juda zoude de Heer een nieuw verbond maken, niet naar het verbond, dat Hij met hunne vaderen gemaakt had, ten dage, als Hij hunne hand aangreep, om hen uit Egyptenland uit te voeren* (*b*).

En deze groote verändering zoude daargesteld worden door eenen algemenen Leeraar der volken, door eenen doorluchtigen Persoon, die eens uit den Stam van JUDA en het nageslacht van DAVID zoude voortkomen, om voor ABRAHAMS nakomelingen het grootste heil aan te brengen, en, nadat deze dien langbeloofden Redder zouden verworpen hebben, zijne weldaden uit te breiden tot de Heidenen, om

eene

(*b*) Maleach. I. 11, Zeph. II. 11, Jes. LX. 1. volgg, XI. 9, Jerem. XXXI. 31—34. *Zie* ook Jes. II. 2—5, Mich. IV. 1—4, Zach. VIII. 20—23.

eene heerſchappij op te rigten, waar aan ook de afgelegenſte volken zich zouden onderwerpen.

Nadat de dageraad dezer blijde hope was aangebroken, met de belofte aan ABRAHAM gedaan, dat in hem en zijne nakomelingſchap alle geſlachten des aardrijks zouden gezegend worden, en de ſtervende Aartsvader JAKOB voorſpeld had, dat de Stam van JUDA door vreemde volken zoude gehoorzaamd worden (*c*); werd, van DAVIDS tijd af en vervolgens, de komst van eenen magtigen en grooten nakomeling dezes Konings aangekondigd, wiens Rijk bevestigd zoude worden tot in eeuwigheid. De grootſte heerlijkheid en magt wordt aan dien toekomſtigen Vorst toegeſchreven, en de uitgebreidheid zoo wel, als de eeuwige duurzaamheid zijner heerſchappij, op verhevene toonen bezongen (*d*); terwijl ook tevens van hem voorſpeld wordt, dat hij veel zoude moeten lijden en de ijsſelijkſte ſmarten ondergaan, eer

(*c*) Geneſ. XII. 3, XXII. 18, XXVI. 4, XXVIII. 14, XLIX. 10. Vergel. MUNTINGHE t. a. pl. D. II. *Aanm.* 202. bl. 108. volgg., D. III. bl. 223. volgg.

(*d*) 2 Sam. VII. 11—16, Pſ. II, CX, XLV, LXXII, LXXXIX.

eer Hij de aanbidding en hulde van alle volken zoude ontvangen (*e*).

Met nog duidelijker trekken teekenen de Profeten dezen verheven Perſoon af, door wien het grootſte heil voor het menschdom zoude aangebragt worden. Een Regent zoude optreden, die onnoembaar geluk over *Juda* niet alleen, maar ook over *Israël*, en over Heidenſche landen, zoude verbreiden, een geluk, het welk eeuwig zoude duren. Uit het koninklijk geſlacht van DAVID zoude, nadat hetzelve diep gezonken was, en geen magt of aanzien meer had, een nakomeling opſtaan, die eene maagd tot moeder zoude hebben, en als een teder rijsje van eenen afgehouwen ſtam in eenen dorren grond zoude voor den dag komen, en op het diepst verlaagd, en aan het zwaarſte lijden overgegeven worden, doch daarna de heerlijkſte belooning van God zoude ontvangen; die een Leeraar, een Vorst en Gebieder der volken zoude zijn, om hen te brengen tot de kennis en den dienst van den eenigen waren God; Hij zoude niet alleen oprigten de Stammen JAKOBS, en wederbrengen de bewaarden in *Israël;* maar ook een licht zijn tot verlichting der Heidenen; tot Hem, dien Koning en

(*e*) Pſ. XXII, XVI. 10.

en Heiland, met buitengewone gaven uitgerust, zouden de volken toevloeijen, alle natiën en tongen zouden Hem eeren, zijne heerschappij zoude niet vergaan, en zijn koningrijk niet verdorven worden; Hij zoude de grenzen van dit Goddelijk Rijk telkens verder en verder uitbreiden over den geheelen aardbodem (*f*).

Eindelijk wordt van dezen grooten Persoon, ten einde Hem bij zijne verschijning beter te doen onderkennen, gezegd, dat hij geboren zoude worden te *Bethlehem* in *Juda*, en dat een goddelijk Gezant Hem zoude vooruitgaan, om, in den geest en de kracht van ELIAS, eene groote hervorming in Godsdienst en zeden aan te kondigen; dat kort daarna de *Heer*, *de Engel des Verbonds*, de *Messias* zoude komen, niet om uitwendige aardsche voordeelen aan te brengen, maar om regt en geregtigheid op aarde te herstellen, de goddeloozen te straffen, en de opregte verëerers van God te zuiveren en te louteren. Ook wordt de tijd, wanneer dit gebeuren zoude, bepaald. Bij de verschij-

(*f*) Jes. IX. 1—6, XI. 1—14, Jerem. XXIII. 5, 6, XXXIII. 15, 16, Jes. VII. 14, LII, LIII, LV. 4, 5, XLII, XLIX, Zach. IX. 9, 10. Dan. VII. 14, 26, 27, II. 44.

ſchijning van den *Mesſias*, zouden de Joden nog in het bezit zijn van het erfdeel hunner vaderen, eenen bijzonderen Staat uitmaken, en in den herbouwden Tempel te *Jeruzalem* JEHOVA vereëren; maar nadat de *Mesſias* zou gekomen, en geweldig ten dood gebragt zijn, zouden weldra de Mozaïſche Godsdienstplegtigheden ophouden, daar *Jeruzalem* door een vreemd volk ingenomen, en tevens met den Tempel ten eenemaal verwoest zoude worden (*g*).

Een ieder, die deze en andere aankondigingen der Profeten, aangaande den toekomenden grooten Heiläanbrenger, onbevooroordeeld leest, moet erkennen, dat dezelve zulke verhevene trekken behelzen, dat zij op geenen Koning, Vorst, of Held onder de nakomelingen van DAVID, voor den tijd van JEZUS CHRISTUS, kunnen toegepast worden, en dat men die in zulk eenen zamenhang met andere gebeurtenisſen voorgeſteld vindt, dat de vervulling derzelven niet eerder, dan na de wederkeering der Joden uit de *Babyloniſche* gevangenis, en kort voor den geheelen ondergang

(*g*) Mich. V. 1, Maleach. III. 1, IV. 5; 6, Hagg. II. 9—10, Dan. IX. 27.

gang van den Joodſchen Staat, kan plaats gehad hebben.

Dit in de bijzonderheden na te gaan en aan te toonen, hoe de oude voorſpellingen in JEZUS van *Nazareth* op het naauwkeurigſte zijn vervuld geworden, achte ik voor het doel dezer Verhandeling onnoodig, te meer, dewijl er ſchriften genoeg voorhanden zijn, die men, deels tot regt verſtand der *Mesſiaanſche* voorſpellingen kan raadplegen (*h*), en waar in deels ook het betoog van de waarheid en goddelijkheid des Christendoms, uit de vervulling dezer Voorzeggingen, gevonden wordt (*i*).

Voor

(*h*) De *Mesſiaanſche* voorſpellingen zijn door STINSTRA, KUINOEL, HEZEL en anderen, en nog onlangs door L. B. FOLMER, in eene door het Haagsch Genootſchap 1804 bekroonde Verhand. *over de eigenlijk genoemde Voorſpellingen des Ouden Testaments, die regtſtreeks op onzen Heere* JEZUS CHRISTUS *zien*, opzettelijk verklaard. Ook zal het niemand berouwen, bij de voorheen aangehaalde plaatſen de aanmerkingen van DATHE, DOEDERLEIN, MICHAËLIS, LOWTH, KOPPE, VAN HAMELSVELD, MUNTINGHE en VAN DER PALM te vergelijken.

(*i*) Bekend zijn de ſchriften VAN SCHOETTGENIUS, OLEARIUS, KIDDER, J. C. CLEMM en H. H. CLUDIUS, die hier over opzettelijk handelen. Zie ook LIMBORCH, J. A. TURRETIN, LESS, NOESSELT en ROSENMÜLLER, in de meermaals aangehaalde ſchriften; VAN HAMELSVELD *Bijbel Verded.* D. I. H. 6. SEILER

 die

Voor het hoofddoel dezer Verhandeling zal het dus toereikend zijn, uit de voorheen beschrevene lotgevallen der Joodsche Natie aan te toonen, dat er alleen toenmaals, toen JEZUS CHRISTUS verscheen, en naderhand nooit weder, een tijdstip geweest is, en vervolgens nooit komen kan, waarop de *Messias* aan de van Hem gegevene beschrijvingen kan onderkend worden, en dat gevolgelijk die aankondigingen der Profeten in niemand anders zijn vervuld geworden, dan in JEZUS CHRISTUS, wien wij als den grootsten Goddelijken Gezant, als den eenigen Redder en Zaligmaker van verlorene zondaren, eerbiedigen.

Dat de hope op de vervulling der Goddelijke beloften, aangaande den toekomstigen Verlosser, onder de Joden nooit levendiger, en de verwachting, dat die groote Persoon, waar van de Profeten gewaagd hadden, eerlang komen zoude, nooit algemeener is geweest, dan kort voor de verschijning van JEZUS, en gedurende zijn verblijf hier op aarde, kan niet in twijfel getrokken worden. Er waren toenmaals niet alleen onder de Joodsche Natie godvruchtigen, die

die Weissagung und ihre Erfuellung Erl. 1794. FOLMER t. a. pl.

die de komst van den lang beloofden *Mesſias* te gemoet zagen, en op de vertroosting *Israëls* hoopten; maar ook het geheele Joodſche Volk ſtond in die overtuiging, en zelfs de *Samaritanen* verwachtten het, dat nu die groote Perſoon zoude komen, van wien MOZES en de Profeten geſproken hadden. Dit blijkt niet ſlechts uit de Schriften des Nieuwen Testaments, op de hier onder aangeteekende plaatſen (*k*); maar ook JOSEFUS en PHILO maken uitdrukkelijke melding van de algemeene verwachting, welke toen onder de Joden heerschte, dat er, overeenkomſtig met de oude Voorzeggingen, een magtige Verlosſer zoude komen, om hunnen vervallen Staat weder op te rigten, alle hunne vijanden te onder te brengen, en hun Rijk onverwinnelijk te maken (*l*). Zelfs de

(*k*) Luc. I. 68 volgg., II. 25, 26, 38, XXIII. 51, Jo. I. 50. Zie voorts Luc. III. 15, VII. 16, 19, Jo. VI. 14, VII. 27, 31, 41, 42, Matth. XI. 3, XXI. 8, 9, XXII. 42, Jo. IV. 25, 29, 42.

(*l*) JOSEPHUS *B. J.* L. VI. c. 5. §. 4. PHILO *de praem. & poenis*, *Opp.* Vol. II. p. 423 ſ. & *de exſecrationibus* ibid. p. 435 ſ. ed. THOM. MANGEY. Verg. LESS t. a. pl. §. 18. bl. 327 volgg., of ſ. 661. der Hoogd. Uitg. J. A. G. MEYER *Opheldering, bevestiging en verdediging der Geſch. van Jezus en de Apost. uit ongewijde Schrijveren* bekr. bij het Haagsch Gen. 1799.

de heidenſche Schrijveren TACITUS en SUETONIUS getuigen van de toen plaats hebbende algemeene verwachting, dat het thans de tijd was, waar in, volgens het beſluit des noodlots, en de aankondiging der oude Priesterboeken, de Beheerſcher der wereld uit *Judea* zoude komen, en CELSUS gewaagt van de voorverkondiging, en algemeene verwachting van eenen *Mesſias* (*m*).

Van daar was het ook eerst ten dezen tijde, dat er onder de Joden dezulken opſtonden, die zich valſchelijk voor den *Mesſias* uitgaven. In vroegere jaren leveren de geſchiedenisſen daar van niet één voorbeeld op; maar ſedert den tijd van HERODES *den Grooten*, zijn er verſchei-

§. 10. bl. 51 volgg. STAHL *von den Mesſianiſchen Zeiten*, in EICHHORNS *Allg. Bibl.* B. VI. ſt. 4. ſ. 693 folgg. BRETTSCHNEIDER *Syſtem. Darſtellung der Dogmat. und Moral der Apocr. Schrift des A. T.* ſ. 358, 359.

(*m*) TACITUS *Hiſtor.* L. V. c. 13. SUETONIUS in *Veſpaſ.* c. 4. ORIGENES *contra Celſ.* L. I. p. 61, L. II. p. 78. ed. *Cantabr.* Vergel. MEYER t. a. p. §. 13. bl. 61. §. 17. bl. 70. §. 23. bl. 93. LARDNER *Glaubwuerdigk. der Euang. Geſch.* B. I. H. 5. §. 1. *De verwachting der Joden op de komst van den Mesſias, omtrent den tijd der eerſte prediking van de Evangelieleer*, in de *Vaderl. Letteroef.* 1761. D. I. ſt. 2. bl. 592 volgg.

ſcheidene bedriegers geweest, die den Joden de bevrijding van het *Romeinſche* juk en de heerſchappij der wereld beloofden, en ook een tijd lang aanhang vonden onder hunne verblinde volksgenooten (*n*).

De toenmalige Joden ſtonden dus onloochenbaar in de overtuiging, dat de tijd, door de Profeten aangekondigd, nu verloopen was, dat nu de dag moest aanlichten, waarop de Heer de toezeggingen, aan de Vaderen gedaan, zoude ten uitvoer brengen. Nog nooit hadden zij dit heugchelijke tijdſtip met zoo veel ongeduld te gemoet gezien, en het verlangen naar Israëls verlosſing, door hunnen lang verwachten *Mesſias*, was nooit zoo dringend geweest, als juist ten dezen tijde. En waarom zoude God toenmaals dit verlangen niet bevredigd, deze toezeggingen niet vervuld hebben? Was niet, wegens de verbastering van Godsdienst en zeden, onder de Joden zoo wel, als bij de overige toen bekende volken, de verſchijning van Hem, die de vertroosting van Israël en een licht

(*n*) JOS. *A. J.* L. XVII. c. 12. p. 863, L. XVIII. c. 2. §. 6, L. XX. c. 5. §. 1. *B. J.* L. II. c. 7. Verg. ROSENMUELLER *Hiſt. Beweis* ſ. 123 folgg. Hier over zal naderhand in het vierde Hoofdſtuk meer bijzonder gehandeld worden.

licht tot verlichting der Heidenen zijn zoude, volſtrekt noodzakelijk (*o*)? Was niet de wereld genoegzaam voorbereid, tot de verſchijning van dien eenigen Redder der diepgezonkene menschheid, en hijgde niet alles naar eenen magtigen Verlosſer? Kan er dus wel de minſte ſchijnbare rede uitgedacht worden, om welke de komst van dien lang beloofden Redder nog verder zoude uitgeſteld geworden zijn? Integendeel de aankondigingen der Profeten, aangaande den toekomenden *Mesſias*, waren in zulk een verband voorgeſteld, dat nu het tijdſtip moest gekomen zijn, waar in deze ſchoone uitzichten vervuld zouden worden; ja zoo die groote Perſoon, waar van de Joodſche Natie zich zoo veel goeds beloofde, en van wien de Profeten zoo veel groots voorſpeld hadden, nu niet verſcheen, dan was dezelve in de volgende eeuwen geheel niet meer te verwachten.

Hadden toch de Profeten voorſpeld, dat de Vorst *Mesſias* tot zijnen Tempel zoude komen, voor

(*o*) Den Lezer, die den toeſtand van Godsdienst en en zeden bij Joden en Heidenen, ten tijde van JEZUS komst in de wereld, nader wenscht te kennen, verzende ik tot COTTA t. a. pl. D. I. Afd I. H. 2, 4. SCHROECKH Th. I. ſ. 375 folgg., 397 folgg. A. W. P. MÖLLER *over het ongeloof der Joden* bl. 71 volgg., bl. 93 volgg.

voor dat *Jeruzalem* en het Heiligdom verdorven werd, dat Hij zoude voortkomen uit *Bethlehem Efrata*, en een nakomeling van DAVID zoude wezen, dat door Hem de kennis en verëering van den eenigen waren God zoude uitgebreid worden over den aardbodem; zoo kan de vervulling dezer Godfpraken in geenen anderen tijd gezocht worden, dan ten tijde van JEZUS CHRISTUS.

Toen bewoonden de Joden nog het Land aan hunne Vaderen toegezegd, maar kort daarna werden zij uit het zelve verdreven, en als ballingen over den ganfchen aardbodem verftrooid. Toen waren zij nog in het bezit van *Jeruzalem* en den Tempel; maar deze werden, na verloop van weinige jaren, geheel en al vernield; en voorheen hebben wij gezien, dat zij nooit weder daar toe hebben kunnen geraken, om *Jeruzalem* te bewonen, den Tempel te herbouwen, en den plegtigen offerdienst te herftellen. *Bethlehem*, de geboorteplaats van DAVID, was toen nog aanwezig; maar is naderhand verwoest geworden, en Keizer HADRIANUS heeft, nadat hij de Joden te onder gebragt had, uitdrukkelijk verboden, dat niemand, die tot deze Natie behoorde, in de nabijheid van

Je-

Jeruzalem, of te *Bethlehem* zijn verblijf mogt hebben (*p*).

Zoude dus, naar inhoud der Goddelijke beloften, de Verlosſer in het Joodſche Land ten voorſchijn komen, zoo moest dit nu geſchieden, toen dit alles nog in wezen was. Naderhand kon *Judea* niet het land zijn, waar zulk een voortreffelijk Leeraar optrad, om al dat gene te verrigten, wat de Profeten van Hem voorſpeld hadden, om, door het daarſtellen van eene volkomene verzoening, aan de uiterlijke plegtigheden van den Mozaïſchen Godsdienst een einde te maken, de zedelijke geboden der Wet van de verdraaïjingen der Joden te reinigen, de ware verëering van het Opperſte Wezen te herſtellen, en het licht van zuivere Godsdienstkennis alom te verbreiden. En daar het nu onloochenbaar zeker is, en Joden zoo wel, als Heidenen, en Muhammedanen het moe-

(*p*) Vid. TERTULLIANUS *adv. Judaeos* p. 224: *Oportet Mesſiam de tribu Juda & a Bethlehem procedere; animadvertimus autem nunc, neminem de gente Israël in civitate Bethlehem remanſisſe; & exinde quod interdictum eſt, ne in confinio ipſius regionis demoretur quisquam Judeorum* &c. & paulo poſt: *quomodo procedit ex Bethlehem, quum de germine Israël nullus omnino ſit in Bethlehem?*

moeten toeſtemmen, dat er voor ruim achttien honderd jaren, ten tijde der *Romeinſche* Keizeren AUGUSTUS en TIBERIUS, zulk een voortreffelijk Leeraar is opgetreden, die te *Bethlehem* in *Judea* geboren werd, een tijd lang onder de Joden verkeerde, vele wonderen verrigtte, en een vlekkeloos heilig leven leidde, die ook de grootſte hervorming in Godsdienst en zeden te weeg bragt, en door vele duizenden als een groot Profeet, als de ware *Mesſias* geëerbiedigd werd (*q*); zoo is het wel aan geen twijfel onderworpen, dat wij in Hem den langbeloofden Verlosſer, in wien alle de aankondigingen der Profeten vervuld zijn, moeten erkennen, en dat de leer, die Hij verkondigde, en vervolgens door zijne Gezanten liet

(*q*) De getuigenisſen der Joodſche en Heidenſche Schrijveren vindt men bijeenverzameld door LARDNER in *Large collection of antient Jewish and Heathen teſtimonies to the Truth of the Chr. Rel.* Lond. 1764—1767. Zie ook LILIENTHAL *Oordeelk. Bijbelverkl.* D. XVI. bl. 52 volgg. MICHAËLIS *Inleid. in het N. V.* D. I. §. 8. VAN HAMELSVELD *Bijbel verd.* D. VI. bl. 165 volgg. CLUDIUS *wahrheit der Chr. Rel.* ſ. 162 folgg. ROSENMÜLLER t. a. pl. ſ. 128. Zie in het bijzonder de getuigenisſen uit den *Koran* bij LILIENTHAL t. a. pl. bl 166 volgg. en SCHROECKH Th. XIX. ſ. 364.

liet uitbreiden, voor eene Goddelijke leer moet gehouden worden.

Daarenboven, zoude de *Messias* uit den stam van JUDA en het nageslacht van DAVID voortkomen, gelijk de voorheen aangehaalde voorzeggingen duidelijk aankondigen, en de Joden zelve erkennen (*r*); zoo moest Hij verschijnen, toen de Joodsche geslachtlijsten nog aanwezig waren, en zijne afkomst uit DAVIDS Huis met zekerheid kon opgemaakt worden. Deze geslachtregisters nu waren, nadat zij, bij de wederkeering van de stammen *Juda* en *Benjamin*, waren hersteld geworden (*s*), met de grootste zorgvuldigheid, zoo wel van het geheele Volk te *Jeruzalem*, als van de bijzondere geslachten in de vaderlijke steden, bewaard gebleven, gelijk men afnemen kan uit verscheidene berigten, welke het geslacht van sommige personen bepaaldelijk melden (*t*). In-

(*r*) Vid. BUXTORF *Lex. Chald. Thalm. & Rabb.* v. משיח col. 1268 ff. GILL *Aanteek.* bij Matth. I, 1, 5, 13.

(*s*) Ezra II. Nehem. VII.

(*t*) Tobia V. 11—20, Judith VIII. 1, 2, Luc. II. 3, 4, 36, Philipp. III. 5, Hand. IV. 36. JOSEPHUS in *Vita* §. 1. *contra Apion*, L. I. §. 7. Verg. GILL bij Matth. I. 13. LIGTFOOT *Opp.* T. II. p. 247, 248. Verhand. *over de naauwkeur. der Joden in het bewaren der*

Inzonderheid waren de Joden hier in, met opzicht tot het Koninglijk geslacht van DAVID, zeer naauwkeurig, zoo dat zij, ook nog een tijd lang na de verwoesting van *Jeruzalem*, zorgvuldig acht gaven op de geslachtrekening van DAVIDS Huis (*u*). Maar door de hand over hand toenemende verstrooijing dezer Natie over den ganschen aardbodem, terwijl zij aan de zwaarste onderdrukkingen en mishandelingen onophoudelijk was bloot gesteld, moest niet slechts het aanteekenen der nakomelingen, die van tijd tot tijd geboren werden, maar ook het bewaren der oude geslachtregisteren telkens moeilijker worden, en dezelve moesten eindelijk geheel verloren gaan. Dat dit ook het gevolg van hunnen ellendigen toestand geweest is, wordt door de Joodsche Meesters toegestemd, daar zij zeggen: *van dien tijd af, dat het Boek der geslachten verloren is, is der wijzen kracht verzwakt, en het licht hunner oogen schemerig geworden* (*v*). En wij zien het nog dagelijks voor onze oogen beves-

der Geslachtregist. in de *Vaderl. Letteroef.* 1764. D. IV. st. 2. bl. 17 volgg. MEYER t. a. pl. bl. 153.

(*u*) Vid. GROTIUS ad Matth. I. 16.

(*v*) In *Pesachim* fol. 62. conf. BUXTORF. in *Lex. Thalmud.* col. 202.

vestigd, dat alle de geslachtrekeningen der Joden zijn verloren gegaan, en dat er geen hunner is, die met eenige zekerheid kan toonen, uit welken stam hij is voortgekomen (*w*). Wanneer derhalve nu nog, of vervolgens, iemand onder de Joden wilde optreden, en zich voor den *Messias* uitgeven, nooit zoude hij zijne afkomst uit DAVIDS geslacht kunnen bewijzen, en dus zoude hem het kenmerk ontbreken, 't welk van ouds af zoo duidelijk was aangekondigd. Die groote nakomeling van DAVID moet derhalve, zoo anders de Goddelijke beloften niet onvervuld zullen blijven, reeds dadelijk verschenen zijn, en dat onze Heer JEZUS CHRISTUS, als zoodanig moet geëerbiedigd worden, gelooven wij met het grootste regt. Van hem is het toch onloochenbaar

(*w*) Vooral zijn de stammen van *Juda* en *Benjamin* zoo zeer onder elkanderen gemengd, dat het niet mogelijk is, dezelve te onderscheiden. De *Portugeesche* Joden hebben wel in het algemeen het denkbeeld, dat zij uit den stam *Juda* gesproten zijn, waar van zij gelooven, dat de voornaamste geslachten, ten tijde der *Babylonische* gevangenis, naar *Spanje* zijn overgevoerd, zie *Verded. voor de Joden, door den Heer* PINTO, *Vaderl. Letteroef.* 1763. D. III. St. 2. bl. 450; doch zij kunnen daar voor geen bewijs bijbrengen, en bezitten even zoo weinig de oude geslachtlijsten, als de overige Joden.

baar zeker, dat Hij een nakomeling van DAVID was. Daar voor erkenden Hem zijne tijdgenooten. Het volk noemde Hem doorgaans DAVIDS *zoon*, zonder dat Hem deze eernaam door de Overften der Joden ooit betwist werd (*x*). Ja als JEZUS de *Farizeën* vroeg: *wat dunkt u van den Christus? Wiens zoon is hij?* Zoo antwoordden zij: *Davids zoon*, maar niemand hunner kon ontkennen, dat Hij, dien zij wisten, dat zich voor den *Mesfias* uitgaf, een zoon van DAVID was (*y*). Zelfs, bij zijne teregtftelling, betwistten zij zijne afkomst uit dit koninglijk geflacht niet, het welk zij anders, zoo het mogelijk geweest ware, zekerlijk zouden gedaan hebben, om het volk te overtuigen, dat Hij de *Mesfias* niet kon wezen. Maar hier van zwegen zij, ten bewijze dat de zaak te klaar was, om te kunnen tegengefproken worden. Van daar is het ook, dat de Evangelisten de voorvaderen van JEZUS uit DAVIDS Huis zoo bepaaldelijk melden, en de Apostelen ronduit verklaren, dat Hij de beloofde nakomeling van dien Koning was (*z*), zon-

(*x*) Matth. IX. 27, XII. 23, XV: 22, XX. 30, 31, XXI. 9, 15.

(*y*) Matth. XXII. 42—46.

(*z*) Matth. I, Luc. III, Hand. II. 25—36, XIII. 22,

zonder dat zulks door iemand werd tegengesproken, terwijl het zelfs ook in de Joodsche schriften erkend wordt, dat JEZUS de *Nazarener* uit DAVID is voortgesproten. Het is dus aan geene twijfeling onderhevig, dat JEZUS CHRISTUS inderdaad de langbeloofde *Messias* is, van wien de Profeten zoo veel groots voorspeld hadden, en die voor ABRAHAMS nakomelingen niet alleen, maar ook voor alle volken en geslachten der aarde ten zegen zoude verstrekken.

Dit was het toch eindelijk ook, 't welk de Profeten duidelijk van den *Messias* voorspeld hadden, dat de kennis en verëering van den eenigen waren God door Hem zoude uitgebreid worden over den aardbodem.

Dat de kennis van God, den Schepper en Heer van hemel en aarde, zich over een groot gedeelte des aardbodems uitgebreid heeft, is eene onloochenbare daadzaak. Maar wanneer zijn nu zoo vele volken, als thans en sedert verscheidene eeuwen, den eenigen waren God ver

22, 23, Rom. I. 3, 2 Tim. II. 8, Hebr. VII. 14. Zie voorts over JEZUS afkomst uit DAVID, VOSSIUS *de genealogia J. Chr.* T. H. VAN DEN HONERT *Christus afkomst uit David.* SCHUTTE *Bijbelsche Historie, en Geslachtrekening* enz.

vereëeren en aanbidden, tot deze kennis van het Opperste Wezen gekomen? Door wien is dat groote werk van de algemeene verlichting der Natiën ten uitvoer gebragt?

Raadplegen wij de geschiedenis der afgeloopene eeuwen, zoo vinden wij het door onwraakbare getuigenissen bevestigd, dat voor 1800 jaren alle, ook de verlichtste en beschaafdste volken, de Joden alleen uitgezonderd, aan blinde afgoderij waren overgegeven. Maar van dien tijd af aan hebben geheele Natiën den Afgodsdienst verlaten, en zijn verëerders van den eenigen waren God geworden, zoo dat nu in die Landen, waar men voorheen stomme beelden verëerde, en de bijgeloovigste plegtigheden waarnam, geen Afgodstempel meer gevonden wordt. In het gansche wijduitgestrekte *Romeinsche* gebied, waaraan zoo vele volken onderworpen waren, werd deze kennis van God, van tijd tot tijd, uitgebreid, zoodat ook over de afgelegenste Landen een licht opging, en onbeschaafde volken, die voorheen met den donkersten nacht van onkunde en bijgeloof overschaduwd waren, den Almagtigen Wereldschepper leerden kennen en verëeren.

Maar door wien is nu deze groote verandering daargesteld, wie heeft dat licht ontsto-

 ken,

ken, 't welk thans zoo vele volken bestraalt? Zeker is het, en de Joden erkennen het met ons, dat, ingevolge de Goddelijke belofte eertijds aan ABRAHAM gedaan, deze zegen door de nakomelingschap van dien Aartsvader over het menschdom is uitgebreid. Maar zoude nu deze gelukkige verandering zijn daargesteld, zouden de beloften, aangaande de algemeene verbreiding van dit licht, waarvan de Profeten zoo duidelijk spreken, zijn vervuld geworden, en evenwel de aankondiging van dien grooten Persoon, die als het licht der Heidenen, en de Leeraar der volken, door de Profeten wordt afgeteekend, onvervuld gebleven zijn? Dit is onmogelijk. Want waardoor zoude dan die algemeene hervorming in Godsdienst en zeden zijn te weeggebragt? Dat de Joodsche Leeraren het niet geweest zijn, die, na de verwoesting van hunnen Staat, de kennis van den eenigen waren God onder de Heidenen hebben uitgebreid, leert ons de geschiedenis. Hier en daar mag de verstrooijing der Joden onder zoo vele volken iets hebben toegebragt, om de leer van de eenheid Gods algemeener te maken, gelijk dit voorheen ook, door de gevankelijke wegvoering en de verstrooijing van Israël en Juda, onder de volken van het Oosten, geschied was; zelfs mag

mag de verbreiding der Joden in vele Landen een middel geweest zijn, in de hand der alles-regerende Voorzienigheid, om daar, aan de Prediking der Christelijke Godsdienstleer, des te gerederen ingang te verschaffen (*a*); maar de afhankelijkheid, waarin de Joodsche Natie, van dezen tijd af, leefde, en de strengheid, waarmede men haar behandelde, zoo wel als de haat der Joden tegen de Heidenen, en de verachting, waarmede zij, ook nog in hunne vernedering, op alle andere volken nederzagen, lieten niet toe, dat zij aan de uitbreiding van ware Godsdienstkennis met een gelukkig gevolg konden arbeiden. Ook is door die volken, welke den Afgodsdienst verlieten, niet de Joodsche, maar de Christelijke Godsdienst aangenomen. Het is dus onloochenbaar zeker, en kan door niemand ontkend worden, dat al dat licht, 't welk nu nog de aarde bestraalt, aan JEZUS CHRISTUS, en de door Hem gestichte leer, zijnen oorsprong verschuldigd is.

De Goddelijke Verlosser is wel, in de eerste plaats,

(*a*) Conf. FROMMANN *de Judaeorum per orbem dispersione, Religionis Christ. inter Gentes propag. magno adjumento Opp.* vol. II. p. 470. ff.; J. A. ERNESTI *Opusc. Philol. & Crit.* p. 204.

plaats, gezonden tot de verlorene ſchapen van Israëls huis, en, daar het verblijf van JEZUS hier op aarde maar kort was, en het verkondigen eener nieuwe Godsdienstleer niet het eenige werk was, dat Hij, naar zijne groote beſtemming, moest ten uitvoer brengen; zoo heeft Hij zelf toenmaals de leer van den waren Godsdienst niet aan de Heidenen gepredikt, maar zich voornamelijk bezig gehouden met het onderrigten der Joodſche Natie, en ook aanvankelijk zijne Apostelen geboden, zich bijzonder te bepalen tot het prediken van geloof en bekeering onder hunne volksgenooten (*b*). Maar evenwel heeft Hij meermalen duidelijk te kennen gegeven, dat ook de Heidenen zouden deelen in het groote heil, door Hem aangebragt. Niet ſlechts noemde Hij zich *het licht der wereld*, en gaf gedurig blijken van zijne genegenheid voor de Heidenen, die in een ongeveinsd geloof tot Hem kwamen (*c*); maar zocht ook de Joden, die zich voor het eenige van God begunstigde volk hielden, de Heidenen voor onrein verklaarden, en derzelver omgang ſchuwden, van dien

(*b*) Matth. X. 5, 6.

(*c*) Jo. VIII. 12, IX. 5, XII. 46, Matth. IV. 13—16, 24, VIII. 5—7, XV. 22—28, Jo. IV.

dien waan te genezen, en kondigde duidelijk aan, *dat nu de tijd naderde, waarin de ware aanbidders van God niet meer aan Jeruzalem en den Tempel verbonden zouden zijn*, dat er *velen zouden komen van Oosten en Westen, om met* ABRAHAM, ISAÄK *en* JAKOB *aan te zitten in het Koningrijk der hemelen*, dat *de kinderen des Koningrijks*, vele der Joden, *uitgeworpen zouden worden*, dat *Gods Koningrijk van hun weggenomen, en eenen volke gegeven zoude worden, dat deszelfs vruchten zoude voortbrengen.* En wanneer Hij zich zelven aankondigde, als *den goeden Herder voor de verstrooide schapen van Israëls huis*, gaf hij tevens te kennen, dat *Hij ook nog andere schapen had, die hij zoude te regt brengen, die zijne stem zouden hooren, en tot ééne kudde onder éénen Herder zouden worden* (*d*). Overëenkomstig met dit wijduitgestrekte, alle tijden en allerlei volken omvattende plan, gaf Hij, kort voor zijn vertrek van deze aarde, nadat de Joden Hem verworpen hadden, de uitgebreidheid zijner zending duidelijk te kennen, en beval zijne Apos-

te-

(*d*) Jo. IV. 21, 23, Matth. VIII. 11, 12, XXI. 43; Jo. X. 16.

telen, *uit te gaan in de geheele wereld, en het Evangelie te prediken aan alle volken, beginnende van Jeruzalem, en verder in geheel Judea, Samaria en tot aan het uiterste der aarde* (*e*). En deze, gehoorzaam aan het bevel huns Meesters, en met de noodige gaven uitgerust, leiden zich met allen vlijt daarop toe, om ook onder de Heidenen de leer der Zaligheid te verkondigen. Zij leerden bij monde, en betuigden in hunne Schriften, dat *bij God geene aanneming der personen is, dat elk, die Hem vreest en geregtigheid werkt, Hem aangenaam is, tot welk een volk hij dan ook behoore*, dat God, *de kenner der harten, geen onderscheid meer maakte tusschen Joden en Heidenen, maar ook aan deze den heiligen Geest geven, en derzelver harten reinigen wilde door het geloof, dat zij medeërfgenamen en mededeelgenooten waren der Goddelijke beloften in Christus, wien God gesteld had tot eene verzoening door het geloof in zijn bloed*, en *die voor allen, welke Hem gehoorzaam zijn, eene oorzaak der eeuwige zaligheid geworden is* (*f*). Zij verklaar-

(*e*) Matth. XXVIII. 19, Marc. XVI. 15, Hand. I. 8.

(*f*) Hand. X. 34, 35, XV. 7—9, XXVIII. 28, Gal. III.

klaarden vrijmoedig, dat de Joden, door de aanneming van het Christendom, *bevrijd werden van het juk der dienstbaarheid, dat noch hunne vaders, noch zij hadden kunnen dragen*, dat *de muur der affcheiding afgebroken zijnde, het onderfcheid van fpijze en drank opgehouden hebbe*, en de Christenen nu van de verbindtenis tot het waarnemen van *feestdagen, van nieuwe maan, of der Sabbathen, welke eene fchaduw der toekomende dingen waren, ontflagen zijn* (*g*). En zoo werd dan inderdaad dat *nieuw Verbond* opgerigt, 't welk in de oude Godfpraken was aangekondigd, een Verbond voor Joden en Heidenen beide, hetwelk de plaats vervangen had van *het Oude, dat nu niet meer onberispelijk was*, en daarom afgefchaft werd (*h*).

En

III. 28, Col. III. 11, Rom. X. 12, Ephef II. 17 volgg. III. 6, Rom. III. 25, 29. Hebr. V. 9. Plura vid. apud HUËTIUM *Dem. Evang. Prop.* IX, c. 158, p. 686.

(*g*) Hand. XV. 10, Col. II. 16, 17, Ephef. II. 14, 15, Gal V. 1.

(*h*) Hebr. VIII. 7, 8, 9, 13. Vergelijk daar de aanmerkingen van MICHAËLIS, STORR en anderen. Zie voorts over de affchaffing der Mozaïfche Godsdienst-wetten HUËTIUS l. c. c. 106. p. 574 ff.; LIMBORCH l. c. p. 305 ff.; E. STILLINGFLEET *heilige oorfpronkelijkhe-*

En deze, door JEZUS gestichte, en door de Apostelen gepredikte Godsdienstleer, heeft zich, binnen weinige jaren, wijd en zijd uitgebreid, heeft gezegepraald over de vooröordeelen van geheele volken, en vond ontelbare duizenden van aanhangers onder allerlei soort van menschen. Ook de magtigste Koningen en Keizers, den dienst der afgoden verlatende, namen van tijd tot tijd de leer des Christendoms aan, en talrijke volken, in alle werelddeelen, erkenden JEZUS CHRISTUS als hunnen Heer en Heiland. En zoo is de leer des Christendoms nu 1800 jaren lang, tot op dezen dag, staande gebleven, is in bloeijende Koningrijken en magtige Staten de heerschende Godsdienst geworden, heeft over vele duizende geslachten heil en zegen gebragt, en zal, zoo lang deze aarde door menschen bewoond wordt, haren weldadigen invloed steeds verder en verder uitbreiden, terwijl de Joodsche Natie, die dezelve verworpen had, en in haar ongeloof bleef

heden B. II. H. 7; TH. STACKHOUSE *Samenstel der bespiegel. en dadel. Godgel.* D. IV. st. 2. bl. 582; G. STANHOPE *Defense de la Rel. Chret. contre les Juifs* P. I. Sect. VIII — XI. in G. BURNET *Extraits des Ecrits publiés pour la fondation de Mr.* BOYLE Tom. II. p. 361 ff.

bleef volharden, ſteeds in de ganſche wereld onder alle volken verſtrooid bleef, en veelal de treurigſte lotgevallen moest ondergaan.

En zoo volgt dan hieruit ontegenzeggelijk, dat Hij, die reeds ſedert zoo vele eeuwen een licht geweest is tot verlichting der Heidenen, als de ware en langbeloofde *Mesſias*, *in wien alle volheid van genade en waarheid woont*, moet geëerbiedigd worden, dat zijne leer, in den eigenlijken en bepaaldſten zien, eene Goddelijke leer is, welker waarheid met de onomſtotelijkſte bewijzen geſtaafd wordt.

In welke overtuiging wij nog nader bevestigd zullen worden, bijaldien wij over het onheil, dat de Joodſche Natie, bij de verwoesting van *Jeruzalem*, en hare verdrijving uit het vaderlijk erfdeel, getroffen heeft, zoo wel, als over de verſtrooijing en verdrukking, waarin dit volk ſedert vele eeuwen leeft, en deszelfs verlatenen toeſtand daaronder nog meer opzettelijk nadenken, waartoe het volgende Hoofdſtuk beſtemd is.

DER.

DERDE HOOFDSTUK.

Wij gaan dus over tot het betoog, dat de diepe vernedering der Joodsche Natie, en de vreesselijke onheilen, welke haar bij de omkeering van *Jeruzalem* troffen, achtervolgd door de treurigste lotgevallen, welke meest overal, waar zij verstrooid was, zoo vele eeuwen lang voortduurden, een zichtbaar bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer opleveren, in zoo verre de voorbeeldelooze rampen, waar onder dit volk, na des Heilands dood en verheerlijking, heeft moeten zuchten, en de langdurige plagen, die het van alle kanten zoo vreesselijk benaauwden, niet anders, dan als eene straf van God, kunnen aangemerkt worden, de misdaad echter, om welke het zoo zwaar gestraft werd, geen andere kan zijn, dan de verwerping van JEZUS, van zijne Goddelijke leer en heilaanbrengende verdiensten.

Elk, die gelooft, dat er een God is, wiens wijze Voorzienigheid alle gebeurtenissen der we-

wereld bestuurt, en de lotgevallen der Natiën regelt, zal moeten erkennen, dat ook al het kwaad, 't welk de Joden getroffen heeft, hun onder het bestuur van God, en door de wijze verördeningen des Almagtigen is overgekomen.

Het is waar, meest al het kwaad, dat de Joodsche Natie bejegende, werd haar door menschen aangedaan, zij werd, gelijk wij in de eerste Afdeeling gezien hebben, zeer dikwijls met de grootste onregtvaardigheid behandeld, en de onbarmhartige wreedheid, waarmede deze ongelukkige Natie in onderscheidene Landen nu en dan vervolgd werd, is geenzins te verontschuldigen, daar deze mishandelingen tegen de leer des Christendoms, het welk algemeene menschenliefde aanbeveelt, en tegen den geest van deszelfs verheven Stichter, die nog stervend voor zijne moordenaren bad, zoo regtstreeks aanloopen (*a*).

Maar zoude evenwel dit alles, onder de wijze toelating van God, geschied zijn, zoude dit weleer zoo begunstigde nageslacht van

ABRA-

(*a*) Men denke hier, bij voorbeeld, aan de vervolgingen der Joden, gedurende de tiende en elfde eeuw, in *Duitschland*, *Engeland* en *Frankrijk*, aan derzelver verdrijving uit *Spanje* en *Portugal*, in de vijftiende eeuw.

ABRAHAM het allerellendigſte onder alle volken des aardbodems geworden, en zoo vele eeuwen lang gebleven zijn, zoo niet Gods ongenoegen over dit volk daardoor duidelijk had moeten aan den dag gelegd worden, zoo het niet tot eene ſtraf had moeten ſtrekken voor het kwaad, 't welk de Joden bedreven hadden?

Ik wete wel, dat niet altijd volksrampen kunnen aangemerkt worden, als bijzondere ſtraffen wegens groote misdaden, waaraan zich zulk eene Natie boven andere heeft ſchuldig gemaakt. De ondervinding toch leert, dat ook zoodanige volken, bij welke zedenbederf en ongodsdienstigheid heerscht, wel eens langen tijd uitwendigen voorſpoed genieten, en verſchoond blijven van rampen, waaronder andere volken, die misſchien minder bedorven zijn, moeten zuchten. En uit het onderricht van JEZUS en zijne Apostelen weten wij, dat zware onheilen, die enkele perſonen zoo wel als ganſche volken treffen, niet altijd bewijzen zijn van derzelver zedelijk bederf (*b*), maar menigmaal als teekenen van Gods gunst en liefde moeten aangezien worden, en tot wel-

da-

(*b*) Jo. IX. 2, Luc. XIII. 2, 5.

dadige middelen in de hand des Heeren ſtrekken, om der menſchen heil te bewerken (*c*).

Doch zoo weinig als groote en buitengewone rampen, over het geheel, gerekend moeten worden, bijzondere ſtraffen te zijn, door Gods Voorzienigheid, wegens groote misdaden toegezonden, zoo zeker is het aan den anderen kant, dat men van dat gene, 't welk algemeen in de wereld geſchiedt, niet kan beſluiten tot de Joodſche Natie, welke ter bereiking van de gewigtige oogmerken, die de Voorzienigheid met haar bedoelde, in geheel bijzondere omſtandigheden geplaatst was.

Alle overige volken zijn ook wel aan Gods opperheerſchappij onderworpen, en hangen in alles van Hem af, doch deze hebben hunne bijzondere Overigheden; welker burgerlijke wetten en verördeningen zij moeten gehoorzamen, en aan welke de magt is toevertrouwd, om derzelver overtrederen te ſtraffen. Doch de nakomelingen van JAKOB, van alle andere volken en geſlachten der aarde afgeſcheiden, hadden van de oudſte tijden af, in eene bijzondere betrekking tot God, onder eene *Gods-*

re-

(*c*) 2 Cor. IV. 17, Hebr. XII. 3, 11, 1 Petr. I. 6, Jacob. I. 2—4.

regering geſtaan. JEHOVA, hoezeer de God der geheele wereld, had eene meer bijzondere betrekking aangenomen tot het volk van *Israël*, had aan hetzelve niet alleen zedelijke, maar ook burgerlijke wetten gegeven, en moest dus ook, als de Koning en Beſtuurder van dit volk, de overtreding zijner geboden, ter handhaving van derzelver gezag, met tijdelijke ſtraffen bezoeken (*d*). Van daar zoo vele tusſchenkomsten der hooge Godheid, welke wij in de geſchiedenis der Israëliten aantreffen; van daar de toezegging van een gezond en lang leven, bij het ongeſtoord bezit van het Land der belofte, aan allen, die de wet des Heeren onderhielden, en de bedreiging van tijdelijke ſtraffen aan allerlei overtreders der Goddelijke inſtellingen, gepaard met zoo vele vermaningen en beſtraffingen der Profeten, om het volk tot deszelfs pligt weder te brengen. Van daar de beſtendige voorſpoed dezer Natie, wanneer zij Gods wetten onderhield, en de menigvuldige ſtrafgerigten, waarmede zij wegens hare overtredingen van tijd tot tijd getuchtigd werd.

Doch

(*d*) J. J. HESS *der wahre Begriff von Theokratie naeher beſtimmt und gerettet*, in *Bibliothek der heil. Geſchichte* Th. II. ſ. 1 folgg. MUNTINGHE t. a. pl. D. IV, bl. 182 volgg.

Doch alle die oordeelen, waar mede God zijn volk, wegens deszelfs ongehoorzaamheid aan zijne inſtellingen, menigmaal bezocht, waren niets, in vergelijking van die vreesſelijke rampen, welke de Joden, bij de verwoesting van *Jeruzalem* en vervolgens, hebben ondergaan. Meermalen waren wel de *Israëliten*, in vorige eeuwen, wegens hunne verregaande afwijkingen van des Heeren wet, langs verſchillende wegen, zwaar getuchtigd; eenmaal zelfs was de Hoofdſtad van het Joodſche Land in NEBUKADNEZARS magt overgegeven, en de Tempel, met alle deszelfs kostbaarheden en ſchatten, een prooi van den overmoed des trotſchen verwinnaars geworden, terwijl de inwoneren gevankelijk weggevoerd, en in het rijksgebied der *Asſyriſche* en *Babyloniſche* vorſten overgebragt en verſtrooid werden. Doch JEHOVA's gunst deed *Jeruzalem* herbouwen, den Tempel herſtellen, en vele inwoners van *Judea*, uit de gevangenis teruggekeerd, in het genot der oude voorregten leven. Maar nu kwam een veel verſchrikkelijker lot over *Jeruzalem* en het Joodſche Land; nu onderging deze Natie een ongeluk, 't welk zichtbaar aankondigde, dat de Joden ophielden het beminde en begunstigde volk van JEHOVA te zijn, en dat zij aan de regtvaardige gevol-

gen hunner overtredingen, aan een verderf, 't welk onherstelbaar was, werden overgegeven.

Het zij men toch in aanmerking neemt den tijd, op welken *Jeruzalem* ingenomen en verwoest werd; het zij men let op de middelen, welke in des Heeren hand gebruikt zijn, om dit vreesselijk onheil over de Joden te doen komen; het zij men den langen duur van de diepe vernedering dezer Natie, en derzelver verlatenen toestand daar onder, gadeslaat; alles leert ons, dat dit eene Goddelijke straf zij, hoedanige geen een volk op den ganschen aardboden ooit heeft ondergaan.

Wat vooreerst den tijd betreft, met welken de treurige lotgevallen der Joodsche Natie voornamelijk eenen aanvang genomen hebben, daarin moeten wij de straffende hand van God erkennen. De verwoesting van *Jeruzalem*, die heilige Stad, de hoofdzetel van den Israëlitischen Godsdienst, en de vernieling van den Tempel, aan JEHOVA toegeheiligd, op welk eenen tijd ook voorgevallen, zoude wel altijd hoogst merkwaardig zijn geweest, en tot een duidelijk bewijs gestrekt hebben, dat het Joodsche volk niet meer in de bijzondere guns des Almagtigen stond, en den Heer des hemels en der aarde niet meer op eene Hen

we

welbehagelijke wijze verëerde; maar nog merkwaardiger is het, dat deze droevige onheilen over *Jeruzalem* kwamen, juist op zulk een tijdstip, dat eene verbazend groote menigte van Joden, uit alle landen en gewesten der wereld, daar verzameld was, om het Paaschfeest te vieren (*e*). Van dezen kwamen vele duizenden, niet alleen door 's vijands zwaard, maar ook door de ijsselijkste plagen van hongersnood en pest, ellendig om het leven. Het gansche volk was, zoo als JOSEFUS aanmerkt (*f*), te *Jeruzalem*, als in eene gevangenis, opgesloten, en moest dus mede deelen in die vreesselijke rampen, door welke deze Stad, volgens een regtvaardig Goddelijk oordeel, is vernield geworden.

Dat

(*e*) Het getal der Joden, welke zich bij deze gelegenheid uit de afgelegenste gewesten, zelfs van de overzijde des *Eufraats*, naar *Jeruzalem* begeven hadden, was veel grooter, dan ooit voorheen aldaar gezien was, en wordt door sommigen op twee millioen en zevenmaal honderd duizend berekend. Waarschijnelijk hadden de Hoofden der Joden in *Palestina* hunne ver afwonende broederen, door bijzondere brieven, van alle plaatsen naar *Jeruzalem* laten noodigen, in hope, dat men zich door derzelver bijstand in staat bevinden zoude, om de beroerten van binnen te dempen, en den Romeinen van buiten het hoofd te bieden.

(*f*) JOS. *de B. J.* L. VI. c. 9. §. 4.

Dat dit onheil, 't welk den Joden overkwam, eene Goddelijke ſtraf was, ziet men ook ten tweeden aan de middelen, door welke de verſtoring van *Jeruzalem* ten uitvoer gebragt werd. Het was geen woeste hoop van wilde barbaren, waar door *Jeruzalem* omgekeerd en gansch *Paleſtina* verwoest is geworden; maar het waren de *Romeinen*, die dit gedaan hebben: een volk dus, 't welk toenmaals op eenen hoogen trap van beſchaafdheid ſtond, en anders gewoon was, de bewoners der veroverde landen met zachtheid te behandelen, hen naar hunne eigene zeden en gewoonten te laten leven, en hen als bondgenooten aan te merken. Doch de verblinde Joden, die alle, ook de grootmoedigſte, aanbiedingen van den kant der *Romeinen* trotsch verwierpen, waren door hunne hardnekkigheid oorzaak van hunnen droevigen ondergang, en ſtorteden zich door eigene ſchuld in eene onherſtelbare ellende. Ja hoe duidelijk kan men daarin de ſtraffende hand des Heeren beſpeuren, dat, tot voltrekking van dit oordeel over *Jeruzalem*, de goedertierenſte, regtvaardigſte en vriendelijkſte Vorst, dien de *Romeinen* ooit gehad hebben, werd uitgekozen. Het was geen TIBERIUS, geen NERO, of DOMITIANUS, die in het vernielen eener ſtad vermaak ſchepte, en in het moor-

moorden van menſchen bevrediging van zijnen bloeddorst zocht. Neen! het was TITUS, wiens heerſchende neiging was, aan anderen goed te kunnen doen, die op het einde van elken dag, op welken hij geene gelegenheid gevonden had tot het betoonen van eenige uitſtekende weldaad, gewoon was te zeggen: „ Mijne vrienden! ik hebbe dezen dag ver„ loren." Die daarom van zijne tijdgenooten *de wellust des menschdoms* genoemd, en bovenmate geprezen werd (*g*). Deze zachtzinnige en menschlievende Vorst, die van het begin der belegering van *Jeruzalem* af, tot den einde toe, met de daad toonde, hoe genegen hij was, deze ſtad, en inzonderheid den prachtigen Tempel te verſchoonen, liet de Joodſche Bevelhebberen menigmaal waarſchuwen, dat zij zich zelven en de ganſche ſtad niet moedwillig in het verderf ſtorten, maar door eene tijdige overgave hunnen geheelen ondergang verhoeden mogten, ja verklaarde zelfs uitdrukkelijk, dat hij den Tempel, ook tegen wil en dank der Joden, wilde behouden (*h*).

Doch

(*g*) SUETONIUS in *vita* c. I, VIII.

(*h*) Deze merkwaardige woorden van TITUS: τηρήσω δὲ τὸν ναὸν ὑμῖν, καὶ μὴ θέλουσι; leest men bij JOSEPUS *B. J.* L. VI. c. 2. §. 4.

Doch alle deze pogingen bleven vruchteloos; de onverzettelijke hardnekkigheid der Joden, en de wanhopige vertwijfeling, waar mede zij zich verdedigden, veroorzaakte, dat *Jeruzalem*, onder de ijsfelijkfte bloedtooneelen, veroverd, en benevens den Tempel, geheel en al vernield werd. Hier in was de Goddelijke ftraf zoo duidelijk zichtbaar, dat TITUS zelf, hoewel een Heiden, de hand van den almagtigen God daar in erkende, en, volgens het getuigenis van JOSEFUS (*i*), deze gedachte niet van zich konde weeren, dat de Joodfche Natie de ongenade van haren God in eenen zeer hoogen graad moest op zich geladen hebben, dewijl hij, zonder deszelfs toelating en bijftand, deze zoo vaste plaats, dezen ouden hoofdzetel van eenen Godsdienst, die zich door zoo vele bijzonderheden onderfcheidde, nooit zoude hebben kunnen verftoren. Ja, volgens eenige berigten, zou TITUS zelf aan de *Egyptenaren*, die hem bij zijne terugkomst uit *Paleftina* triumfkronen aanboden, verklaard hebben: „ dat deze overwinning niet aan hem „ moest toegefchreven worden, maar dat hij „ flechts een werktuig was geweest in de hand „ der

(*i*) *B. J.* L VI. c. 9. §. 1. conf. HUETIUS *Dem. Euang.* Prop. IX. c. 161. p. 706.

„ der vertoornde Godheid, die het volk, we-
„ gens deszelfs zonden, wilde ſtraffen (*k*)."
Hoe veel te meer moest dan ieder Jood, die maar voor eenig nadenken vatbaar was, in dit ſchrikkelijk ongeval, 't welk zijne Natie trof, des Heeren ſtraffende hand erkennen, gelijk dan ook de Geſchiedſchrijver JOSEFUS dezen ondergang van den Joodſchen Staat, welken hij, die een ooggetuige daar van was, naauwkeurig beſchreven heeft, als eene regtvaardige ſtraf wegens de zonden zijns volks, wil aangemerkt hebben, en verklaart: „ dat bijaldien
„ ook de vijandelijke inval der *Romeinen* toen-
„ maals niet gebeurd ware, de aarde zelve zich
„ zoude geopend hebben, om deze ondank-
„ bare booswichten te verſlinden (*l*)."

Geeft

(*k*) Vid. PHILOSTRATUS in *vita Apollonii* L. VI. c. 29. p. 268. SUIDAS in *Lexico* voce Τῖτος, Tom. III. p. 480. ſ. ed. Kuſteri.

(*l*) JOS. *B. J.* L. V. c. 13. §. 6, L. VII. c. 8. §. 1. Er is ook nog eene andere plaats bij JOSEFUS *B. J.* L. V. c. 6. §. 3, waar uit ſommigen beſloten hebben, dat de Joden het onheil, 't welk hen bij de belegering van *Jeruzalem* trof, als eene komst van den *Mesſias*, om het volk te ſtraffen, aangemerkt hebben. Daar wordt namelijk verhaald, dat, toen TITUS de ſtad berende, en zeer zware ſteenen in dezelve liet werpen, de wachters, die binnen de ſtad op de wachttorens ſtonden, telkens als er geworpen

 werd,

Geeft men eindelijk daar op acht, hoe diep deze Natie, sedert hare verstrooijing in de geheele wereld, vernederd, aan vele vervolgingen onderworpen, en daarbij steeds in hare hope op de komst van den *Messias* te leur gesteld werd; zoo zal deze hare treurige en verlatene toestand blijken, eene straf te zijn, haar van Gods wege toegezonden.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat de nakomelingen JAKOBS, van de oudste tijden af, niet slechts met de vurigste liefde tot hun vaderland bezield, en aan het zelve op eene bijzondere wijze gehecht waren; maar ook tevens een groot denkbeeld hadden van hunne waarde, als het eenige beminde volk des Heeren,

werd, aan hunne makkers in hunne vaderlijke taal toeriepen: ὁ υἱὸς ἔρχεται; *de Zoon komt.* Doch het is reeds voorlang opgemerkt, dat op deze plaats van JOSEFUS een misslag door de afschrijveren begaan is, en dat er moet gelezen worden: Ἴος ἔρχεται *missile venit.*, of Ἰου ἔρχ. *ecce venit*, of λίθος ἔρχ. *lapis venit.* Conff. GUL. CAVE *Hist. Litt.* Vol. I. p. 34, 35. HUDSONUS & RELANDUS ad JOS. l. c. p. 339. ed. *Haverk.* H. VAN ALPHEN *Verklaring van Matth. XXIV.* bl. 383 volg. H. E. G. PAULUS in progr. *verosimilia de Judaeis Palaest. Jesu etiam atque Apostolis non Aramaea dialecto sola, sed Graeca quoque aramaizante locutis* Jen. 1803. Verg. *Neue Theol. Annalen* Oct. 1803. s. 829 folg.

ren, en veelal op alle andere volken met een oog van verächting nederzagen, gelijk voornamelijk ten tijde van JEZUS de hoogmoed der Joden ten hoogſten top geſtegen was (*m*), en de haat en afkeer, waar mede zij alle andere volken beſchouwden, naderhand van tijd tot tijd toenam (*n*); zoo moest het de grootſte vernedering voor deze Natie zijn, dat zij niet alleen voor een tijd lang door vreemde volken overheerd, maar ook van den vaderlijken grond, waar aan zij zoo zeer gehecht waren, verdreven, onder de Heidenen, die zij zoo zeer haatten, verſtrooid, door dezelve als ballingen aangemerkt, en ſteeds in de grootſte afhankelijkheid gehouden werden, zoo dat zij zich in de meeste Landen, waar in zij als vreem-

(*m*) Zie C. SWAVING *over het nationaal karakter der oude Joden*, in *Proeve van aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. S.* St. IV. §. 235, 143, 254, 255. NIEMEYER *Characterkunde van den Bijbel* D. II. bl. 458, D. III. bl. 196. MOELLER *over het ongeloof der Joden* bl. 23 volgg., 37 volgg.

(*n*) TACITUS *Hiſt.* L. V. c. 5. p. 382 ed. *Erneſt.* JUVENALIS *Sat.* XIV. v. 103, 104, I Theſſ. II. 15, & ad h. l. ELSNERUS & KOPPIUS. Conf. & *Acta Erudit. Lipſ.* T. IX. *Suppl.* p. 394. SCHOETTGEN. *Hor. Hebr.* p. 824. E. L. VRIEMOET Or. *de gentilium & Chriſtianorum quorundam conviciis in Judaeos*, in *Obſſ. Miſcell.* p. 19 ſ.

vreemdelingen verkeerden, tot de laagfte verrigtingen moesten laten gebruiken. Hoe vernederend was het niet voor hun, dat zij van alle burgerlijke ambten en bedieningen uitgefloten, zich alleen op den koophandel, die vooral in de middelëeuwen zoo algemeen veracht was, moesten toeleggen, dat er in de meeste Christelijke Staten zoo ftrenge wetten tegen hen gemaakt, en zij ook daar, waar men hun nog het meest begunftigde, genoodzaakt werden, door het pachten van tollen, en het waarnemen van andere algemeen verachte en gehate bezigheden, hun beftaan te zoeken, terwijl zij dan, wanneer zij eenige rijkdommen verkregen hadden, fteeds aan nieuwe vervolgingen blootftonden, en dikwijls van het hunne beroofd werden.

Het is waar, er zijn onder de Joden, in alle de verloopene eeuwen, enkele perfonen geweest, die, of wegens de rijkdommen, die zij bezaten, of wegens de bedieningen, welke hun werden toevertrouwd, of wegens hunne uitftekende bekwaamheden in kunften en wetenfchappen, alom geëerd en geächt werden, en de zoodanigen worden er nog in vele Landen gevonden; — maar zulke voorregten van enkele perfonen kunnen hier niet in aanmerking komen, wanneer wij toch de Joden, als eene

van

van alle overige volken afgezonderde Natie, over het geheel beſchouwen, zoo vinden wij, dat zij overal aan vreemde wetten onderworpen, overal als ballingen verſtrooid, en niet zelden het voorwerp der algemeene verachting zijn (*o*).

Maar zoude nu wel het lot der Joden, door alle die eeuwen heen, zoo treurig geweest zijn, zoude wel bij alle die veränderingen, welke er, gedurende den tijd van achttien honderd jaren, onder alle volken in alle wereld-deelen zijn voorgevallen, de toeſtand der Joodſche Natie, over het geheel genomen, dezelfde zijn gebleven, zoo niet eene bijzondere beſturing van God, den Beheerſcher der wereld, omtrent dezelve plaats had, en deze langdurige vernedering van dit volk tot een teeken moest ſtrekken, dat de verſtrooide overblijfſelen van ABRAHAMS nakomelingſchap niet meer deelen in de bijzondere gunst van den heiligen God?

Men heeft, wel is waar, de Joden in latere tijden niet meer zoo bloedig vervolgd, als in vorige eeuwen, en, ſedert bijna dertig jaren, heeft men in onderſcheidene ſchriften niet alleen voorſlagen gedaan, om aan de Joden in al-

(*o*) Conf. LIMBORCH l. c. p. 281.

alle Landen, waar heen zij verſtrooid zijn, het burgerregt te verleenen, en derzelver toeſtand te verbeteren (*p*); maar ook was het, deels uit menschlievendheid, door de leer des Chris tendoms zoo duur aanbevolen, deels uit ſtaatkundige redenen, dat vele deze Natie vernederende verördeningen in de meeste Landen afgeſchaft werden. Men heeft de lasten, waar mede de Joden boven andere inwoners gedrukt werden, opgeheven, men zoekt hun zedelijk ge-

(*p*) Bekend zijn de ſchriften van C. W. VON DOHM, *ueber die buergerliche verbesſerung der Juden* Berl. 1781 und Desſau 1783. MIRABEAU, *ſur la reforme politique des Juifs*, Lond. 1787, en GREGOIRE, *Esſai ſur la régénération phyſique, morale & politique des Juifs*, 1789. Waarop, vooral in *Duitschland*, eene groote menigte van ſchriften over dit onderwerp gevolgd is, waar van men eene vrij volledige opgave vindt in het *Allgemeine Repertorium der Litteratur fuer die drey quinquennien*, 1785—1800. Zie voorts *Allg. Litt. Zeit.* 1799. No. 268—73; 1800 No. 102, 105, 232, 263; 1801 No. 102, 104, 208, 241; 1804 No. 108; *Jen. All. Litt. Zeit.* 1804 No. 261, *N. Theol. Ann.* Nov. 1803. ſ. 929 folgg. In *Engeland* zijn onlangs uitgekomen *A vindication of the Jews*, bij THOM. WITHERBY, en *An attempt to remove prejudices concerning the Jewish nation*, bij HORFLEY. Ook kan men vergelijken *Geſammelte Aktenſtuecke und oeffentliche Verhandlungen ueber die verbesſerung der Juden in Frankreich*, von AL. BRAN, Hamb. 1807.

gevoel op te wekken, hunne denkwijze te veredelen, en hen zoo tot waardige leden der burgerlijke maatschappij te vormen (*q*); ook is het niet te ontkennen, dat er tot dit oogmerk voor het opkomend geslacht der Joden veel geschieden kan, wanneer er, gelijk reeds hier en daar plaats heeft, voor eene goede opvoeding en doelmatige onderrigting van hetzelve zorg gedragen wordt (*r*). Ja wie weet, of

(*q*) Te onderzoeken, in hoe verre de Joden, zoo lang zij aan de gebruiken en inzettingen van den *Talmud* verkleefd blijven, en velen hunner op de komst van den *Messias*, als eenen aardschen Koning, hopen, als burgers van den Staat aangezien en behandeld, of tot leden van bijzondere Christelijke Maatschappijen aangenomen kunnen worden, ligt buiten het plan dezer Verhandeling. Zie daar over de voorheen aangehaalde schriften, waarbij nog vergeleken kunnen worden WARBURTON *The divine legation of Moses* Vol. II. P. I. *dedic. to the Jews* p. 23 ff. RUSZWURM *Der Messias der Juden*, in VON ARCHENHOLZ *Minerva* August. 1808. f. 317 folgg. VAN HAMELSVELD *De redelijke Christen* No. 51. bl. 404 volgg.

(*r*) Onder deze voor Joodsche kinderen opgerigte scholen, munten inzonderheid uit die te *Frankfort aan den Main*, te *Cassel*, te *Wolfenbuettel*, te *Seezen* en te *Dessau*, welke laatstgenoemde onder het bestuur is van DAVID FRAENKEL, den Uitgever van het Journal *Sulamith*, *eene Zeitschrift zur Befoerderung der Cultur und Humanitaet unter der Juedischen Nation*, waar in vele lezenswaardige stukken gevonden worden. Zie *Tegenw. staat der* Jo-

of niet misſchien op deze wijze door het wijs beſtuur der Voorzienigheid de weg gebaand wordt, dat de Joden van den haat, waar mede zij tot hier toe jegens de Christenen waren ingenomen, genezen, tot verſtandig nadenken gebragt, en zoo allengskens opgeleid zullen worden, om hun oog te ontſluiten voor het licht der waarheid, en de Goddelijke leer van het Evangelie aan te nemen?

Doch wat hier van ook zij; dit is zeker, dat de lotgevallen, welke de Joodſche Natie, ſedert de verwoesting van *Jeruzalem* tot op onzen leeftijd, ondergaan heeft, zoo voorbeeldeloos treurig zijn geweest, dat men dezelve niet anders, dan als ſtraffen, haar van Gods wege toegezonden, kan aanmerken.

Dit zal nog duidelijker blijken, zoo men de voormalige leidingen van God, met de Israëliten gehouden, in vergelijking brengt met den toeſtand dezer Natie, ſedert derzelver verbanning uit het vaderlijk erfdeel. Wanneer zij voormaals in ballingſchap geraakten, liet God zelf

Joden in Frankrijk en Duitschland in de *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1806, *Mengelw.* bl. 642—645. Ook te *Londen* is eene vrijſchool voor Joodſche kinderen opgerigt. *Intell-Blatt zur N. Leipz. Litt. Zeit.* vom 25 Junij 1808 ſ. 420, 421.

zelf den tijd aanwijzen, binnen welken Hij hun weder genadig zijn, het juk der vreemde overheerſching van hunne halzen nemen, en hun hunne verlorene vrijheid weder ſchenken wilde. Hunne gevangenis in *Egypte* duurde ſlechts weinige eeuwen; na verloop van zeventig jaren kwamen zij te rug uit *Babel*, waar heen zij gevankelijk waren weggevoerd, en de vervolging van ANTIOCHUS hield na drie jaren en tien dagen weder op. Maar, wanneer aan hunne tegenwoordige verſtrooijing, die reeds zoo vele eeuwen geduurd heeft, een einde zal komen, is van Gods wege niet aangekondigd. Wanneer zij voormaals in verdrukking waren, verheugde God hen door het verwekken van dappere helden, welker edele pogingen ter bevrijding des volks zichtbaar gezegend werden; of door het zenden van Profeten, die onmiddelijke openbaringen ontvingen, de Natie onderrichtten, en haar met de aankondiging van gelukkiger dagen vertroostten. EZECHIEL profeteerde te *Babel*, en DANIEL voorzeide naauwkeurig den tijd, op welken de langbeloofde *Mesſias* zoude komen. De *Makkabeeſche* Helden ſtonden op tegen den Koning van *Syrië*, en herſtelden de geſchondene eer der Natie. Maar in den tegenwoordigen vervallen ſtaat der Joden, die reeds bijna acht-

tien

tien Eeuwen geduurd heeft, is er geen Profeet opgeſtaan, om te zeggen, wanneer het einde van derzelver langdurige verſtrooijing over den ganſchen aardbodem wezen zal, en alle pogingen, die zij in het werk ſtelden, om hunne vrijheid en hun vaderland te herwinnen, zijn vruchteloos afgeloopen (*s*).

De Joden hebben nog wel ſteeds op de komst van den *Mesſias* gehoopt, en het werd onder hen, ten allen tijde, als een wezenlijk geloofspunt aangemerkt, dat de Profeten de verſchijning van den *Mesſias* voorſpeld hebben, en dat hij zeker zal komen (*t*); maar deze hunne verwachting werd telkens verijdeld. Ingevolge de aankondiging van *Hem*, *die in den naam zijns Vaders gekomen was*, *doch* door het verblinde volk *niet werd aangenomen*, *kwamen er* van tijd tot tijd *andere in hunnen eigen naam*, *en die werden aangenomen* (*u*), de

(*s*) Conf. GROTIUS *de ver. Rel. Chr.* L. V. §. 16. p. 261 ſ. LIMBORCH l. c. p. 29, 251. ſſ. 334. CHAUFEPIÉ *De waarheid van den Chr. Godsd. bew. uit de bewaring van het Joodſche Volk* bl. 49 volgg.

(*t*) Zie A. SYKES, *De waarheid van den Chr. Godsd.* bl. 153; BASNAGE B. V. H. 3.

(*u*) Jo. V. 43. Bij SCHUDT in de *Jued. Merkwuerdigk.* worden vier en zestig zulke bedriegers, die zich valſche

de Joden waren ellendige ſpeeltuigen van zulke bedriegers, die zich onder den naam van den *Mesſias* opwierpen, en bij het ligtgeloovige volk gereeden ingang vindende, hetzelve tot oproerigheden verleidden, en daardoor deszelfs hope deerlijk te leur ſtelden, en deszelfs onheilen niet zelden verzwaarden.

Voorts, welke middelen de Joden ook gebruikten, om de komst van den *Mesſias* te berekenen, alles was vruchteloos; er kon nooit eene voldoende reden door hen bijgebragt worden, om welke deszelfs verſchijning zoo vele eeuwen lang zoude zijn uitgeſteld geworden: 't welk ſommigen hunner reeds voor lang deed beſluiten, dat de tijd, op welken de *Mesſias* komen moest, verſtreken was, terwijl andere het als ongeoorloofd aanmerkten, dit tijdſtip te berekenen; of beweerden, dat des volks ongeregtigheden de verſchijning van Hem, op wien de Vaderen hoopten, nog verhinderden (v). Er zijn in onzen leeftijd vele Joden, die deze voor hunne Natie eertijds zoo dierbare verwachting geheel hebben vaarwel gezegd.

En

ſchelijk voor den *Mesſias* uitgaven, en door welke de Joden zich lieten misleiden, opgeſteld.

(v) BASNAGE B. V. H. 3, 12, 13.

En inderdaad zoude niet ieder Jood, die maar voor eenig verftandig nadenken vatbaar is, moeten befluiten, dat het te vergeefsch is, nog langer op de komst van den *Mesfias* te hopen? Welk een denkbeeld toch de Joodfche Natie zich ook thans van dien grooten Perfoon, die door de Profeten aangekondigd werd, vorme, in geenerlei opzicht kan de komst van denzelven nu nog langer te gemoet gezien worden.

Zal de *Mesfias*, als een aardsch Koning, verfchijnen, om de Joden in het bezit van hun vaderland te herftellen, en hen weder tot eene bloeijende Natie te maken; waarom is Hij dan niet reeds voor langen tijd gekomen, om hen uit hunnen verlaten toeftand op te beuren, en het heil daar te ftellen, 't welk zij van Hem verwachtten? De ongeregtigheden des volks konden de komst van dien magtigen Redder niet vertragen, of de vervulling der Goddelijke beloften hinderen, daar de Profeten zoo duidelijk aangekondigd hebben, dat de Natie, ten tijde zijner verfchijning, zeer verbasterd zoude zijn, 't welk ook in onderfcheidene Schriften der Joodfche Leeraren erkend wordt (*w*).

Of

(*w*) GROTIUS l. c. L. V. §. 15. p. 259. f.; BASNAGE B. V. H. 11; GILL en WETSTEIN bij Matth. X. 21.

Of zal de *Mesſias*, die van ouds af beloofd werd, niet als een aardsch Koning, maar als de herſteller van Godsdienst en zeden verſchijnen; zoo kan hij ook in dit opzicht niet meer verwacht worden. Hoe zal er toch ooit eene betere, der menſchen deugd en gelukzaligheid meer bevorderende godsdienstleer kunnen geopenbaard worden, dan die is, welke JEZUS CHRISTUS gepredikt heeft? Zullen niet verſtandige Joden, die zich maar eenigzins met den inhoud van het Evangelie en den geest des Christendoms hebben bekend gemaakt, en eerlijk voor hun gevoelen willen uitkomen, zulks moeten toeſtemmen? Is er nu inderdaad reeds een zedelijk Rijk van waarheid en deugd geſticht, is er eene zuivere Godsdienst en zedeleer gepredikt, door eenen met alle kenteekenen van eenen Goddelijken Gezant uitgerusten Leeraar, die ronduit betuigde, dat MOZES en de Profeten van Hem, en van het groote werk door Hem ten uitvoer gebragt geſchreven hebben, die de waarheid zijner woorden, door het verrigten van vele wonderen en door een vlekkeloos heilig leven, ſtaafde, wiens ondernemingen zoo zichtbaar de Goddelijke goedkeuring wegdroegen, en die, ſedert zoo vele eeuwen, als de langbeloofde *Mesſias* geëerbiedigd werd; zoo is geen andere herſteller van den wa-

ren Godsdienst te verwachten, zoo is het volkomen zeker, dat het geloof in Hem, en het opvolgen van zijne voorschriften, het eenige middel is, om in des Heeren gunst te deelen, en zoo mogen wij veilig besluiten, dat de diep vernederde en verlatene toestand der Joodsche Natie, en de twijfelingen, waar door zij, zoo vele eeuwen lang, geslingerd werd, eeniglijk daar aan moeten toegeschreven worden, dat derzelver Vaderen den waren *Messias*, die op den bepaalden tijd gekomen is, verworpen hebben, en dat de verstrooide overblijfselen dezes volks nog steeds in het zelfde ongeloof voortgaan.

Of welke andere oorzaak kan er uitgedacht worden van de voorbeeldeloos treurige lotgevallen, en de langdurige verstrooijing dezer weleer zoo begunstigde Natie? Te voren werden JAKOBS nakomelingen altijd, wegens hunne verkleefdheid aan den afgodsdienst, gestraft. Doch aan deze zonde hadden zij zich, sedert de *Babylonische* gevangenis, niet weder schuldig gemaakt. Toen hadden zij op eene zoo zichtbare en sprekende wijze, de vervulling gezien van de Goddelijke bedreigingen, hun door de Profeten bekend gemaakt, dat zij sedert dien tijd eenen afkeer hadden van alle afgoderij, en, ook bij de sterkste verzoekingen tot afval, zich noch door beloften, noch door bedreigingen,

ooit

ooit daar toe lieten bewegen (*x*). Ook bleven de Joden, ten tijde van JEZUS en vervolgens, hoe zeer ook in Godsdienst en Zeden verbasterd, evenwel in het geloof aan den eenigen waren God, den God hunner Vaderen, onverzettelijk, en stelden er het hoogste belang in, dat de Mozaïsche inzettingen, voor zoo verre het nog mogelijk was, met stipte naauwkeurigheid werden waargenomen, zoo zelfs, dat dit volk, 't welk in vroeger dagen zoo genegen was, om zich naar den Godsdienst van andere Natiën te schikken, en vreemde Goden te vereeren, nu liever het grootste nadeel lijden, en zich eer de grievendste rampen getroosten wilde, dan dat het van de voorvaderlijke verördenin-

(*x*) Deze afkeer der Joden van de grove afgoderij, waar van men in de Boeken der *Makkabeen* vele voorbeelden aantreft, schijnt aan de bovengemelde oorzaak, zoo niet alleen, ten minste voornamelijk, te moeten worden toegeschreven. Verg. J. G. TOELLNER *Kurze vermischte Auffaetze* B. I. f. 1; ERNESTI *Neue Theol. Bibl.* B. I. f. 274; MICHAËLIS *Mof. Regt* D. I. §. 32. bl. 165; JACOBI *Abhandll. ueber wigtige Gegenstaende der Rel.* Th. II. f. 188. folg; MOELLER *over het ongeloof der Joden* bl. 69. volgg., E. C. WESTPHAL, *cur Judaei hodie ad gentilem Deorum cultum et ad deserenda sua sacra non sint, ut fuerunt olim, proelives?* in *Meditt. philos. et theol. argumenti*, Lipf. 1790 No. 3.

ningen zoude afgeweken zijn, of zich onder andere volken vermengd hebben. En even deze gehechtheid aan den vaderlijken Godsdienst, welke voorheen zoo zichtbaar gezegend werd, en het grootste voordeel aanbragt, was van toen af menigmaal noodlottig voor de Joden, en veroorzaakte hun somtijds de wreedste vervolgingen.

Er moet dus eene andere zeer zware misdaad ten laste dezer Natie liggen, eene misdaad, welke de gruwelen te boven gaat, die eertijds, onder de Koningen ACHAZ, MANASSE, JEHOJAKIM en ZEDEKIAS, door hunne Vaderen gepleegd werden, daar het anders onmogelijk is, dat haar een zoo zwaar en langdurig onheil, 't welk alle vorige bezoekingen verre overtreft, zoude zijn overgekomen.

En welke andere misdaad zoude dit nu kunnen zijn, dan deze, dat de Joden den langbeloofden en langverwachten Verlosser, die op den bepaalden tijd tot hen gezonden werd, versmaad en verworpen, ja zelfs gekruist en gedood hebben? Deze misdaad ging alle de vorige, waaraan zich JAKOBS nakomelingen ooit hadden schuldig gemaakt, verre te boven, en geen volk kon ooit eene zoo groote zonde, met zoo vele verzwarende omstandigheden gepaard,

paard, bedrijven, als hier in door de Joden bedreven werd.

Zij toch, op de uitnemendste wijze boven alle andere Natiën bevoorregt, waren, sedert verscheidene eeuwen, op de komst van den *Messias* opmerkzaam gemaakt. God had den tijd en de omstandigheden zoo wel, als het weldadig oogmerk zijner verschijning, zoo duidelijk laten afteekenen, dat zij behoorlijk in staat gesteld waren, om den grooten Verlosser in zijne hooge waardigheid te erkennen, en de dringendste redenen hadden, om Hem eerbiedig, geloovig en dankbaar te omhelzen, om bij Hem hun heil te zoeken, en ook andere Natiën uit te lokken tot het mededeelgenootschap aan den uitgebreiden zegen, waarmede alle geslachten der aarde in en door Hem zouden gezegend worden. En toen de bestemde tijd gekomen was, trad Hij, met alle de vereischten van eenen Goddelijken Gezant, met alle de hoedanigheden, die de Profeten voorspeld hadden, uitgerust, onder dit volk op; Hij besteedde zijn gansche leven aan de onderrichting en teregtbrenging zijner verbasterde landgenooten; Hij ging van stad tot stad, van vlek tot vlek, om overal de weldadigste handelingen te verrigten, en de verhevenste leer te verkondigen, welker waarheid Hij met een vlekkeloos heilig le-

leven en door het doen van de grootste wonderen staafde. Uit alles dus, wat Hij leerde en deed, kon eenieder, die, hetgeen MOZES en de Profeten aangaande Hem getuigd hadden, daarmede vergeleek, het besluit opmaken, dat Hij inderdaad het gezegend zaad van ABRAHAM, de groote Zoon van DAVID was, dat Hij in den naam en op het gezag van God zijnen Vader sprak en handelde, en met het volkomenste regt betuigen mogt: *Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot den Vader, dan door mij* (y); en dat Hij dus, als de ware *Messias*, als de langbeloofde Verlosser, als de Heer en Koning van Israël, moest geëerbiedigd worden.

Maar, niettegenstaande dit alles, maakte de Joodsche Natie zich aan moedwillige verwerping van dezen tot hare redding gezondenen Heilvorst, aan hardnekkige wederspannigheid tegen de volmaakte voorschriften, welke Hij gaf, en aan onverzettelijke verharding der harten tegen zijne weldadige bedoelingen schuldig; zij wilde niet bekennen, wat tot haren vrede diende, noch gehoor geven aan de ernstige waarschuwingen en liefderijke vermaningen, waar-

(y) Jo. V. 31—47, X. 37, 38, XIV. 6.

waarmede JEZUS haar zoo menigmaal tot betere gezindheden poogde te brengen. Ja deze Natie ging zoo verre in hare boosheid, dat zij Hem met verſmading van zich wees, en als den onwaardigſten onder de menſchen behandelde. De Raad der Joden, moedwillig de oogen ſluitende voor het licht der waarheid, veroordeelde Hem, den Heiligen en Regtvaardigen, wiens vlekkeloze onſchuld met zoo heldere ſtralen ſchitterde, als eenen Godslasteraar en oproermaker, ter dood, en leverde Hem over in de handen der Heidenen, om gekruist te worden.

En deze gruwelijke misdaad werd niet ſlechts door eenige weinigen gepleegd; maar het was op den ſchrikkelijken eisch der ganſche Natie, dat dit onſchuldig bloed vergoten werd. Niet ſlechts de Farizeën en Sadduceën, de Schriftgeleerden en Oudſten des Volks, verëenigden zich tot deze gruweldaad, en beraadſlaagden tegen den Heere en zijnen Gezalfden, maar ook het ganſche volk ſpande met hun te zamen. De inwoners van *Jeruzalem*, en die verbazende menigte van Joden, die ter viering van het Paaschfeest van alle kanten derwaards waren zamengevloeid, deze allen riepen, als uit éénen mond: *kruis hem! kruis hem!* en vergezelden deze moordkreet met de verſchrikkelijkſte vervloeking van zich zelven: *zijn bloed*, zeiden

zij in onberadene drift, *kome over ons*, *en over onze kinderen!* wij nemen zijnen dood voor onze rekening; wanneer Hij onſchuldig ſterft, zoo treffe ons, en onze nakomelingen al het ongeluk, zijn dood worde aan de ganſche Natie, op het ſtrengſte gewroken (*z*)!

En hoe verſchrikkelijk zwaar heeft niet deze vloek op het Joodſche volk gelegen, niet ſlechts in de ijsſelijke verwoesting van *Jeruzalem* en den Joodſchen Staat, toen zoo vele duizenden, door onderlinge verdeeldheden, pest, hongersnood en het zwaard der *Romeinen*, om het leven kwamen; maar ook in die ontelbare onheilen, welke vervolgens aan de verſtrooide overblijfſelen dezer Natie zijn overgekomen. Zij, die op denzelfden weg voortgingen, mede inſtemden in het hardnekkig ongeloof hunner Vaderen, en met eenen onverzoenelijken haat tegens het Christendom bleven ingenomen, waren van eeuw tot eeuw aan de wreedſte vervolgingen blootgeſteld, en zagen de vervulling van de ſchrikkelijke verwenſching door hunne vaderen gedaan.

Hier uit mogen wij dus veilig beſluiten, dat al het ongeluk, 't welk de Joden getroffen heeft,

(*z*) Matth. XXVII. 25. Verg. voorts CHAUFEPIÉ t. a. pl. bl. 65. volgg.

heeft, naar Gods regtvaardig oordeel, een noodzakelijk gevolg is geweest van het hardnekkig ongeloof, waarmede zij Gods liefderaad, hun door JEZUS CHRISTUS bekend gemaakt, verworpen hebben; dat de fchuld, welke zij, door het verfmaden van den Heer der heerlijkheid, op zich geladen hebben, zoodanig eene voorbeeldeloze ftraf vorderde; en dat wij hier in derhalven een fprekend bewijs aantreffen voor de waarheid en Goddelijkheid van zijn Evangelie.

Dit valt eindelijk nog duidelijker in het oog, bijaldien wij, acht gevende op de ganfche leiding met ABRAHAM en deszelfs nakomelingen gehouden, en voorgelicht door het onderwijs der Heilige Schrift, zoo wel de naauwe betrekking, waarin dit volk tot den *Mesſias*, als zijnen Heer en Koning, ftond, als ook de hooge waardigheid, in welke Hij zich zelven reeds voormaals aan deze Natie geopenbaard had, in aanmerking nemen.

Uit de gefchiedenis der Aartsvaderen weten wij, dat dezelve meermalen verwaardigd werden met de verfchijning van dien *Gezant* van JEHOVA, die, boven alle fchepfelen verheven, met een oppermagtig gezag tot hen fprak, en als JEHOVA zelf befchreven en geëerbiedigd werd

werd (*a*). Die zelfde zichtbare vertegenwoordiger der onzienelijke Godheid verſcheen vervolgens ook aan MOZES, en betuigde plegtig, dat Hij JEHOVA, *de God van* ABRAHAM, IZAÄK *en* JAKOB zij, die naar zijne gedane belofte de Israëliten uit *Egypte* wilde voeren, en onveranderlijk dezelfde zoude wezen (*b*). Hij was het, die, als de Verloſſer en Leidsman der Kinderen Israëls, hen met eene magtige hand uit de dienstbaarheid bevrijdde, hun op *Sinaï* zijne wetten en inzettingen bekend maakte, hen door de woeſtijne geleidde, en, als *de Vorst van het heir des Heeren*, overbragt in het land, dat aan hunne Vaderen was toegezegd (*c*). Dien zelfden Goddelijken Perſoon, in

(*a*) Geneſ. XVI. 16; 13, 14, XXII. 11, 12, 15, 16, XXXI. 11—13, XXXII. 24, 28, 30.

(*b*) Exod. III. 2 volgg.

(*c*) Num. XX. 16, Joſ. V. 14, 15. Verg. voorts DEYLING. *Obſſ.* S. P. I. p. 159, P. II. p. 101. ſ., P. IV. p. 743. ſſ. P. V. p. 317; ZACHARIAE *Doctr. Christ. inſtit.* §. 60. p. 98. ſ. en *Bibliſche Theol.* Th I. ſ. 552. folgg. MICHAËLIS *Dogmatik.* §. 42, *Suppl ad Lex. Hebr.* No. 1255, p. 1394, ſ. en *Anmerk.* bij Gen. XVI. 7, XLVIII. 16, Exod. III. 2, 1 Cor. X. 4; HESS, *Geſchichte Moſes* B. III. H. 3. ſ. 191; MUNTINGHE *Geſch. der Menschh.* D. III. bl. 305. volgg, D. IV. bl.

in wiens binnenſte de naam van JEHOVA was, die elders *de Engel van Gods aangezicht*, of *de Engel des Verbonds* genoemd wordt, moesten zij gehoorzamen, Hem in den Tabernakel en Tempel plegtig eeren, en zijne gezanten hooren (*d*). Hij was het, tot wien zij, door tusſchenkomst der Priesteren, toegang vonden, door wiens hoog beſtuur hunne Regters en Koningen regeerden, wiens heerlijkheid de Profeten zagen, van wiens Goddelijke gunst of ongunst, hun voorſpoed of tegenſpoed, naar dat zij zich wel of kwalijk jegens Hem gedroegen, van tijd tot tijd werd toegedeeld, en tot wien zij dus in de naauwſte en zaligſte betrekking ſtonden, wanneer zij zijne geboden gehoorzaamden, en deden wat goed was in zijne oogen.

En deze zelfde Goddelijke Perſoon, de Leidsman en Opperbeſtuurder van Israël, verſcheen nu zichtbaar in het vleesch, om de Joodſche Natie uit het diep bederf, waarin zij ge-

bl. 177. volgg., *Theol. Chr. Compend.* p. 228. ſ.; en J. VAN NUYS KLINKENBERG Aanmerk. op de *Verh.* van BAUMGARTEN CRUSIUS *over de leer der Drieëenheid* bl. 286—294.

(*d*) Exod. XXIII. 20, 21, XXXII. 34, Jeſ. LXIII. 9, Mal. III. 1. Verg. nog Richt. VI. 12, 20—23, XIII. 17—19.

gezonken lag, op te beuren, en dien uitgebreiden zegen voor haar zoo wel, als voor alle volken en geslachten der aarde, die reeds aan ABRAHAM was toegezegd, daar te stellen (*e*). Billijk had men dus mogen verwachten, dat de Joden, op deze wijze tot de komst van den *Messias* voorbereid, den Heere JEZUS CHRISTUS, in zijne hooge waardigheid, als Gods Zoon en Israëls Koning, waarop de Vaderen hoopten, zouden erkend en geëerbiedigd hebben, dat zij aan zijne liefderijke vermaningen en bestraffingen gehoor gegeven, en met een boetvaardig geloof tot zijne ontfermende genade toevlugt zouden genomen hebben, om zich door Hem tot bekeering en zaligheid te laten leiden, en de gezegendste vruchten van hunne gehoorzaamheid te beërven.

Maar er werden slechts weinigen onder hen gevonden, die op deze vertroosting Israëls hoopten, en Hem in die betrekking erkenden en aannamen; het gansche volk bleef verstokt

(*e*) Dat onze Heer JEZUS CHRISTUS waarlijk dezelfde Goddelijke persoon zij, dien de Israëliten eertijds als hunnen Opperbeheerscher moesten eerbiedigen, schijnt ons in de Schriften des Nieuwen Verbonds duidelijk geleerd te worden. Zie 1 Cor. X. 4, 9. Jo. I. 11, XII. 41, Hebr. XI. 26, XII. 25, 26.

ſtokt in zijne boosheid, en bekende niet, wat tot zijnen vrede diende. Zulk eene verſmading van den Heer der heerlijkheid kon dan ook niet ongewroken blijven. Nog gruwelijker was deze misdaad, dan alle de voorgaande. Waren de Joden eertijds, wanneer zij de Profeten gedood, en de genen, die tot hen gezonden waren, geſteenigd hadden, deswegens zwaar geſtraft; nu moest hen een nog ſchrikkelijker onheil treffen, daar zij den Zoon van God zelven verſmaadden, vervolgden en op het wreedst mishandelden. En gelijk Gods Zoon reeds in de oude Godſpraken, als de uitvoerder der ſtrafgerichten over allen, die zich tegen Hem, den gezalfden des Heeren, zouden verzetten, was afgeteekend (*f*), gelijk JOANNES *de Dooper*, die als een ernſtige boetprediker onder de Joden was opgetreden, zulks aangekondigd had (*g*); zoo gaf de Heiland zelf uitdrukkelijk te kennen, dat de Joden, *die niet gewild hadden, dat Hij Koning over hen zoude zijn, door Hem* uit het vaderlijk erfdeel verſtooten, en, als wederſpannige onderdanen, *zouden buitengeworpen worden*, dat *het Koningrijk Gods van hun zoude weggenomen, en aan anderen ge-*

(*f*) Pſ. II. 7—12.
(*g*) Matth. III. 10—12.

gegeven worden, *dat zij* Hem, *den Zoon des menschen*, eerlang *zouden zien komen op de wolken des hemels*, *en in de heerlijkheid zijns Vaders*, *om een iegelijk te vergelden naar zijn doen* (*h*).

Is nu de omkeering van *Jeruzalem*, en de verstrooijing der Joodsche Natie over den ganschen aardbodem een *oordeel des Zoons*, een *teeken* deszelven *van den hemel*, geweest, en uitgevoerd onder het hoog bewind van JEZUS CHRISTUS, die, *nadat Hij de reinigmaking onzer zonden door zich zelven had te weeggebragt*, *aan de regtehand van Gods majesteit verheven werd*, en *alle magt ontving in hemel en op aarde*, zoo volgt ontegenzeggelijk, dat Hij daardoor zijn Goddelijk alvermogen op het duidelijkst betoond heeft, dat Hij inderdaad *het afschijnsel is van des Vaders heerlijkheid*, *en het uitgedrukte beeld zijner zelfstan-*

(*h*) Matth. VIII. 12, XI. 20—24, XVI. 27, 28, XXI. 43, XXIII. 34—38, XXIV. 30, XXVI. 64, Marc. IX. 1, Luc. IX. 27, XIII. 34, 35. Over deze en andere aankondigingen des Heilands, wegens het naderend onheil der Joden, en de naauwkeurige vervulling van dit alles, zal in het volgende Hoofdstuk gehandeld worden; vergelijk intusschen hier de aanmerkingen van den Hoogleeraar J. VAN VOORST *Over de Koningl. Waard. en Opperheersch. van J. Chr.* bl. 124—128.

ſtandigheid, dat wij allen *den Zoon moeten eeren, gelijk wij den Vader eeren, en dat hij, die den Zoon niet eert, ook den Vader niet eert, die Hem gezonden heeft, die aan den Zoon al het oordeel en de magt gegeven heeft, om ook gerichte te houden, omdat Hij des menſchen Zoon is* (*i*).

Die ſtraf heeft de Joden, wel is waar, niet terſtond na het plegen van de gruwelijkſte aller misdaden getroffen, er verliepen nog veertig jaren, eer de aangekondigde verwoesting van *Jeruzalem*, en de verbanning der Natie uit der Vaderen erfdeel werd ten uitvoer gebragt, maar, gelijk aan den eenen kant de Goddelijke lankmoedigheid, van de oudſte tijden af, omtrent Israëls nakomelingen zoo duidelijk betoond, hierin op nieuw zichtbaar werd, en de verheerlijkte Heiland, die gedurende zijn aardſche leven, bij al den ondank, dien Hij ondervond, in weldoen niet moede was geworden, en zelfs nog aan het kruis, onder de grootſte mishandelingen, voor zijne moordenaren bad, door dit uitſtel zijner ſtrafgerigten aan de Joden tijd en gelegenheid wilde geven, om zich te bekeeren; zoo moest ook even daardoor, aan

(*i*) Hebr. I. 2, 3, Matth. XXVIII. 18, Jo. V. 22—27.

aan den anderen kant, de waarheid en Godde-
lijkheid der Evangelieleer in het helderſte licht
geplaatst, en de grondvesting van het Christen-
dom, onder Joden en Heidenen beide, op de
beste wijze bevorderd worden.

Ware het oordeel haastelijk over de booze
daad gekomen, ware de Joodſche Staat, ter-
ſtond na den dood en de verheerlijking van
JEZUS CHRISTUS, vernield geworden, en
Jeruzalem, met eene zoo gruwelijke bloed-
ſchuld beladen, toen reeds aan eene volſlage-
ne verwoesting overgegeven, het Christendom
had dan niet met een zoo gelukkig gevolg
verkondigd, noch zoo wel gevestigd kunnen
worden, terwijl integendeel, door het uitſtel
van den tijd der wrake, aan de volgelingen
des Heilands gelegenheid werd gegeven, om
de leer der gelukzaligheid het eerst te *Jeru-
zalem* te prediken, en van daar in geheel het
Joodſche Land uit te breiden. Weinige dagen
na de verhooging van den Zaligmaker, traden
de Apostelen, met buitengewone gaven van
des Heeren Geest uitgerust, voor het aange-
zicht der Joden vrijmoedig op, en betuigden:
Gij, Israëlitiſche mannen! JEZUS *den Naza-
rener, door den bepaalden raad en voor-
kennisſe Gods overgegeven zijnde, hebt gij
genomen, en door de handen der onregtvaar-*

di

digen aan het kruis gehecht en gedood — *Dezen* JEZUS *heeft God opgewekt, waarvan wij alle getuigen zijn.* — *Zoo wete dan zekerlijk het gansche huis Israëls, dat God hem tot eenen Heer en Christus gemaakt heeft; namelijk dezen* JEZUS, *dien gij gekruist hebt* (*k*). *En toen zij dit hoorden, en, in het hart verslagen zijnde, tot Petrus en de andere Apostelen zeiden: wat zullen wij doen, mannen broeders? Zeide Petrus tot hen: Bekeert u, en een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van* JEZUS CHRISTUS, *tot vergeving der zonden, en gij zult de gave van den Heiligen Geest ontvangen, want u komt de belofte toe, en uwen kinderen, en allen, die daar verre zijn, zoo vele als er de Heer onze God toeroepen zal* (*l*). Niet minder opmerkelijk is eene andere redenvoering van denzelfden Apostel PETRUS, daar hij tot de Joden zegt: *De God Abrahams en Isaäks en Jakobs, de God onzer Vaderen, heeft zijn kind* JEZUS *verheerlijkt, welken gij overgeleverd hebt, en hebt Hem verloochend voor het aangezicht van Pilatus, als hij oordeelde, dat men*

(*k*) Handel. II. 22, 32, 36.
(*l*) Vs. 37, 38, 39.

men hem zoude loslaten. Maar gij hebt den Heiligen en Regtvaardigen verloochend, en hebt begeerd, dat u een man, die een doodslager was, zoude geschonken worden. En den Vorst des levens hebt gij gedood, welken God opgewekt heeft uit den dooden, waarvan wij getuigen zijn. — En nu, Broeders! ik weet, dat gij 't door onwetendheid gedaan hebt, gelijk als ook uwe Overste; maar God heeft alzoo vervuld, het gene Hij door den mond aller zijner Profeten te voren verkondigd had, dat de CHRISTUS *lijden zoude: Betert u dan en bekeert u, opdat uwe zonden mogen uitgewischt worden* (*m*). Even zoo antwoordden PETRUS en de overige Apostelen den Hoogenpriester en den Raad: *De God onzer Vaderen heeft* JEZUS *opgewekt, welken gij omgebragt hebt, hangende Hem aan het hout. Dezen heeft God door zijne regtehand verhoogd tot eenen Vorst en Zaligmaker, om Israël te geven bekeering en vergeving van zonden. En wij zijn zijne getuigen van deze woorden, en ook de Heilige Geest, welken God gegeven heeft den genen, die Hem gehoorzaam zijn.*

(*m*) Handel. III. 13, 14, 15, 17—19. Vergel. ook vs. 25, 26.

zijn (*n*). Ook PAULUS drukt zich bijna op dezelfde wijze uit, in die treffende redenvoering, welke hij in de Synagoge te *Antiochië* hield: *Gij, Israëlitische mannen!* zegt hij, *en gij, die God vreest, hoort toe: De God dezes volks Israëls heeft onze Vaderen uitverkoren, en het volk verhoogd, als zij vreemdelingen waren in het land van Egypte, en heeft ze met eenen hoogen arm daaruit geleid, en hun David tot eenen Koning gegeven. Van dezes zaad heeft God Israël, naar de belofte, verwekt den Zaligmaker* JEZUS. — *Mannen broeders! kinderen van het geslacht Abrahams, en die onder u God vreezen, tot u is het woord dezer zaligheid gezonden. Want die te Jeruzalem wonen, en hunne Overste, dezen niet kennende, hebben ook de stemmen der Profeten, Hem veröordeelende, vervuld. En geene oorzaak des doods vindende, hebben zij van Pilatus begeerd, dat Hij zoude gedood worden. En als zij alles volbragt hadden, dat van Hem geschreven was, namen zij Hem af van het hout, en leiden Hem in het graf. Maar God heeft Hem uit de dooden opgewekt. En wij verkon-*

(*n*) Handel. V. 30 — 32.

kondigen u de belofte, die tot de Vaderen geschied is. dat namelijk God dezelve vervuld heeft aan ons, hunne kinderen, als hij JEZUS *verwekt heeft. — Zoo zij u dan bekend, mannen broeders! dat door dezen u vergeving der zonden verkondigd wordt, en dat van allen, daar van gij niet kondet geregtvaardigd worden door de wet van Mozes, door dezen een iegelijk, die gelooft, geregtvaardigd wordt* (*o*).

Zoo *hielden* de Apostelen *niet op, alle dagen in den Tempel*, in de Synagogen, *en bij de huizen te leeren, en* JEZUS CHRISTUS *te verkondigen* (*p*), en deze hunne prediking vond ook bij zeer velen geloof. Reeds op den eersten dag was er eene groote menigte, die, het woord der Apostelen gaarn aannemende, zich liet doopen, *en er werden op dien dag tot hen toegedaan, omtrent drie duizend zielen, die volhardende waren in de leer der Apostelen, en in de gemeenschap, en in de breking des broods, en in de gebeden*, terwijl *zij God prezen en genade hadden bij het gansche volk, en de Heer dagelijks tot de gemeen-*

(*o*) Handel. XIII. 16, 17, 22, 23, 26—32, 38, 39.
(*p*) Handel. V. 42.

meente deed, die zalig wierden (*q*). Zoo *wies* vervolgens ook *het woord Gods*, door de Apostelen gepredikt, *en het getal der discipelen vermenigvuldigde te Jeruzalem zeer, en eene groote fchare der priesteren werd den geloove gehoorzaam* (*r*). Zelfs moesten de Overpriesters en Schriftgeleerden en Overften des Volks, onder het hoog en wijs beftuur des Heeren, door de vervolgingen, welke zij tegen de Christenen te *Jeruzalem* in het werk ftelden, oorzaak zijn, dat deze, *door de landen van Judea en Samaria verftrooid, het land doorgingen, en het woord verkondigden*, ja ook in vreemde landen, waar *Joden* woonden, *tot* deze *het woord fpraken* (*r**); zoo dat vele duizenden in *Judea*, *Galilea* en *Samaria*, en in buitenlandfche gewesten, dit Evangelie der verzoening tot zaligheid gewillig aannamen, en de gezegendfte vruchten van hun geloof en hunne gehoorzaamheid beërfden.

De Joden zochten wel deze uitbreiding des Christendoms, op allerlei wijzen, tegen te werken, en maakten zich, met moedwillige verfmading van de aangebodene genade en zaligheid,

(*q*) Handel. II. 41, 42, 47.
(*r*) Handel. VI. 7.
(*r**) Handel. VIII. 1, 4, XI. 19.

heid, aan de kwaadäardigfte lasteringen, verdrukkingen en vervolgingen tegen dit Evangelie, en deszelfs verkondigers, fchuldig; maar even daardoor werd de uitbreiding van het Christendom onder andere volken bevorderd, zoo dat PAULUS tot een gedeelte der Joden kon zeggen: *Nademaal gij Gods woord verftoot, en u zelven des eeuwigen levens niet waardig oordeelt, ziet, wij keeren ons tot de Heidenen* (*s*). En zoo werd de leer des Christendoms, binnen korten tijd, onder vele volken gevestigd en uitgebreid, terwijl de Joodfche Natie eindelijk, nadat alle de aangewende pogingen tot hare bekeering vruchteloos geweest waren, en de Christenen zich van dezelve afgefcheiden hadden, aan het bedreigde oordeel der verwoesting is overgegeven, en de noodlottige gevolgen van haar ongeloof en hare ongehoorzaamheid, op de verfchrikkelijkfte wijze, heeft ondervonden.

Hierin is inderdaad een zoo overtuigend bewijs van waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer, dat een ieder, die dit behoorlijk overweegt, daaruit kan en moet opmaken, dat dezelve getrouw en alle aanneming waardig

(*s*) Handel. XIII., 46.

dig is, en niet als eens menfchen woord, maar, gelijk zij waarlijk is, als Gods woord moet geëerbiedigd worden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Het geen er tot hiertoe, ten bewijze van de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer, uit de treurige lotgevallen der Joodfche Natie, bijgebragt werd, zal nog nader bevestigd worden, zoo men in aanmerking neemt, dat JEZUS CHRISTUS deze lotgevallen der Joden te voren bepaaldelijk heeft aangekondigd, en dat zijne voorzeggingen op het naauwkeurigfte zijn vervuld geworden.

Gaan wij de redenvoeringen en gefprekken, welke JEZUS, gedurende den tijd zijner openlijke bediening, gehouden heeft, en die door de Evangelisten zijn opgeteekend, met behoorlijke oplettendheid na, zoo vinden wij, dat door Hem, die grooter was, dan alle de Profeten, die ooit in naam van God gefproken

hebben, de vreesſelijke onheilen, welke aan de Joden zouden overkomen, de verwoesting van derzelver Stad en Tempel, de gevankelijke wegvoering en de verſtrooijing des volks over den ganſchen aardbodem, duidelijk en met vele bijzondere omſtandigheden, welke daarbij zouden plaats hebben, zijn voorſpeld geworden.

Niet ſlechts heeft JEZUS in het algemeen, terſtond bij den aanvang zijner openlijke bediening, in overeenſtemming met JOANNES den *Dooper*, aangekondigd, dat *het Koningrijk der hemelen nabij gekomen was*, en dat *elk*, die behouden wilde worden, *belijdenis van zonden doen, en zich bekeeren* moest (*a*); maar ook vinden wij, dat, gelijk JOANNES reeds in de woestijne van *Judea*, het Joodſche Volk bedreigd had, dat *de bijl alreede gelegd was aan de wortel der bomen, dat alle boom, die geene goede vrucht voortbragt, uitgehouwen en in het vuur geworpen zoude worden*, dat *Hij*, *die na hem komen zoude*, *zijne wan in zijne hand* had, *om zijnen dorschvloer te zuiveren*, *zijne tarwe in zijne ſchuur zamen te brengen*, *en het kaf met onuitblusſchelijk vuur*

(*a*) Matth. III. 2, VI. 17, Marc. I. 15.

vuur te verbranden (*b*); zoo ook JEZUS niet onduidelijk heeft te kennen gegeven, dat eene zeer groote ellende en onherſtelbaar verderf eerlang zoude komen over het Joodſche Volk, 't welk aan een zoo hardnekkig ongeloof ſchuldig ſtond, en zich niet wilde laten verbeteren; Hij herhaalde de bedreiging des *Doopers: ieder boom, die geen goede vrucht voortbrengt, wordt uitgehouwen en in het vuur geworpen* (*c*), en kondigde daarenboven aan, dat *velen zouden komen van Oosten en Westen, en van Noorden en Zuiden, om met Abraham, Iſaäk en Jacob aan te zitten in het koningrijk der hemelen*, dat Heidenſche volken uit alle gewesten der wereld deelgenooten zouden worden van de zegeningen, aan ABRAHAM en deszelfs nageſlacht beloofd; maar dat *de kinderen des Koningrijks zouden uitgeworpen worden in de buitenſte duisternis*, dat de Joden, die natuurlijke afſtamme-lin-

(*b*) Matth. III. 10, 12.

(*c*) Matth. VII. 19. De echtheid dezer plaats, door ſommigen in twijfel getrokken, (zie W. BOWYER *Konjecturen ueber das N. T. herausg. von* J. C. F. SCHULTZ Th. I ſ. 26, B. BROES *Aanmerkk. over het Evang. van Matth.* P. IV bl. 26,) blijkt overtuigend uit het overeenſtemmend gezag van alle oude Handſchriften en Vertalingen.

lingen van ABRAHAM waren, doch de weldaden, hun door den *Messias* aangeboden, niet wilden aannemen, in de grootste ellende zouden geraken (*d*).

En deze voorzeggingen deed JEZUS, niet slechts ten aanhooren zijner volgelingen, maar Hij beklaagde ook openlijk het treurig lot, 't welk de inwoners van die Steden, waar Hij het meest verkeerd, en de meeste teekenen gedaan had, wegens derzelver ongeloof treffen zoude, en kondigde aan, dat zij rijp geworden waren voor eenen geheelen ondergang.

Wee

(*d*) Matth. VIII. 11, 12, Luc. XIII. 28, 29. Het beeld, waarvan de Heiland zich hier bedient, is ontleend van het gebruik der Ouden, die hunne voornaamste maaltijden en feesten gewoonlijk des avonds hielden, wanneer de eetzaal, waarin de gasten onthaald werden, heerlijk verlicht was, terwijl daar buiten eene akelige duisterheid heerschte, verg. Matth. XXII. 13, XXV. 30. CLERICUS, WETSTENIUS & MICHAËLIS ad h. l. KUINOEL *Pericopae Euangel.* Lipſ. 1796. Vol. I. p. 105 ff. Ook kan het zijn, dat door *σκότος ἐξώτερον* afgebeeld wordt eene onderaardsche gevangenis, als een staat van de uiterste ellende. Vid. ROSENMULL. *Scholia in N. T.* ad h. l. edit. V, KUINOEL *Commentar. in Libros N. T. Histor.* Lipſ. 1807. Vol. I. p. 227. Welke schrikkelijke denkbeelden de oude Hebreën reeds aan het woord *duisternis* en *nacht* gehecht hebben, kan men zien bij HERDER *Geist der Hebr. Poësie* Th. I. f. 68, 69.

Wee u, Chorazin, wee u, Bethſaïda! zegt Hij, en roept den inwoneren van *Kapernaüm* toe: *Gij, die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe nedergeſtooten worden*, dat is, tot welk eenen hoogen trap van welvaart en geluk gij thans ook verheven zijt, gij zult op het diepſte vernederd, ja in een onherſtelbaar verderf nedergeſtort worden (*e*).

Ook teekende de Zaligmaker, in verſcheidene gelijkenisſen, het ſnood en ondankbaar gedrag der Joden zeer treffend af, en voorſpelde de rampzalige gevolgen van het hardnekkig ongeloof dezer Natie, welke, hoezeer ook met de uitnemendſte voorregten begunstigd, en hoe menigmaal ook van Gods wege ge-

(*e*) Matth. XI. 20—24, Luc. X. 13—15. CHRISTUS gebruikt hier eene wijze van ſpreken, om het toppunt van geluk, en de daartegen overgeſtelde diepte der ellende uit te drukken, welke niet ſlechts in de ſchriften des Ouden Verbonds meermalen voorkomt, zie Jeſ. VII. 11, XIV. 11, 12, LVII. 9; maar ook bij *Griekſche* en *Latijnſche* Schrijveren zeer gemeenzaam is. Vidd. GROTIUS, CLERICUS, WETSTENIUS & KYPSIUS ad h. l. De Stad *Kapernaüm*, aan den noordwestelijken oever van het meer *Geneſareth*, of de *Galileeſche* zee, gelegen, had misſchien thans eenen bloeijenden koophandel; doch eerlang zoude deze Stad geheel verwoest worden, gelijk dit ook, na verloop van weinige jaren, in den Joodſchen oorlog gebeurd is.

gewaarſchuwd, evenwel weigerde, daaraan gehoor te geven, en hare oogen te openen voor het helder licht, dat haar beſtraalde, en daarom ook des te zwaarder geſtraft zoude worden. Met Goddelijke wijsheid ſtelde de Heiland dit aan de Joden voor, onder het beeld van den *eigenaar* eens *wijngaards*, die, nadat hij daaraan vele moeite en kosten beſteed had, denzelven voor een zeker gedeelte der vruchten aan landlieden verhuurde, die zich aan de onveräntwoordelijkſte boosheid ſchuldig maakten, daar zij niet ſlechts de dienstknechten, welke de Heer des wijngaards uitzond, om de vruchten in te vorderen, op het wreedst mishandelden; maar zich ook niet ontzagen, deszelfs eenigen Zoon, dien hij eindelijk tot hen afzond, om hen tot hunnen plicht weder te brengen, uit den wijngaard, dien zij zich zelven wilden toeëigenen, te werpen en te dooden. Gelijk nu deze roekeloze booswichten deswegens eene regtvaardige ſtraf zouden ondergaan, en de Heer des wijngaards denzelven zoude verhuren aan andere landlieden, van welken hij ten regten tijde de vruchten verwachten mogt; even zoo zoude, gelijk JEZUS zegt, *het Koningrijk Gods van de Joden weggenomen, en eenen volke gegeven worden, dat zijne vruchten zou voortbrengen.* De heilvolle ze-

ge-

geningen, uit de ombelzing van het Evangelie der zaligheid, door JEZUS gepredikt, voortvloeijende, zouden aan de Joden, die deze leer verwierpen, ontnomen, en aan andere volken, die, daarvan een beter gebruik makende, vruchten des geloofs en der bekeering voortbrengen zouden, toegedeeld worden (*f*).

Dit zelfde bedoelde JEZUS met eene gelijkenis, ontleend van eenen prachtigen maaltijd, door eenen Koning, ter eere van zijnen Zoon, als den toekomenden erfgenaam des throons, toebereid (*g*), tot welk feest vele genoodigden niet ſlechts weigerden te komen; maar

(*f*) Matth. XXI. 33—44, ubi conff. GROTIUS, MICHAËLIS & KUINOEL. Verg. Marc. XII. 1—12, Luc. XX. 9—19. Zie ook Matth. XXI. 19, en Marc. XI. 13, 14; en verg. over deze gelijkenis KRUMMACHER, *ueber den Geist und die Form der Evang. Geſch. in Hiſtor. und aeſthet. hinſicht*, 1805, ſ. 486 folgg.

(*g*) Matth. XXII. 2 volgg. Γάμος beteekent hier niet een bruiloft, maar een feest, 'twelk de Koning aanrichtte, om daar bij zijnen zoon tot opvolger in het Rijk of tot Mede-regent te benoemen, gelijk dit woord meermalen van allerlei gastmaal gebruikt wordt; bij voorbeeld, Luc. XII. 36, XIV. 8, & in verſ. Alex. Gen. XXIX. 22, Eſther I. 3, 5, II. 18. IX. 22, ubi reſpondet Hebr. מִשְׁתֶּה. Zie MICHAËLIS *Anmerk.* bij Matth. XXII. 2; KUINOEL *Obſerv. ex Libr. Apocr. V. T.* p. 29, *Pericopae Evang.* Vol. II. p. 108, *Commentar.* T. I. p. 552.

maar ook zoo verre gingen in hunne boosheid, dat zij de dienstknechten, die hun de boodschap des Konings bragten, mishandelden en vermoordden. De Koning, met het hoogste regt misnoegd over het versmaden zijner aangebodene gunst, en het vermoorden zijner afgevaardigden, strafte die ondankbare en wederspannige onderdanen naar verdienste, en zond zijne dienstknechten uit, om andere gasten te noodigen, ten einde deze onthaald mogten worden op het reeds toebereide maal. Waarmede de Heiland niet alleen duidelijk afteekent het hardnekkig ongeloof der Joden, die weigeren zouden, JEZUS, als den beloofden Heilvorst te erkennen, en die de Apostelen, als verkondigers van het Evangelie der Zaligheid, zouden vervolgen; maar ook voorspelt de vreesselijke straf, welke de Joden daarom in de verwoesting van hunnen Staat zouden ondergaan, terwijl andere volken, door de geloovige omhelzing van de leer des Evangeliums, deelgenooten zouden worden van het heil door JEZUS aangebragt.

In het bijzonder, gaf de Heer aan zijne uitverkorene leerlingen, meermalen, den naderenden ondergang van den Joodschen Staat te kennen. Terstond bij derzelver aanstelling tot het Apostelämbt, voorspelde Hij hun, dat zij wel

wel in zijnen dienst vele vervolgingen te wachten hadden, en van de eene Stad naar de andere zouden moeten vlugten; maar dat zij evenwel ſtandvastig moesten blijven, daar deze vervolgingen niet te lang zouden duren, en *de Zoon des menſchen komen zoude*, om het ſtrafgericht over de Joden uit te voeren, *eer zij hunne reize door de Steden Israëls zouden geëindigd hebben* (*h*) Dit zelfde wordt door JEZUS bedoeld, wanneer Hij tot zijne leerlingen zegt: *voorwaar, daar zijn ſommige van die hier ſtaan, welke den dood niet ſmaken zullen, tot dat zij den Zoon des menſchen hebben zien komen in zijn Koningrijk.* Nog gedurende den leeftijd van ſommigen, die Hem toenmaals hoorden, zou Hij in de verwoesting van den Joodſchen Staat een duidelijk bewijs geven, dat Hij met Goddelijke magt bekleed was (*i*), gelijk de Heiland ook nog op andere plaatſen zijne leerlingen op deze zijne na-

(*h*) Matth. X. 23. verg. MICHAËLIS t. d. pl. en AMMON *ueber die Aeusſerungen Jeſu von ſeiner wiederkunft zum weltgerichte* in het *Neue Theol Journ. von* HAENLEIN *und* AMMON B. III. ſt. 3. ſ. 187, 188.

(*i*) Matth. XVI. 28. Vergelijk over deze en andere plaatſen, door ſommigen geheel ten onregte op des Heilands laatſte toekomst ten algemeenen gerigte toegepast,

 de

naderende toekomst, om de Joden te ſtraffen, opmerkzaam maakte (*k*).

En zoo ſprak JEZUS niet alleen tot zijne leerlingen over het vreesſelijk onheil, dat Hij, als eene regtvaardige ſtraf, over de Joden brengen zoude, maar ook toen Hij, in zijne diepſte vernedering, gebonden voor den regtbank der Overpriesteren ſtond, om door hen ten dood veröordeeld te worden, verklaarde Hij plegtig: *Van nu aan zult gij zien den Zoon des menſchen, zittende ter regtehand der kracht Gods, en komende op de wolken des hemels*, dat is, binnen een zeer korten tijd zult gij de Goddelijke magt en heerlijkheid van mij, den *Mesſias*, ontwaren, daar ik zal komen, om u wegens uwe hardnekkige boosheid regtvaardig te ſtraffen (*l*).

En

de bij het *Haagsch Genootſchap*, in het jaar 1804, bekroonde Verhandd. *over de leer des Bijbels, inzonderheid des N. T., aangaande 't laatſte algemeene gerigt, welk J. Chr. over de wereld houden zal.*

(*k*) Luc. XVII. 22—25, XVIII. 7, 8, Jo. XXI. 22 ad quae loca conf. ROSENMULLER in *Scholiis* edit. 5.

(*l*) Matth. XXVI. 64. Verg. MICHAËLIS, STOLZ, ROSENMULLER, KUINOEL ad h. l.; REDDINGIUS in de aangeh. *Verhand.* bl. 38; AMMON t. a. pl. f. 190 folg.

En hoe nadrukkelijk was niet de taal van den Heiland, toen Hij, na het ondergaan van vele mishandelingen, onſchuldig veröordeeld, uitgeleid werd naar buiten, om gekruist te worden: *Gij dochters van Jeruzalem*, zegt Hij tot de vrouwen, welke Hem beweenden en beklaagden, *weent niet over mij, maar weent over u zelven, en over uwe kinderen; want ziet! daar komen dagen, in welke men zeggen zal: Zalig zijn de onvruchtbare en de buiken die niet gebaard hebben, en de borsten, die niet gezoogd hebben;* er zoude, na verloop van weinige jaren, een zoo verſchrikkelijk onheil over de burgers van *Jeruzalem* en de inwoners van *Judea* komen, dat men, hoe zeer ook anders eene talrijke nakomelingſchap voor den grootſten zegen gehouden werd, zelfs de zulken gelukkig zoude noemen, die kinderloos waren; ja men zoude dan gebruik moeten maken van dien verſchrikkelijken uitroep, door den Profeet HOZEAS weleër aan het Joodſche volk bedreigd: *Bergen valt op ons, en heuvelen bedekt ons!* Intusſchen zoude deze ongelukkige toeſtand van het voorheen zoo beweldadigde volk des Heeren niemand moeten bevreemden; *want*, voegt de Heiland er bij, *indien zij dit doen, aan het groene hout, wat zal aan het dorre ge-*

 ſchie-

schieden? Daar ik, die onschuldig ben, zoo kwalijk behandeld worde, hoeveel te zwarer onheil zal dan die genen treffen, die zich nu aan de snoodste misdaad schuldig maken (*l**)?

Doch onder alle de aankondigingen van den naderenden ondergang des Joodschen Staats, en van het treurig lot, dat deze Natie treffen zoude, is vooral merkwaardig die voorzegging, welke JEZUS, bij zijne laatste komst te *Jeruzalem*, kort voor zijnen dood, gedaan heeft. Toen Hij voor de laatste keer naar deze Stad reisde, voorzag Hij niet slechts in het algemeen het verschrikkelijk onheil, dat over *Jeruzalem* en gansch *Judea* komen zoude, als een natuurlijk en onvermijdelijk gevolg van den hoogst bedorvenen toestand der Joden; maar Hij voorspelde ook duidelijk, zelfs tot in de kleinste bijzonderheden, de verwoesting van hunne stad en tempel, de geheele vernietiging van hunnen Staat, en de ontzettende ram-

(*l**) Luc. XXIII. 27—31. Het was bij de Joden eene gemeenzame spreekwijze, door het *groene hout*, bomen, die in vollen wasdom staan, vromen, of regtvaardigen aan te duiden, en de godlozen af te teekenen onder het beeld van *verdorde bomen*, die weggehouwen en verbrand moeten worden. Verg. Ps. I. 3, Ezech. XX. 47, Sirach VI. 3.

rampen, welke hen in een onherſtelbaar verderf zouden ſtorten.

Het zeker vooruitzicht van *Jeruzalems* naderenden ondergang deed den menschlievenden Heiland, bij zijne laatſte intrede binnen deze Stad, weemoedige tranen weenen over de verblindheid der Joden, en over het treurig lot, 't welk dezelve deswegens te wachten hadden. In de nabijheid van *Paleſtina's* hoofdſtad gekomen, waar Hij de trotſche paleizen en ſtatelijke gebouwen dezer groote en beroemde Stad, en tevens den prachtigen Tempel zag, kon Hij de aandoeningen van droefheid niet verbergen, maar ſtortte tranen van het innigſte mededogen, daar Hij duidelijk voorzag, wat *Jeruzalem*, de Stad, waar de Heer tot hiertoe gewoond had, wat het Joodſche Land, dat Land der belofte, binnen weinige jaren zoude overkomen, en, diep getroffen over de verblindheid des volks, boezemde Hij deze weemoedige bede uit: „ Och! dat gij nu nog, „ daar gij tijd en gelegenheid hebt, om u te „ bekeeren en mij aan te nemen voor den ge„ nen, die ik ben, mogtet inzien, wat tot „ uwe behoudenis kan ſtrekken! Maar helaas! „ uwe verblindheid is te groot, dan dat gij „ op uw waar belang zoudet acht geven. „ Daarom zal er eerlang een verſchrikkelijke

„ tijd voor u komen, zoo dat uwe vijanden
„ u zeer naauw belegeren, u omsingelen en
„ van alle kanten benaauwen zullen, en dit
„ zal zoo verre gaan, dat uwe gebouwen tot
„ op den grond toe geslecht worden. Ja uwe
„ verwoesting, ô *Jeruzalem!* zal zoo groot
„ wezen, dat zelfs geen steen op den anderen
„ zal blijven: en dit beklagenswaardig lot zal
„ u treffen, omdat gij den aan u vergunden
„ tijd der genadige bezoeking verzuimd, en
„ het u aangeboden heil niet aangenomen
„ hebt (*m*)."

Daarenboven ging JEZUS nog kort voor zijnen dood in *Jeruzalems* Tempel, waar Hij zoo menigmaal het Evangelie der zaligheid gepredikt had, en liet daar zijne waarschuwende stem dus hooren: *Jeruzalem, Jeruzalem, gij die de Profeten doodt, en steenigt die tot u gezonden zijn, hoe menigmaal hebbe ik uwe kinderen willen bijeen vergaderen, gelijkerwijs eene hen hare kieken bijeen vergadert onder de vleugelen, en gijlieden hebt niet gewild. Ziet uw huis wordt u woest gelaten* (*n*).

Waar-

(*m*) Luc. XIX. 41 — 44. ad h. l. vid. KUINOEL *Ptr. Euang.* Vol. II. p. 49. *Commentar.* Vol. II. p. 608 ff.
(*n*) Matth. XXIII. 37, 38, Luc. XIII. 34, 35.

Waarlijk, eene treffende befchrijving van JEZUS tedere liefde voor *Jeruzalems* inwoners, en eene aandoenelijke voorfpelling van derzelver naderend verderf! Gelijk de klokhen hare tedere moederzorg, niet flechts, door het zoeken van voedfel voor hare jongen, aan den dag legt, maar hen ook op het zorgvuldigfte voor elk onheil zoekt te bewaren, het waakzame oog overal, waar eenig kwaad te duchten is, laat rondwaren, en bij de ontdekking van het geringfte gevaar, met een angftig geluid hare kleinen voor het nakende onheil waarfchuwt, en onder hare vleugelen zoekt te beveiligen; even zoo had JEZUS fteeds zijne onvermoeide pogingen aangewend, om *Jeruzalems* inwoneren, die zich van ouds af aan het mishandelen en vermoorden der van God gezondene Profeten hadden fchuldig gemaakt, en nu aan het hardnekkigst ongeloof waren overgegeven, te behouden. Maar zij hadden zijne tedere liefde verfmaad, en aan zijne welmeenende vermaningen geen gehoor gegeven. Daarom naderde nu het geducht tijdftip, dat zij met de verfchrikkelijkfte onheilen zouden bezocht worden. Zelfs hun Tempel, het dierbaarst heiligdom der ganfche Natie, zoude niet verfchoond blijven, maar een prooi wor-

den van eene volslagene verwoesting (*o*). De Heiland voegt er nog bij, „ dat het nu voor „ de laatstemaal was, dat de Fariseën Hem „ in den Tempel zagen, dat Hij daar nimmer „ weder zoude verschijnen, ten ware zij Hem „ nog openlijk voor den *Messias* wilden er„ kennen," waarvan Zijne Goddelijke alwetendheid echter vooruitzag, dat het niet gebeuren zoude (*p*).

Deze vernieling van den Tempel, de verwoes-

(*o*) Door οἶκος verstaan sommigen hier het geheele Joodsche volk, en voornamelijk *Jeruzalem*, als de hoofdstad des lands. Vid. GROTIUS ad h. l. ELSNERUS in *Comment. ad Matthaeum a* FERD. STOSCH *ed.* Tom. II. p. 190. HEUMANN t. d. pl., & inprimis LOESNERUS in *Comment. de domo orba*, Lipf. 1769, repetita in *Comment. Theol. a* VELTHUS., KUIN. & RUPERTI ed. Vol. II. p. 49 ff. Doch JEZUS schijnt hier bepaaldelijk te bedoelen *den Tempel van Jeruzalem*, die gewoonlijk οἶκος θεοῦ, en ook wel enkel οἶκος genoemd wordt, zie Luc. XI. 51, Act. VII. 47, 49, 2 Paral. XXXV. 5. Deze Tempel, waarin JEZUS thans leerde, zoude aan de vernieling overgegeven worden. Conf. G. OLEARIUS *Obs.* 71. *in Matth.* p. 646 ff. WOLF. in *Cur. Phil.* ad h. l. MICHAËLIS t. d. pl. KUINOEL *Per. Euang.* vol. II. p. 154. *Comment.* T. I. p 594.

(*p*) Matth. XXIII. 39. Conf. ROSENMULLER in *Schol.* ad h. l.; STOLZ *Erlaeuter. zum N. T.* St. I. S. 216, 3 Ausg.

woefting van *Jeruzalem*, en het treurig lot der ganfche Natie voorfpelde JEZUS nog naauwkeuriger aan zijne leerlingen, die, verbaasd over de aankondiging, welke de Zaligmaker gedaan had, Hem, toen Hij den Tempel verliet, op dit prachtig gebouw opmerkzaam maakten, en met groote verwondering zeiden: *Ziet! hoedanige fteenen en gebouwen!* De leerlingen konden het niet gelooven, dat de vervulling van die nadrukkelijke bedreiging des Meesters: „ uw Tempel zal verwoest wor„ den”, zoo haast te verwachten was. Zij zagen, onder het weggaan, dit groote en fterke gebouw nog eenmaal aan, en gaven den Heiland te kennen, hoe treurig het wezen zoude, bijaldien dit heerlijk paleis, aan JEHOVA toegewijd, afgebroken, en met alle deszelfs kostbaarheden vernield zoude worden (*q*). JEZUS gaf hier op ten antwoord, dat „ hoe zeer ook dit „ kostbaar gebouw hun in de oogen viel, er eer„ lang

(*q*) Matth. XXIV. 1. Marc. XIII. 1. Luc. XXI. 5. JOSEFUS, die van dezen prachtigen Tempel eene uitvoerige befchrijving geeft, *Arch. Jud.* L. XV. c. 11. et *de B. J.* L. V. c. 5, noemt denzelven ἔργον θαυμασιώτατον *B. J.* L. VI. c. 4. §. 8. en TACITUS *Hift.* L. V. c. 8. p. 387. *ed.* ERNEST. *immenfae opulentiae templum*, gelijk ook DIO CASSIUS ergens περικαλλίστατον.

„ lang evenwel een tijd zoude komen, op wel-
„ ken alles omvergehaald zoude worden, zoo
„ zelfs, dat niet een fteen op den anderen
„ zoude blijven (*r*).

Intusfchen vervolgde de Heiland zijnen weg naar buiten, en ging op den Olijfberg, langs den weg, die naar *Bethanië* leidde, van waar men een ongehinderd uitzicht over geheel *Jeruzalem* had. De Goddelijke Meester, hier nedergezeten, ter plaatfe, waar de Hoofdftad van het Joodfche land met alle hare kostelijke gebouwen duidelijk in het oog viel, waar vooral de heerlijke wit marmere Tempel met zijne vergulden tinnen zich op het prachtigfte vertoonde, werd door zijne leerlingen, inzonderheid door PETRUS, JAKOBUS, JOHANNES en ANDREAS gevraagd,
„ wanneer men die gedreigde verwoesting te
„ wachten had, en door welke teekenen deze
„ komst van Hem, om de Joden te ftraffen,
„ en aan hunnen Staat een einde te maken,
„ zoude aangekondigd worden (*s*)"?

Er

(*r*) Dit is eene *Hebreeuwfche* wijze van fpreken, waar door eene geheele omkeering beteekend wordt. Zie 2 Sam. XVII. 13. Conf. G. OLEARIUS ad *Matth. Obf.* 70. p. 651, TH. HACKSPAN. in *Notis philol.* L. II. p. 793.

(*s*) Hoewel ik niet ontkenne, dat de Apostelen misfchien toen-

Eer de Heiland op deze vraag regtſtreeks antwoordt, laat Hij eene noodige waarſchuwing aan zijne leerlingen voorafgaan en zegt: „ Neemt „ u zorgvuldig in acht, dat niemand u ver„ leide; want vele zullen opſtaan, die zich „ mijne waardigheid zullen aanmatigen, en door „ te zeggen: *Ik ben de Christus*, velen zullen „ misleiden. Gij zult hooren van oorlogen „ en geruchten van oorlogen, maar wacht u, „ dat gij daar over niet verſchrikt wordt, want „ dit alles moet geſchieden, eer de ondergang „ van *Jeruzalem* komt. Onderſcheidene vol„ ken zullen tegen elkanderen ten ſtrijde trek„ ken en hier en daar zullen hongersnood, „ pest en groote beroeringen ontſtaan (*t*).

„ Doch

toenmaals in het denkbeeld geſtaan hebben, dat met de omkeering van *Jeruzalem* ook de ondergang der wereld, en het einde dezer aardſche inrigting, zoude verbonden zijn, zoo ſchijnt evenwel deze vraag, wanneer men dezelve in verband met het voorgaande en naastvolgende beſchouwt, op den ondergang van den Joodſchen Staat voornamelijk te doelen. Vid. CLERICUS et HAMMONDUS ad h. l., J. C. F. SCHULZ *Anmerk. ueber* J. D. MICHAELIS *Ueberſ. des N. T.* St II. ſ. 119; EICHHORN *einige Ideen zur Erklaering der Weisſagung Christi von der Zerſtoer. Jeruſ.* en *All. Bibl. d. Bibl. Litt.* B. III. ſt 4. ſ. 669; STOLZ t a. pl. ſ. 97; KRUMMACHER t. a. pl. ſ. 403, *De Joden met de zwaarſte onheilen bedreigd Matth.* XXIV. in de *Verſtrooide gedachten* Fran. 1802, D. I. bl 74. volgg.

(*t*) Σεῖσμος beteekent wel gewoonlijk eene *aardbeving*. bij

„ Doch dit alles is flechts een beginfel der
„ fmarten. Denk evenwel niet, dat gij, als
„ onderdanen van het Mesfiasrijk, enkel uit-
„ wendigen voorfpoed te wachten hebt. Neen!
„ Ten zelfden tijde, en eer dit alles gebeurt,
„ zal men u vervolgen, u voor hooge en lage
„ regtbanken, zelfs voor Koningen en Stad-
„ houders, doen verfchijnen, u in gevangenis-
„ fen opfluiten, geesfelen, ja zelfs eenigen
„ uwer ten dood brengen (*u*). En dezen
„ algemeenen haat om mijnen wil zult gij on-
„ dervinden onder de Joden niet alleen, maar
„ ook onder alle volken. Doch hier door zult
„ gij

bij voorbeeld, Matth. XXVII. 54, XXVIII. 2, Hand. XVI. 26, Openb. XVI. 18; doch hier fchijnt men aan groote *volksberoeringen* te moeten denken, gelijk zoo dit woord meermalen in de Griekfche vertaling des O. T. voorkomt. Zie Ezech. XXXVIII. 19, Jerem. X. 21, 22. Ook het werkwoord *σείω* wordt van *onfteltenis*, of *beweging des gemoeds*, gebruikt Matth. XXI. 10. Vid. GROTIUS ad h. l., ELSNER *Obf. S. T.* I. p. 91, 193, JO. ALBERTI *Obff. phil. in N. T.* p. 120. Κατὰ τόπους beteekent hier niet *overal*, maar *in verfcheidene plaatfen*. Vid. RAPHELIUS ad h. l. p. 320. In deze beteekenis komt κατὰ dikwijls voor. Zie Luc. VIII. 1, XIII. 22, Hand. II. 46, XX. 23, Tit. I. 5, HERODIAN. L. VI. c. 2, AELIAN. L. V. c. 10. Plura dabit WETSTENIUS ad h. l.

(*u*) Verg. Marc. XIII. 8. Luc. XXI. 12.

„ gij gelegenheid hebben, om voor dezelve
„ getuigenis te geven van mij en mijne leer,
„ want nog voor die aanſtaande verwoesting
„ moet het Evangelie reeds onder allerlei vol-
„ ken verkondigd worden (*v*). Intusſchen
„ zult gij, ter verantwoording geroepen zijnde,
„ niet behoeven bekommerd te wezen, hoe
„ gij uwe zaak verdedigen zult; want de Hei-
„ lige Geest zal u dan de woorden in den mond
„ leggen, en u toerusten met zoodanige wijs-
„ heid, waartegen alle uwe wederſtrevers niets
„ zullen vermogen (*w*). Vele der genen,
„ die het Evangelie belijden, zullen wel door
„ deze harde lotgevallen tot afval gebragt wor-
„ den, en zelfs hunne naaste bloedvrienden
„ verraden en vervolgen; er zullen ook val-
„ ſche Profeten opſtaan, die velen verleiden,
„ en, bij de overhand nemende onregtvaardige
„ en wreede vervolging, zal de onderlinge lief-
„ de bij velen verminderd worden. Doch dit
„ alles moet u niet moedeloos maken: want,
„ zonder Gods toelating, kan u niet het gering-
„ ſte kwaad treffen, en elk, die onder deze
„ verzoekingen ſtandvastig zal blijven, zal zijn
„ leven behouden. Gelijk dan ook de zwaar-
„ ſte

(*v*) Marc. XIII. 10.
(*w*) Marc. XIII. 11, Luc. XXI 14, 15.

„ ſte vervolgingen niet in ſtaat zullen zijn,
„ om den loop des Evangeliums te verhinde-
„ ren. De blijde boodſchap van het rijk der
„ waarheid zal overal, waar menſchen wo-
„ nen (x), verkondigd worden, allen vol-
„ ken tot overtuiging. En, wanneer dit ge-
„ ſchied zal zijn, dan is het einde van den Jood-
„ ſchen Staat gekomen, *Jeruzalem* zal dan
„ verwoest worden."

Hierop laat JEZUS de eigenlijke voorzeg-
ging, wegens de omkeering van *Jeruzalem*,
en de droevige onheilen, welke het Joodſche
volk zouden treffen, volgens het overeenſtem-
mend verhaal van drie Evangelieſchrijveren, op
deze wijze volgen: „ Wanneer dan die gruwe-
„ lijke verwoesters, waar van DANIEL reeds
„ voor-

(x) Ὅλη ἡ οἰκουμένη beteekent zomtijds wel alleen het *Romeinsch gebied*, of bepaaldelijk *Paleſtina*, zie Luc. II. 1, Hand. XI. 28. SCHLEUSNER. *Lex. N. T.* h. v. Doch deze ſpreekwijs ſchijnt hier even zoo wel, als ὅλος κόσμος Matth. XXVI. 13, Marc XIV. 9, XVI. 15, eene ruimere beteekenis te hebben: conf. cl. J VAN VOORST *Obſerv. ad loca quaedam Matthaei*, *Fran.* 1790, p. 9. In tegenſtelling van het gene tot dien tijd toe zoude geſchied zijn, zoude dan, niet ſlechts onder de Joden in *Paleſtina*, maar overal, waar het maar zijn konde, onder allerlei volken, het Evangelie verkondigd worden. Conf. WITSIUS *Miscell. S.* T. II. p. 405.

" voorſpeld heeft, bij de heilige Stad zullen
" komen, om dezelve te omringen en in te
" ſluiten (*y*), dan zal het tijd zijn voor al-
" len, die zich in het Joodſche Land ophouden,
" om naar het gebergte te vlugten (*z*), en
" voor hun, die in de Hoofdſtad zijn, om hunne
" huizen op het ſpoedigſte te verlaten, zoo wel
" als voor hun, die op den akker zijn, om
" zich weg te begeven, zonder naar de Stad
" te-

(*y*) Verg. Luc. XXI. 20. Door βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως moet hier niet verſtaan worden eenig *ſtandbeeld*, 't welk door de Romeinen in den Tempel geplaatst werd, zoo als CHRYSOSTOMUS, THEODORETUS, THEOPHYLACTUS, HIERONYMUS en andere willen, vid. SUICERI *Theſ. Eccleſ.* T. I. p. 677; J. C. G. ERNESTI *ad Suidae et Phavorini Gloſſas S.* p. 26; maar *het Romeinſche krijgsheir*, 't welk de heilige plaats, dat is, de ſtad en den tempel, met verwoesting dreigde. Vid. HAMMONDUS, WETSTENIUS, ROSENMULLERUS, MICHAËLIS, GILL et WHITBY ad h. l. conf. et *Bibl. Brem.* Cl. III. Fasc. 4. p. 625. ff. Cl. VIII. Fasc. 3. p. 365. ff.; MOSCHE *Bijbelvriend* D. II. bl. 401, KREBSIUS *Obſſ. Flav.* p. 52, KUINOEL *Per. Evang.* T. II. p. 127, *Comment* Vol. I. p. 610.

(*z*) In *Paleſtina* was men gewoon, in tijd van nood, en bij vijandelijken overval, naar het gebergte, 't welk van natuurlijke holen voorzien was, en ſchuilplaatſen opleverde, te vlugten. Zie Gen. XIX. 17, I Sam. XIII. 6, Richt. VI. 2. Conf. WETSTEN. ad h. l.

„ terug te keeren, om iets van hunne bezittingen
„ te redden. Doch wee ten dien tijde die on-
„ gelukkige moeders, die zwanger zijn, of
„ met zuigende kinderen de vlugt moeten ne-
„ men! Deze vlugt zal zoo haaſtig moeten zijn,
„ dat elk reden zal hebben, om God te bid-
„ den, dat deze niet geſchiede in een ſlecht
„ jaargetijde, wanneer de wegen onbruikbaar
„ zijn, noch op den Sabbath, op welken men
„ ſlechts kleine dagreizen doet (*a*) Want
„ de ellende zal dan zoo groot wezen, als nog
„ nooit eene geweest is, zoo lang de wereld
„ ſtaat, en hoedanige nooit zal weder komen,
„ vermids het Joodſche volk van God geſtraft
„ zal worden, zoo dat velen door het zwaard
„ gedood, en velen als gevangenen onder alle
„ volken verſtrooid zullen worden. Ja niemand
„ der belegerde Joden zoude dan in het leven
„ blijven, indien Gods Voorzienigheid niet
„ beſloten had, deze dagen der verdrukking
„ te

(*a*) De Joden mogten op den Sabbath geene verdere reizen, dan op den afſtand van twee duizend ellen, ondernemen; doch dit zoude niet genoeg zijn, om het dreigend gevaar te ontvlugten. Elk, die veilig wilde zijn, moest zich dus zonder uitſtel buiten het Joodſche Land begeven. Conf. GROTIUS, WOLF. WETSTEN. KUINOEL ad Matth. XXIV. 20.

„ te verkorten, om der zulken wil, die ver-
„ volgens nog tot het Christendom zullen
„ overgaan (*b*); terwijl *Jeruzalem* zoo lang
„ in de magt der Heidenen zal blijven, tot dat
„ ook deze voor de ſtrafgerigten Gods zullen
„ rijp geworden zijn (*c*).

„ In dezen tijd van nood en ellende zal wel
„ het verlangen naar eenen buitengewonen Ver-
„ losſer zeer groot wezen; men zal dan eens
„ deze, dan weder eene andere plaats noemen,
„ waar men zal meenen, den Mesſias te vinden;
„ maar wacht u, om dit te gelooven; want
„ er zullen bedriegers ten voorſchijn komen,
„ die zich valſchelijk voor Mesſiasſen, of voor
„ Goddelijke Gezanten zullen uitgeven, en
„ zulke ongewone en wonderbare dingen zullen
„ beloven, dat ook, indien het mogelijk ware,
„ mijne aanhangers daar door zouden verleid
„ worden (*d*). Verwondert u dan niet, als
„ gij

(*b*) Verg. MICHAËLIS *Anmerk.* bij Matth. XXIV, 22, G. C. STORR *ad Libr. N T. hiſtor. aliquot locos*, *Opuſc. Acad.* T. III. p. 34. ſſ.; SCHULZ t. a. pl. ſ. 123. folg.

(*c*) Hier mede ſchijnt bepaaldelijk op de *Romeinen* gedoeld te worden. Vid. KUINOEL *Comment* ad Luc. XXI. 24. Vol. II. p. 621.

(*d*) Διδόναι σημεῖα καὶ τέρατα beteekent hier niet

V het

„ gij dit ziet gebeuren, noch laat u tot afval
„ verleiden; maar denkt, dat ik u dit alles
„ voorzegd hebbe. Wanneer men u derhalven
„ zal willen overreden, dat de Mesfias op aarde
„ zij, en ergens in het verborgene zijn verblijf
„ hebbe, geeft hier aan geen geloof: want ge-
„ lijk, bij een zwaar onweder, de fchitterende
„ blikfemftralen overal gezien worden, en
„ den ganfchen gezichtëinder verlichten, zoo
„ duidelijk zal het ook dan in het oog vallen,
„ dat ik kome, om de bedreigde ftraf te vol-
„ voeren (*e*). Men kan daarop toepasfen
„ het

het dadelijk doen van teekenen en wonderen, waaatoe aan zulke bedriegers de magt niet zoude gegeven werden; maar het *voorgeven*, of *beloven* daar van. Verg. Genef. XXXV. 12, Deuter. XIII. 1, 2, 1 Kon. XIII. 3, 5. Sic διδόναι faepius in N. T. et a Scriptt. Gr. adhibetur. Vid. KYPKIUS ad Matth. XXIV. 24, SCHLEUSN. *Lex. N. T.* h. v. No. 13, STORR, *ueber den Zweck der Euang. Gefch. und der Br. Johannis* f. 428.

(*e*) Met deze vergelijking fchijnt JEZUS niet zoo zeer het *fchielijke* en *onverwachte*, of het *Majeftueufe* en *ontzag-verwekkende* van zijne komst te hebben willen aanduiden, als wel, dat Hij, hoewel niet perfoonlijk hier op aarde verkeerende, nogthans in de ftraf der Joden zoo *zigtbaar* zijne magt en heerlijkheid zoude betoonen, dat het *overal* duidelijk zoude blijken, dat Hij niet hier of daar in eene woeftijne, of op eene verborgene plaats, zich ophield. En dus ftelt Hij daarmede zijne toekomst tegen de verfchijning der verleiders over.

„ het ſpreekwoord: *waar een aas is, daar* „ *vergaderen zich de arenden*, dat is, een „ door ondeugd verzwakte Staat is rijp voor het „ verderf, en wordt welhaast aan roofzuch- „ tige vijanden ten buit (*f*).

„ Niet lang na de ellende van die dagen, van „ welke ik tot dus verre geſproken hebbe, ja „ ten zelfden tijde, zal het Joodſche Volk nog „ veel grootere rampen ondergaan, eene ver- „ woesting, even zoo ſchrikbarend, als wan- „ neer vreesſelijke onweêrswolken den hemel „ verduisteren, zon en maan onzichtbaar ma- „ ken, en de grondvesten der aarde doen dave- „ ren, of wanneer een loeijende ſtormwind de „ golven der zee rusteloos voortdrijft, zal over „ den Joodſchen Staat komen, en deszelfs ge- „ heelen ondergang bewerken (*g*).

„ Dan

(*f*) Zonder opzettelijke melding te maken van de verſchillende uitleggingen dezer plaats, welke men onder anderen bij WOLF in *Cur.* ad h. l. en HIERON. VAN ALPHEN *Verklar. van Matth.* XXIV, bl. 153. volgg. kan vinden, merke ik ſlechts aan, dat de bovenſtaande verklaring mij, wegens derzelver overeenkomst met den ſpreektrant der H. S., de aannemelijkſte toeſchijnt. Verg. Job XXXIX. 33, Habak I. 8, Spreuk. XXX 17, Ezech. XXXIX. 17.

(*g*) JEZUS gebruikt hier beelden, welke bij de Profeten zeer gewoon zijn, om bloedige oorlogen en tijden van on-

„ Dan zal de Mesfias het duidelijkfte bewijs
„ geven van zijne opperheerfchappij over al-
„ les (*h*), de inwoners van het Joodfche
„ Land zullen met grooten fchrik en vreeze
„ vervuld worden, wanneer zij zullen ver-
„ nemen, dat Hij, met magt en heerlijkheid
„ bekleed, de bedreigde ftraf dadelijk ten uit-
„ voer

onheil, waarin bloeijende fteden en dorpen omgekeerd, en gansche Landen verwoest worden, te befchrijven. Zie Joël II. 30, 31, Jef. XIII. 9, 10, XXIV. 23, XXXIV. 4, LX 19, 20, Ezech. XXXII. 7, Amos VIII. 9, Mich. III. 6, 7. Ook bij ongewijde Dichteren komen dezelfde beelden voor. Vid. VIRGIL. *Georg.* L. I. v. 463 ff., OVID. *Metam.* L. IV. v. 782 ff., TIBULL. L. II. El. 5. vs. 71, & ad h. l. HEYNIUS. Plura dabunt GROTIUS, CLERICUS, WETSTENIUS & ALBERTI ad Matth. XXIV. 29.

(*h*) *Het teeken van den Zoon des menfchen* Matth. XXIV. 30, is zoo veel als *de Zoon des menfchen* zelf. Verg. Luc. XXI. 27. Vid. MORUS *Diff. theol. & phil.* Vol. I. p. 145, STORR l. c. *Opufc. Acad.* Vol. III. p. 36. Daar de Joden meermalen van den Heiland een teeken uit den hemel begeerd hadden, ten vertoge van zijne waardigheid, als de *Mesfias*, Matth. XVI. 1—4, Marc. VIII. 11, 12, Luc. XI. 16; zoo zegt JEZUS hier, dat zij dan zouden zien zijne heerlijke komst van den hemel, doch geheel anders, dan zij verwachtten, namelijk, om de vreesfelijkfte ftraf over hen uit te oefenen. Verg. LESS *Wahrh. der Chr. Rel.* f. 526.

„ voer brengt (*i*); gelijk Hij deze zijne magt
„ en heerlijkheid ook daar in zal doen blijken,
„ dat allen, die het Evangelie omhelsd zullen
„ hebben, overal, waar zij ook zijn, van de
„ Joden afgezonderd, en bevrijd zullen wor-
„ worden van alle de onheilen, welke deze
„ Natie zullen treffen (*k*).

„ Zoo

(*i*) Zoo wordt ook in het Oude Testament van God, wanneer Hij in het uitredden uit gevaren, of in het ſtraffen van een volk, zijne magt en majeſteit betoont, meermalen gezegd, dat Hij *komt op de wolken des hemels.* Zie Deuter. XXXIII. 26, 2 Sam. XXII. 8, 10, Ps. XVIII. 17, XCVII. 2, 3, Nehem. I. 3, 4, 5, Jeſ. XIX. 1. Conf. G. IKEN *Diſſ.* Vol. II. p. 292. MOSCHE *Bijbelvriend* D. II. bl. 429.

(*k*) Dit ſchijnt *het bijeenvergaderen der uitverkorenen* te beteekenen, gelijk zoo Ps. L. 5. gezegd wordt: *verzamelt mij mijne gunstgenooten*, namelijk, op dat de ſtraf der goddeloozen hen niet treffe. Conf. WETSTEN. ad h. l. PLATT. *Diſſ. de notione v.* Βασιλέια τῶν ὀυρανῶν in *Commentatt. theol.* a VELTHUS. & *amicis ed.* Vol. II. p. 466. KUINOEL *Commentar.* Vol. I. p. 622 ſ. Dat er in den tekst van *Engelen* wordt melding gemaakt, die *met eene bazuine van groot geluid zouden uitgezonden worden*, ſchijnt mede te behooren tot het beeld, waar van de Heiland zich even voorheen bediend had, en dus niet eigenlijk te moeten opgevat worden. Door ſommigen wordt het woord ἄγγελοι hier in de beteekenis van *gezanten*, of *boden* genomen, in welken zin het meermalen gebruikt wordt, bij voorbeeld, Luc. VII. 24, IX. 52, Jacob. II. 25, Matth.

 XI.

„ Zoo dra gij nu zult bemerken, dat alle
„ die dingen, welke ik u hier voorſpelle, da-
„ delijk gebeuren, zoo verblijdt u en hervat
„ uwen moed; kort daarop zal uwe verlosſing
„ aanlichten, gij zult dan van de verbrokene
„ krachten der Joden niets meer te vreezen
„ hebben. Wanneer gij, bij voorbeeld, op
„ den vijgeboom en op andere gewasſen acht
„ gevende, bemerkt, dat derzelver takken uit-
„ botten en bladeren voortbrengen, zoo be-
„ ſluit gij daar uit natuurlijk, dat de zomer
„ nadert; even zoo zeker zult gij, wanneer gij
„ aan het Joodſche volk deze rampen en on-
„ heilen ziet overkomen, daar uit kunnen be-
„ ſluiten, dat de ongehinderde uitbreiding van
„ het Rijk der waarheid, door de prediking van
„ het Evangelie, nabij is. Ik verzekere u pleg-
„ tig: alles, wat ik aangaande de verwoesting
„ van Jeruzalem, en de omkeering van den
„ Jood-

XI. 10, misſchien ook Hand. XII. 15. En dan zal de beteekenis van des Heilands woorden deze zijn: „ Hij zal „ zijne boden uitzenden, die, op eene krachtige en over„ tuigende wijze, de leer der zaligheid over den ganſchen „ aardbodem zullen uitbreiden, en ook de verafgelegenſte „ volken toebrengen tot het geloof aan den Mesſias." Zie MOSCHE t. a. pl. bl. 436 volgg. *Verſtr. Ged.* D. I. bl. 84 volgg.

„ Joodſchen Staat voorſpeld hebbe, zal ge-
„ beuren, eer nog het thans in leven zijnde
„ geſlacht der menſchen ganſchelijk zal uitge-
„ ſtorven zijn. En de uitkomst zal zoo zeker
„ aan mijne voorzegging beantwoorden, dat
„ eer de ganſche wereld zoude vernietigd wor-
„ den, dan dat het geringſte deel mijner voor-
„ zegging onvervuld zoude blijven (*l*)."

Op deze voorzegging, aangaande de omkeering van *Jeruzalem* en de verwoesting van *Ju-*

(*l*) In de bovenſtaande voorzegging van JEZUS aan zijne leerlingen, uit de berigten van drie Evangelisten opgemaakt, en door omſchrijving opgehelderd, komt wel het een en ander gezegde voor, waar van ſommigen denken, dat de Heer daar mede op zijne nog aanſtaande komst ten algemeenen wereldgerigte gedoeld hebbe; doch, wanneer men ook toegeeft, dat deze ganſche redenvoering des Heilands niet in eenen adem uitgeſproken is, maar dat misſchien ſommige gedeelten van dezelve op onderſcheidene tijden zijn voorgeſteld, verg. KRUMMACHER t. a. pl. ſ. 405 folgg., en er eenige uitdrukkingen voorkomen, welke, op zich zelve beſchouwd, van de nog toekomſtige heerlijke verſchijning des Heilands verſtaan kunnen worden; zoo ſchijnt evenwel het verband, waar in deze voorſpelling bij de Evangelisten voorkomt, te vorderen, dat alle de gedeelten van dezelve op *Jeruzalems* verwoesting en het treurig lot der Joodſche Natie toegepast worden. Verg. MOSCHE t. a. pl. bl. 422 volgg. PLATT l. c. p. 461, ff EICHHORN t. a. pl. ſ. 670 folgg. *Verſt. Ged.* t. a. pl.

Judea, welke in eenen tijd zoude voorvallen, dat derzelver inwoners in de uiterſte zorgeloosheid leefden (*m*), laat de Heiland eene nadrukkelijke vermaning tot waakzaamheid en voorzichtigheid voor zijne vereërders volgen, ten einde deze door dat geducht tijdſtip niet onverhoeds mogten overvallen worden, en heldert vervolgens die waarſchuwing door onderſcheidene zeer pasſende gelijkenisſen nog nader op.

Dat onze Heer JEZUS CHRISTUS deze voorzegging waarlijk gedaan heeft, is ontwijfelbaar zeker. De Apostelen toch kunnen dezelve, na den dood des Heilands, niet verzonnen hebben, en even zoo weinig konde zoodanig eene voorzegging, in latere tijden, uitgedacht, en in de ſchriftelijke berigten der Evangelisten ingelascht worden.

Dat de Apostelen en Evangelisten deze beſchrijving van het naderend onheil der Joodſche Natie, eerst na den dood en de verheerlijking van JEZUS, zouden verzonnen, en hunnen Mees-

(*m*) Matth. XXIV. 38—41. Het *eeten en drinken*, het *trouwen en ten huwelijk uitgeven*, wordt hier als een beeld van onbezorgde gerustheid, wanneer men geen acht geeft op het nakende gevaar, door den Heiland gebruikt. Verg. Jerem. XXIX. 5, 6.

Meester deze woorden in den mond gelegd hebben, even zoo als andere oude Schrijvers ſomtijds de helden, welker daden zij verhalen, ſprekende invoeren, kan met geene de minſte waarſchijnelijkheid beweerd worden. Hoe toch zouden zij, die verſcheidene jaren voor de omkeering van den Joodſchen Staat leefden, en hunne ſchriftelijk nagelatene berigten over de leeringen, daden en lotgevallen van JEZUS opſtelden, toen *Jeruzalem* nog ſtond en de Tempel in wezen was (*n*), op dit denkbeeld heb-

(*n*) Hoewel het niet mogelijk is, met eenige zekerheid te bepalen, in welk jaar ieder der drie eerſte Evangeliën geſchreven zij; zoo kan men evenwel met genoegzame zekerheid vastſtellen, dat dezelve reeds voor het begin des Joodſchen oorlogs, en de verwoesting van *Jeruzalem*, voorhanden waren. Vid. HOFMANN. ad PRITII *Introd. in N. T.* c. XIII. MICHAËLIS *Inleiding in het N. T.* §. 126, 142. LESS *ueber die Rel., ihre Geſch., Wahl und Beſtaet.* Th. I. ſ. 482 folg. ZIEGLER *Ideën ueber den Urſprung der drey erſten Evangelien*, in GABLERS *N. theol. Journ.* B. IV. ſ. 435 folgg. H. MARSH *Anmerk. und Zuſaetze zu* MICHAËLIS *Einleit.* Th. II. ſ. 82 folgg. J. L. HUG *Einleit. in die Schriften des N. T.* Th. I. ſ. 8 folgg. Th. II. ſ. 9 folgg. Deze Evangelisten waren dus niet in de mogelijkheid, eene voorzegging van CHRISTUS eerst na de verwoesting van *Jeruſalem* te verſieren. De eenigſte, die tot dien tijd toe leefde, en zijn Evangelie iets later ſchreef, is JOANNES; maar, 't geen opmerkelijk is, bij de-

hebben kunnen komen, dat een zoo deerlijk lot de Joodſche Natie treffen zoude, bijaldien hun Meester zulks niet gezegd had? Van waar zouden zij zoo heldere uitzichten in het donker toekomende ontvangen hebben, om zulk eene voorſpelling, die, gelijk wij vervolgens zien zullen, zoo naauwkeurig vervuld werd, te kunnen uitdenken, ten ware men aanneme, dat zij daar toe door eene onmiddelijke openbaring van God zijn in ſtaat geſteld? Maar zoude God aan de opſtellers der Evangeliſche geſchiedverhalen de gave der voorzegging wel verleend hebben, bijaldien zij, op eene bedriegelijke wijze, aan CHRISTUS woorden toegeſchreven hadden, welke nooit door Hem uitgeſproken waren? Hoe hadden daarenboven de Apostelen, in eenen tijd, toen er nog vele van JEZUS tijdgenooten leefden, het kunnen en durven wagen, om zulk eene voorzegging, van welker vervulling de waarheid en het gezag van JEZUS leer afhing, onder de Christelijke gemeenten te verbreiden, bijaldien dezelve niet waarlijk van hunnen Meester afkomſtig was? Hoe hadden zij in hunne Brieven van

dezen vinden wij van die voorzegging des Heilands geheel geene melding gemaakt; welligt, omdat dezelve door de overige Evangelisten zoo volledig was opgeteekend.

van de toekomst des Heeren, om het Joodsche Volk te straffen, kunnen spreken, en dezelve, als den Christenen van dien tijd genoegzaam bekend, onderstellen (*o*), zoo het niet eene uitgemaakte zaak ware geweest, dat JEZUS het naderend einde van den Joodschen Staat inderdaad had aangekondigd?

Even zoo weinig is aan den anderen kant deze voorzegging des Heilands eerst in lateren tijd, toen de uitkomst leerde, hoedanig een keer het lot der Joodsche Natie genomen had, in de schriften der Evangelisten ingelascht.

Het ontbreekt wel in onzen tijd niet aan de zoodanigen, die beweeren, dat de Apostelen zelve slechts eenige weinige hoofdzaken uit het leven van JEZUS hebben opgeteekend, en dat de Evangeliën, zoo als wij dezelve thans hebben, eerst naderhand ontstaan, en deels uit schriftelijke berigten, deels uit mondelijke overleveringen te zamen gesteld, en met verscheidene bijvoegselen vermeerderd zijn.

Doch wat er ook van de verschillende gissingen aangaande den oorsprong der drie eerste Evangeliën, die men in onze dagen heeft te berde

(*o*) 2 Thess. II. 8, Hebr. X. 25, 36—39, Jacob. V. 1—8.

berde gebragt, zijn moge (*p*), dit althans is zeker, dat de voorzeggingen aangaande de lotgevallen des Joodſchen Volks, welke in de Evangeliën van MATTHAEUS, MARKUS en LUKAS gevonden, en aan JEZUS toegeſchreven worden, onmogelijk in lateren tijd kunnen ingelascht zijn.

Deze voorzegging des Heilands toch wordt bij drie Evangelisten, in alle de oude afſchriften en overzettingen, gevonden, is door de vroegſte en geloofwaardigſte Christelijke Schrijvers aangehaald, en door geenen der oude Ketters en beſtrijders van den Christelijken Godsdienst ooit in twijfel getrokken, zoo dat er geen gegrond vermoeden kan zijn, dat

(*p*) Den Lezer, die een overzicht der verſchillende hypothefen, over den oorſprong der drie eerſte Evangeliën, begeert te hebben, verzende ik tot MARSH t. a. pl. ſ. 151 folgg. SCHMIDT *Einleitung in das N. T.* Th. I. ſ. 51 folgg. HUG. *Einl.* Th. II. ſ. 51 folgg. VOGEL *ueber die Entſtehung der 3 erſten Euangg.* in GABLERS *Journal fuer auserleſ. theol. Litter.* B. I. ſt. 1. ſ. 1 folgg. HARLES. *Introd. in hiſt. Ling. Graecae* Vol. II. P. 2. p. 121 ff. ed. 2. Add. G. F. SEILER *de tempore & ordine, quibus 3 Euangg. priora canonica ſcripta ſint.* Sect. I, II. *Erlang.* 1805, 1806. C. F AMMON, *de Luca emendatore Matthaei, Erlang.* 1805. KUINOEL *Comment. in Libr. N. T. hiſtor.* Vol. I. *prolegg.* p. 1—8.

dat dezelve voor een bijvoegſel van lateren tijd moet gehouden worden.

Voorts blijkt uit den ganſchen inhoud van deze voorzegging, dat zij niet eerst na de uitkomst is verſierd geworden; want, bijaldien zij toen eerst uitgedacht ware, dan zoude men daar in vele omſtandigheden nader bepaald vinden, zij zoude ook bij onderſcheidene Evangelisten niet, op eene verſchillende wijze, geboekt ſtaan, en zeer zeker zoude men er eenig gewag van gemaakt hebben, dat deze woorden des Heilands door de uitkomst zijn bewaarheid geworden, dewijl dit een zoo opmerkenswaardig bewijs opleverde voor het Goddelijk gezag van den Zaligmaker, en bovendien nog van groot gewigt zoude geweest zijn, ter beſlisſing der verſchillen, welke toenmaals, wegens het verbindend gezag der Mozaïſche inſtellingen, onder de Christenen plaats hadden. Maar men vindt, noch bij de Evangelisten, noch bij eenigen anderen Schrijver des Nieuwen Verbonds, eenige de minſte aanduiding van de vervulling dezer voorzegging, noch van de vreesſelijke rampen, welke aan het Joodſche Volk zijn overgekomen, ten bewijze, dat de verwoesting van *Jeruzalem*, eerst na het te boek ſtellen dezer voorzegging, is voorgevallen.

Het is daarenboven niet ſlechts eene enkele

plaats,

plaats, waar JEZUS, over de omkeering van *Jeruzalem* en den naderenden ondergang van den Joodschen Staat sprekende, wordt ingevoerd; maar de Heiland heeft, zoo als in het begin dezes Hoofdstuks aangemerkt is, bij verschillende gelegenheden daar over gesproken, in meer dan eene gelijkenis daarop aangespeeld, en de aankondiging van de vreesselijke onheilen, welke de Joden eerlang te wachten hadden, met de onderrichtingen, welke Hij aan zijne leerlingen en aan het volk gaf, zoo naauw verbonden, dat men aan derzelver echtheid geen oogenblik kan twijfelen.

Daar komt bij, dat er voor de verwoesting van *Jeruzalem* reeds zeer vele Christelijke gemeenten in *Palestina* en *Syrië* niet alleen, maar ook in *Griekenland* en *Italië* waren, welke de schriften der Evangelisten bezaten, en bij den grooten eerbied, welken zij daar voor hadden, niet zouden toegegeven hebben, dat zulke gewigtige bijvoegselen door eene latere hand ingelascht werden (*q*).

Er

(*q*) Bijaldien men in de eerste eeuwen zoo gereed ware geweest, om de schriftelijke berigten der Apostelen en Evangelisten met bijvoegselen te vermeerderen, en dezelve voor echt aan te nemen; dan zoude men inderdaad daar van bij zulke schriften, die men als onvolledig konde aan-

mer-

Er is eindelijk nog eene omſtandigheid, waar uit men kan afnemen, dat het langen tijd voor *Jeruzalems* verwoesting, niet alleen bij de Christenen, maar ook bij de Joden, algemeen bekend was, dat JEZUS den naderenden ondergang hunner ſtad voorſpeld had. De Joden namelijk bragten, volgens het berigt van LUKAS (*r*), deze beſchuldiging tegen STEFANUS in: „ dat hij de komst van JEZUS *den* „ *Nazarener*, om de heilige plaats te ver„ breken, en de Mozaïſche inzettingen af te „ ſchaffen, aangekondigd had;" en gaven daar door niet onduidelijk te kennen, dat er eene voorzegging van JEZUS wegens deze zaak aanwezig was, welke voorzegging geene andere kan zijn, dan die, welke door de Evangelisten opgeteekend is.

Ge-

merken, voorbeelden vinden. Waarom, bij voorbeeld, heeft men dan de Handelingen der Apostelen, welke met de eerſte gevangenſchap van PAULUS te *Rome* eindigen, niet aangevuld met het verhaal van de volgende reizen des Apostels, van zijn tweede verblijf te *Rome*, en van zijnen marteldood aldaar? Doch zoodanige bijvoegſelen te maken, verbood de eerbied, welken de eerſte Christenen voor deze boeken hadden, welke zij van de onechte ſchriften en twijfelachtige berigten, die reeds vroeg in omloop kwamen, zorgvuldig afzonderden.

(*r*) Hand. VI. 14.

Gelijk het dus onbetwistbaar zeker is, dat de Heiland deze voorzegging, bijna veertig jaren voor derzelver vervulling, uitgesproken heeft; zoo is het niet minder zeker, dat de uitkomst allernaauwkeurigst aan deze woorden van JEZUS beantwoord heeft, en dat hier uit dus van zelf moet volgen, dat Hij, die dit alles zoo duidelijk voorſpelde, inderdaad als een onmiddelijk Gezant van God moet geëerbiedigd, en dat zijne leer, als ontegenzeggelijk waar, moet aangenomen worden.

Voor den opmerkzamen Lezer, die zich, uit de eerſte Afdeeling dezer Verhandeling, de merkwaardigſte omſtandigheden van *Jeruzalems* verwoesting, en het treurige lot, 't welk de Joden toen en vervolgens ondergaan hebben, herinnert, zal het toereikende zijn, dat dit nog met weinigen, en ſlechts voor zoo veel de hoofdzaken betreft, ontwikkeld worde.

Vooraf merke ik aan, dat het voor ons Christenen van zeer veel waarde is, en als eene bijzondere ſchikking van Gods goede Voorzienigheid moet aangemerkt worden, dat de werken van den Joodſchen Geſchiedſchrijver JOSEFUS, en vooral de ſtukken, waar in hij de geheele geſchiedenis van *Jeruzalems* ondergang, zelfs de kleinſte medewerkende oorzaken, die denzelven verhaast hebben, zoo vol-

volledig, en naauwkeurig verhaald heeft, grootendeels echt en ongeschonden zijn bewaard gebleven. Door dezen geloofwaardigen Schrijver toch, die den Joodschen Godsdienst was toegedaan, en dus in dit opzicht, als volkomen onpartijdig, moet aangemerkt worden, is ons het helderste licht ontstoken, om de zekere vervulling van JEZUS voorzeggingen, aangaande den ondergang van den Joodschen Staat, in alle de bijzondere omstandigheden, te kunnen nagaan, en het bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer daar op, als op eenen onwankelbaren grond, te bouwen (*s*).

Vergelijken wij nu, het geen ons JOSEFUS aangaande den Joodschen oorlog, waarbij hij zelf, als ooggetuige, tegenwoordig was, berigt, met de voorzeggingen van CHRISTUS, zoo vinden wij, dat er niets door JEZUS is voorspeld geworden, waar aan de uitkomst niet op het naauwkeurigste beantwoord heeft (*t*).

Voor-

(*s*) Verg. SCHROECKH *Christ. Kircheng.* Th. II. S. 253 folg. J. F. MARTINET *Aanteek.* op de vertaling van FL. JOSEFUS D. VIII tegen het einde.

(*t*) Te regt merkt daarom EUSEBIUS aan *H. E.* L. III. c. 7. „ dat, bijaldien iemand de woorden van den „ Zaligmaker met de berigten van JOSEFUS, aangaande „ den ganschen oorlog, vergelijkt, het niet anders kan

 „ zijn,

Voorzeide de Heiland, dat, kort voor den ondergang van den Joodschen Staat, vele zich valschelijk zouden uitgeven voor den *Messias*, en dat zij, die zoo in hunnen eigen naam optraden, door een groot getal Joden zouden aangenomen en geloofd worden (*u*); uit de berigten van JOSEFUS weten wij, dat er, nog voor de verwoesting van *Jeruzalem*, vele bedriegers, die het volk tot opstand verleidden, opgestaan zijn (*v*). Als zoodanig een deed zich, onder het Stadhouderschap van FADUS, omtrent het jaar 45, een zekere THEUDAS op, en veroorzaakte groote gistingen onder de Joden (*w*). Vervolgens waren er, omtrent het jaar 55, onder de regering van NERO, vele bedriegers in *Judea*, die het volk tegen de

„ zijn, of hij moet over de voorwetenschap en de voor„ zegging van CHRISTUS opgetogen staan, en belijden, „ dat zij waarlijk Goddelijk en zeer verwonderlijk is."

(*u*) Matth. XXIV. 4, 5, 11, 23—27, Marc. XIII. 6, Jo. V. 43.

(*v*) JOSEFUS *B. J.* L. II. c. 13. §. 4, L. VI. c. 5. §. 3.

(*w*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 5. §. 1. Deze THEUDAS moet niet verwisseld worden met dien, waar van Hand. V. 36. gesproken wordt. Zie MICHAËLIS *Anmerk.* t. d. pl. en *Inleid. in het N. T.* D. I. bl. 114 volg. HEINRICHS in *Annot.* ad Act. V. 38.

de *Romeinen* opſtookten, en het zelve, door het beloven van wonderwerken, zochten te bewegen, om hen in de woestijne te volgen (*x*). Ten zelfden tijde, kwam er een *Egyptenaar* te voorſchijn, die zich voor eenen profeet uitgaf, en eenen grooten aanhang maakte (*y*). Onder het Stadhouderſchap van PORCIUS FESTUS, omtrent het jaar 60, beloofde een tooveraar, de Joden van alle onderdrukking te zullen verloſſen, wanneer zij hem in de woestijne volgden (*z*); en, zelfs nog op het laatſte oogenblik, lieten zij zich door de leugens van valſche profeten verleiden, zoo dat zes duizend menſchen, mannen, vrouwen en kinderen, eenen bedrieger, die hun eene wonderdadige verloſſing beloofde, tot in den Tempel, toen deze reeds in brand ſtond, volgden, en deerlijk om het leven kwamen (*a*).

Voorſpelde JEZUS, dat er oorlogen en geruchten van oorlogen zouden komen, dat het eene Volk tegen het andere, het eene Koningrijk tegen het andere, zoude opſtaan, en, bij die

(*x*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. §. 5, 6.

(*y*) Hand. XXI. 38; JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. §. 6; *B. J.* L. II. c. 12. §. 5.

(*z*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 8. §. 10.

(*a*) JOS. *B. J.* L. VI. c. 5. §. 2.

die algemeene volksberoeringen, hongersnood en pest zouden heerfchen (*b*); uit de berigten van JOSEFUS weten wij, dat niet alleen twist en tweedragt van binnen het Joodfche volk verdeelde, maar dat er ook, voor het begin des Joodfchen oorlogs tegen de *Romeinen*, menigerlei vijandelijkheden geheerscht hebben tusfchen de Joden en derzelver naburen. Niet alleen werd er, in *Mefopotamië* en *Babylonië*, één bloedige oorlog door de Joden, onder aanvoering van de twee broeders ASINEUS en ALINEUS, tegen de *Parthers* gevoerd (*c*); en het Joodfche Volk door menigerlei geruchten van ophanden zijnde oorlogsrampen veront-

(*b*) Matth. XXIV. 6, 7.

(*c*) JOS. *A. J.* L. XVIII. c. 9. §. 1. Conf. WETSTEN. ad Matth. XXIV. 6. EICHHORN, door anderen gevolgd, merkt wel aan, dat deze gebeurtenis te onregt hier toe gebragt wordt, dewijl dezelve geene zoo naauwe betrekking had op het Joodfche Land, noch tot de verwoesting van *Jeruzalem* onmiddelijke aanleiding gaf; maar JEZÚS ftelt *de oorlogen en geruchten van oorlogen* hier voor, als gebeurtenisfen, welke den ondergang van Jeruzalem niet onmiddelijk bewerken, maar voorafgaande teekenen van denzelven wezen zouden: *wanneer alle deze dingen gefchieden*, zegt Hij, *dan is nog het einde niet, zij zijn maar een beginfel der fmarten*, Matth. XXIV. 6, 8.

ontrust (*d*); maar ook werden de Joden door den *Romeinſchen* Keizer KALIGULA met eenen vijandelijken inval bedreigd, toen zij weigerden, zijn ſtandbeeld in den Tempel op te rigten (*e*). Daarenboven leefden zij met bijna alle volken, die hen omringden, in beſtendige onëenigheid, en leden daar door groote verliezen, zoo dat door de inwoners van *Schytopolis*, *Damaskus*, *Askalon*, *Ptolomaïs* en *Alexandrië*, als mede door de *Tyriërs*, de *Hippenen* en *Gadarenen*, vele duizenden hunner om het leven gebragt werden (*f*). Eindelijk is er ook in onderſcheidene plaatſen, door pest en hongersnood, eene zeer groote menigte van Joden deerlijk omgekomen (*g*).

Voorſpelde JEZUS, dat de Apostelen, bij de verkondiging van het Evangelie, overal grooten tegenſtand ontmoeten, en zware verdrukkingen ondergaan zouden, maar dat des niettegenſtaande de leer van het Evangelie, nog voor

(*d*) JOS. *A. J.* L. XX. c. 3, 4, 5, *B. J.* L. II, c. 16. Verg. MICHAËLIS bij Matth. t. a. pl.

(*e*) JOS. *A. J.* L. XVIII. c. 8.

(*f*) JOS. *B. J.* L. II. c. 18.

(*g*) Hand. XXI. 28. JOS. *A. J.* L. XVIII. c. 9. §. 8. TACITUS *Ann.* L. XVI. c. 13. Verg. MICHAËLIS bij Matth. XXIV. 7.

voor de verwoesting van *Jeruzalem* en het einde van den Joodſchen Staat, door een groot gedeelte der wereld zoude uitgebreid worden (*h*); de uitkomst heeft geleerd, dat de Apostelen, hoewel zij van Joden en Heidenen gehaat en vervolgd, in gevangenisſen geworpen, wreed mishandeld, en ook ſommigen hunner vermoord werden, evenwel, in meest alle landen, de leer der zaligheid met het gelukkigſte gevolg verkondigd hebben Ja hunne brieven ſtrekken tot een ontegenzeggelijk bewijs, dat het Christendom te *Rome*, *Corinthus*, *Efezus*, *Filippi*, *Thesſalonika*, en in vele andere ſteden van *Syrië*, *Klein-Azië*, *Griekenland* en *Italië*, reeds vele aanhangers gevonden had, eer de bedreigde ſtraf over het Joodſche Volk ten uitvoer werd gebragt (*i*). Daarenboven zijn er geloofwaardige berigten, waaruit men weet, dat ook in de Oosterſche Landen, buiten het *Romeinsch* gebied gelegen, de leer van het Christendom zeer vroeg, en nog

(*h*) Matth XXIV. 9, 14.

(*i*) Gelijk dit uit de opſchriften en den inhoud der brieven zelve, welke aan deze gemeenten geſchreven werden blijkt, zoo wordt dit ook nog berigt Rom. I. 8, X. 18. XV. 19, Colosſ. I. 6, 23, 1 Petr. I. 1. Conf. EUSEBIUS *H. E.* L. II. c. 3, ORIGENES *c. Celſum* L. VIII.

nog voor de verwoesting van *Jeruzalem*, is uitgebreid geworden (*k*).

Gaf JEZUS van de deerniswaardige ellende, welke den Joden, kort voor en bij de verwoesting van derzelver Stad en Tempel, zoude overkomen, eene zoo treffende beſchrijving, dat men dezelve niet, dan met ontroering, kan lezen (*l*); het verhaal van JOSEFUS leert ons, dat dezelve geenszins overdreven was, maar dat de uitkomst allernaauwkeurigst daar aan heeft beantwoord. Waar toch treft men, in de geſchiedenis der menschheid, een voorbeeld aan van zulk eenen jammervollen toeſtand, als die der Joden was, bij het beleg en de verövering van *Jeruzalem?* Hier was eene opëenſtapeling van alles, wat men zich maar verſchrikkelijks kan verbeelden. Razende honger, woedende pest, onderlinge verdeeldheden, beſtendige moordenarijen, en verfoeijelijke gruwelen van binnen, gepaard met de ijsſelijkſte oorlogsrampen van buiten, maakten den toeſtand der Joden allerbeklagenswaardigst, en JO-

(*k*) Verg. MICHAËLIS bij Rom. X. 18. WITSIUS *Miſc. S.* T. II. p. 407 ff. LESS *Religions Geſch.* Th. I. ſ. 691 folg., 695 folg.

(*l*) Matth. XXIV. 2, 15—22, 29, 30, Luc. XIX. 43, 44, XXI. 20—27.

JOSEFUS ſpreekt, op meer dan eene plaats, van deze ellende zoodanig, dat zijne woorden met die van den Heiland als overeenſtemmen. Hij ſchroomt niet, ergens te zeggen, „ dat nooit aan eenige Stad zulke groote „ ellenden zijn overkomen, als aan *Jeruza-* „ *lem*, en bij zich zelven niet te twijfelen, „ of, bijaldien de rampen van allen, ſedert „ de ſchepping der dingen, in vergelijking „ worden gebragt met die der Joden, dezel- „ ve alle andere zullen te boven gaan (*m*)."

Bepaalde JEZUS den tijd van *Jeruzalems* verwoesting, als zoo nabij zijnde, dat dezelve nog gebeuren zoude, ten tijde van het toenmaals in leven zijnde geſlacht der menſchen (*n*); uit het berigt van JOSEFUS, weten wij, dat in het tweede jaar der regering van VESPASIANUS, en derhalven 37 jaren, nadat deze voorzegging gedaan werd, *Jeruzalem* ingenomen, de ganſche Stad verwoest, de prachtige Tempel van alle de rijkdommen, die daarin waren, beroofd, met het bloed der Joden geverfd,

(*m*) JOS. in *prooemio* ad *Libb. de B. J.* p. 49, *B. J.* L. V. c. 30. §. 5. Vergelijk ook over den treurigen toeſtand der belegerde Joden L. V. c. 13, L. VI. c. 1, 3.

(*n*) Matth. XXIV. 34. XVI. 28.

verfd, verbrand en tot den grond toe geflecht is (*o*).

Kondigde JEZUS uitdrukklijk aan, dat alles ten eenemaal verwoest zoude worden, zoodat van de Stad en den Tempel niet één fteen op den anderen zoude blijven, zonder afgebroken te worden (*p*); uit het naauwkeurig berigt van JOSEFUS weten wij, dat deze prachtige Hoofdftad der Joden dermate is verwoest geworden, dat niet het geringfte kenmerk van hare voorgaande bewoning overig bleef (*q*). Het is waar, bij de eerfte verövering der Stad, bleven drie vaste torens, benevens het westelijk gedeelte der Stads muur, in wezen; maar ook deze laatfte overblijffelen van die eertijds zoo prachtige Hoofdftad werden, onder de regering van HADRIANUS, tot puinhoopen gemaakt (*r*).

Voorfpelde JEZUS eindelijk, dat de Joden, die

(*o*) JOS. *B. J.* L. VII. c. 10.

(*p*) Matth. XXIV. 2. Marc. XIII. 2. Luc. XIX. 43, 44.

(*q*) JOS. *B. J.* L. VII. c. 1. §. 1.

(*r*) Conf. NICEPH. CALLIST. *H. E.* L. III. c. 24, ubi refert. HADRIANUM, *quaecunque ex vetustis aedificiis reliqua adhuc fuerant, diruisse prorsus, & solo ita aequasse, ut ne lapis quidem super lapidem maneret.*

die nog, bij *Jeruzalems* verwoesting, in het leven zouden blijven, gevankelijk zouden weggevoerd worden onder alle volken, dat zij overal vele verdrukkingen ondergaan, en evenwel van alle andere Natiën afgefcheiden zouden blijven, en dat *Jeruzalem* langen tijd door de Heidenen zoude vertreden worden (*s*); de uitkomst heeft geleerd, dat eene bijkans ongeloofelijke menigte der Joden, bij de fchrikkelijke omkeering van hun Land, omgekomen zijnde, het overfchot dezer Natie in de ganfche wereld is verftrooid geworden, zoo dat, gelijk wij in de eerfte Afdeeling zagen, er bijna geen Land op den ganfchen Aardbodem is, waar niet de overblijffelen dezes volks gevonden worden, welke door bijzondere zeden, begrippen en Godsdienst-plegtigheden, zich van alle andere Natiën kennelijk onderfcheiden, en tot op dezen dag een geheel afgezonderd volk uitmaken.

Alles derhalven, wat JEZUS, aangaande de lotgevallen der Joden, voorfpeld heeft, is op het naauwkeurigfte vervuld geworden, en het zoude overbodig zijn, dit in nog meer bijzonderheden te willen aantoonen (*t*).

Maar

(*s*) Luc XXI. 21, 23, 24. Matth. XXIV. 21, 22.

(*t*) Vergelijkingen tusfchen de voorzegging van JEZUS, en

Maar zoude men nu deze aankondiging van het onheil, dat den Joden zoude overkomen, wel voor eene eigenlijk gezegde voorſpelling kunnen houden? Kon het niet veeleër door een ieder, die den burgerlijken en zedelijken toeſtand der toenmalige wereld, en in het bijzonder der Joodſche Natie, in overweging nam, bijna als zeker vooruit gezien worden, dat dit volk een ongelukkig lot te wachten had? Waren er niet omſtandigheden, welke het toen reeds hoogstwaarſchijnelijk maakten, dat er welhaast onlusten en oproerigheden in het Jood-

en de vervulling daar van, volgens de berigten van JOSEFUS, kan men bij vele ſchrijveren, bij voorbeeld, GROTIUS, HAMMONDUS, LIGHTFOTUS, WHITBY, en anderen vinden. Zie ook SPANHEM. *H. E.* Sacc. I. p. 589, BOSSUET *Einleit. in die Allg. Geſch.* ſ. 354 folgg.; VAN ALPHEN *over Matth.* XXIV. bl. 377 volgg.; J. A. TURRETIN *Opp.* T I. p. 459 ſſ., STACKHOUSE, *ſamenſtel der Godgel.* D. IV. ſt. 2. bl. 306—309, LESS, *Bewijs der Waarh. van den Chr. Godsd.* bl. 530 volgg., SCHLEGEL, *Weisſagung Jeſu von der Zerſtoer. Jeruſ. erlaeutert und mit der Geſch. verglichen*, Leipz. 1775. Door ſommigen evenwel is de overeenkomst tusſchen eenige dichterlijke beelden, waarvan de Heiland zich, naar de wijze der Profeten, bediend heeft, en tusſchen het geen er dadelijk gebeurd is, wat al te veel in de bijzonderheden gezocht. Verg. EICHHORN t. a. pl. ſ. 676 folgg.; KUINOEL *Commentar.* Vol. I. p. 598 ſ.

Joodsche Land zouden voorvallen, en was het niet even zoo zeker vooruit te zien, dat, wanneer de *Romeinen* eenen vijandelijken aanval op *Jeruzalem* zouden doen, deze Stad dan tot het uiterste gebragt en geheel vernield zoude worden? Kon JEZUS niet daaruit, dat de Joden reeds in zijnen tijd zoo zeer naar den *Messias* verlangden, het besluit opmaken, dat, hoe langer zij door de *Romeinen* overheerd zouden worden, des te grooter ook hun verlangen naar eenen verlosser zoude zijn, en dat zij dan gaarn gehoor zouden geven aan elken bedrieger, die hun uitredding zoude beloven? Was het niet natuurlijk te verwachten, dat de Apostelen zoo wel, als de overige verëerders van JEZUS, wegens het omhelzen en belijden van zijne leer, van alle volken zouden gehaat worden? Heeft de Heiland, eindelijk, niet over de toekomstige lotgevallen der Joden slechts zeer algemeen en dubbelzinnig gesproken, zonder bijzondere omstandigheden van tijd en plaats te bepalen; en kan men dus alles, wat Hij daarvan gezegd heeft, wel hooger aanzien, dan als eene natuurlijke gissing van het gene er uit de toenmalige omstandigheden zoude voortkomen, zonder dat Hij dit voorgevoel van de naderende volksrampen wilde aangemerkt hebben, als eene eigen-

lij-

lijke voorzegging, welke naauwkeurig moet bepalen, wat de donkere toekomst, die voor der ſtervelingen oog verborgen is, zal opleveren?

Het ontbreekt in onzen tijd niet aan dezulken, die de voorzeggingen van JEZUS in zoodanig een licht zoeken voor te ſtellen, en ons willen overtuigen, dat de Heiland niets meer over *Jeruzalems* verwoesting en den ondergang van den Joodſchen Staat voorzegd heeft, dan het geen ieder ſchrander mensch, die acht gaf op de toenmalige omſtandigheden, met veel waarſchijnelijkheid, of als een natuurlijk en onvermijdelijk gevolg, konde vooruitzien (*u*).

Doch de bewijzen, welke men voor dit gevoelen bijbrengt, ſchijnen grootendeels zeer zwak, en ſommige zelfs van allen grond van waarſchijnelijkheid ontbloot te zijn.

Men zegt: „ JEZUS kende den oproerigen „ aard der Joden, en kon het daarom ge[illegible]ak- „ kelijk voorzien, dat zij zich tegen de over- „ heer-

(*u*) Zie H. E. G. PAULUS *Phil. Krit. und Hiſtor. Kommentar. ueber das N.T.* Th. III. ſ. 3[illegible] — 379, en den ongenoemden ſchrijver van de *Ausfuehrliche Erklaerung der Saemmtlichen Weisſagungen des N.T.* Leipz. 1803. ſ. 176, 179—181, 188, 189.

„ heerſching der *Romeinen* zouden verzet-
„ ten." Het is waar, de Joden, van hunne waarde, als het oude en beminde volk van JEHOVA, zeer ingenomen, onderwierpen zich aan de *Romeinen* niet, dan met den grootſten tegenzin; maar de magt der *Romeinen* was in dien tijd zoo groot, dat het toenmaals geenzins voor waarſchijnelijk kon gehouden worden, dat de Joodſche Natie het wagen zoude, om zich tegen die beheerſchers der wereld, die zoo vele magtige volken te ondergebragt hadden, met openlijk geweld te verzetten. En ſedert HERODES I, betoonden de Joodſche Koningen zoo wel, als de aanzienelijkſten des volks, zich ſteeds zoo gedienstig en onderwerpelijk aan de *Romeinen*, dat een algemeene opſtand der Natie tegen dezelve geenszins vermoed kon worden.

Zoo men daarenboven de berigten van JOSEFUS met opmerkzaamheid leest, zal men weldra overtuigd worden, dat die vijandelijkheden tegen de *Romeinen*, welke voor de inwoners van *Jeruzalem* en *Judea* een zoo treurig einde namen, ten tijde van JEZUS, onmogelijk door eenig menſchelijk vernuft konden voorzien worden, dewijl eene menigte van latere, geheel onverwacht gebeurde, toevallen moest tusſchen beiden komen, om den

den geheelen ondergang van den Joodſchen Staat te bewerken.

Ten tijde van JEZUS werden de Joden door de *Romeinen* met veel billijkheid behandeld, en hadden even zoo wel, als de overige aan *Rome's* heerſchappij onderworpene volken, vrijheid, om naar de voorvaderlijke inzettingen te leven, en hunnen Godsdienst uit te oefenen (*v*). De knevelarijën en onderdrukkingen der *Romeinſche* Landvoogden, welke het volk zoo misnoegd maakten, en het eindelijk tot oproer bewogen, klommen eerst, langen tijd na den dood en de verheerlijking des Heilands, tot die hoogte, dat de Joodſche Natie tot het uiterſte gebragt, het wanhopig beſluit nam, om de wapenen op te vatten. Maar welk ſterveling kon nu, zoo vele jaren te voren, berekenen, dat het bewind over het Joodſche Land aan zulke ſlechtgezinde menſchen, als VENTIDIUS KUMANUS, ALBINUS en GESSIUS FLORUS waren, zoude toevertrouwd worden? Wie kon het weten, dat deze laatſte, om wegens zijne gruweldaden ongeſtraft te blijven, en te verhinderen, dat hij niet te *Rome* mogt aangeklaagd worden, het opzettelijk daarop zoude toeleggen, om het volk in oproerige woede te doen uitbreken. Daar-

(*v*) Conf. J. D. VAN HOVEN *Campenſia* Faſc. I. p. 33 ff.

Daarenboven, welk mensch, zoo hij ook de geöefendfte Staatsman was, kon ten tijde van JEZUS voorzien, dat de Joden in oorlog zouden komen met de *Romeinen?* Bij de uitkomst toch weten wij, dat deze gebeurtenis niet zoude voorgevallen zijn, bijaldien er niet vele toevallige omftandigheden, welke geen mensch te voren vermoeden kon, voorafgegaan waren. Wanneer, bij voorbeeld, de *Romeinfche* bezetting van *Caefarea* terftond, op het bevel van KLAUDIUS, naar *Pontus* was gegaan, waarfchijnelijk waren de Joden dan niet in oorlog gekomen met de *Romeinen*, noch *Jeruzalem* verwoest geworden: althans JOSEFUS merkt aan, dat daardoor naderhand tot het groote ongeluk, 't welk den Joden is overgekomen, aanleiding gegeven en de grond gelegd is tot het uitbersten des oorlogs (*w*). Ware daarenboven het offeren van vogels bij den ingang van de Joodfche Synagoge te *Caefarea* niet voorgevallen, en daardoor het eerfte menfchenbloed vergoten, misfchien was dan ook het oorlogsvuur in het Joodfche Land niet uitgebroken, daar de Joden nu nog vast befloten hadden, zich onderwerpelijk te gedragen, en het op allerlei wijze,

(*w*) JOS. *A. J.* L. XIX. c. 9. §. 2.

ze, te vermijden, dat zij niet in oorlog kwamen met de *Romeinen*, voor welker magt zij vreesden. Maar FLORUS bragt hen door aanhoudende mishandelingen tot wanhoop, en dwong hen tegen hunnen wil tot oproer.

Zelfs ſchenen nog de onlusten in het Joodſche Land, zonder eenige verſtoring van de ſtad en den tempel, gedempt, en de rust herſteld te zullen worden, toen CESTUS GALLUS met een talrijk leger voor *Jeruzalem* verſcheen, en de ſtad liet beſtormen. Want de oproermakers weken bevreesd terug, en de welmeenende onder de Joden wilden zich gaarn aan de *Romeinen* onderwerpen. Maar ziet! op het onverwachtst trok de *Romeinſche* Veldheer, op aanraden van eenige zijner bevelhebberen, die daartoe op eene verraderlijke wijze door FLORUS waren omgekocht, met zijn leger terug, en wekte daardoor den gezonkenen moed der Joden weder op, die nu eenen uitval deden, en den *Romeinen* een aanzienelijk verlies toebragten (*x*).

Hierdoor werd het oorlogsvuur op nieuw aangeblazen, en de Joden namen toen eerst voor, de vijandelijkheden met magt door te zet-

(*x*) JOS. *B. J.* L. II. c. 19. §. 4 ff.

zetten. Maar hoe onzeker was nu weder de uitkomst daarvan, en hoe weinig kon dezelve door menſchelijke ſchranderheid vooruit gezien worden! VESPASIANUS, door het leger tot Keizer uitgeroepen, ging naar *Italië* met zeer twijfelachtige uitzichten: daarom koos hij *Egypte* uit tot eene wijkplaats, ingevalle het hem, met de aanvaarding der Keizerlijke waardigheid, niet mogt gelukken (*y*). Bijaldien nu dit gebeurd ware, dan had VESPASIANUS ongetwijfeld, op zijne eigene veiligheid bedacht, het *Romeinſche* leger uit *Judea* terug geroepen, om zich in *Egypte* te handhaven, en zoo waren de Joden ongemoeid gelaten, en misſchien weder onafhankelijk geworden. Maar dit gebeurde niet. VESPASIANUS was in *Italië* gelukkig, en de vijandelijkheden tegen de Joden werden, door zijnen zoon TITUS, met zoo veel ijver voortgezet, dat hij weldra *Jeruzalem* belegerde, en, gelijk bekend is, ten eenemaal verwoestte (*z*).

Zoo moest er eene aanëenſchakeling van toe-

(*y*) JOS. *B. J.* L. IV. c. 9. §. 5.

(*z*) Verg. MICHAËLIS *Inleid. in het N T.* D. I. §. 3. bl. 35 volgg., aan wien ik eenige dezer aanmerkingen verſchuldigd ben.

toevallig ſchijnende gebeurtenisſen, welke door geen menſchelijk vernuft berekend konden worden, vooratgaan, eer *Jeruzalem* en het Joodſche Land, na verloop van zeven en dertig jaren, verwoest werd.

Voorts merke ik aan, dat bijaldien men ook, ten tijde van JEZUS, uit eenige omſtandigheden had kunnen vermoeden, dat er eens een opſtand der Joden tegen de *Romeinen* zoude voorvallen, het toch onmogelijk te berekenen was, welke gevolgen daaruit ontſtaan zouden. Men zegt wel: „ Het kon ligt voor„ uitgezien worden, dat, ingevalle de Joden „ zich tegen de *Romeinen* verzetteden, er dan „ voor hun niets anders, dan een allertreu„ rigst lot te wachten was, dewijl de *Romei*„ *nen*, als de beheerſchers der wereld, op„ hielden grootmoedig te zijn, wanneer het „ door hun overwonnen volk met oproer en „ ongehoorzaamheid dreigde, en dat *Jeru*„ *zalem*, bijaldien daarop een vijandelijke aan„ val geſchiedde, wegens de hardnekkige aan„ hankelijkheid der Joden aan die heilige Stad, „ waarin JEHOVA woonde, tot het uiterſte „ gebragt, en geheel vernield zoude wor„ den."

Maar met veel meer waarſchijnelijkheid kon men vooraf het tegendeel vermoeden. Bij de

 Ro-

Romeinen toch was het eene bestendige gewoonte, de veröverde steden en landschappen te verschoonen, en, zoo veel mogelijk, voor verwoesting te bewaren; 't welk, om geen andere voorbeelden bij te brengen, genoegzaam kan blijken uit de handelwijze van TITUS, bij de belegering van *Jeruzalem*. Hoe vele voorslagen liet hij toen niet aan de Joden doen, om hen tot rede te brengen? Hoe plegtig verzekerde hij, tot op het laatste oogenblik toe, geen genoegen in het bloedvergieten te scheppen? En hoe vele pogingen wendde hij niet aan, om den prachtigen Tempel te bewaren (*a*).

Van den kant der *Romeinen* was dus de verwoesting van *Jeruzalem* geheel niet te verwachten, integendeel was het voor hun van veel belang, deze stad, toenmaals de gewigtigste vesting van *Azië*, in haar geheel te behouden, en met eene talrijke bezetting te bevestigen (*b*). En van de Joden moest men na-

(*a*) Verg. boven H. III. bl. 199.

(*b*) Verg. KRUMMACHER *Geist und Form der Evang. Gesch.* s. 402. Vooral had HERODES AGRIPPA deze stad tot eene zeer sterk verschansde plaats gemaakt. Vid. JOS. *A. J.* L. XIX. c. 7, TACITUS *Histor.* L. V. c. 11. 12. MICHAËLIS *Anmerk.* bij Hand. XII. 1.

natuurlijk vermoeden, dat zij voor de bewaring van Stad en Tempel, waarvoor zij eenen zoo grooten eerbied hadden, alles zouden opofferen.

Ook was het, ten tijde van JEZUS, menschelijker wijze niet te voorzien, dat deze sterke stad met geweld van wapenen zoude kunnen ingenomen worden. Ja, wie zoude ten tijde, dat JEZUS deze voorspelling deed, toen *Jeruzalem* uitwendig den waren God verëerde, en al het volk van den Afgodsdienst, voorheen de oorzaak van zoo vele onheilen, den grootsten afkeer had; toen de kunst en de natuur zich verëenigd hadden, om die stad als onverwinnelijk te maken; toen zij zoo vele duizende menschen in hare muren telde, toen *Judea* en *Galilea* haar dubbel het noodige konden bezorgen; toen *Azië* en *Europa* vol waren van Joodsche volkplantingen, brandende van ijver voor hare hoofdstad, en gereed, om goed en leven op te zetten ter verdediging van den tempel en den Godsdienst, die daar werd uitgeöefend; wie zoude toen gezegd hebben, dat, voor den afloop van veertig jaren, die hoofdstad belegerd, ingenomen en verbrand, de tempel tot op den grond geslecht, en het volk verdelgd, of gevankelijk weggevoerd en ten slaafschen dienst

verkocht zoude worden (*c*)? Gewisſelijk, om zoodanig iets met zekerheid te voorzeggen, daartoe werd eene Goddelijke voorwetenſchap vereïscht, welke den ſluiër der toekomst opligten, en de dingen, die nog niet waren, duidelijk voorzien kon.

Dit valt nog zichtbarer in het oog, wanneer men in aanmerking neemt, dat JEZUS zoo vele bijzondere omſtandigheden, welke de verwoesting van *Jeruzalem* zouden voorafgaan en vergezellen, naauwkeurig heeft aangekondigd. Hoe duidelijk voorſpelt Hij niet, dat er bedriegers zouden opſtaan en velen verleiden, en hoe ſtiptelijk heeft niet de uitkomst deze woorden bevestigd? „ Maar," zoo merkt men hier tegen aan: „ JEZUS kon uit het verlan„ gen der Joden naar den *Mesſias*, 't welk „ reeds ten zijnen tijde plaats had, ligtelijk „ het beſluit opmaken, dat dit verlangen „ ſteeds grooter moest worden, naar mate „ de verdrukkingen toenamen, en dat zij „ aan elken bedrieger, die hun uitredding „ zoude beloven, gaarn gehoor zouden ge„ ven."

Maar

(*c*) Verg. A. J. ROUSTAN, *Brieven over den tegenw. ſtaat des Christend. en het gedrag der Ongelovigen*, Br. X. bl. 288.

Maar hoe was het, zonder eene bovenmenſchelijke voorwetenſchap, mogelijk, met zekerheid vooruit te zien, dat er inderdaad zulke bedriegers zouden opſtaan? Ten tijde van JEZUS althans, had men daarvan nog geen voorbeeld, dat iemand zich valſchelijk voor den *Mesſias* had uitgegeven. En het was daarenboven ook niet zeer waarſchijnelijk, dat de Joden, die den waren *Mesſias*, niettegenſtaande alle de groote daden, welke Hij verrigtte, verwierpen, zoo gereed zouden zijn, om gehoor te geven aan bedriegers, bij welke men geene der kenmerken vond, waarmede eertijds de Profeten dien toekomenden grooten Perſoon hadden afgeteekend. Ja, hoe kon het door eenige menſchelijke ſchranderheid vooruitgezien worden, dat de verwachting van den *Mesſias*, die zoo dierbaar was voor de ganſche Natie, en waarmede, ſedert langen tijd, elk welgezinde Jood zich bij allen tegenſpoed getroost had, dan voor het ellendige volk een medewerkende oorzaak van deszelfs verderf zoude wezen, dat deze weleer zoo begunstigde Natie zich te vergeefsch met de hope op Goddelijke hulp zoude vleijen, en even daardoor haren eigen ondergang bewerken (*d*)?

Voorts

(*d*) Verg. HESS *Geſch. der Apoſtel Jeſu*, Th. II. B. 8. H. 4. ſ. 492.

Voorts kondigde JEZUS aan, dat de ellende der Joden onbeſchrijfelijk groot zoude wezen, door den hongersnood en de pest, welke ontſtaan zouden. „ Maar het was gemak„ kelijk te voorzien, zegt men, en uit na„ tuurlijke oorzaken te verwachten, dat in „ eene zoo volkrijke Stad, als *Jeruzalem*, „ met de verwoestingen des oorlogs ook hon„ gersnood zoude gepaard gaan."

Het is waar, dat natuurlijke middelen in de hand der Voorzienigheid gebruikt werden, om die vreesſelijke ellende der Joden, welke de Heiland aangekondigd heeft, te bewerken; maar geene menſchelijke ſchranderheid was evenwel in ſtaat, om dit ongeluk, waarmede de Joden bedreigd werden, zoo vele jaren te voren naauwkeurig te bepalen, en ſtellig aan te kondigen, dat hun verdrukking en ſmarten zouden overkomen, waarvan vroegere geſchiedenisſen nog geen voorbeeld hadden opgeleverd. Daartoe werd inderdaad eene voorwetenſchap vereïscht, welke onmiddelijk van God haren oorſprong had.

Daarenboven voorzeide JEZUS, dat zijne volgelingen zeer vele verdrukkingen lijden, en van alle volken gehaat en vervolgd zouden worden, dat evenwel desniettegenſtaande de prediking van het Evangelie, in meest alle lan-

den

den, eenen gelukkigen voortgang zoude hebben.
„ Maar, zegt men, JEZUS kon het natuurlijk
„ verwachten, dat zijne verëerders overal zou-
„ den gehaat worden; want de Joden zagen
„ met afkeer op alle overige volken der aar-
„ de neder, en werden ook even daardoor
„ wederkeerig het voorwerp eener algemeene
„ verächting; inzonderheid waren zij bij de
„ *Romeinen* zeer gehaat, dewijl men hen
„ voor haters van het menſchelijke geſlacht
„ aanzag."

Maar de Heiland zegt uitdrukkelijk, dat zijne volgelingen niet daarom, dewijl zij tot de Joodſche Natie behoorden, maar wegens de belijdenis van zijne leer zouden gehaat en vervolgd worden. Het is waar, de *Romeinen* kenden aanvankelijk het onderſcheid tusſchen Joden en Christenen niet, en hielden deze laatſten voor eene bijzondere Joodſche Secte (*e*); doch weldra werd dit onderſcheid zichtbaar, de Christenen zonderden zich van de Joden af, en waren, in de eerſte tijden, bij hunne oorſpronkelijke volksgenooten ruim zoo zeer

(*e*) Conf. HAVERKAMP ad TERTULLIANI *Apologet.* p. 8, 9, 10, 338; JO. SELDENUS *de Synedr. Vet. Ebr.* L. I. c. 8. p. 157. JOS. BINGHAM. *Origg. Eccleſ.* vol. I. p. 13 ſ.

zeer gehaat, als bij de Heidenen. Doch, zoo het ook om andere redenen te vermoeden was, dat de volgelingen en aanhangers van JEZUS overal, waar zij heen kwamen, om de leer van zijnen Godsdienst te prediken, grooten tegenſtand zouden ontmoeten; dit althans was, menſchelijker wijze, geenzins vooruit te zien, en weinig hope deed zich daar toe op, dat deze leer, welke zoo zeer tegen de toenmaals algemeen aangenomene begrippen der menſchen ſtreed, welke voor de Joden eene ergernis was, en aan de Heidenen dwaasheid ſcheen, evenwel zoo ſpoedig, en met zulk een gelukkig gevolg, in alle Landen zoude uitgebreid worden. Wie had toenmaals kunnen vermoeden, dat de Apostelen, meestal ongeleerde en eenvoudige *Galileërs*, als leeraars van den Godsdienst, ook onder de beſchaafdſte volken zouden optreden, en zoo vele duizenden voor hunne zaak gewinnen? Wie had toen kunnen denken, dat het Christendom zich, ook bij de felſte uitdrukkingen en de bitterſte vervolgingen, wijd en zijd zoude uitbreiden? En evenwel gebeurde dit, gelijk JEZUS voorſpeld had. De Apostelen begaven zich naar vele Landen en Steden, ook naar zulke volken, die op de grootſte Wijsgeeren, Redenaars, Dichters en Kunstenaars, wier

wier schriften en kunstwerken, nog in onze dagen, als de grootste meesterstukken bewonderd worden, roem konden dragen, en traden daar, als leeraars van den Godsdienst, openlijk op Zij, die ongeöefende mannen, slechts weinig in getal, en geheel weereloos waren, vreesden niet voor den tegenstand van Koningen en Vorsten, zij beefden niet voor moordschavotten, niet voor gevangenissen, niet voor ketenen en banden. Met onbezweken heldenmoed gingen zij heen in de geheele wereld, en predikten het Evangelië onder alle volken. En met welk een gevolg? Door het eenvoudig voorstellen der hemelsche leer zegepraalden zij over het doordringend verstand van geöefende wijsgeeren, over den veelvermogenden invloed van welsprekende Redenaren, ja zelfs over het vereëenigd geweld van listige Priesteren en magtige Regenten, zoo dat vele Staten en Landen, die nog kort te voren de zetels des bijgeloofs geweest waren, voor den afloop des tijds, dien JEZUS bepaald had, met het weldadig licht der waarheid zijn bestraald geworden. Inderdaad zoo iets kon door geene menschelijke schranderheid vooruitgezien worden, zoo iets kon niet de uitwerking zijn van een gelukkig toeval; maar is een allezins overtuigend bewijs,

dat

dat de Heer JEZUS CHRISTUS, die dit met zoo veel toevoorzicht, zelfs met bepaling van tijd, voorzeide, volkomen zeker was van zijne zaak, en met Goddelijke voorwetenschap toekomstige dingen, welke toenmaals nog van alle waarschijnelijkheid ontbloot waren, zonder eenige dubbelzinnigheid voorspelde.

Dit ziet men eindelijk ook daaruit, dat JEZUS het tijdvak, binnen welk *Jeruzalem* omgekeerd, en het Joodsche Volk verstrooid zoude worden, zoo wel, als de overige omstandigheden, welke daarbij zouden plaats hebben, naauwkeurig bepaald heeft. En zoo moet dan de zwarigheid, welke men inbrengt: „ dat JE-„ ZUS zonder bepaling van tijd, en niet, dan „ zeer algemeen en dubbelzinnig, over *Jeruza-„ lems* verwoesting gesproken hebbe," bij een ieder, die de voorzeggingen des Heilands zonder vooroordeel leest, van zelven vervallen.

Of was het dubbelzinnig en onbepaald gesproken? wanneer de Heer zeide: *Er zullen dagen over u komen, ô Jeruzalem! dat uwe vijanden eene begraving rondom u zullen opwerpen, en zullen u omsingelen, u van alle zijden benaauwen, en zullen u tot den grond nederwerpen, en uwe kinderen in u* (*f*). Was dit

(*f*) Luc. XIX. 43, 44.

dit dubbelzinnig? wanneer Hij zeide: *Als gij zien zult, dat Jeruzalem van heirlegers omſingeld wordt, zoo weet alsdan, dat hare verwoesting nabij gekomen is. Er zal dan groote verdrukking wezen, hoedanige niet is geweest van het begin der wereld tot nu toe, noch ook zijn zal. Er zal dan groote nood zijn in het land, en toorn over dit volk, en zij zullen vallen door de ſcherpte des zwaards, en gevankelijk weggevoerd worden onder alle volken* (*g*). Was het, nog eens, onbepaald, en dubbelzinnig geſproken? wanneer JEZUS zeide: *voorwaar ik zegge u: dit geſlacht zal geenzins voorbijgaan, tot dat alle deze dingen zullen geſchied zijn* (*h*).

Inderdaad, zoo er ooit eene voorzegging gedaan is, welke duidelijk en bepaald was, zoo is het deze. De oude profeten kondigden gewoonlijk niet anders, dan voorwaardelijk, toekomende volksönheilen aan, en bedreigden hunne landgenooten met Goddelijke ſtrafgerigten, bijaldien zij zich niet bekeerden. Maar zoo voorwaardelijk ſprak JEZUS niet. Hij verklaarde uitdrukkelijk, dat de Joden nu rijp ge-

(*g*) Matth. XXIV. 21, Luc. XXI. 20.
(*h*) Matth. XXIV. 34.

geworden waren voor hunnen ondergang, en voorzeide bepaaldelijk het onheil, dat hen zoude treffen: *Jeruzalem* zoude zekerlijk omgekeerd: de tempel zoude zekerlijk verwoest worden, zoo dat geen ſteen op den anderen zoude blijven, en het verſlagene volk zoude zijn onheil overleven, zonder het te kunnen herſtellen; de Joden zouden blijven onder de volken, doch verſtrooid en veracht, tot dat de tijden der volken zouden vervuld wezen.

En waar is eene voorſpelling, aan welke de uitkomst beter en naauwkeuriger beantwoord heeft, dan deze, niet ſlechts in de verwoesting van *Jeruzalem*, maar ook in alle treurige lotgevallen, welke de Joodſche Natie, van toen af, troffen, en in meest alle landen van eeuw tot eeuw voortduurden? Reeds verliepen er bijna achttien honderd jaren, ſedert die merkwaardige woorden door den Heiland geſproken werden, en nog dagelijks zien wij de vervulling van dezelve, in de verſtrooide overblijfſelen der Joden, welke dus een ontegenzeggelijk bewijs voor de waarheid en den Goddelijken oorſprong des Christendoms opleveren.

Het is waar, bijaldien ook de Joodſche Natie reeds voor langen tijd opgehouden had, een bijzonder, van alle de overige bewoners des

aard-

aardbodems afgefcheiden volk te zijn, wanneer zij ook, reeds voor vele eeuwen, onder andere volken vermengd en onkenbaar was geworden, even gelijk dit met de eertijds verſtrooide tien Stammen Israëls gebeurd is; zoo zoude evenwel de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer boven allen twijfel verheven zijn. Deze Godsdienstleer heeft toch boven dien zoo vele gronden van zekerheid; is, wegens haren verheven inhoud en innerlijke voortreffelijkheid, zoo ontegenzeggelijk van eenen meer dan menfchelijken oorſprong; is door het vlekkeloos heilig gedrag, door den onnavolgbaar edelen levenswandel van haren eerſten Stichter zoo duidelijk bevestigd, — en door de groote wonderen, welke JEZUS verrigtte, inzonderheid door zijne opſtanding uit den dood; als ook door de zoo bewonderenswaardig ſpoedige uitbreiding dezer leer over de geheele aarde; door derzelver allen tegenſtand overwinnende voorduring en inſtandhouding tot op dezen dag, en door de heilzame uitwerkingen, welke zij, vele eeuwen lang, voor ontelbare duizenden heeft voortgebragt, zoo nadrukkelijk geſtaafd, dat wij ons van den hemelfchen oorſprong dezer Goddelijke leer volkomen zouden kunnen verzekerd hou-

den,

den, wanneer ook dit bewijs uit de lotgevallen der Joodsche Natie ontbrak.

Maar nu bovendien nog dit volk, tot op den dag van heden, in weerwil der ontelbare verdrukkingen, welke het in alle gewesten der wereld geleden heeft, steeds bewaard blijft, en hoewel overal in eenen verdrukten en afhankelijken toestand levende, als eene Natie op zich zelve voortduurt, welke zich in alle landen, waar men haar ook aantreft, van alle andere volken kennelijk onderscheidt, zoo worden alle de overige bewijzen voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer daardoor op het nadrukkelijkst bevestigd (*i*).

De voortduring der Joodsche Natie tot op dezen dag is toch een verschijnsel, 't welk van den natuurlijken loop der dingen verre afwijkt, volstrekt eenig in zijne soort, en geheel onverklaarbaar, ten zij men zich van de waarheid en den Goddelijken oorsprong des Christendoms overtuigd houde.

Was het ooit, volgens den gewonen loop der dingen, van eene Natie te verwachten, dat zij geheel uitgeroeid en onkenbaar zoude wor-

(*i*) Verg. LARDNER *Beweis von der Wahrh. der Chr. Rel.* s. 119. folg.

worden, zoo had men dit natuurlijk van het Joodſche Volk moeten denken, nadat het zelve, bij de verſtoring van *Jeruzalem* en de verwoesting van het geheele Land, een zoo treurig lot ondergaan had, toen er door hongersnood en pest, door onderlinge verdeeldheden en het vijandelijke zwaard, zoo vele duizenden waren omgekomen, en het droevig overſchot van dit ongelukkige volk in ſlavernij verkocht en in alle landen verſtrooid werd. Neemt men daarbij in aanmerking, hoe deze, uit der Vaderen erfdeel verbande, Natie ſteeds het voorwerp was van de verachting en den haat der volken, in welker midden zij leefde; hoe zij telkens aan nieuwe vervolgingen, die haar met eenen geheelen ondergang bedreigden, was blootgeſteld; zoo had men natuurlijk mogen verwachten, dat de overblijfſelen dezes volks zich, om die vreesſelijke rampen te ontgaan en een dragelijker lot te hebben, naar het voorbeeld van andere overwonnen Natiëngerigt, en zich onder hunne overwinnaren vermengd zouden hebben. Dit zelfde was toch ook met de tien Stammen Israëls gebeurd, ook die hebben het gewone lot van alle overwonnen volken ondergaan, en zich ineëngeſmolten met de Natiën, aan welker heerſchappij zij, na hunne wegvoering, onderworpen waren. En evenwel, niet tegenſtaande dit alles, ble-

ven dezelfde redenen, die de geheele vernietiging van alle andere overwonnen volken veroorzaakt, of derzelver overblijffelen althans onkenbaar gemaakt hebben, bij de Joden zonder uitwerking. Bijna achttien eeuwen lang duurt dit volk in zijnen diep vernederden toeftand voort, trotfeert de wisfelvalligheden der wereld, overleeft de verwoestingen, waar aan het zoo menigmaal was blootgefteld, en vertoont zich nog heden ten dage, even gelijk het voor zoo vele eeuwen was, overal verftrooid en afhankelijk, en evenwel van alle andere volken kennelijk onderfcheiden. Dit kan inderdaad niet aan het geval, noch aan de natuurlijke en gewone oorzaken, die ter bewaring of tot den ondergang der volken zamenloopen, worden toegefchreven. Het kan niet anders, dan de uitwerking zijn van een bijzonder Goddelijk beftuur, 't welk daarmede gewigtige oogmerken bedoelde wij moeten zeggen: *dit is van den Heere gefchied, en het is wonderlijk in onze oogen.*

Deze wonderbare voortduring der Joden, als eene afgezonderde Natie, is ook eenig in hare zoort en geheel zonder voorbeeld. Doorbladeren wij de fchriften, waarin de gefchiedenisfen der wereld zijn opgeteekend, raadplegen wij de gedenkteekenen, ons door de grijze oudheid

heid nagelaten, zoo vinden wij, dat van alle die volken, welke zich eertijds beroemd gemaakt, en eene aanzienelijke rol op het tooneel dezer wereld gefpeeld hebben, geene de minfte fporen zijn overig gebleven. Waar zijn, om van de *Asfyriërs*, de *Egyptenaren*, de *Feniciërs*, de *Chaldeërs*, de *Grieken*, en andere oude Volken, niet te fpreken, waar zijn overblijffelen te vinden van de *Romeinen*, die eertijds op eenen zoo hoogen trap van magt en aanzien ftonden, bij welke kunften en wetenfchappen bloeiden, en die een groot gedeelte der wereld overheerschten? Strijdbare volken zijn uit afgelegene oorden opgekomen, hebben dien magtigen Staat verwoest, nieuwe Rijken op de puinhoopen van denzelven gefticht, en zich met de voormalige bewoners van het *Romeinsche* gebied zoodanig onderëengemengd, dat daar uit geheel nieuwe Natiën ontftaan zijn. Gansch anders is het met het Joodfche Volk gelegen. Hetzelve is ook overmeesterd door de *Romeinen*, ja het is uit der Vaderen erfdeel verdreven, onder alle volken der aarde verftrooid, door alle eeuwen heen veracht, gehaat, op het wreedste vervolgd en onderdrukt geworden; en evenwel is het, tot op dezen dag, niet uitgeroeid; beftand tegen alle omwentelingen, zag het de opkomst, den bloei,

 den

den val en ondergang der Rijken en Heerschappijën, en deszelfs overblijffelen duren voort, als eene geheel afgezonderde Natie, welke hare eigene zeden en wetten heeft, en met voorbeeldeloze standvastigheid de voorvaderlijke Godsdienst-begrippen blijft aankleven (*k*).

Zonder nu te onderzoeken, of het uit sommige plaatsen der Heilige Schrift duidelijk blijke, dat de verstrooide overblijffelen der Joodsche Natie door Gods wijze Voorzienigheid tot dat bijzonder einde bewaard worden, om dezelve nog eens, als een afgezonderd volk, in het bezit van het land hunner Vaderen te herstellen, en uitwendigen voorspoed te doen genieten, welk onderzoek tot het doel dezer verhandeling geene regtstreeksche betrekking heeft, merke ik hier alleen aan, dat de bewaring der Joodsche Natie, onder alle de vervolgingen, welke zij onderging, en hare nog voortdurende afzondering van alle andere volken, voor ons het onwraakbaarste bewijs oplevert, dat de Heer JEZUS CHRISTUS, die met onfeilbare voorwetenschap de lotgevallen van dit volk, vele eeuwen te voren, op het naauwkeurigste voorspelde, als een Goddelijk leeraar, als de Verlos-

(*k*) Verg. CHAUFEPIE t. a. pl. bl. 19—31.

losſer, die tot Sion gekomen is, moet geëerbiedigd worden, dat zijne leer, in den eigenlijkſten en bepaaldſten zin, eene Goddelijke leer is, en als zoodanig met een onbepaald geloof moet aangenomen worden, terwijl wij de ontwikkeling van des Heeren plan, aangaande de late nakomelingſchap van ABRAHAM, en den tijd en de wijze der bekeering van deze, op eene zoo bijzondere wijze, in wezen geblevene Natie, aan het wijs beſtuur van Hem, wien alle magt gegeven is in hemel en op aarde, eerbiedig moeten overlaten.

BESLUIT.

Zoo mag derhalven, onder de bewijzen voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer, ook dit, het welk uit de lotgevallen der Joodſche Natie, na den dood en de verheerlijking van onzen Heere JEZUS CHRISTUS, genomen wordt, billijk eene plaats bekleeden: en, bijaldien het betoogde iets mag toebrengen, tot bevestiging en handhaving van de waarheid dezer heilrijke leer, waaraan wij al het licht, dat ons beſtraalt, alle gemoedsrust, die wij genieten, en alle bemoedigende uitzichten in de eeuwigheid, die ons op de hobbelige levensbaan tot een ſteun en ſtaf verſtrekken, eeniglijk te dan-

 ken

ken hebben; bijaldien mijne, in uren van ſtille afzondering, onder gedurig opzien tot God, aangewende pogingen, met den zegen des Heeren bekroond, en aan de bevordering van de wezenlijke belangen des Christendoms dienstbaar mogen worden, dan zal ik mij voor mijnen arbeid genoegzaam beloond rekenen, en den Almagtigen, die mij daar toe lust en krachten gaf, den vurigſten dank toebrengen.

Hij, die thans aan 's Vaders regterhand verhoogd, de Heer is over alle volken, en alle dingen aan zich onderworpen heeft, doe op dien tijd en langs die wegen, welke in het wijs en onverbeterlijk plan des Eeuwigen zijn vastgeſteld, de oogen van de verblinde nakomelingen van des Heeren oude en beminde volk geopend worden, opdat zij Hem, wien hunne Vaderen gekruist en gedood hebben, en wien zij nu nog verwerpen, eerbiedige hulde bewijzen, en bij Hem, den eenigen Redder en Zaligmaker, hunne behoudenis zoeken!

ZINSPREUK:

Hij is gekomen tot het zijne,
en de zijne hebben Hem niet
aangenomen.

Joh. I: 11.